EZIKA

SZIKRA

MÓD ALADÁR

PÁRTHARCOK ÉS A KORMÁNY POLITIKÁJA 1848—49-BEN

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

Felelős kiadó: Aczél Tamás

Szikra Irodalmi és Lapkiadóvállalat Nyomdai Rt., Budapest, V., Honvéd-u 10
Felelős vezető: Radnóti Károly.

ELŐSZÓ

Nincsen a magyar történelemben évszám, mely mélyebben ivódott volna népünk lelkébe, mint 1848. Nincsen név, mely jobban élne szívében, mint Kossuth, Petőfi és a 48-as szabadságharc hőseinek neve. Mi tette 100 esztendőn keresztül legjelentősebb évszámmá, ugyanakkor örökké eleven programmá 1848-at a magyar nép számára? 1848-nak száz esztendőn keresztül kettős jelentősége volt a magyar nép számára, egyrészt legjelentősebb évszámmá tette az, ami általa megvalósult, de ugyanakkor nem kisebb jelentőséget adott neki az, ami nem tudott megvalósulni 1848-ban és éppen ezért 100 esztendőn keresztül mint örökség, megvalósításra várt a magyar történelemben.

Mit jelentett 1848?

Jelentette a jobbágyfelszabadítást és jelentette a nemzet szabadságharcát függetlenségéért és önállóságáért. A kettő egymással elválaszthatatlanul és szorosan egybekapcsolódott. Nemzeti függetlenség nélkül nem boldogulhatott a nemzet egyetlen rétege sem, a nép szociális igényeinek kielégítése nélkül azonban a nemzetnek nem lehetett elégséges ereje függetlenségének biztosításához.

Az 1848-as szabadságharc elbukott, de ennek ellenére az új Magyarország dolgozó népe számára a demokratikus nemzeti öntudat kimeríthetetlen gazdag forrása. Amilyen szégyen és keserűség tölti el a felszabadult magyar népet, ha arra gondol, hogy 1944-ben a fasizmus utolsó csatlósaként került ki a második világháborúból, ugyanannyira büszkeséggel és önbizalommal telik el szíve, ha 1848-ra tekint vissza, amikor viszont utolsóként tartott ki a reakció elleni szabadságharc frontján és ha csak egy rövid időre is, de azzal a reménységgel töltötte el Európa szabadságvágyó népeit és legnagyobb szellemeit is, hogy a magyar szabadságharc lesz annak az új európai forradalmi hullámnak a kiindulópontja, mely szélesebb és szabadabb utat nyithat az európai haladás számára. A magyar nép ma egész erejével küzd azért, hogy méltóképpen foglalja el helyét

a népek új szabadságküzdlmében. Ebben a törekvésében ragyogó példa számára 1848 küzdelme.

A társadalmi átalakulás és a függetlenségi küzdelem vezető osztálya 100 esztendővel ezelőtt a megyei birtokos és értelmiségi nemesség volt. A birtokos osztály érdekei megakadályozták a jobbágyság teljesebb felszabadítását és ezzel a magyar nép egészének mozgósítását a nemzeti ügy védelmében s így a függetlenségi küzdelem 1849-ben elbukott. Az 1918—19-es rövid megszakítástól eltekintve közel egy évszázadon keresztül korlátlan úr volt Magyarországon az idegen hatalmi tényezőkre támaszkodó reakció s éppen ez a tény az, ami egy évszázadon át a magyar nép haladó osztályai és legjobbjai számára, mint minden további haladás elengedhetetlen feltételét tette a nemzeti és társadalmi felemelkedés központi kérdésévé 1848 korszerű befejezését.

A népszabadság és nemzeti függetlenség biztosításának feltételei száz esztendő alatt természetesen alapvetően megváltoztak. 1848-ban még a feudalizmusról a kapitalizmusra, a 20. században már a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet a kor alapvető problémája. 100 esztendővel ezelőtt a feudalizmus minél teljesebb felszámolása volt a népszabadság és nemzeti függetlenség döntő feltétele. A feudalizmust azonban a nagybirtokosoknak a nagytőkésekkel, nagykapitalistákkal, nagybankokkal és nagyiparral szövetkezett uralma váltotta fel és ezzel a népszabadság és nemzeti függetlenség már nemcsak a feudalizmus, hanem a nagytőke reakciós uralmának a felszámolását is megkövetelte. Ez volt alapvető problémája már 1918—19-es magyar forradalmaknak is és ez a központi problémája mai demokratikus küzdelmeinknek is. Az első kísérletet erre 1918—19 jelentette. Ez az első kísérlet azonban elbukott, részben azért, mert a munkásosztály és pártjai nem értették meg 1848 befejezésének követelményeit, s nem értették meg osztályként való felszabadulásuk sajátos nemzeti feltételeit, elsősorban a demokratikus földreform jelentőségét. A munkásosztály szembekerült a parasztsággal, elszigetelődött a nemzet többségétől s nem volt képes a maga küzdelmét az egész nép, az egész nemzet harcává kiszélesíteni.

1948 a megváltozott feltételek mellett nem utolsó sorban abban is különbözik 1918—19-től, hogy a magyar munkásosztály élén a Kommunista Párttal, 1918—19 kritikáján keresztül visszatért 1848-hoz. Kossuth, Petőfi és Táncsics célkitűzéseinek megvalósításából, 1848 korszerű befejezéséből indult ki, a munkásság és parasztság szövetségét tette az új demokratikus Magyarország politikai alapjává és a munkásság reakció elleni harcát a legigazabb értelemben az egész nemzet harcával, az egész magyar nép küzdelmével kapcsolta egybe. Az elmúlt három esztendő a földreformmal, a politikai szabadságjogok törvénybeiktatásával, a demokratikus köztársaság megteremtésével és megvédelmezésével, a kormányzat és a törvényhozás, a politikai vezetés demokratizálásával, végül a nagybankok és nagyipar államosításával nemcsak teljesítette, hanem túl is haladta 1848 célkitűzéseit. De ez távolról sem azt jelenti, hogy elért

eredményeinket már semmi veszély nem fenyegeti. A világ reakciós, imperialista érdekeltségei új világuralomról álmodnak. A népek elmaradottságát, háborús pusztulását, gyengeségeit és ingadozásait igyekeznek kihasználni uralmuk kiterjesztésére. Ilyen körülmények között ahhoz, hogy 1848 korszerű befejezésének eredményeit és további fejlődésünk feltételeit biztosítsuk, komoly és nehéz küzdelmet kell megvívnunk. Ez a küzdelem 1848-hoz méltó feladat, melyet csak egy politikailag öntudatra emelkedett nép valósíthat meg. S éppen ez az, ami életbevágó gyakorlati jelentőséget ad ma 1848 tanulmányozásának, annak, hogy rámutatva 1848 és a mai demokratikus küzdelmeink szoros összefüggésére, rámutatva népünk előtt az új népi demokratikus Magyarország mélyen nemzeti gyökereire, emeljük igazi nemzeti öntudatra hazánk nagy dolgozó tömegeit s tegyük képessé az 1848 nagy eszméit megvalósító és korunk új követelményeinek megfelelő formában továbbfejlesztő népi demokratikus Magyarország felépítésére és megvédelmezésére.

1848 e tanulmányozásához kíván nem teljes, de a nagyszerű küzdelmet a maga igazi összefüggéseiben és ellentmondásaiban ismertető anyagot adni a következő tanulmány.

I. RÉSZ

A MÁRCIUSI FORRADALOM GYŐZELME ÉS ELLENTMONDÁSAI. — A BATTHYÁNY-KORMÁNY KIEGYEZÉST KERESŐ POLITIKÁJA ÉS E POLITIKA BUKÁSA

1. fejezet

A márciusi törvények születése és az első felelős kormány kinevezése

1848 tavaszán a forradalom, a szabadság levegője járta be egész Európát, az elnyomott népek és nemzetek egymásután álltak talpra, hogy kivívják szabadságukat. A párizsi forradalom váratlanul érte a reakciót. Meglepte magát Metternichet is, aki azonnal átértette az esemény rendkívüli jelentőségét: „A legborzalmasabb eseményeknek nézünk elébe" — írta február 29-én Kanitz báró porosz tábornoknak,* akit arra kér, hogy a közös eljárás megbeszélésére megbízottat küldjön hozzá. A forradalom híre és a párizsi események Metternichnél is váratlanabbul érték és jobban megrémítették a magyar reakció képviselőit. Gróf Apponyi György, magyar kancellár, a reakció magyarországi helytartója március 1-én levelet ír Széchenyi Istvánnak, melyben arra hívja fel, hogy álljon a rend oldalára és kövessen el mindent a felforgatás megakadályozására: „A monarchia s Európa a legnagyobb veszedelemben forognak — írja ebben a levelében —, hacsak erős összetartás és nyomatékos tevékenység útját nem állják a forradalomnak, mely általános fellobbanással fenyeget..." Ismerteti a párizsi eseményeket és elmondja, hogy a francia királyi család kénytelen volt elmenekülni, nem tudni sem azt, hogy hová, sem azt, hogy vajjon biztonságban van-e? Elmondja, hogy iszonyú öldöklés után a csőcselék Párizs város urává lett, a Tuilleriák szét vannak rombolva, a trónt elégették, a Palais Royalt lerombolták, a köztársaságot kikiáltották és a radikális párt tagjaiból ideiglenes kormányt vagy minisztériumot alakítottak, amelynek ügyvédek és ujságírók mellett egy Albert nevű munkás is tagja...

Apponyi Széchenyi lelkére köti, hogy a híreket csak azokkal közöljék, „akiknek lojalitására számítani lehet és akiket a monarchia valódi érdekei számára meg lehet nyerni. Hogy ezek, így elkészülve a rosszakaratú törekvéssel szemben, annál erősebb ellenállást fejthessenek ki".

Továbbá nyomatékkal figyelmezteti Széchenyit levelében, hogy

* Deák Imre: Az 1848-as szabadságharc története levelekben. Budapest, 1940. 16. o.

tegye világossá az országgyűlés előtt, hogy „ily helyzetben engedményeket akarni kicsikarni politikai bűn volna, de hiábavaló is lenne, mert erre, bármennyire is őszinte itt a jóakarat, nem állanának reá". Szinte könyörög, hogy „mint hű barát" és mint „buzgó hazafi", tegyen meg mindent, amit csak lehet „az ország érzületének jó irányba terelésére" és arra, hogy az országot „a radikálisok csábító halójukba ne kerítsék".* Széchenyi azonnal válaszol és igyekszik megnyugtatni Apponyit, s mindenesetre biztosítja arról, hogy gondoskodni fognak, hogy botrány ne törjön ki. Elmondja levelében, hogy Kossuth a kerületi ülésen beszélni kíván és fel kívánja vetni a felelős magyar minisztérium gondolatát, sőt indítványt tesz ebben a tárgyban, amit Széchenyi „gyerekesnek" és haszontalan merényletnek tekint. Elmondja Széchenyi levelében, hogy a maga részéről mindent el is követett a terv megakadályozására vagy elhalasztására, kérte, hogy „legalább egyet aludjunk a dologra", de lehetetlen volt rábírni a követeket, az ellenzéket, hogy tervüktől elálljanak. Ennek ellenére Széchenyi nem adta fel a reményt, hogy végül is a józan mérséklet lesz úrrá, mert maguk a párizsi események nemcsak a radikálisokat ösztönözték fellépésre, hanem ugyanakkor igen kijózanítólag hatottak a birtokososztály mérvadó köreire: „A legjobb lelkekben — írja — szerencsés visszahatás támadt. Még Batthyány Lajos is a 30.000 birkájára gondolt. Végül is meglátjuk. Reám úgy te, mint a dinasztia és az ország számíthat" — mondja befejezésképp Széchenyi.**

Széchenyinek nem sikerült az ellenzék fellépését megakadályoznia. Kossuth ugyanúgy, mint a reakció főképviselői a másik oldalon, teljes mértékben felismerte a párizsi események és az annak nyomán támadó európai mozgalmak rendkívüli jelentőségét. Csakhogy míg azok a felfordulásban a régi világ vesztét, saját kizárólagos vezetőszerepük felszámolását féltették, addig Kossuthot nem rémítették meg, hanem fellelkesítették az események, mert felismerte, hogy éppen ez a történelmi pillanat nyujt lehetőséget a nemesség szélesebb rétegei, a politikai nemzet számára, hogy az események élére állva megalapozza a maga új, az arisztokrácia helyébe lépő, a polgárosodó köznemességnek az arisztokráciával szemben a nép szélesebb rétegeire támaszkodó vezető szerepét. Kossuth, aki azt tartotta, hogy „a politikai bölcseség nem abban áll, hogy a kénytelenségeknek engedjünk, hanem hogy azt megelőzzük", teljes mértékben átérezte az események jelentőségét, nem tűrte, hogy eltérítsék szándékától, hanem határozottan lépett fel, hogy a másfél évtizeden keresztül országgyűlésben, sajtóban képviselt politikai átalakulás és nemzeti függetlenség követelményeit a gyakorlatban is megvalósítsa.

Kossuth Lajos március 3-án a pozsonyi országgyűlésen nagyszerű beszédben szólítja fel a rendeket, hogy a királyhoz intézett feliratban követeljék a népképviseleti rendszer bevezetését, a nép politikai jogait, az úrbéri viszonyok rendezését, a jobbágyság úrbéri terheinek

* Deák Imre: i. m. 20—21. o.
** U. o. 16. o.

a megszüntetését: „Nekünk, kiket a nemzet azzal bízott meg — mondja történelmi jelentőségű március 3-i beszédében —, hogy jelenje felett órködjünk és jövendőjét biztosítsuk, nekünk nem szabad szemethúnyva várni, míg hazánkat a bajok özöne elborítja, megelőzni a bajt, ez a hivatásunk s akként vagyok meggyőződve, hogyha ezt elmulasztanók, Isten, világ s lelkiismeretünk előtt felelőssekké válnánk mindazon szerencsétlenségért, mely az elmulasztásból következend. Ha egyszer a politika fonáksága miatt... odáig engedtük a bonyodalmakat vitetni, hogy csak a megtagadás és áldozatok között lehessen választani... akkor a bánat késő leszen, a tétlenül elfecsérelt percet a mindenható sem adhatja vissza. Én legalább a késő bánatnak, ha mint hazafi, következéseit elviselni kénytelen leszek is, mint követ felelősségben osztozni nem akarok“.... „Természet elleni politikai rendszerek is soká tartják fenn magukat — mondja tovább beszédében —, mert a népek türelme és a kétségbeesés között hosszú út van. De vannak politikai rendszerek, melyek azáltal, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztettek s végre elkövetkezik a perc, midőn azokat tovább tartogatni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalhassanak, a halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem. Tudom, hogy elvénhedt rendszernek, mint elvénhedt embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom, hogy fáj darabról darabra összedőlni látni, mit egy hosszú élet építgetett, de midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetetlen, s miránk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bízta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak.“ Beszédében arra hivatkozva, hogy a király a reformok megalkotására hívta össze az országgyűlést, bejelenti, hogy az országgyűlés elhatározta a köztehervíselés, az úrbéri viszonyokból való kibontakozás és a népek politikai jogainak törvényes rendezését, de ugyanakkor leszögezi azt is, hogy az országgyűlés arról is meg van győződve, hogy: „Nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak akkor nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása. S ezért kollégiális kormányrendszerünknek a magyar felelős minisztériummá átalakítását minden reformjaink alapfeltételének és lényeges biztosítékának tekintjük.“*

A rendek felirati határozatát a főrendek a felsőtáblán napokon keresztül nem tárgyalták. A felsőtábla halogató magatartása következtében Kossuth már március 8-án felszólítja a rendeket, hogy határozataikat, minthogy a felsőtábla, úgy látszik, nem hajlandó azokat napirendre tűzni, késedelem nélkül, közvetlenül és a főrendek válaszának bevárása nélkül küldjék fel az uralkodóhoz. Az alsótábla ezt a javaslatot akkor még nem merte magáévá tenni, de felszólította a felsőtáblát, hogy felirati határozatát haladéktalanul tűzze ki tárgyalásra. Március 13-án kitört a bécsi forradalom

* Idézetek: Kossuth Lajos iratai XI. Beszédei 1832—1849. 124—140. o.

és Pestről is forradalmi mozgalom híre érkezett Pozsonyba. Ezek a hírek pedig nem tűrték a további halogatást.

Az alsótábla másnap, március 14-én d. u. 3 órakor a bécsi forradalom hírére a népnevelésre és a vallási jogok viszonosságára, valamint Erdély és Magyarország egyesítésére vonatkozó kívánságaival egészítette ki március 4-i feliratát, melyet most már az események hatása alatt a főrendek is minden változtatás nélkül magukévá tettek. Március 15-én kitört a forradalom Pesten is. Az 1848-as párizsi és bécsi forradalom híre megmozdította a pesti radikális ifjúságot. Vasvári Pál és Petőfi Sándor vezetésével megmozdult a pesti utca. 12 pontba foglalták a magyar nép követelését, ezeket és Petőfi „Nemzeti Dal"-át a cenzúra semmibevevésével kinyomtatták. A gyülekezési tilalom ellenére egész nap tüntető tömegek tartották megszállva az utcákat, s a sajtóvétség miatt börtönben ülő Táncsics Mihályt kiszabadították. A hatóság és katonaság nem mert beavatkozni, tétlenül nézte az eseményeket. A pesti megmozdulás döntő befolyást gyakorolt a magyar országgyűlésre. Pozsonyban az a hír kapott szárnyra, hogy Petőfi 40.000 parasztta a Rákos mezején áll, s amit a két évtizedes reformkor szónoklatai nem tudtak elérni, ahhoz a pesti megmozdulás híre is elég volt.

A megmozdulás felnagyított híre komoly megdöbbenést keltett a pozsonyi urak között, jelentős mértékben megerősítette az ellenzéket és gyengítette a reakció ellenállási frontját. Az események kétségtelenül Kossuthot igazolták.

Kossuth újra és nyomatékkal mutatott rá a rendkívüli helyzetre és a feladatra, ami az országgyűlésre hárul, ha a vezetést a kezében akarja tartani. Kossuth ekkor még maga sem akarta a forradalmat, sőt az arisztokráciával vagy Ausztriával való szakítást sem. Kossuth is nemesi politikát folytatott s az volt a célkitűzése, hogy a vezetést az addigi politikai nemzet, a megyei nemesség kezében tartsa meg, csakhogy Kossuthnak az volt a véleménye, hogy ezt a vezetőszerepet csak úgy biztosíthatja, ha maga áll az átalakulás élére. Az arisztokrácia megpróbált kitérni a forradalom követelményei elől, az események azonban Kossuthot igazolták; a március 13-i bécsi, majd a pesti mozgalmak híre Kossuth politikájának elfogadására kényszerítette magát a főnemességet is.

A bécsi forradalom után maga Széchenyi is a kibontakozás egyetlen lehetséges útjaként a felelős kormány kinevezését ajánlotta. Sőt, minthogy az események időközben túlhaladták a március 3-i felirati javaslatot, maga indítványozta a megfelelő formát, melynek révén a már előbb elkészült felirat alapján, a király a nádor felhatalmazásával új országgyűlési tárgyalás nélkül is lehetővé teheti a felelős minisztérium haladéktalan kinevezését.

A magyar országgyűlés határozatait Bécsbe vivő küldöttséget és különösen Kossuth Lajost a bécsi nép kitörő és tüntető lelkesedéssel fogadta. A bécsi események és az azok következtében kialakult pozsonyi helyzet, valamint az egyre növekvő és kirobbanás-

sal fenyegető feszültség nyomása alatt maga a nádor is a felirati határozat elfogadását elkerülhetetlennek tartotta. V. Ferdinándhoz írt levelében a nádor is a határozatok elfogadását ajánlotta az uralkodónak: „A bécsi események az egyébként is hevülékeny magyarságot annyira felizgatták — írja a nádor levelében —, hogy a forradalom már március 12-én kitörőben volt s csak a főrendek ülésével lehetett a dolgot még elhalasztani... Meggyőződésem — írja tovább — arra bír, hogy ebben a nagyon fontos pillanatban kimondjam, hogyha Bécsben nem is, de Magyarországon engedményeket kellett volna tenni, — most talán már lehetetlen és most már vagy elveszítjük ezt a tartományt, vagy kedvezően kell döntenünk."*

Az udvar hosszas vajúdás után, miután semmi más kiutat nem látott, a bécsi események, a nádor javaslata és a magyar országgyűlés egységes állásfoglalása következtében elfogadta az országgyűlési határozatokat és felhatalmazta a nádort az első felelős magyar kormány miniszterelnökének a kinevezésére. István nádor március 17-i levelében tudatja Batthyánnyal a király beleegyezését a felelős kormány megalakításába s abba, hogy a felelős kormány haladéktalan megalakításával őt bízza meg.

A győzelem magát Széchenyi Istvánt is magával ragadta. Az első pillanat mámorában még ő is tele volt reménnyel és bizakodással: „Az első felvonás gyönyörűen sikerült — írja titkárának, Tasner Antalnak ugyanezen a napon, március 17-én. — Én tele vagyok a legszebb reményekkel. Nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén... Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt nem bírhatott volna előállítani. Ha reakció nem történik és több lesz bennük a hazafiasság, mint az irígység s több a polgári erény, mint a dicsvágy, én biz azt hiszem, lesz még a magyarból valami s pedig sok."**

A reakció azonban már működésben volt akkor is, amikor, egyéb kiutat nem látva, elfogadta az országgyűlés határozatait, de azzal a feltett szándékkal, hogy az engedményeket a legelső alkalommal visszavonja. Az első errevonatkozó kísérletet mindjárt az úrbéri javaslatok megszavazásával kapcsolatban megtette. A pozsonyi országgyűlés március 18-án elfogadta a robot, a kilenced és a tized örök időkre való megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot. Az arisztokrácia befolyására azonban a nádor Szögyény volt magyar kancellárnak írt levelében már felveti a kérdést, vajjon nem lehetne-e a javaslat végrehajtását valaminő burkolt formában elhalasztani. A maga részéről azt ajánlja, hogy az uralkodó kösse a törvény szentesítését a kártalanítás módozatainak a megállapításához és jelentse ki, hogy elvben nincs ellene kifogása, de előbb tudni kívánja, hogyan állapítják meg a kártérítést. „Tegnap mindkét táblán az első ijedelemben — írja a nádor március 19-i,

* Deák I.: i. m. 31. o.
** U. o. 32. o.

Szögyénynek írt levelében — keresztülment a robot, a kilenced s a tized örök időkre való megszüntetéséről szóló javaslat. Az arisztokráciát tönkreteszi ez, ha őfelsége útját nem állja. Egyelőre talán nagy titokban kellene erről beszélni; vajjon azon körülmény esetén, ha a karok és rendek a kármegállapítást maguk végzik, ideiglenesen válaszolhat-e őfelsége: — elvben nem vagyok ellene, előbb azonban tudni akarom, hogyan lesz megállapítva a kártérítés, csak azután döntök véglegesen. Batthyány Lajos kettős ajánlatot tett; hogy a korábban tervezett feleletet kívánja-e, nem tudom; de kapacitálható."*

Nem kis fejtörést okozott a bécsi udvarban a felelős minisztérium felállításáról szóló törvény elfogadása sem. Szögyény emlékirataiból tudjuk, hogy ő a törvényjavaslat elvetését kívánta, s csak akkor volt hajlandó azt elfogadni, amikor a nádor, Széchenyi és Eötvös együttesen biztosították az udvart változatlan hűségükről. A király március 17-én felhatalmazta ugyan a nádort Batthyány felelős kormányelnökké való kinevezésére, de a felelős minisztériumról szóló törvény szentesítésénél még újból hosszan habozott, hogy mimódon térhetne ki, vagy csökkenthetné legalább ezen elhatározó lépés következményeit. A nádor Ferdinándhoz írott, március 25-én kelt levelében újra rámutatott a helyzet rendkívüli voltára és súlyosbodására. Szerinte e rendkívüli helyzetben csupán három mód között lehetett választani, mégpedig: „Az első: Minden csapatot kivonni az országból, azt pedig romlásnak engedni — tétlenül nézni, mint perzselik, égetik fel — hogy támad a parasztság a nemességre. — A második mód az lenne, hogy gróf Batthyányval, aki most az egyetlen számbavehető ember — de ha soká gondolkodunk, nemsokára nem lesz az —, a törvénytervezetre nézve paktálunk. — Mentsük, ami még menthető — hogy tudjuk, mi legyen a teendő. Amennyiben azonban őt nem elégítjük ki, lemond. — A harmadik mód lenne: A nádort meneszteni, királyi biztost a legtágabbkörű felhatalmazással és ius gladii-val ellátni, nagy katonai segítséggel Pozsonyba küldeni, az országgyűlést szétoszlatni, aztán Pestre nyomulni, és amíg szükségesnek látszik, a nemzetet a katonaság vasöklének nyomása alatt tartani. — Az első mód most ellenszenves előttem — megvallom őszintén —, mert erkölcstelen s talán nem méltó egy kormányhoz, hogy alattvalóit, közte a jóérzelműeket is — teljesen kiszolgáltassa és a forradalom borzalmainak kitegye, de meg a példa s a féktelen embertömeg a birodalom többi részére káros hatással lenne. — A második módszer jó és eredményes lehet, ha első pillanatra úgy látszik is, mintha elszakadás következne belőle. — Jelenleg mégis az volna az egyetlen garancia ezen tartomány megtartására — ha aztán jobb idők következnek, sok mindent meg lehet változtatni, ami most szakadást idéz elő... Marad még a harmadik módozat — feltéve, hogy keresztülvihető-e akkor?! Ezt a módszert a lehető leggyorsabban kell alkalmazni. Itt négy kérdés vetődik fel, *a)*

* Deák I.: i. m. 33. o.

van-e elég pénz és lehetőség nagyobb csapattestet Magyarországba küldeni, ezalatt legalább 40—50.000 embert értek, — *b)* megvannak-e a csapatok, összeállíthatók-e gyorsan, — *c)* van-e királyi biztos, aki ezt a dolgot vállalja? Megfelel-e arra teljesen? — *d)* és végre biztos-e az, hogy ez a módszer elegendő lesz, hogy a végén esetleg nem fog visszahúzódni?"*

A Lajos főherceg elnöklésével tartott államtanács a legszívesebben a harmadik utat választotta volna. Csak midőn ennek feltételeit kellett megvizsgálnia, volt kénytelen belátni, hogy ez az út, akkor, amikor egész Ausztria forrong, amikor az udvar s a királyi palota védelmére sincs a bécsi kormánynak egyetlen megbízható csapatteste, járhatatlan. Az országgyűlés feloszlatására és az ország katonai megszállására sem pénze, sem katonája nem lévén, az udvar kénytelenségből fogadta el a nádor ajánlotta második megoldást s ennek feltételeként a felelős minisztériumról szóló törvény szentesítését, azzal a nyiltan is kimondott célkitűzéssel, „hogy jobb idők beálltával" azt a maga javára megváltoztassa.

A konferencia elvben kénytelen volt magáévá tenni a második, a nádor által is ajánlott megoldást, de ugyanakkor kísérletet tett arra is, hogy nem lehetne-e ennek a javaslatnak is, mint az úrbérinek, az élét elvenni. Éppen ezért mindkét javaslatra vonatkozólag a királyi leirat bizonyos módosításokat indítványozott. Elvben elfogadták az országgyűlés felirati határozatait, de végrehajtásban a király március 29-i leirata mindkét vonatkozásban éppen a lényeget kívánta megkerülni. A leirat azt kívánta, hogy miután egyrészről a robot rögtöni megszüntetése a földesuraknak és általában az egész országnak nagy károkat okozna, vegyék előbb újabb tanácskozás alá a rendek az úrbéri kármentesítésről szóló törvényjavaslatot. A minisztériumról szóló törvényjavaslattal kapcsolatban pedig azt kívánta a leirat, hogy a pénz- és hadügyek intézésére vonatkozó rész úgy módosíttassék, hogy ezekben az ügyekben, az egységes vezetés biztosítása érdekében, az intézkedés továbbra is a királyi udvari kancellária részére tartassék fenn.

A törvényjavaslat elfogadása körüli huzavona és a reakció mesterkedése következtében az izgalom és a türelmetlenség Pozsonyban és Pesten mindinkább növekedett. A döntést az ingadozó bécsi reakcióval szemben ez esetben is nem kis mértékben a pesti utca fellépése hozta meg. Az ellenzéki körben már március 20-án ivet fektettek fel, melynek aláírói kijelentették, hogy ha az országgyűlés hat nap alatt Pestre nem jönne, maguk mennek Pozsonyba, hogy azt Pestre költöztessék. Egyre jöttek a levelek a különböző vidéki városokból, Szarvasról és a többi alföldi városból is, melyben a fiatalság biztosítja a pesti mozgalmak vezetőit arról, hogy ha bármi veszély fenyegetné március 15-e eredményeit, maguk is készek csatlakozni hozzájuk, hogy az eredményeket megvédelmezzék.

* Papp Dénes: Okmánytár. Magyarország függetlenségi harcának történetében 1848—49. Pest, 1863—69. I. kötet.

Ebben a feszült és várakozással teli helyzetben mint tűzesóva hatott az a március 27-én elterjedt hír, hogy a király az úrbéri terhekről és a minisztériumról szóló törvényjavaslat módosítását kívánja az országgyűléstől. A közcsendi bizottmány március 27-én felhívást bocsátott ki, melyben figyelmeztette Budapest népét, hogy a független kormány ügye veszélyben van. A felhívás a legélesebben tiltakozik az ellen, hogy miután a király már megígérte a felelős minisztériumot s Batthyányt kinevezte miniszterelnöknek, a hadi- és pénzügyek intézését kivegye a nemzeti kormány kezéből. A királyi szó meghiúsítása, „a nemzet igazságos követeléseinek kijátszása és nyilt megcsalása" ellen a közcsendi bizottmány a leghatározottabban tiltakozik, a reakció kísérletének minősíti azt, s kijelenti, hogy a nemzet kész vérét áldozni jogainak biztosításáért. A felhívást népgyűlésen ismertették, ahol Vasvári és Petőfi beszéltek a néphez, a felhívás újra forrongásba hozta Pest népét, amelyet Szemere és Klauzál, a Batthyány megbízásából Pesten tartózkodó miniszterjelöltek, csak a legnagyobb nehézségek közepette tudtak megnyugtatni. Ez a mozgalom még másnap is tartott, s midőn este 10 órakor a pozsonyi hajóval Degré Alajos azt a hírt hozta, hogy a hadügyi és pénzügyi tárcák még mindig nincsenek megerősítve, a tüntetések újra fellángoltak. A mozgalom Csányinál összegyűlő vezetőinek tanacskozásán Klauzál és Szemere jelenlétében Nyáry Pál kijelentette, hogy „a diéta, a pozsonyi országgyűlés megszűnt orgánuma lenni Magyarország képviseletének". Perczel Mór pedig ugyanitt azzal a forradalmi javaslattal lép fel, hogy a városi közcsendi választmányból másnap hívják össze a nemzeti konventet, miután „az országgyűlés többé nem hű kifejezése a nemzetnek s nem bír elég erővel." A többség azonban újra visszariadt e forradalmi lépéstől s a döntést elhalasztva bizottságot küldött Pozsonyba azzal a meghagyással, hogy amennyiben a törvények szentesítése közben nem történne meg, az országgyűlés végét be sem várva, hívják le Pestre a megbízható embereket, hogy azokkal együtt határozzanak a továbbiak felől.

Másnap nyilvánosságra jutott maga a Pozsonyban felolvasott királyi leirat is. A leiratot Pozsonyban március 30-án este elégették a nyilvánosság előtt, Pesten pedig tüntető csoportok népesítették be az utcákat s a nép roppant tömegben gyülekezett az új városháza előtt: „Megcsaltak Bécsben! Nem kell német kormány, nem kell státusadósság! Éljen a nemzeti konvent! Fegyverre! Fegyverre!" — hallatszott mindenünnen. — És ebben a forró, izgatott és elkeseredett hangulatban hangzott fel Magyarországon először a nemesi ellenzék számára is riasztó, félelmetes, a feudális reakcióval való maradéktalan leszámolást követelő jelszó: „Éljen a respublika!"

A felháborodás, ami a reakció mesterkedését követte és a királyi leiratot fogadta, a pesti mozgalmaknak újra fellángoló, az országgyűlésen és a monarchián túlmenő lendülete meggyőzték a nemesi ellenzéket, hogy a tétovázásnak, habozásnak helye nincs,

ha a vezetést a kezében akarja tartani és el akarja kerülni, hogy a reformokat a forradalom vigye keresztül, magának kell a leghatározottabban fellépnie a bécsi reakcióval szemben.

A reakció kísérlete a gyakorlatban korai és veszélyes próbálkozásnak bizonyult. Az újabb mozgalom megmutatta, hogy a március 14-i és 15-i ijedelem nem volt haszontalan. Megmutatta, hogy a nemesi nagylelkűségről szóló frázisokkal szemben Petőfinek volt igaza, aki az áldozatkészségről szavaló országgyűlésbelieknek nyiltan szemébe vágta: nem áldozatkészség, hanem történelmi kényszerűség volt, ami a rendeket a reformok elfogadására bírta: „Az úrbért eltörölte az országgyűlés, nagyon szép tőle. De még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt végső szükségből tette és ijedtségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos és nem t'om miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40.000 paraszttal egyetemben s ezen kellemetes meglepetés indította őket azon nagylelkűségre, hogy az úrbért azonnal eltörölték. Ami a hírt illeti, ez alaptalan hír volt. De ha nem tették volna a t. c. urak azt, amit tettek, biztosíthatom őket Petőfi Sándor nevében, hogy ezen alaptalan hírnek nemsokára alapja és kalapja lett volna, azaz igaz lett volna tetőtől-talpig, csak azzal a kis különbséggel talán, hogy nem negyven, hanem nyolcvan vagy még többezer ember jelent volna meg a Rákoson."*

Az arisztokrácia azt hitte, csak ijedelem volt az, ami a reformtörvényeket keresztülhajtotta az országgyűlésen. Azt hitte, hogy másnap még vissza lehet csinálni, el lehet sikkasztani a törvények végrehajtását, mindazok azonban, akik világosan látták a helyzetet és az erőviszonyokat, tudták, hogy visszalépés nincs. Tudták azt, hogy minden kísérlet, mely az egyszer megadott jogot kívánná visszavenni, csak azt eredményezhetné, hogy a jobbágyfelszabadítást a nép forradalmi megmozdulása vinné keresztül s ez beláthatatlan következményekkel járna: a nemesi vezetést is felszámolva a polgári átalakulás vezetését új, ismeretlen és kiszámíthatatlan erők kezébe juttatná.

Jellemzően jut ez a felismerés kifejezésre Deák Ferenc levelében, aki maga is meg volt lepve, le volt törve az események által, aki maga sem értett egyet a törvények gyors megszavazásával, és akit a főrendek és a nádor arra kértek, lépjen fel s találjon valami lehetőséget az elsietett lépés visszacsinálására. Deák a felszólítással kapcsolatban kijelentette, hogy bár azzal, ami történt, maga sem ért egyet, nem lát semmi lehetőséget arra, hogy a már megtörténtet meg nem történtté változtassa. Sógorához, Osterbauer zalai birtokoshoz írt levelében mondja el, hogy március 20-án érkezett Pozsonyba, ahol már mindent lázas állapotban talált. „Már akkor a köztelherviselés s az úrbéri viszonyok megszüntetése mind a két tábla által elfogadtatott. Pesten minden a legnagyobb

* Deák I.: i. m. 44—45. o.

izgatottságban volt, sok követ az úrbéri viszonyok megszüntetése iránti törvényjavaslatot azonnal megküldte a megyének, sok megye a jobbágyoknak kihirdette azt, s így, mikor én ideérkeztem, már semmit javítani, igazítani nem lehetett. Sokan a főrendek közül s maga a nádor is felszólítottak, hogyha lehet, eszközöljek valami változást az úrbéri viszonyok iránti törvényben. De én bejelentettem, hogy ezen rögtönzését a törvényhozó testületnek éppen nem helyeslem ugyan, s nem is vagyok arról meggyőződve, hogy azt éppen így tenni szükséges lett volna, de miután ez megtörtént; miután a törvényjavaslatot mind a két tábla egyhangúlag elfogadta; miután azt sok megyében kihirdették, minden lépést veszedelmesnek tartok s elvenni ismét az adottat egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút előidézni."*

Ilyen körülmények között maga Batthyány Lajos volt az, aki a legélesebben tiltakozott az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatok bárminő formában való elhalasztása vagy megváltoztatása ellen. Bathyány a helyzet komolyságának teljes tudatában utasítja vissza a királyi leirat kívánatait, melyek sem „a nemzet törvényes igényének, sem a méltányos várakozásnak meg nem felelnek, s csak elégedetlenséget szülnek". A miniszterelnök válaszában eleve elutasít minden alkut és arra hívja fel a nádort, hogy a leiratnak a király adott szava szerinti megváltoztatását eszközölje. Különben a kormány nem vállalhatja a megbízását. Az alsótábla pedig ugyanakkor határozatilag kimondja, hogy az úrbériség eltörléséről szóló javaslatától „semmi szín alatt" el nem állhat, s azt újabb tanácskozás alá venni nem fogja, hanem „a királyi válasz által teljesen helybenhagyottnak tekinti". A minisztériumi törvényjavaslat ügyében pedig azt határozza, hogy miután a király a felelős független magyar minisztérium alakítására szavát adta, „mindaz, ami ezen királyi szót bármi részben meghiúsíthatná, a nemzet és a trón irányában ugyanazon bürokrácia maradványai által, mely az ausztriai ház uralkodása alatt egyesült népek jövendőjét kockára tette, vakmerően űzött játéknál egyébnek nem tekinthető," és a nádor közbenjárásának a sikerét „a lehető legrövidebb idő alatt elvárja azon elszánt indulattal, melyet a haza felett lebegő terhes pillanatok igényelnek". Az alsótábla e határozatait, a helyzet tarthatatlanságát átérezve, a főrendek is változatlanul magukévá tették.

Az újabb mozgalmak és az országgyűlés egységes követelése az udvart is meggyőzte, hogy még korai és veszedelmes kísérlet volna a forradalommal szembeszállni, meggyőzte arról, hogy egyelőre minden ilyen kísérlet csak arra vezethetne, hogy a vezetés a mérsékeltek, a monarchikus elemek kezéből esetleg az azon túlmenő erők kezébe kerülne. Az udvar tehát letett a további kísérletezésekről és ellenállásról, és március 31-én aláírta, elfogadta az országgyűlés kívánságait, és beleegyező határozatát még aznap fel is olvasták a pozsonyi országgyűlésen.

* Deák I.: i. m. 51—52. o.

2. fejezet

Az új kormány összetétele. — A bécsi reakció, a Batthyány-kormány és a baloldal politikája. — A magyar nép és a nemzetiségek magatartása.

Az országgyűlés két hét alatt megszavazta, az udvarral elfogadtatta és szentesíttette azokat a törvényeket, melyek a jobbágyság felszabadításával, a robot és a tized megszüntetésével, valamint a felelős magyar minisztérium létesítésével lényegében arra voltak hivatva, hogy biztosítsák az ország polgári átalakulását és önállóságát. Az átalakulás valóban forradalmi jelentőségű volt, mert alapvetően megváltoztatta az ország termelési és társadalmi viszonyait, ugyanakkor megváltoztatta, átalakította az ország törvényhozását és kormányzatát, amennyiben a kormányzatot a bécsi udvar kezéből a magyar birtokososztályok kezébe tette át és a törvényhozásban és ezzel a politikai hatalomban is, az arisztokrácián és a megyei nemességen túl a népképviseleti rendszer által részesedést biztosított a polgárság és a parasztság felső rétegeinek is. Az ország társadalmi és politikai viszonyainak ezt a nagyszabású átalakulását kétségkívül az általános európai forradalom tűzte napirendre, indította el, maga az átalakulás azonban természetesen belső erők harcának volt az eredménye.

Milyen erők voltak ezek? A forradalom kezdeményezője, élcsapata a részben kisnemesi, részben jobbágyi vagy városi származású radikális értelmiség s ennek közvetlen szövetségese a pesti nép, a pesti munkásság és kispolgárság volt. Az átalakulás vezető osztálya kétségtelenül a Kossuth és az országgyűlési ellenzék körül tömörülő megyei nemesség, ennek szövetségese a tehetősebb városi polgárság; a forradalom legnagyobb erőtartaléka pedig a jobbágyság volt. A jobbágyság azonban az első időkben tevékenyen még csak fel sem lépett, közvetlenül nem avatkozott bele, nem volt befolyása az eseményekre. Ennek ellenére nem kétséges, hogy a pesti radikális értelmiség és a pesti nép márciusi mozgalmai mögött ennek a tömegerőnek a jelenléte, a pesti mozgalom és egy parasztfelkelés találkozásának reális lehetősége, az ettől való félelem volt az, ami a megyei nemességet és vezetőit és ezek mögött az arisztokrácia Batthyány körül csoportosult haladó részét, balszárnyát támadásba vitte a

reakció főerői, a konzervatív arisztokrácia és a gyarmati uralmukhoz mereven ragaszkodó bécsi érdekeltségek, az osztrák önkényuralom ellen.

A jobbágyfelszabadítást kimondó és a felelős magyar kormányt biztosító 48-as törvényeket a március 13-i bécsi és a március 15-i, majd a március 23-i második pesti forradalmi hullám hatása alatt az országgyűlés megszavazta és az udvarral is elfogadtatta. A forradalmi átalakulás így alkotmányosan is szentesítve lett. Az átalakulás így az eddigi uralkodó osztályok vezetésével és megegyezésével ment keresztül anélkül, hogy a jobbágyság közvetlenül beleavatkozott volna a küzdelembe. A forradalomnak ez a legális győzelme azt jelentette, hogy a reakció kényszerhelyzetében, hogy el ne söpörje az áradat és vezető szerepét átmenthesse, elfogadta az átalakulást. Ez azonban egyben azt is jelentette, hogy a reakció mind Ausztria—Magyarország közötti viszonylatban, mind az ország belső kormányzatában, bár igen komoly engedmények árán, de átmentette a maga részvételét a vezetésben. Vagyis a forradalom győzött ugyan, de ez a győzelem távolról sem volt teljes. Nem volt teljes sem a nemzeti függetlenség, sem a jobbágyfelszabadítás, a feudalizmus felszámolása, a polgári demokratikus átalakulás terén.

Két szempontból sem jelentette az új helyzet a nemzeti függetlenség biztosítását. Egyrészt azért nem, mert bár a nemzet önálló felelős kormányzatát biztosító törvényeket szentesítették, de az uralkodót kezükben tartó bécsi reakciós körök válságos helyzetük ellenére is Ausztriában, Olaszországban, Csehországban és Magyarországon is jelentős erőtartalékok felett rendelkeztek. S minthogy csak a kényszerhelyzet következtében mondtak le korlátlan hatalmukról, csak a forradalmi hullám csendesedésére vártak, hogy erőik újjászervezésével ellentámadásba menjenek át és visszavegyék a kényszerű engedményeket vagy azok leglényegesebbjeit. Másfelől nem biztosította az új helyzet a nemzet függetlenségét azért sem, mert a még töretlen és új támadásra készülő bécsi reakcióval szemben az új, önálló magyar kormány nem olyan kézbe került, mely képes lett volna arra, hogy az idegen önkényuralommal való leszámolásra komolyan és következetesen felkészüljön.

A király által kinevezett új felelős kormányban a vezetés Batthyány kezében volt, aki ha az arisztokrácia haladó részéhez tartozott is, a kormányban a nagybirtokos-osztály vezető szerepét képviselte. A kormány a középbirtokos nemesség és a haladó arisztokrácia együttműködésén, szövetségén alapult. Ez a vezetés pedig a bécsi reakcióval szemben nem biztosíthatta a nemzet önállóságának és függetlenségének komoly és hathatós védelmét. Nem biztosíthatta azért, mert az idegen reakcióval, a bécsi önkényuralommal való leszámolás a nemzet nagy tömegeinek a mozgósítását, ez pedig a forradalom továbbvitelét követelte. Az arisztokrácia érdekei alapvetően ellenkeztek ezzel, és vele a megyei nemesség többsége is a rend helyreállítását, a további

forradalmi mozgalmak megakadályozását, a konszolidációt tekintette alapvető érdekeinek. Nem Bécsecsel, hanem a belmozgalmakkal, a forradalom továbbvitelével fordultak szembe, s céljuk az volt, hogy a konszolidáció helyreállításához és az új állam megszervezéséhez megnyerjék a bécsi udvar támogatását és szövetségét. Céljuk az volt, hogy az udvart a bécsi bank- és ipari érdekeltségek, valamint a dinasztikus bürokrácia oldaláról a maguk oldalára vonják. Minthogy pedig a magyar birtokos osztálynak ez a célkitűzése szögesen ellenkezett az ország gyarmati uralmához ragaszkodó bécsi érdekeltségek és a bürokrácia érdekeivel, mely a nagybirtok javára éppúgy nem volt hajlandó lemondani a maga korlátlan hatalmáról, mint ahogy nem volt hajlandó lemondani a magyar nép javára, ez elkerülhetetlenül harcra kellett hogy vezessen a bécsi reakció és az ország függetlenségéhez ragaszkodó magyar kormány, valamint a nemzeti függetlenséghez ragaszkodó nemesi rétegek között is. Ebben a harcban a nagybirtokos osztály politikája, melynek fővonala a reakcióval való megegyezés volt, s így ellentétben állt a reakcióval való tényleges leszámolás feltételeivel, szükségképpen le kellett lepleződjön.

Batthyány, aki a forradalmat megelőzően a reform-mozgalmak során. mint az arisztokrácia balszárnyának a képviselője, Széchenyivel szemben Kossuth és a középnemesség mellé állt, mert az volt a véleménye, hogy a nagybirtokos-osztály a maga vezető szerepét csak úgy biztosíthatja, ha a megyei nemességgel szövetkezve, mint annak vezetője áll élére az eseményeknek, a fegyveres küzdelmet s a nemzet forradalmi mozgósítását ugyanúgy nem tudta vállalni, mint Széchenyi a reform-mozgalom során a nemesség politikai mozgósítását. Az arisztokrácia képtelen volt a népre támaszkodni, még haladó részének is egyetlen perspektívája az uralkodóház megnyerése, a kiegyezés volt. A reakció támadásával ennek a politikának a csődje ki kellett, hogy élezze a küzdelmet a forradalmi átalakulás belső erői között. A nemzeti önállósághoz ragaszkodó megyei nemességet az arisztokrácia oldaláról a küzdelem kiéleződése a reakcióval való következetes leszámolást követelő radikális értelmiség, a nemesség balszárnya felé kellett, hogy közelítse. Minthogy pedig a függetlenség megvédelmezése csak a nép legszélesebb rétegeinek mozgósításával volt biztosítható, ez a forradalom és a szabadságharc győzelmének vagy bukásának alapvető kérdésévé azt tette, vajjon sikerül-e a szabadságharc menetében a nemzeti ellenállás balszárnyának a forradalom továbbvitelével, a feudalizmus gyökeresebb felszámolásával, a robot és tized megszüntetésével csak részben kielégített jobbágyságot, a forradalom legnagyobb erőtartalékát egészében vagy túlnyomó többségében a nemzeti függetlenség és demokratikus átalakulás ügye mellett mozgósítani.

A küzdelem a 48-as forradalom és szabadságharc ez alapvető kérdésének a vonalán csakhamar megindult. Március győzött, de hogy ez a győzelem, még mennyire nem jelentette a nemzeti függetlenség és a demokratikus átalakítás tényleges biztosítását, az csak-

hamar nyilvánvalóvá vált. Nyilvánvalóan megmutatta ezt a márciusi demokraták számára elsősorban magának a kormánynak az összetétele. Batthyány március 23-án terjesztette az országgyűlés elé az új kormány listáját. Az új kormányt koalíciós alapon, különböző elemek összefogásával kívánta létrehozni. A vezető szerepet azonban a kormányban a középbirtok és nagybirtok Ausztriával való együttműködés alapján álló szövetsége képviselte. A baloldalt a kormányban Kossuth Lajos volt hivatott képviselni, akit Batthyány a pénzügyminisztérium vezetésére jelölt ki. Bécsben Kossuthot nem akarták elfogadni, hevesen tiltakoztak Kossuth minisztersége ellen. Batthyánynak viszont az volt a véleménye, hogy Kossuth nélkül lehetetlen kormányt alakítania. A kormány összetétele és Kossuth részvétele ebben, jellemzően megmutatta a forradalom befejezetlenségét, megoldatlan belső ellentmondását: azt, hogy a polgári átalakulást szentesítő törvények ellenére a vezetést a nagybirtokos-osztálynak sikerült ugyan a maga kezében megtartani, de ugyanakkor nem nélkülözhette Kossuth támogatását sem, akinek a kormányzatból való kihagyását a vezetést vállaló arisztokrácia sem tartotta lehetségesnek. Kossuth részvétele a kormányban az arisztokratikus kormány közvélemény felé való elfogadtatásának elengedhetetlen feltétele volt. Batthyány Kossuth jelölésével kettős célt kívánt elérni; egyrészt eleget kívánt tenni a közvéleménynek, másrészt pedig az volt a meggyőződése, hogy a minisztériumban, a kormányban sokkal inkább ellenőrzés alatt tarthatja Kossuth Lajost, mint azon kívül, mint az ellenzék vezérét. Egyben azt remélte, hogy a pénzügyminiszterség, mint a legnehezebb és legnépszerűtlenebb feladat, le fogja járatni Kossuth Lajost; vagy beleún, vagy belebukik. Batthyánynak ezzel a politikájával István nádor is egyetértett. Táviratilag közölte véleményét Szögyény kancellárral, miszerint az ő nézete is az, hogy: „Kossuth a pénzügyi tárca átvételével a legkisebb kárt okozhat, míg ellenben a belügyi tárcával az országgyűlési választások a kezeiben volnának. A minisztériumból őt kihagyni nem lehet, mert ő — mint azt nekem Batthyány maga mondá —, a minisztériumon kívül sokkal többet árthat, mint annak keretein belül."

Kossuth egymagában valóban édes-keveset tehetett volna a kilenctized részében az arisztokráciával és az Ausztriával való együttműködést, a békés kiegyezést képviselő kormány többségével szemben. Édes-keveset tehetett egymagában azzal a többséggel szemben, mely magakényszeredetten, kellő önbizalom és elhatározottság nélkül vállalta feladatát. Az új kormány heterogén összetételével, bizonytalanságával egyáltalán nem elégítette ki a forradalom szükségletét. Az új helyzet a nemzet szempontjából a reakcióval való szakítást, a nemzeti erők új alapon való megszervezését és a 48-as törvények maradéktalan végrehajtását követelte a kormánytól. A kormány politikájának fővonala viszont az arisztokratikus vezetés mellett a bécsi udvarral való békés kiegyenlítés, a kormánynak és az új helyzetnek a reakcióval való elfogadtatása volt. A reakció viszont, ha formálisan kénytelen is volt elismerni

az új kormányt, a gyakorlatban azt vállalni nem volt hajlandó, ellenkezőleg, mindent megtett, hogy helyzetét megnehezítse, minden vonatkozásban arra készült, hogy törvényben megadott jogait megrövidítse s előkészüljön a megadott önállóság felszámolására. Ez az ellentmondás a kormány megegyezéshez ragaszkodó politikája és a reakció elutasító magatartása között egyre lehetetlenebb helyzetbe hozta a kormányt, képtelenné tette feladatainak a megoldására, illetve arra, hogy a feladatok megoldására s a reakcióval való leszámolásra felkészüljön. A kormány megalakulása után jól látta és érezte ezt a márciusi baloldal, mely már magának a miniszteri névsornak a bejelentését, a kormány megalakítását is bizonyos fenntartással és bizalmatlansággal fogadta. „A minisztérium az arisztokráciától származott. Hatalmát a nemesi osztály erejéből meríti", — írta a Március Tizenötödike. Ennek ellenére a márciusi baloldal nem fordult eleve szembe a kormánnyal. Hajlandó volt támogatni a kormányt, bár abban Kossuthon kívül jóformán egyetlen emberben sem bízott, de azt várta a kormánytól, hogy olyan politikát kezdeményezzen, melynek következtében „csekély környezői helyett a milliók is körötte összeseregellenek".* A kormány intézkedései azonban nem ebbe az irányba mutattak. Az új sajtótörvény minden becsületes demokratát felháborított. A kormány az arisztokrácia megnyugtatására a rend védelmét és a nyugalom helyreállítását tartotta első feladatának. A baloldalt, a márciusi mozgalmak vezetőit, mindazokat, akik az ország demokratikus újjászületését a nép szempontjából és a nemzet jövője szempontjából nézték, mélységes bizalmatlansággal töltötte el a kormány magatartása.

A baloldal határozottságot követelt a bécsi önkényuralommal szemben: a jogtalan követelések ingadozás nélküli visszautasítását; nem kell státusadósság, nem vesszük pénzen a szabadságot, nem engedhetjük, hogy „a magyar katonákat arra használják fel, hogy a lombardiai bitófákat körülállják", hangzott a tiltakozás. A kormánynak viszont lojális magatartásával legfőbb célkitűzése az volt, hogy megszerezze az udvar bizalmát. Ezt a bizalmat azonban a legbékülékenyebb, a leglojálisabb magatartás sem szerezhette meg.

Batthyány kormányát határozatlan, se hideg, se meleg politikája következtében mindkét oldal ideiglenesnek tekintette. Ideiglenesnek tekintette a reakció, mely el volt szánva, hogy a forradalmi hullám visszahúzódásával, a nyugalom helyreálltával és saját erőinek a koncentrációjával az engedményeket részben vagy egészben is felszámolja. De ideiglenesnek tekintette a kormányt a baloldal, a progresszió is, melynek az volt a számítása, hogy a rendi országgyűlés felszámolása után összehívandó új népképviseleti országgyűlési választásokon a baloldal kerül be többségben az országgyűlésbe és ez a baloldali többség megadja majd a lehetőséget a kormány átalakítására, arra, hogy egy többsé-

* Március Tizenötödike, 1848 március 25-i 7. szám.

gében a progressziót képviselő új országgyűlésre támaszkodva Kossuth vezetésével egy valóban független és cselekvőképes kormány jöjjön létre. Éppen ezért követeli a baloldal egyre hevesebben az új népképviseleti parlament összehívását. Jöjjenek „a nép képviselői, jöjjenek minél előbb s változtassák meg radikaliter mindazt, amit a rendek elvégeztek".

Az utolsó pozsonyi országgyűlést április 10-én oszlatták fel az uralkodó levelével. Kossuth, Batthyány és Széchenyi április 14-én érkeztek Pestre. A pesti nép és a márciusi fiatalság nevében Vasvári Pál fogadta őket, s beszédében figyelmeztette az új kormányhatalom képviselőit, hogy „a hatalom szót ezentúl csak az említse, ki a nép nevében beszél és csak akkor említse, midőn magáról a népről beszél. E nép most kezeitekbe teszi le forradalmi hatalmát s felelősségtekre bízza a nemzet sorsát. Ti egy újjászületett, egy hatalmas nemzet előtt fogtok számolni eljárástokról, s azért a haza szent ügyét figyelmetekbe ajánljuk".*

Az új kormány április 16-án adta ki első nyilatkozatát, melyben bejelentette az ország népének, hogy az ügyek vezetését átvette. A törvények szentesítése megtörtént és az új kormány megalakult. A kormányzatnak menetközben, egyrészt a reakció egyre szélesebb körben érezhető aknamunkája, majd nyilt támadása, másrészt az egyre növekvő szociális és nemzetiségi mozgalmak közepette kellett hozzáfognia, hogy újjászervezze az országot és megszilárdítsa az államvezetést.

Ennek a feladatnak a reakcióval való megegyezést kereső politika semmiképpen sem felelhetett meg, ellenkezőleg, csak egyre inkább megnövelte a nehézségeket. S ha a baloldal kezdetben azon panaszkodott, hogy a kormány tétlen „a minisztérium nem szól, még hangját sem ismerjük", nem intézkedik, megkettőzhette panaszait akkor, mikor a kormány hozzáfogott az intézkedésekhez és az államvezetés megszervezéséhez. A kormány a reakcióval való összeütközést, az ellentétek kiéleződését kerülve, az új kormányhatóságok megszervezésénél arra törekedett, hogy a vezetés megváltozása minél kisebb zökkenőt jelentsen, minél kevesebb érdeket sértsen, minél kisebb fájdalmat okozzon a bécsi reakciónak és az aulikus arisztokráciának. Ez a törekvése pedig azt hozta magával, hogy a minisztériumok megszervezésénél a kormány átvette a volt helytartósági és kamarai apparátust, abból alakította meg új tisztikarát. „Az új rendszert — írja a Március Tizenötödike — legtöbben úgy tekintik, mint egy általános restaurációt, melyben, aki legjobban kiáll, legjobban mozgatja fülét, és egyik előszobából a másikba megyen, az fog bejönni a budget-evők seregébe." **

A minisztériumokban seregestől alkalmazták a volt adminisztrátorokat, a bukott rendszer eszközeit, a kormány bevette a reakciót, de az ügyek intézéséből kihagyták azt a baloldalt, amely a szabad-

* Március Tizenötödike, 1848 április 15-i, 27. szám.
** U .o. április 27-i, 37. szám.

ság és a nemzeti függetlenség biztosításaként a forradalom továbbvitelét kívánta. Kihagyták a baloldalt, melynek az új kormány nem kis részben létrejöttét köszönhette, de amelynek további célkitűzéseitől a kormány jobban félt, mint a bécsi reakció kiszolgálóitól és eszközeitől. A Batthyány-kormány nem mert megfelelő erővel és határozottsággal fellépni a bécsi reakcióval szemben. Nem mert cselekedni vagy erőt alkalmazni ott, ahol a szép szó vagy a felirat üres beszédnél vagy papirosnál egyébnek nem bizonyult. A bécsi reakció nap mint nap, lépésről-lépésre megtagadta, vagy megsértette a király által szentesített törvényeket. Nem volt hajlandó az új magyar minisztérium számára az önállóság pénzügyi, katonai eszközeit rendelkezésre bocsátani, minden vonatkozásban igyekezett korlátozni a minisztérium hatáskörét, vagy hatálytalanná tenni annak intézkedéseit. A reakció ellenállásával szemben a kormány csak panaszkodott és feliratokat küldött az uralkodóhoz, ahelyett, hogy cselekedett volna. „Vígan vannak Önök — mondja keserűen a Március Tizenötödike —, kik hónaik alatt a tárcákat hordozzák, ha afféléket vártak, hogy a német minisztérium azt fogja mondani: Íme, tessék Herr von Batthyány, itt van az országban vagy 60.000 jól begyakorolt katona; itt van ennyi ezer fegyver; itt van ennyi millió pénz a kasszákban, ennyi mázsa lőpor, ennyi ágyú, ennyi golyó. Az efféle dolgok olyanok, hogy azé, aki azt el tudja foglalni." A kormány azonban támogatásképpen az erőt, a fegyvert, a katonát és a pénzt Bécstől szerette volna megkapni. De annak ellenére, hogy az új kormány arisztokratikus elemei a fegyvert és a katonát elsősorban a belső nyugalom és rend helyreállítására, az egyre növekvő és kiélesedő belmozgalmak, jobbágymozgalmak és nemzetiségi megmozdulások megfékezésére kívánta felhasználni, a bécsi reakciónak eszeágában sem volt, hogy a külföldön levő magyar katonaság hazavezérlésével azt a kormányt erősítse, melynek önállóságát mindenáron meg akarta törni, melynek erejétől, mint a legerősebb s politikailag legfejlettebb nemzetiség törekvésétől leginkább félt.

A bécsi kormány távolról sem szándékozott könnyíteni Batthyány gondjain, a magyar kormányt azonban ez nem tartotta vissza attól, hogy a bécsi reakció volt exponenseit átvegye kormányába. Akit lehetett, alkalmaztak, akit viszont, már mint a bukott és nemzetietlen önkényuralom képviselőjét, politikailag lehetetlen volt átvenni, mint például Apponyi kancellárt, azt tisztes nyugdíjjal igyekeztek kielégíteni. A Március Tizenötödike május 9-i számában tiltakozott Zichy Ferenc, Nyéki Mihály volt adminisztrátorok kinevezése ellen, felháborodik Duschek Ferenc kinevezésén, aki, mint kamarai tisztviselő, annakelőtte hivatalában elnyomta a magyar meggyőződést, a jegyzőkönyveket németül vezette, a követválasztásokon Kossuth ellen agitált, s neki volt köszönhető, hogy a 30 kamarai hivatalszolga közül, csak három beszélt magyarul. „Duschek Ferenc... kezeinek minden nyomai, mindenütt ott voltak — írja a Március Tizenötödike —, hol csak egy új rendszabály jött létre,

mely a magyar kincstárt lassankint a szó teljes értelmében oly szivattyúvá változtatta, mely Magyarország gazdagságát a külföldre szivárogtatta ki." (Március Tizenötödike, május 9-i számában.) Ugy látszott, hogy a minisztérium arra törekszik, hogy az intrika, a veszedelem minél több elemét vegye fel keblébe. „Megöltük az abszolutizmust és megültük az átalakulás ünnepét és egy tűz alatt bevesszük a szolgaság és veszedelem minden elemeit."*

Még súlyosabb volt azonban a helyzet katonai vonatkozásban. Az országban állomásozó katonaság és tisztikar megbízhatatlan volt, továbbra is a bécsi hadügyminisztériumot tekintette fölöttesének. A kormány pedig képtelen volt a renitens és megbízhatatlan katonai parancsnokokkal szemben határozottan fellépni és a maga akaratának és kívánságának megfelelően érvényt szerezni. A tisztikar nagyrésze a bécsi reakció ellenforradalmi eszköze volt, melyet ez a nemzetiségi területen egyszerűen és nyiltan mozgósított a kormány ellen azzal a megbízással, hogy a nemzetiségeket vigyék harcba a magyarság ellen. A magyar területen viszont azt akarta a bécsi reakció tisztjei segítségével elérni, hogy a magyarok ne engedelmeskedjenek „a rebellis" kormánynak, ne harcoljanak a kormány utasítására.

A kormány helytelen politikája és intézkedései nem oldották meg, inkább egyre növelték a nehézségeket. A nyugtalanságnak és a polgárháború előjeleit mutató belmozgalmaknak két lényeges és egymással szorosan összefonódó forrása volt: a jobbágyság és nemzetiségek elégedetlensége, az úrbéri és a nemzetiségi kérdés rendezetlensége. A nyugtalanság egyik forrása az volt, hogy a parasztság inkább kezdőpontnak, mint befejezésnek tekintette azt, amit a nemesség az áldozatkészség tetőpontjának tartott. Míg a kormány a forradalom lezárását tekintette legfőbb törekvésének, addig az ország széles tömegei csak a márciusi események következtében ébredtek igazában fel, és szabadságuk tudatára ébredvén, legfőbb törekvésüknek azt tekintették, hogy a megindult úton továbbmenjenek, a szabadságot realizálják, egyrészről a feudalizmus maradéktalan felszámolásával, minden jobbágyi teher megszüntetésével, másrészről kiterjesszék jogaikat a nemzetiségek nyelvi és kormányzati szabadságának a biztosítása tekintetében is. A kormány politikája és a nép vágya, törekvése éles összeütközésbe került egymással s ez az ellentmondás egyre növekvő nyugtalanságban és szaporodó megmozdulásokban jutott kifejezésre.

Minthogy a 48-as úrbéri törvények a jobbágyság többségét nem elégítették ki, szerte az országban a parasztság maga kezdett hozzá, hogy a jobbágyfelszabadítást a maga módján, a maga vágyai és kívánságai szerint minden úri teher, feudális kötelezettség felszámolásával befejezze. Nem elégedtek meg a dézsma és a robot megszüntetésével, hanem országszerte megtagadták a bérlet fizetését a jobbágyművelésben álló irtványföldek és egyéb szerződéses földek

* Március Tizenötödike. 1848 április 27-i 37. szám.

után. Visszafoglalták a legelőket, lehajtották arról az urasági marhákat, elfoglalták az urasági erdőket, megtagadták a szőlődézsma fizetését, bort mértek, sőt néhány helyen a nincstelenek földet foglaltak a maguk számára az urasági birtokból. A megyék alispánjaitól március végétől, áprilistól kezdve egymást érve érkeztek a jelentések a belügyminisztériumba, melyek mind utasítást, segítséget kértek a vidéki megmozdulásokkal kapcsolatban. A belügyminisztérium utasítása szerint az alispánok eljárása a legtöbb esetben arra irányult, hogy katonaságot vettek igénybe a mozgalmak megfékezésére, a nyugalom és a rend biztosítására.

A mozgalmak másik forrása a nemzetiségi kérdés rendezetlensége volt. A nemzetiségek, hasonlóan a magyar jobbágysághoz, március 15-ének az eredményeit lelkesedéssel és örömmel fogadták. Csakhogy, miként a magyar jobbágyság törekedett szociális vonatkozásban a szabadság realizálására, ugyanúgy törekedtek a nemzetiségi területek dolgozói is arra, hogy a szabadságot egyrészt az úri terhek maradéktalan felszámolásával, másrészt saját nyelvi, kulturális és kormányzati önállóságuk megteremtésével váltsák valóra. A mozgalmak a magyar megyék mozgalmaihoz hasonlóan a nemzetiségi területen is a jobbágyi terhek megszüntetésével voltak kapcsolatosak. Jellachich tíz hold földet, az úri terhek kárpótlás nélküli megszüntetését, szabad zsákmányt ígért a horvát parasztságnak. A robot ügye adott alkalmat Erdélyben is az első mozgalmakra. A márciusi események hírére a román jobbágyok is megtagadták a robotot és a dézsmát, mire a földesurak egy része karhatalommal kényszerítette a jobbágyokat régi kötelezettségeik teljesítésére. A nemzetiségeknek ezekbe a magyar földesurak és magyar hatóságok ellen irányuló szociális és nemzeti mozgalmaiba központi utasításra mindenütt osztrák tisztek, a császár emberei kapcsolódtak be, s arra törekedtek, hogy ezeknek a nemzetiségeknek a mozgalmait a legnagyobb, a reakció szempontjából legveszedelmesebb nemzetiség, a magyarság szabadságmozgalma ellen használják fel.

A magyar kormány, mely a birtokososztály érdekeiből indult ki, rendészeti és karhatalmi kérdésnek tekintette mind a magyar parasztság, mind a nemzetiségek mozgalmait. A 48-as átalakulást befejezettnek hitte a robot és dézsma eltörlésével és a szabadságjogok általános törvénybeiktatásával. A parasztság és a nemzetiségek minden a 48-as törvényeken túlmenő célkitűzését és megmozdulását, sőt még nem egyszer magának a 48-as törvénynek, a robot és dézsma eltörlésének a végrehajtására irányuló megmozdulását is a törvényes rend felforgatására irányuló megmozdulásnak minősítette, mellyel szemben alkunak, megfontolásnak helye nem lehet, mellyel szemben a kormány egyetlen feladatának a rend minden eszközzel való biztosítását tekintette. Ez a politika viszont szükségképpen és végzetesen azt is magában foglalta, hogy a kormány, mely a nép kívánságainak a kielégítésében nem volt hajlandó továbbmenni s minden olyan törekvéssel, mely a 48-as törvényeken túlment,

vagy azokat kiszélesíteni igyekezett, szembefordult, nem támaszkodhatott a reakcióval szemben a népre, ellenkezőleg, a néppel szemben arra a reakcióra kívánt támaszkodni, melynek magának első és közvetlen célkitűzése volt az új és önálló nemzeti kormány hatáskörének lehető leszűkítése, helyzetének megnehezítése, végső fokon pedig megbuktatása. Ez a politika viszont egyéb eredményre, mint a válság kiéleződésére, a reakció és a reakció által támogatott mozgalmak elmérgesedésére, nem vezethetett.

A kormány április 24-én Eszterházy Pál, a király személye körüli miniszter útján a belbéke helyreállítása érdekében kérte a külföldön tartózkodó magyar katonaság hazarendelését. Jellachichcsal szemben viszont ismételten azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy a lázadó és a magyar kormánnyal szemben a köteles engedelmességet és az alkotmányos együttműködést megtagadó horvát bánt figyelmeztesse és szorítsa rá a király kormánya iránti engedelmességre. Június 12-én az elharapódzott vidéki mozgalmak és a pesti nép megfékezésére Szemere rögtönítélő bíróságot állíttatott fel Pesten. „A lázítók, bujtogatók, közcsendzavarók, gyilkosok, rablók ellen." S ugyanilyen rögtönítélő bíróságokat állítottak fel az egész országban, hogy — amint a miniszteri indokolás mondotta —: „A vakmerő törvényszegés a társadalmi viszonyokat veszélybe ne döntse s az alnép a személy- és vagyonbiztonságot fel ne dúlja."

A magyar jobbágyság mozgalmain úrrá lett a kormány, mert nem volt osztály, amelyre támaszkodva, melynek segítségével a parasztság a maga törekvéseit érvényre juttathatta volna. Ebben a vonatkozásban eljárásának nemzeti szempontból súlyos következményeit a kormány csak a fegyveres harc szakaszában érezte. De annál kevésbbé sikerült a nyugalmat biztosítani a horvátországi, a délvidéki és erdélyi mozgalmakkal kapcsolatban. A magyar parasztságnak hiányzott a politikai hátvédje, a nemzetiségek mögé azonban odaállt a reakció. Fűtötte és szervezte, majd fegyverrel és katonai vezetéssel is segítette a nemzetiségi mozgalmakat. Eleinte ugyan a bécsi udvar nem fukarkodott a Jellachichot figyelmeztető leiratokkal. „Az uralkodó általában... kevés kivétellel, mindaddig, míg Olaszországban Radeczky nem győzött, mindig kiadta a törvényes parancsokat... Jellachichot pártütőnek nyilvánította; a hadi főparancsnokságoknak, határőröknek megparancsolta, hogy a magyar hadügyminiszternek engedelmeskedjenek. Ámde parancsának ritkán engedelmeskedett valaki s az ellenséges szellemű főtiszteknél azon maxima uralkodott, hogy nem az a fejedelem akarata, amit ír, hanem az, amit mások a fejedelem legközelebbi körében mondanak."*

Az uralkodó vállalta a közvetítést Jellachich és a Batthyány-kormány között, de ugyanakkor minden támogatást megadott Jellachichnak, sőt azt várta, hogy a magyar kormány vállalja Jellachich pénzügyi szükségleteinek a fedezését. Mikor ez erre nem volt hajlandó, maga küldött neki 150.000 forintot. Jellachich el-

* Kossuth Hírlapja, 1848 szept. 19-i 69. szám.

olvasta az uralkodónak a magyar kormány megnyugtatását célzó leiratait, meghallgatta Eszterházy jelenlétében a király korholó szavait, ugyanakkor azonban fokozott erővel fogott hozzá a magyar kormány elleni fegyveres támadás megszervezéséhez. Éppen a bécsi reakció támogatásával, hasonlóan alakult a helyzet a Délvidéken és Erdélyben is. A magyar csapatok hazarendelése tekintetében viszont semmit sem tett a bécsi hadügyminisztérium. A Batthyány-kormány reakció segítségét kereső politikájának így semmi más eredménye nem lett, mint egyrészről a magyar jobbágyság kiábrándulása, másrészről a nemzetiségi mozgalmak és az ellenforradalmi szervezkedés megerősödése. „Jellachich, kit a király pártütőnek nyilatkoztatott, Bécsben a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből, mint mondták, ‚tévedésből' ágyúkat, lőszert, puskát, fegyvereket küldöttek neki: küldöttek pénzt, nehogy szegény határőrök szükséget szenvedjenek; a közös harmincadi hivataloknak megparancsolták, hogy a magyar jövedelmeket Jellachichnak adják ki, nyugtatvány mellett; a Fiume védelmére rendelt magyar gránátosokat ‚tévedésből' Radeczkyhez küldték; Dreyhahn alezredest, ki Fejértemplomot oly rútul elárulá, ‚tévedésből' ezredessé tették; Meyerhoffer, ausztriai consul és tábornok, ‚nehogy polgárvér ontassék' a határőrezredeket fellázította, s a rabló szerbekkel cimborált, miután Bécsben, onnan Zágrábban megfordult. Sz. Tamás körül árulás tette semmivé igazságos reményeinket. A magyar hadügyminiszter rendeletei ellen minden ember ‚alázatos remonstrációkat tett' és senki sem engedelmeskedett. A bécsi minisztérium a horvátok részére felmondta a neutralitást ellenünk; a birodalmi országgyűlés előtt a fellázadt rabló szerbeket ‚Waffenbrüder'-eknek nevezte. Bécsből lázadásra izgattak, Erdély az únió megtörésére bujtogatott. Szóval mindenütt pártütés, lázadás és mindenütt a fejedelem iránti hűség, lojalitás nevében a törvény ellen."*

A reakció egyre nyiltabb fellépésével szemben újra a bécsi munkásság és a bécsi diákság mutatta meg a helyes politikai utat. Május közepén, midőn a reakció ott is a már megadott engedmények visszavételét próbálta előkészíteni, a bécsi munkásság és diákság a reakció kísérletére újabb forradalmi megmozdulással válaszolt és a reakció követeléseivel szemben a forradalom követeléseit helyezte szembe. A diákság és a fegyveres nemzetőrség kijelentette, hogy az április 21-i alkotmány többé már nem elégítheti ki, általános szavazati jogot és a felsőház eltörlését követelték. A császár az újabb megmozdulás következtében orvosi tanácsra, „egészségi" okokból május 17-én elhagyta fővárosát. Ugyanakkor nyilatkozatot bocsátott ki, melyben kijelentette, hogy „egy rendzavaró töredék... őt szabad tetteiben korlátozni akarta" s azért távozott Bécsből, mert nem akart katonai erőszakhoz nyúlni. A maga részéről nem kívánja a márciusi alkotmányt visszavenni, kész a nép törvényes úton nyilatkozó kívánságait meghallgatni, csakhogy ezek „ne fegyveres kézzel csikartassanak ki".

* Kossuth Hírlapja, u. o.

Az újabb bécsi események hírét a magyar politikai körökben először nagy megdöbbenéssel és kedvetlenül fogadták: „Bécs — írta a félhivatalos Pesti Hírlap — vakságában öngyilkossá válik és értetlenségével bennünket is veszélybe hoz." A birtokososztály első megdöbbenését azonban csakhamar „nagyszerű reménység" váltotta fel. A magyar arisztokrácia és a kormány azt remélte, hogy itt a legjobb alkalom arra, hogy az uralkodót a renitens Bécscsel szemben a nemzet számára megnyerjék. Elhatározták tehát, hogy felkérik a királyt, jöjjön le Budára. Ezzel remélték elérni azt, hogy az uralkodót a bécsi reakció bűvköréből kiemelve, az összeütközést kiküszöbölik, és ezáltal a bécsi reakcióval szemben az elsőbbséget a maguk számára biztosítják. A magyar minisztérium május 19-én közölte az ország közvéleményével, hogy az uralkodó Bécsből eltávozott. Ugyanakkor utasította Eszterházyt, hogy menjen a király után és kérje meg, hogy családjával együtt jöjjön Magyarországra és tegye át székhelyét és állandó lakását Budapestre. A kormány nem elégedett meg Eszterházy utasításával, hanem kérésének alátámasztására István nádort, Széchenyit és Eötvöst is a király után küldte Innsbruckba, hol az uralkodó a kormány felhívására azt a választ adta, hogy az udvar Budapestre fog költözni, ha a megnyitandó országgyűlés 40.000 katonát ad olasz felkelők ellen. E feltételt (Horváth Mihály szerint) a kormány el is fogadta, azzal a kikötéssel, hogy az udvar mindjárt az újoncok megszavazása után Magyarországra jön és Jellachichot vagy engedelmességre bírja, vagy ellenszegülés esetén forma szerint is megfosztja hivatalától. A megegyezés eredményeképpen a király május 29-i leiratában az erdélyi kormányszéket és a hadparancsnokságokat a magyar kormány fennhatósága alá rendelte, Jellachichot pedig arra szólította fel, hogy a már kihirdetett tartományi gyűlést tiltsa be, és haladéktalanul jelenjen meg Innsbruckban a király előtt. A leiratnak gyakorlatilag különösebb foganatja nem lett. A bán ugyan nem 24 óra alatt, hanem Ferdinánd ismételt leiratára június 19-én megjelent az uralkodó előtt, aki Eszterházy jelenlétében nemtetszését fejezte ki magaviselete felett, egyben János főherceget utasította, hogy vállalja el Jallachich és a magyar kormány közt a közvetítést. János főherceg Jellachichhoz intézett levelében azonban már „kedves horvát bán"-nak szólítja a lázadót, az osztrák minisztérium pedig 150.000 forintot utal ki neki csapatai fenntartására. A bán így természetesen fütyült a magyar kormányra és megújult erővel látott a fegyveres támadás előkészítéséhez.

3. fejezet

Az első népképviseleti választások. — A Batthyány-politika, a közép- és nagybirtokos-osztály szövetségének választási győzelme a baloldal felett

A baloldal mélységes bizalmatlansággal és egyre növő türelmetlenséggel szemlélte a kormány megalkuvást kereső, a reakcióval szemben kifelé-befelé egyaránt tehetetlen politikáját. „Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan el lehet mondani, hogy ‚eben-gubát'. Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni" — írja Petőfi a Március Tizenötödiké-ben. A kormány erélytelensége a jobboldallal szemben és a reakció egyre nyiltabb fellépése, a reakciósok alkalmazása a minisztériumokban, reakciós katonai parancsnokok ellenszegülése egyre fokozta a baloldal elégedetlenségét, ami új meg új tüntetésekben is megmutatkozott. Május 10-én Léderer, budai katonai parancsnok elleni tüntetéssel kapcsolatban azonban a reakció már odáig merészkedett, hogy előre elkészített fegyveres támadással felelt a tüntetésre. A Léderer ellen felvonuló tüntetőket katonáival megrohantatta. Az összetűzésnek több súlyos sebesültje lett. A katonai reakciónak ez a vakmerő fellépése Pest egész népét felháborította, népgyűlésen követelték Léderer vésztörvényszék elé állítását. A kormány vizsgálatot rendelt el, Léderer azonban jobbnak látta a vizsgálat elől Bécsbe menekülni. Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban mint Bécsben, úgy Pesten is újra kiéleződött a helyzet és a kormánynak minden erejét össze kellett szedni, hogy a szenvedélyeket korlátok között tarthassa, az újabb kitörést megakadályozza.

A márciusi baloldal körében meggyőződéssé vált, hogy „nem jól mennek a dolgok". A baj forrását abban látták, hogy a kormány illúziókban ringatja magát és nem képes felismerni, hogy annak ellenére, „hogy léte a törvényhozás rendes kifolyásának tekinthető, mégis nem más, mint forradalmi kormány". A kormány a forradalomnak köszönheti létét és éppen ezért fennmaradása és megerősödése attól függ, hogy képes lesz-e valóban e forradalom követelményeinek megfelelni és kellő határozottsággal cselekedni. „Nincs mit félni a néptől — szólítja fel a minisztereket a Március

Tizenötödike —, tegyenek úgy, mintha azok volnának. Soha egy pillanatra se feledjék el, hogy a függetlenség nem kegyes ajándék, nem kegyes koncesszió, hanem történelmi kényszerűség eredménye és e függetlenséget nem a holt betű, nem a törvény pecsétje, hanem csak a tettek politikája, a nemzet élő lelkesedése és elhatározottsága, a reakció elleni bátor fellépése mentheti meg."

A baloldal egyre élesebben támadta a kormányt és egyre türelmetlenebbül követelte a választásokat és az új országgyűlést. A baloldal a választásoktól várta a politikai erőviszonyok alapvető megváltozását, azt, hogy a választásokon a nép a baloldalt juttatja többségbe s erre a baloldali többségre támaszkodva végre meg lehet teremteni azt a valóban tetterős nemzeti kormányt, mely képes lesz gondoskodni a nemzeti függetlenség biztosítékairól, képes lesz felvenni a következetes harcot a külső és belső reakcióval szemben.

Ez a célkitűzés egyáltalában nem volt üres ábránd. A siker, döntő részben, a baloldal helyes politikájától függött. Nézzük, mi volt a politikai helyzet, illetve a szembenálló felek politikai vonala márciust követően. A reakció politikai irányvonala az volt, hogy külön-külön verje meg a demokratikus és nemzeti függetlenségre törekvő mozgalmak képviselőit. Oszd meg és győzd le — ez volt politikájának a fővonala. Az ellenfelek elszigetelése, az erők megosztása s az ellenfelek fokozatos felszámolása: ez volt a reakció fő politikai vonala. Az olaszokat a magyarok és a horvátok, a magyarokat a horvátok, szerbek és románok segítségével kívánta leigázni, addig pedig, míg Olaszországban nem végzett és Ausztriában meg nem erősítette pozícióját, tartózkodott attól, hogy Magyarországon nyiltan lépjen fel. Minthogy az időnyerés volt a célja, arra törekedett, hogy a magyar kormányt s az országot állandóan abban az illúzióban ringassa, hogy a kiegyezésre és a békés együttműködésre megvan a lehetőség. Erre törekedett azért, nehogy a reakcióval való kiegyezést kereső kormányt az országon belül lehetetlen helyzetbe hozza s az országot a határozott ellenállást képviselő baloldal kezére juttassa. Éppen ezért formálisan úgy tett, mintha elfogadta volna a 48-as törvényeket, annak alapján kész volna támogatni Batthyányt, ígéreteket és engedményeket tett, hogy közben megerősödve leszámolhasson. A Batthyány-kormány képtelen volt ezzel a kettős politikával határozottan szembefordulni. A bécsi udvar ígéretei, hogy Jellachichot meginti, a katonai parancsnokokat engedelmességre utasítja és az a tény, hogy az ígéretek és királyi levelek ellenére a fegyveres készülődés egyre tovább folyt, a nyugtalanság, sőt az összetűzések a nemzetiségi vidékeken egyre szaporodtak, egyre nyilvánvalóbbá tették a kormány előtt is, hogy az ígéretek mögött csalárd játék folyik. A kormánynak azonban, mely belpolitikailag a megállapodás erőire kívánt támaszkodni és szemben állt a jobbágyfelszabadítást továbbvinni kívánó néppel, nem volt elég ereje, hogy az ismételt csalódások és a nyilvánvaló csalárd játék ellenére szakítson az udvar politikájával. A belső reakció védelme a külső reakció

tehetetlen áldozatává tette a kormányt, az új meg új csalódások ellenére csak új meg új ígéretek után futkosott.

A baloldal felismerte ennek a politikának tarthatatlan és végzetes voltát. Egyre világosabban látta, hogy a reakcióval nem lehet alkudozni, hanem a harcot azoknak, akik őszintén akarják a szabadságot és a nemzeti függetlenséget, következetesen végig kell vinni. A baloldal a maga részéről erre kívánt felkészülni, ennek érdekében követelt határozott intézkedéseket a kormánytól, erre a harcra kívánta fellelkesíteni a nemzetet, és midőn látta, hogy a Batthyány-kormány képtelen e politika követelményeinek a teljesítésére, első célkitűzésévé a megalkuvó Batthyány-kormány megbuktatását és Kossuth vezetésével egy baloldali kormány létrehozását tette. Ez a baloldali politika a reakcióval és az ingadozó kormánnyal és a mögötte álló birtokososztályokkal szemben csak a népből meríthette erejét. A győzelem döntő részben attól függött, mennyiben sikerül a március 15-én a pesti nép támogatásával elért átalakulást az új választásokon az egész ország mozgósításával kiszélesíteni és megszilárdítani. Jól érezte ezt a baloldal is, azt remélte, hogy az új választásokon először szavazó tömegek nem a reakció politikáját, hanem a baloldalt juttatják vezetéshez. Ennek azonban döntő előfeltétele az lett volna, hogy előbb maga a baloldal forduljon szembe, necsak szavakban, hanem gyakorlatban is a birtokos osztály, a táblabíró-politika képviselőivel. Egy határozott nemzeti politika elengedhetetlen feltétele az volt, hogy a nép nemzeti célok érdekében történő megnyerése érdekében a következetes nemzeti politikát képviselni kívánó baloldalnak a nép gyakorlati gazdasági követeléseiben is a nép mellé kellett állnia.

Sajnos, ez nem történt meg. A baloldalt magát is sokkal szorosabb szálak fűzték a nemességhez, az alulról jövő nyomás sokkal kisebb, a baloldalnak a néppel való tényleges kapcsolata sokkal lazább volt, semhogy ezt a döntő és elhatározó lépést képes lett volna megtenni. Ez a korlátozottság nyilvánvalóan és súlyosan éreztette hatását az új népképviseleti országgyűlést megelőző országos választásokon.

Az új választójogi törvény, igaz, távol volt a mai értelemben vett demokratikus választójogtól. A törvény választójogot adott minden húsz évet betöltött polgárnak, de a választás feltételéül elég magas cenzust, egynegyed telket vagy száz aranynak megfelelő évi jövedelmet követelt, az iparban pedig csak az önállóknak és ezek közül is csak azoknak adott választójogot, akik legalábbis egy segéddel dolgoztak. A dolgozók nagy többségét, a nincstelen zsellérséget, a szegényparasztságot és a bérmunkásokat, tehát a lakosság nagy többségét kizárta a törvény a választójogból. Ennek ellenére a törvény hatalmas lépés volt előre az addigi, a nemességre korlátozott választójoggal szemben. Mert az új paraszti és polgári szavazók száma még a korlátozott választójog mellett is messze felülmúlta a nemesi szavazatok számát és így elvben távolról sem volt kizárva, távolról sem volt lehetetlen, hogy az addigi, a birtokoselemeket kép-

viselő parlamenttel szemben egy többségében demokratikusabb, baloldalibb országgyűlés kerüljön ki a választásokból. Elvben a politikai jogok e korlátozott kiterjesztése is elégséges alapot adhatott volna egy az eddigi országgyűlésnél demokratikusabb politikai képviselet megszületésére. Erre számított a baloldal, bár meg kell mondanunk, hogy még a baloldal prominens képviselői, Madarász és Vasvári is, csak úgy tudták elképzelni az új országgyűlést, hogy abban az addigi reformküzdelmek során kipróbált nemesi ellenzéknek kell a vezető szerepet vinnie. Jellemző például, hogy még Vasvárinak is az volt a nézete, hogy a „választasi jogot ki kell ugyan terjeszteni", de „nehogy a proletáriátusok elözönöljék az országgyűlést", ő is az európaszerte divatos, de mérsékelt cenzus mellett foglalt állást. A radikális ellenzék is jelentős részben ellene volt esetleges új erők előtérbenyomulásának az addigi már kipróbált ellenzékkel szemben. Várakozása csupán arra irányul, hogy a választás mindenesetre a nemesi ellenzék balszárnyát fogja vezetőszerephez juttatni.

Ez a számítás ábrándnak bizonyult. Már az első népképviseleti választás megmutatta, hogy a politikai szabadságok, a politikai jogok biztosítása egymagában még távolról sem jelenti a demokratikus erők győzelmét, távolról sem garantálja azt, hogy az újonnan bekapcsolt választótömegek érdekeik tudatára emelkedve, a maguk pártjait és a baloldalt juttatják többségbe. A baloldalnak, szemben a kiegyezésben bízókkal, a kiegyezést mindenáron akarókkal, kétségkívül helyes volt a politikája a bécsi reakciót illetően. Voltak kapcsolatai a pesti ifjúsággal és a pesti néppel, de jóformán alig volt kapcsolata a vidékkel. A vidék nagyrészt a megyei közigazgatási apparátust kezében tartó megyei nemesség, az ú. n. kaputos osztály kezében volt. (Megyei birtokos és értelmiségi nemesség.) Ez pedig gondoskodott arról, hogy az országgyűlésre a számára megbízható, ismert elemeket küldje be és megakadályozza azt, hogy oda esetleg az addigiaknál tovább menő radikális elemek kerüljenek. *A megyei nemességnek* ez nagyobbrészt sikerült is. A régi megyei apparátus szűrőjén keresztül csak a legnagyobb nehézségekkel jutott be az országgyűlésbe néhány új ember. Ezek egyrésze is vagy eszközévé vált a birtokososztályok többségi politikájának, vagy magukra maradtak, elszigetelődtek, mint Tánosics. Az országgyűlés túlnyomó többségében, egy törpe kisebbséget, 30—40 képviselőt kitevő baloldali csoportot leszámítva, a régi birtokososztályok politikáját, a táblabíró-politikát képviselő elemekből került ki. Ez a többség pedig, ahelyett, hogy előrevitte volna a kormány politikáját, vagy alapot adhatott volna a kormány progresszív átalakítására — amire a baloldal számított —, ellenkezőleg, a Batthyány-kormánynak a békés kiegyenlítést és mérsékletet kereső politikáját igazolta és támasztotta alá.

Hogy a választásokon hogyan dolgozott a reakció, arra mi sem jellemzőbb, mint a két költőfejedelem választási bukása, Petőfié Szabadszálláson és Arany Jánosé Nagyszalontán. A reakció nem

fukarkodott a rágalmakkal, nem riadt vissza erőszakoskodásoktól, nem riadt vissza attól, hogy a multban használt összes fogásokat alkalmazza az új népképviseleti választásokon. Petőfi ellen a Kiskunságban a kaputosok fogtak össze élükön a pappal, aki a maga fiát akarta megválasztatni. Az egész várost rágalmakkal kürtölték tele, s azt híresztelték, hogy Petőfi muszka spion, Tótországot akar és el akarja adni az országot az oroszoknak. Folyt az itatás, a környékbelieket pedig nem engedték be a városba. Nagyszalontán Arany János azt hitte, hogy neki, a nép fiának nincs szüksége korteskedésre. Azt hitte, hogy mindenki ismeri a helybeli jegyzőt, aki a nép ügyesbajos dolgaiban mindenkor a nép oldalára állt. A választáson azonban mégis megbukott, alig akadt néhány szavazója. Megbukott, mert a reakció felkészült a választásra, a vidékről toborzott reakciós szavazókat bevitette Nagyszalontára, egész nap azokat szavaztatta, Arany János helybeli nagyszalontai választóit utolsó sorba állította, úgyhogy azok nagyrésze, miután étlen-szomjan egész nap kitartott, míg rá került a sor, vagy elszéledt, vagy oda se juthatott a választáshoz, mert közben, mire a szalontaiakra került a sor, a választást intéző urak lezárták a szavazást A választást vezető bizottságokba mindenütt a pecsovicsokat választották be. Nem hiányzott a papi szó sem. A Március Tizenötödike június 26-i számában pelengérre állítja a fóti papot, mert a szavazás alatt „a legnyomorultabb eszközhöz, a vallási bujtogatáshoz folyamodott...“ A lap két nappal későbbi száma pedig egyszerre támadja a zempléni, borsodi és egri papokat, hogy „beleavatkoznak a választásokba, és a nép érdekei ellen a magok zsebére politizálnak“. De nemcsak félrevezetéssel, ravaszsággal, papi szóval dolgozott a reakció, nem riadt vissza a nyílt erőszaktól sem. A nagyszőllősi választásokon például 300 nemes fegyveres erővel zavarta szét a többezer főt kitevő új szavazók tömegét. A választásoknál tehát igen nagy szerepe volt a választásokat levezető megyei apparátusnak, a félrevezetésnek, az erőszaknak. Igen nagy szerepe volt annak is, hogy a baloldalnak alig volt kapcsolata magával a néppel. Hiba volna azonban a vereséget egyedül csak a választási fogásokra, erőszakosságokra és a baloldal tapasztalatlanságára és tájékozatlanságára visszavezetni. A vereség igazi forrását kétségkívül a baloldal politikai hibájában kell keresnünk. Ez pedig lényegében abban volt, hogy a baloldal politikája nem foglalt állást, nem adott választ azokra a kérdésekre melyekre a felszabadított parasztság elsősorban várta a választ. A felszabadított jobbágyság március után a jobbágyfelszabadítás maradéktalan végrehajtását várta, sérelmeinek orvoslását, igényeinek a kielégítését. Az ellenzék többségében azonban korlátozta harcát a nemzeti függetlenség kivívására és a politikai szabadságjogok kiterjesztésére, de nem általánossá tevésére és a nép számára legégetőbb gyakorlati kérdésekben nem foglalt állást, vagy maga is a néppel szemben foglalt állást. Ez a politika nem találhatta meg kapcsolatát a tömegekhez. A nemzeti harc a nép többsége szemében addig, amíg ez a harc világosan össze nem kapcsoltatott a nép anyagi

jobblétének a kérdéseivel, csak az urak egymás elleni marakodásának tűnt a politikailag tájékozatlan tömegek előtt. A baloldal jelszavakban a táblabirópolitikával való szakítást hirdette, a gyakorlatban azonban nem volt képes szembefordulni ezzel a politikával, nem ismerte fel a jobbágyfelszabadítás továbbvitelének a nemzeti harc szempontjából való rendkívüli jelentőségét és így maga szigetelte el magát, tette lehetetlenné, hogy a parasztságot maga mellé állítva elnyerje azt a többséget, mely egy határozott nemzeti politikának szolgálhatott volna alapul.

Jellemzően kitűnik ez Madarász László emlékirataiból. Madarász László emlékirataiban elmondja, hogy a választás alkalmával egymás után keresték fel őt az egyes községek küldöttségei, „igen sok tanító, jegyző, néhány lelkes pap, számtalan polgár. Mennyi törvénytelenség bepanaszlása! Száz meg száz eset, hogy a földesúr fortéllyal vagy erővel elvette a községét, el a polgárét; vissza lehet-e foglalni? — kérdezik. Nem! Törvény útján kell orvosolni, — volt Madarász válasza — ezernél többen megfordultak s megnyugodtak, hogy a keserveik orvosoltatni fognak. Egyetlenegy akadt, aki azt mondá: ‚De polgártárs! Aki igazságtalanul foglalta el apám földjét, azt nem értem, hogy igazság ne volna az, hogy azt most visszafoglaljam.‘ Bizony, ha törvényesség nem is, magam is éreztem, hogy az igazság az lett volna, de a nép nyugalmára kívántam hatni, mert hittem az orvoslásokban.“*

Ugyancsak Madarász mondja el, hogy Bicskén a választói gyűlés után párszáz választó élén egy halványarcú férfi lépett eléje és tőle azt kívánta, hogy nyilatkoztassa ki, miszerint „a szőlődézsma eltörlendő és addig se adja meg senki“. A volt úrbéresek, akiktől a földesurak haszonbéri szerződéseket vettek ki, ugyanott azt kérdezték, megtagadják-e a bérletet? Nem, menjenek az igazságügyminiszterhez, volt Madarász válasza. Hát a szőlőből adjunk-e dézsmát? Igen. Dehát ez igazságtalanság, viszonozták. Nem igazságos, atyafiak, de törvény; míg meg nem lesz változtatva, fizetni kell. Bort sem mérhetünk? kérdezték tovább. Nem, atyafiak, volt újra a válasz, míg a törvény meg nem engedi. Jöttek kevesek olyanok is, — írja Madarász, — akiknek semmijök sem volt, kérdezni, hogy nem kaphatnának-e ők is valamit az országban és hol? Dehogynem, édes atyámfiai! Dolgozzanak, azután takarítsanak és vegyenek azoktól, akik eladnak. De nem így, mondák ők, hanem úgy, hogy akiknek igen sok van, attól vegyen el az ország s adjon azoknak belőle, akiknek semmijök nincs. „Már így, atyámfia, nincs!“ — volt Madarász válasza. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a baloldal reményei nem váltak be a választásokon, a nép érdekeit képviselő politika nélkül nem nyerhette meg a népet. Ott, ahol a nép megérezte, hogy a képviselő az ő baját, az ő sérelmeinek az orvoslását is képviselni kívánja, ott a nép megmutatta, hogy győzni tud a reakcióval szemben. Táncsics Mihályt például, aki e sérelmek

* Madarász: Emlékirataim. Budapest, 1883. 122. o.

orvoslásának a nép felé ismert szószólója volt, két helyen is megválasztották képviselőnek. A baloldal többsége azonban, néhány kivételtől eltekintve, a reakció elleni harcot csak a nemzeti vonalon képviselte. Ez pedig azzal járt, hogy a nép többségében nem látva a választás által a maga igazi érdekeit képviselve, nem is tanusított az iránt olyan érdeklődést, hogy egész erejét megfeszítve törekedett volna arra, hogy a reakcióval szemben baloldali jelölteket juttasson be az országgyűlésbe. Az országgyűlés többsége így a kormány többségéhez hasonlóan a birtokos osztály mérsékletet és kiegyenlítést kereső elemeiből került ki és nem a reakcióval való határozott leszámolás politikáját képviselte. Ez a többség így inkább Batthyánynak, mint Kossuthnak és a baloldalnak a politikáját támasztotta alá, sőt Kossuthot is inkább Batthyányhoz, mint a baloldalhoz közelítette.

Az országos választások tehát nem váltották be a baloldal reményét. Ahelyett, hogy kiszélesítették volna a pesti nép támogatásával elért márciusi eredményeket, ahelyett, hogy képesek lettek volna kihasználni az új népképviseleti törvény által adott lehetőségeket az egész nép mozgósítására, a korlátozott politika következtében a baloldal elvesztette márciusi lendületét, csalódást okozott kint a népben és bizonyos tekintetben ellankasztotta azokat az erőket, melyeknek a kibontakozása egyedül biztosította volna egy tettterős kormány megalakítását. A baloldal nehezebb helyzetbe került, mint a választások előtt volt. A baloldalnak magán az országgyűlésen kellett felvennie a harcot a Batthyány-kormánynak immár az országgyűlés többsége által alátámasztott politikája ellen. Történelmi érdeme ennek a baloldalnak, hogy a választásokon elszenvedett vereség ellenére sem adta fel a harcot. Ellenkezőleg. Az új országgyűlés összeülése után a nemzeti függetlenség és a demokratikus átalakulás nagy eszményeihez ragaszkodva, bátran felvette a küzdelmet a kormány és az országgyűlés többségével, nem feledkezett meg arról, hogy az országgyűlés nem választható el a választás után sem a nemzettől, nem riadt vissza attól, hogy minden döntő kérdésben a közvéleményhez apelláljon és Pest forradalmi szellemű, politikailag öntudatos népére támaszkodva lépjen fel a kormánnyal szemben. A baloldal e politikájának megvolt az eredménye. A baloldal a választásokon elszenvedett veresége ellenére a válság kiéleződésével egyre növekvő súllyal lépett fel, a pesti népre támaszkodva, az országgyűléssel és a kormánnyal szemben és kisebbség létére egyre nagyobb befolyást gyakorolt az egész országgyűlésre és a kormány politikájára.

4. fejezet

A Batthyány-kormány és a baloldal harca az országgyűlésen: 1. az olasz kérdésben, 2. a közoktatásban, 3. a hadsereg újjászervezésében, 4. a pénzügyi javaslatokban, 5. a jobbágysérelmekben és a nemzetiségi kérdésben

Az új országgyűlés 1848 július 4-én ült össze Pesten. A képviselők igazolása és a különböző formalitások elintézése után az első komolyabb összecsapás az ellenzék és a kormány között július 10-én volt, mégpedig az országgyűlés tárgyalási rendjének a kérdésében. A kormány július 11-re, az ország súlyos helyzetére hivatkozva, 200.000 ujonc és az erre szükséges költség megajánlását kívánta napirendre tűzni az országgyűlésen. Az ellenzék ezzel a napirendi javaslattal szembefordult s azt mondotta, hogy előbb az ország helyzetét kell megvitatni, magát a bajt kell megállapítani, vagyis a kormány politikáját kell előbb a királyi leiratra adandó válaszfelirattal kapcsolatban megtárgyalni, hogy azután meg lehessen állapítani az orvoslás módozatait, a szükséges ujoncállományt és költségvetési fedezetet. Az ellenzék álláspontját Nyáry Pál képviselte. Nyáry álláspontját támogatva szólalt fel Perczel Mór, aki különösen azt emelte ki, hogy „a minisztériumnak még mindezideig nem sikerült Magyarország védelmi rendszerét az ausztriai védelmi rendszertől elválasztani s a katonaságot teljes hatalma alá rendelni. A magyar katonák most is az olasz szabadság ellen harcolnak és kívánatos e a hadsereg szaporítása azért, hogy ezután künn tartassék."*

Perczelhez csatlakozott Madarász József, aki maga elismerte a helyzet komolyságát, leszögezte, hogy maga is szívesen ajánlja meg a „honvész elhárítására" a szükséges katonát és pénzt, de semmiáron sem ajánlja azt meg — mondotta —: „Európa lelkelt szabadságának leküzdésére; semmiáron nem ajánlom azt meg belkezelésének olynemű képzésére, hogy a tábornokok s katonáink felett rendelkezők kezeiben szabadságunk elvesszen. Nem ajánlom meg semmiáron, — mert bizonyosan tudjuk, hogy a mult országgyűlés óta nagyrészben ármány kezelé az ország reábízott képviseletét. Nem ajánlom meg, mert tud-

* Papp Dénes: A magyar nemzetgyülés Pesten 1848-ban. Budapest 1881. 60. o.

juk, hogy a 200.000 katona csak arra lesz megadva, hogy szünidő kötessék lázadókkal, azoknak további megerősítésére.“*

Madarász felszólalását nagy vihar követte. A támadást Kossuth maga a legélesebben utasította vissza. Némuljon el a törpe minoritás, mondotta az ellenzék felé. Másnap, július 11-én Kossuth elmondotta történelmi jelentőségű beszédét, melyben feltárta az ország rendkívüli helyzetét és felhívta az országgyűlést a szükséges eszközök, a 200.000 katona és 40 millió forint megszavazására. A helyzetben kétségkívül bizonyos kettősség állt fenn. Egyrészről kétségkívül igaza volt az ellenzéknek, hogy a kormányon belül a reakcióval való megegyezés politikája még nem számoltatott fel és ezért fennállott annak a veszélye, hogy a megegyezés politikájának felülkerekedésével a fegyvert a nemzet érdekei ellenére használják fel. Másrészről igaza volt Kossuthnak, aki a reakció által szervezett fegyveres ellenforradalmi mozgalmakkal szemben a nemzet fegyveres önvédelmi felkészítését halaszthatatlannak tartotta. Hogy ki és mire fogja felhasználni a fegyvereket, az a reakció és a nemzeti álláspont küzdelmének volt a kérdése. Kossuth azonban meg volt győződve, hogy ha ebben a kérdésben törésre kerül a sor, az országon belül a nemzeti álláspont győzelme nem lehet kétséges. Az ellenzék Kossuth nagyszerű beszédeinek hatása alatt maga is átérezve az ország rendkívüli helyzetében szükséges katonai és pénzügyi eszközök megszavazásának halaszthatatlan voltát, Nyáry Pál felszólalásával egyhangúlag magáévá tette a kormány Kossuth által beterjesztett kívánatait. Bebizonyította ezzel, hogy a nemzet súlyos helyzetében az ellenzéket nem a pártviszály, nem a kormány ellen mindenáron való harc, hanem minden tekintetben a szabadság és a nemzeti függetlenség biztosításának a szempontjai vezetik. Július 11-én a haza megmentését célzó javaslatok tárgyalásánál eggyé vált az egész országgyűlés. A lelkes egység azonban csak alig néhány napig tartott. A kormány és különösen a hadügyminisztérium magatartása megmutatta, hogy az ellenzéknek július 10-i óvása és bizalmatlansága nem volt indokolatlan. Július 15-én Táncsics Mihály szólal fel a képviselőházban és bejelenti, hogy két ujonc kereste őt fel azzal, hogy másnap indítják őket Olaszországba. A városban nagy izgalom, újabb forrongástól tarthatni. Az ellenzék kérdést intéz a hadügyminiszterhez s a hadügyminiszter az ismételt felszólalások után is csak bizonytalan, igen kevéssé kielégítő választ tud adni. Az ellenzék csakhamar kénytelen látni, hogy hasztalan szavazta meg az országgyülés egyhangú lelkesedéssel a katonát és a pénzt a hon megmentésére, a kormány késedelmeskedik a gyakorlati intézkedések megtételében. A kormány tétlensége újra és egyre inkább kiélezte az ellentétet az ellenzék és a kormány között és most már az ellenzék azért ment át támadásba, mert „a 200.000 katona meg van ugyan ajánlva, de még sarlót tart a kezében; s az érkező hirek naponta aggasztóbbak“.

* U. o.

A kormány és az ellenzék július 10-i összecsapása után új és a kormány egész politikáját érintő küzdelem kezdődött a kormány és az ellenzék között a július 20-an a királyi leiratra adandó válaszfelirat kérdésében. Kossuth a válaszfelirattal kapcsolatban ismertette a kormánynak a horvát és olasz kérdésben követett politikáját, leszögezte, hogy a kormány a horvát mozgalmakat pártütésként, lázadásként tekinti, az olasz kérdéssel kapcsolatban viszont arra figyelmeztette a Házat, hogy ne magánóhajból, rokonszenvből induljon ki politikájának a megállapításánál és a kormány politikájának a megítélésénél. Itt politikáról van szó, mondotta, s a Ház induljon ki abból, mit kíván a politika, mely az exigenciák (a realitás) tudománya, vagy induljon ki a körülményekből, de legyen következetes. Ha az elvből indul ki az országgyűlés, ha azt mondja, hogy „mi magyarok pártoljuk az olasz nemzet felkelését, mert az a nemzeti szabadságért küzd", akkor gondolják meg azt is, hogy pártolniok kell „a horvát lázadást is, mert véleményünk szerint ők is a szabadságért" küzdenek. Ha pedig a körülményekből indulunk ki, akkor éppenséggel el kell hallgatni a rokonszenvből fakadó elvekkel. Kossuth a kormány politikájának a megvilágítására felolvasta a minisztertanács július 5-i jegyzőkönyvét, melyben a királyi leiratra nézve a királynak a külügyek tekintetében azt ajánlotta, hogy a lombard-velencei viszály kérdését, nehogy újabb szenvedélyeket ébresszenek, az uralkodó éppen csak említse meg a leiratban. Ugyanakkor azonban a minisztertanács jegyzőkönyvében leszögezte, hogy ez a kívánság nem jelenti azt, mintha a kormány a pragmatica sanctióból Magyarországra háruló kötelezettségét, miszerint őfelségét külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbevonni akarná. Sőt, kinyilatkoztatja, hogy mihelyt az ország épsége és belső rendje biztosítva lesz, a minisztérium állását kész kötni ahhoz, hogy az országban lévő rendes hadseregnek azon része, mely az országban lévő rendnek, békének és a nemzet jogainak, szabadságának védelmére nem szükséges, őfelségének külmegtámadás ellen diszpoziciójára bocsáttassék, a pragmatica sanctio értelmében, de azzal a kikötéssel, hogy ezzel a segítséggel csak oly „béke és egyesség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt őfelsége méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának, méltányos kívanatainak egyaránt megfelel".

Kossuthnak az volt a véleménye, hogy a magyar nemzet ezzel a politikával mintegy arra kívánja figyelmeztetni az olaszokat, ne feszítsék túl a húrt, mintha azt mondaná a magyar nemzet az olaszoknak: „Alkudjatok meg, mert ha saját létünkkel kell számotvetni s ha úgy látjuk, hogy segítséget kell ígérnünk, azon feltétel alatt, hogy előbb nálunk állíttassék helyre a béke, meg fog történhetni, hogy segítséget adunk."

A kormány Kossuth által kifejtett politikáját az ellenzék a legélesebben megtámadta. A vita a kormány politikájának lényege körül forgott s ez a lényeg az volt, hogy vajjon keresheti-e a magyarság a maga szabadságát, nemzeti megújulását a bécsi reakciót támogatva.

A kérdés lényegében az volt, elérheti-e egy függetlenségért harcoló nemzet a maga függetlenségét, ha ugyanakkor más nemzetek függetlenségének eltiprásához nyujt segédkezet. Az ellenzék és a pesti nép erre a kérdésre a leghatározottabb nemmel felelt. A legélesebben támadta a reakcióval való megalkuvás politikáját, azt a politikat, mely a reakció segítségét remélve Jellachichcsal szemben, az olasz nép szabadságharcának hátbatámadásához kíván segédkezet nyujtani. Támadta ezt a politikát az ellenzék azért, mert az volt a meggyőződése, hogy a kormánynak ez a politikája a magyar szabadságon is halálos sebet ejt.

A vitában a baloldal részéről Irányi József, Madarász László, Kubinyi Ferenc, Halász Boldizsár, Perczel Mór és Teleki László vettek részt, s a vita során ismételten felszólalt maga Kossuth Lajos is. Elsőnek Irányi szólalt fel s visszautasította a kormánynak azon nézetét, mintha a pragmatica sanctio azt jelentené, hogy ez egyben automatikus segítségre kötelezné Magyarországot Ausztria minden külháborújában: „Magyarország az ausztriai birodalomnak nem kiegészítő része s Ausztria háborúja nem egyszersmind Magyarországnak kötelezettség szerinti háborúja is, hanem ha tetszik, mint Mária Terézia alatt, szabad akaratból megosztozni, az ő dolga, de hogy kötelezettség szerinti háborúnk volna, azt el nem ismerhetem... Midőn Önök ezen feketecélú kamarával akarnak egyezkedni, nekem urak úgy tetszik, mintha Önök az ördöggel akarnának szövetkezni az erény megmentésére és Önök ezen kamarilla hálájára számítva azt gondolják, hogy majd a horvátokkali zavart lecsillapítja? Én ezt nem látom. Látom azt, hogy minden valóságos haszon és nyereség nélkül kockáztathatjuk nemzeti becsületünket."*

A felvilágosult, centralista, mérsékelt demokrata Eötvös az ellenzékkel szemben azt fejtette ki, hogy: „Magyarországnak érdekében fekszik, hogy a béke helyreálljon, a béke helyreállítására pedig nincs biztosabb eszköz, mint hogy Magyarország bizonyos feltételek alatt pártolását ígéri az ausztriai kormánynak".** Vele szemben Halász Boldizsár maró gúnnyal ostorozza azt a vakságot, mely az önkényuralom és a reakciós diktatúra támogatásával hiszi megvásárolhatni a maga szabadságát és nem veszi észre, hogy ezzel saját szabadságának a sírját is megássa: „Azt mondják, hogy a csörgőkígyónak igéző szeme van, hogy midőn a kisebb állatokra ránéz és a száját eltátja, ezek azt hiszik, hogy a védelem szájában van és önként belemennek. Ha Ausztriának segélyt adunk az olaszok ellen, ha kikötjük is azt, hogy ne bántsák az olaszok szabadságát, kérdés, ha megtartja-e ezt Ausztria és nem fogja-e hatalmát arra használni, hogy az olaszokkal minél több státusadósságot fogadtasson el s Olaszországban az abszolutizmust még inkább megerősítse. Uraim, ha mi az abszolút monarchiának, a diktatúrának segédkezet nyujtunk, ezáltal csak elősegítjük minden háborúit,

* A magyar nemzetgyűlés Pesten, 157—159. o.
** U. o. 166. o.

melyet abszolutisztikus irányba folytat... Ismerjük Metternich politikáját s tudjuk annak folytatását is a pecsovicsok politikájában. Magyarországot butává és szegénnyé akarták tenni, hogy könnyebben lehessen rajta uralkodni. Uraim, ne ámítsuk magunkat, ha némelyek azt mondják, hogy önfenntartásunk végett kell nekünk Ausztriának segélyt adni, én azt mondom, hogy éppen önfenntartási kötelességünknél fogva nem szabad beleavatkoznunk az olasz ügyekbe, mert csak úgy állhatunk fel, ha bírjuk más alkotmányos nemzetek szimpátiáját."*

Perczel Mór szerint már nemcsak a tényleges beavatkozás, hanem már az a szó is, mely azt elhatározná, nagy veszélyt jelentene nemcsak erkölcsi, hanem fizikai tekintetben is. Perczel szerint „a szomszéd népek példája mutatja, hogy egy nemzet, mely más nemzet elnyomására ad segélyt, mely midőn szabad akar lenni, szabadságát azáltal véli megszerezhetni, hogy más nemzet eltiprására küld segélyt, magára mondja ki a kárhozatot". Perczel az igazi demokrata bátorságával adja meg a választ a törpe minoritást megfenyegető Kossuthnak, amikor arra hivatkozik: „ha önök ezen törpéket nem akarják naggyá varázsolni, el ne felejtkezzenek egy dologról, mely európai fontosságú. Azt mondom: e termen kívül is van közvélemény, s a közvélemény az itteni majoritás ellen fog nyilatkozni." Perczelnek igaza volt, s mert a baloldalnak volt bátorsága a néphez fordulni, a közvélemény nyomását venni igénybe a kormánynak a nemzetek szabadságát és a magyar törekvéseket is sértő kísérlete ellen, ez nem maradt hatás nélkül a kormányra, nem maradt hatás nélkül magára Kossuthra sem. Perczelhez csatlakozva ugyanazon határozottsággal ítélte el a kormány politikáját Teleki László is: „Harcba megyünk — mondotta —, melyben a nemzetiségek elismerésénél fogva Európának minden szabadelvű nemzetei egy oldalon lesznek s mi a reakcióval a másik oldalon. Így fogunk egy világcsatát vívni s mi lesz ennek vége és következése reánk nézve? Ha a reakció győz, akkor alkotmányunk lesz talán, de az a nemzet, mely a maga hivatását, irányát nem tudta megérteni, az a nemzet, mely szabadságot hirdetett, de nem a szabadság érdekében cselekedett, ki fog a civilizált nemzetek sorából töröltetni."

A harc az olasz kérdésben a baloldal és a kormányt támogató többség között rendkívüli módon kiéleződött és a küzdelemnek ebben a kiéleződésében „az országháza ezekben a napokban a — Március Tizenötödike szavával élve — egy világszerű drámai színház. Publikuma az egész Európa. Ki volna képes ilyen nagy közönség előtt kisszerűnek, félénknek és szegénylelkűnek tűnni fel? Kossuth elszakadni látszik azoktól, akiknek politikája az önérdek, a Kovács Lajos-féle klub le fog veretni a közvélemény nyílzáporától, és hatalomra azon férfiak jutandanak, kik a nemzeti párt eszméjét, nyílt sisakkal merik képviselni... Még egy pár nap és a képviselők fejvakarva fogják megvallani, hogy két egészen különböző tehetség

* U. o. 171. o.

kívántatik arra, hogy valaki egy nyugodalmas országot szépen, csendesen és következetesen organizálni tudjon és egészen más arra, hogy valaki oly forradalmi helyzetben, mint a mienk, magát rögtön feltalálja s a hazát a rohanó vészből kiragadja. A Deák- és Szemere-féle talentumok a vész lecsillapultával, ismét fényes és hasznavehető csillagok lesznek, most azonban oly többség kell, melynek élén a tettek emberei állanak. A kisebbség azért képes elkeseredett vitákra, mert hatalmas támasza van kívül a tömegekben." *

A baloldal a maga országgyűlési harcát összekapcsolta azzal, hogy a vitát kivitte a pesti nép közé és a tömegek mozgósítása a pesti néppel való együttműködés által számarányát messze meghaladó súlyt és jelentőséget adott politikájának az országgyűlésen. A baloldalnak ez a növekvő súlya és a bécsi reakcióval való együttműködésnek a nemzet függetlensége tekintetében egyre nyilvánvalóbb csődje Kossuthot is, addigi állásfoglalása ellenére, egyre közelebb hozta a baloldalhoz.

Az olasz kérdés annyi szenvedéllyel megvívott csatája után a feszült politikai helyzet és a megoldást követelő gyakorlati kérdések közepette a kormány nem minden szándékosság nélkül, éppen azért, hogy a kényes és szenvedélyeket kiváltó kérdéseket elkerülje, egy az adott viszonyok között elméleti jelentőségű kérdéssel, a közoktatás újjászervezésének a javaslatával lépett az országgyűlés elé. A javaslat az adott körülmények között alig bírt gyakorlati jelentőséggel s lényegében kitérést jelentett a gyakorlati kérdések elől. De ennek ellenére nem érdektelen ez a vita számunkra abból a szempontból, hogy lássuk, miképpen ítélték meg az egyház és a demokrácia viszonyának a rendezését 1848 pártjai, nemcsak baloldala, de maga a kormány is. A törvényjavaslatot, mely az ingyenes népoktatásra és az egyház és az iskola szétválasztására vonatkozott, Eötvös József terjesztette az országgyűlés elé. A baloldal messzemenően támogatta a nyugati demokrácia szellemében benyujtott javaslatot, mondván, hogy a nevelés a státus ügye s ehhez a vallásnak, az egyháznak semmi köze. A jobboldal felfordulást emlegetett a javaslattal kapcsolatban. A radikális szárnyhoz tartozó Palóczy ezekre az aggodalmakra így válaszolt: „Elhiszem azt, hogy egy-két piétista katolikus vagy protestáns azt fogja mondani, hogy a vegyes iskolákkal vége a világnak, eljött az antikrisztus és lesz nagy zavar. Az meglesz kétségen kívül. Első esztendőben nagy zúgás lesz, a másodikban félannyi, a harmadikban alig beszélnek róla, a negyedikben semmit." A jobboldal egyik képviselője azt ajánlotta közvetítő javaslatként, hogy az egyházak a saját vagyonukból és híveik adományából tetszés szerint tarthassanak fent továbbra is felekezeti iskolákat. Nyáry Pál ezt a javaslatot a legélesebben utasította vissza. „A reakció az emberiség legszentebb pajzsa — a vallás és szabadság ürügye alatt működik. S íme mindaddig, míg a nemzetek fel nem világosodtak és a reakciót le nem tiporták, boldogulni vallás és

* Március Tizenötödike. 1848 augusztus 1-i szám.

nevelés körül nem tudtak. A reakció, mondom, a vallás köpenye alá rejtőzik és csak március óta nem meri fejét nyiltan felemelni. A reakciót kielégíteni soha nem lehet, ki kell irtani. Ha tehát a javaslat vagy a komáromi indítvány célja az volna is, hogy a reakciót kibékítse, az mindaddig nem szűnnék meg létezni, míg ki nem irtatik. Miként történik ezen kiirtás? A Ház törvényben kimondja, hogy a papság alól emancipálja a nevelést."

Nyáry Pál radikális álláspontjával szemben Deák Ferenc inti a Házat mérsékletre: „Azt gondolják önök, hogy a felvilágosodásban oly fokig mentek, melyen túl előítéletekkel nem küzdenek, miszerint elmondhatják, hogy nincs olyan szokás, melyhez mindvégig ragaszkodnak: azt gondolják önök, mivel ez áll önökről, így áll ez a népnél is? Hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók: ha valamely intézkedésben kényszerítést látnak, saját vallási vagy vélemény-szabadságukra nézve, ezen zsarnokságra felzúdulna az urakban minden érzelem, s készek volnának annak védelmére fegyvert ragadni, ami még most, úgy hiszem, nincs megtámadva. Ez az emberi természetben fekszik és fekszik még inkább a nép természetében, amely minél inkább küzd a sors terhével, csapásaival, amely minél kevésbbé felvilágosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz s annak külformáihoz, mintsem annak lényegéhez. A külformákat megsérteni, a népre nézve annyi, mint a népnek vallásos érzelmeit sérteni, ezeket pedig megsérteni akkor, mikor azt a státus célja nem kívánja, csak azért, mert bizonyos teóriák szebbnek festik a tárgyat; azt hiszem, vétek a nemzet s a nemzeti biztonság ellen... Óvatosaknak kell lennünk s ez az óvatosság azt parancsolja, ne menjünk messzebb, mint ahova a státus célja kényszerít, ne tegyünk oly intézkedéseket, melyek az indulatokat felizgatják, minden haszon és cél nélkül. Ne áldozzunk a szépnek látszó teóriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát. Ha magunk sorsáról lenne szó, akkor nemes büszkeséggel és önhittséggel mondanánk, igenis áldozzunk, de a mi kezünkbe egy nemzet tette le sorsát vak bizalommal s merem mondani, hogy ha ezen törvényjavaslatot úgy, amint itt előadták, a nép elébe adjuk, legföllebb sok ember lesz, aki azt közömbösen fogadja, de igen kevés, aki annak örül és igen sok, ki azáltal legszentebb érzelmeit sértve fogja találni, anélkül, hogy a haza célja azt igényelte volna."*

Az Eötvös által beterjesztett törvényjavaslatot, melynek tárgyalása augusztus 10-ig közel egy hetet vett igénybe, áttették a főrendekhez, ahol augusztus 25-én azzal az indokolással, hogy a „jelenlegi országgyűlésnek a haza megmentésén kell tanácskoznia", levették a napirendről. Ez maga világosan megmutatta, hogy a kormány részéről a javaslatnak csupán taktikai jelentőséget tulajdonitottak. A halasztás azonban nemhogy megkönnyítette volna a kormány helyzetét, csak súlyosbította azt. A kormány hasztalan próbált kitérni a kényes kérdések elől, maguk az események és a

* Papp Dénes: i. m. 319—376. o.

helyzet alakulása elkerülhetetlenül napirendre tűzte ezeket a kérdéseket s ezek között elsősorban a katonai kérdést, melyre így vagy úgy, válaszolni kellett. A kormány, miután közel egy hónapig elhúzta a július 11-én, az országgyűlés által egyhangú lelkesedéssel megajánlott önálló sereg megszervezésének és felállításának problémáját, augusztus közepénél tovább nem térhetett ki a kérdés elől. Mindaddig azt remélte, hogy a bécsi udvarral való megegyezés lehetővé fogja tenni ennek a kérdésnek surlódás vagy legalábbis komoly összeütközés nélküli megoldását. Augusztus közepe után Radeczky olaszországi győzelme és a reakció nyilt fellépése után azonban tovább nem térhetett ki a fegyveres erő megszervezésére vonatkozó törvényjavaslat beterjesztése elől. A hadügyminiszter így augusztus 18-án kénytelen volt beterjeszteni az új magyar hadsereg felállítására és szervezetére vonatkozó törvényjavaslatát. Ugyanakkor azonban magában a törvényjavaslatban igyekezett mindent megtenni, hogy ez minél kevésbbé sértse a bécsi reakció érzékenységét, igyekezett olyan formát adni a javaslatnak, hogy még ezáltal se vágja ketté a hadsereg egységéhez ragaszkodó dinasztiával való megegyezés vagy kompromisszum lehetőségét. Éppen ezért a Mészáros által beterjesztett törvényjavaslat nem kívánta az új magyar sereget az addigi császári seregektől elütő módon szervezni. A javaslat szerint az új magyar sereget is a császári csapatok szervezete és vezényleti nyelve alapján kellett volna megszervezni. Mészáros javaslatát azzal inkodolta, hogy egész tisztikarunk az osztrák seregben tanulta meg a vezénylést, jelentős része osztrák és lehetetlen volna azt követelni, hogy ezek ahhoz, hogy vezényelhessenek, előbb tanuljanak meg magyarul. Mészáros gyakorlati érvekkel igyekezett leplezni a politikai kompromisszum lényegét. Azt, hogy a kormány még akkor is, amikor az önálló magyar sereg felállítása már elkerülhetetlen kényszerűséggé vált számára, úgy kívánta megtenni ezt a döntő és a gyakorlatban a reakcióval való nyilt szembefordulást jelentő lépést, hogy fenntartsa vagy minél kevésbbé sértse a reakciónak az egységes hadsereghez fűződő elképzeléseit. A javaslat egyben megmutatta azt is, hogy még a „jó magyar érzésűnek" tartott, de osztrák neveltetésü magyar tiszt is mennyire képtelen elszakadni a császári sereg eszméjétől, mennyire nem képes megérteni a független és önálló magyar honvédsereg igazi jelentőségét és követelményeit.

A hadügyminiszter javaslatát, ennek kompromisszumjellegét világosan látó ellenzék a legélesebben megtámadta. Mészáros érvével szemben, hogy az osztrák vezénylet megtartását a gyakorlati érdek követeli, az ellenzék részéről Nyáry Pál azt hangoztatta, hogy ellenkezőleg, „gyakorlati téren azok állnak, kik a magyar hadsereg kivihetőségét állítják s ott azok nem állnak, kik azt hiszik, hogy Magyarországban a most felállítandó sereg német lábra állíttatván, bírni fogja az ország rokonszenvét". A baloldal élesen elítélte a kormány taktikáját, mely csak a reakciót erősíti. „Néhány hét óta tart ezen országgyűlés — mondotta továbbá Nyáry — s emlékezzünk

vissza ennek históriájára. Vajjon ezen úgynevezett magyar politika vagy taktika vezetett-e egyébre, mint hogy kinevettek bennünket? Mert kivel van dolgunk? Egy átkozott fajjal, mely ausztriai kamarilla név alatt ismeretes a világban, melynek semmi egyéb akarata nincs, mint hogy a régi állapotba állítson vissza mindent s miután Radeczky győzött, azt hiszik, úgy fognak boldogulni mindenhol... Ha valaki csalni akarja magát, olvassa el a zágrábi ujságot, mely exbán Jellachich aláírásával azzal végzi, hogy a magyar fináncz-, had- és külügyminisztérium olvasztassék a bécsibe s akkor visszavezettessék a dolog a régi jó kerékvágásba. Kik ezt látják, tudják, hogy valahányszor ezen kamarillával egyezkedés akart történni, mindig kigúnyoltak bennünket, kik — hogy még többet mondjak, ezt hivatalosan tudják, ugyan hogyan szólíthatják fel a nemzetet arra, hogy önmagát megbecstelenítse, mert ha az lesz is a következés, hogy el kell veszni, akkor is különbség van abban, becsületesen vagy gyalázatosan veszünk-e el. Azért javaslom, féljenek mindentől, csak a reakciótól és az ausztriai kamarillától ne féljenek, nem azért, mert bizonyosan tudnám előre mondani, hogy legelső perczben győzedelmeskedni fogunk rajta, de azt hiszem, a kamarilláknak, a reakciónak ideje elmúlt és az igazság előbb-utóbb győzni fog, ez pedig mindig a szabadságért küzdő nemzetek mellett van." *

Az ellenzék visszautasította Mészáros érvelését, hogy a gyakorlati szükség teszi elkerülhetetlenné a német vezénylet fenntartását. Palóczy a kormány és a hadügyminiszter aggodalmaira, hogy nincsenek magyar tisztjeink, azt mondotta: „A hadi miniszternek a tisztek hiánya iránti aggodalma megszűnhetik, mert lesz magyar tiszt elég, csak a régi német lábon ne legyen a hadsereg, a jó vezérkart csatatér neveli." Miután Mészáros, a hadügyminiszter, változatlan ragaszkodott javaslatához, mondván, hogy lehetetlenséget ne kívánjon a Ház, ő, mint 35 éves katona, ismeri a nehézségeket, Teleki László az ellenzék oldaláról még egy nagyszabású s emelkedett szellemű felszólalásban figyelmezteti a képviselőházat, hogy félúton nem lehet megállni. A demokrácia és a haza szabadsága, mint a győzelem elengedhetetlen feltételét követeli meg a következetességet. Hogy most és azonnal tegyenek meg mindent a hadsereg és az ország gyökeres újjászervezésére. Voltak nekünk a függetlenséget biztosító törvényeink eddig is, mondotta felszólalásában. De „a törvény holt betű maradt eddig, mert apáinknak az volt a nagy vétke, hogy fel tudtak ugyan használni bizonyos perceket némely betűknek törvénybeiktatására, hanem azon betűknek életet adni nem tudtak. És azért a törvény következés nélkül maradt. Mert a csupa betű holt malaszt, mert magában országot nem üdvözíthet. Így jártak mindennel, így a helytartótanáccsal, mely midőn a független magyar kormánynak kellett volna lennie, végre a felsőbb kormánynak postahivatalává alázta le magát. Hát mi most

* Papp D.: i. m. 390—408. o.

ugyanezen rendszert akarjuk követni? S midőn a felelősség kránti törvényt meghozzuk, nem akarjuk azt életbeléptetni? Azt mondják némelyek, halasszuk későbbre és e halasztásban időnyerést látnak; én abban idővesztést találok s minél későbbre halasszuk, annál nagyobb lesz az akadály, életbeléptetni azt, mit a törvényben már kimondtunk. Még egyre vagyok bátor figyelmeztetni a képviselőket. Mi tovább mentünk, mint apáink, mi mertünk annyit, hogy többet merni az egész haza veszélyeztetése nélkül immár lehetetlen. Mi úgy tettünk, mint Cortéz, elégettük mögöttünk a hajókat és mögöttünk nincs semmi, mint feneketlen tenger; nekünk tovább előre kell menni. Megmondom, miként értem. Parlamentáris kormányt akartunk felállítani és ezen parlamentáris kormány fejében szétromboltuk régi alkotmányunk egész épületét, melynek egyes zugában a félénk is megférhetett. De hogy ez veszteség ne legyen, mit kell elérni? Azt, hogy a minisztérium egy valóban független, önálló hatalom legyen, melynek ne csak joga legyen, hanem ereje is... Azt mondják, a nép nem pártol minket. Meglehet, hiszen eddig miért pártolt volna? Az arisztokráciának ügye desperált, reménytelen ügy volt, a népnek nincs fínom nevelése, de jó tapintattal fel tudja fogni a dolgokat és el szokta hagyni a reménytelen ügyeket. Vigyázzunk, hogy a mi ügyünk is ne váljon reménytelenné, melyet megnyerni nem lehet, mert akkor a nép is elhagy bennünket és el fogunk veszni szégyennel. Még csak egyet. Európa kivívta számunkra a szabadságot, nem mi, hanem az emberiség vívta ki s megvárja tőlünk, hogy azt megérdemeljük. Ha szemlélni fognak minket a népek és látni fogják, hogy mi, kiknek számára a független minisztériumot Európa vívta ki, kiknek függetlensége szentesítve volt, kiknek hatalma alá volt adva az ország, nem bírtuk elfoglalni a tért, melyet a törvény és Európa nekünk átaladott s minden külellenségtől menten, belső ellenségeinket nem bírtuk legyőzni s kénytelenek voltunk alkudozni az idegen hatalommal, a reakcióval, azért, hogy megmentsük magunkat, mit fog gondolni felőlünk? Kérem tehát, miután a törvényt nekünk vívta ki Európa, akarjuk-e, hogy a törvény valóság legyen? Akarunk-e független, önálló hadsereget? Ha ezt nem merjük valósággal akarni s nem bírjuk kivívni, azt fogja Európa mondani: e nemzet nem érdemli meg, hogy szabad legyen."

Az ellenzék álláspontját újra igazolták az események. Míg a képviselőházban folyt az elvi vita, hogy milyen legyen az új magyar nemzeti sereg vezénylete, német vagy magyar, míg a kormány mindenáron kímélni igyekezett a reakció érzékenységét, a meglevő vezényleti nyelv átvételével igyekezett átmenteni a megegyezés lehetőségét, addig a szenttamási csata újabb bizonyítékát adta, hogy a nemzet ügyét a reakcióval szemben csak egy szervezetében, nyelvében és szellemében nemzeti és magyar sereg védheti meg. A szenttamási ütközetet a magyar csapatokat vezénylő Berchtold a kormány határozott utasítására indította meg, de úgy hajtotta végre, hogy a siker a magyar csapatok számára eleve lehetetlen volt.

A szenttamási kudarc másnapján még a hadügyi javaslat vitájának a keretében felszólalt Perczel, aki nyiltan szembefordult a hadvezetéssel, kimondván, hogy árulás van a hadseregben s a sereg élén álló megbízhatatlan tisztek képtelenek arra, hogy a nemzet önvédelmi harcát sikerre vezessék, mert ha „a legnagyobb erőt is fogjuk kezeikbe adni, nem fognak a reakció ellenébe oly elhatározó támadást tenni azok, akik azon hatalomnak éppen eszközei".

A felszólalás új vihart váltott ki, melynek során Mészáros védelmében maga Kossuth is felszólalt. A jobboldal ellentámadásba ment át és a radikálisokat vádolta meg, hogy folytonos támadásaikkal maguk akadályozzák meg a reakció elleni eredményes harcot, segítik a reakciót. A támadást természetesen a baloldal a legélesebben utasította vissza, Kossuth pedig az ellenzék támadásai és a közhangulat nyomása alatt közvetítő megoldást javasolt s azt mondotta, minthogy a fennálló sereg ellenség előtt áll, erre nézve áll az, hogy az idő nem alkalmas arra, hogy most a tanítás alakulásával rögtön foglalkozzon a végrehajtó hatalom, de „ami újonnan állíttatik, az állíttassék magyar lábra, nehogy ismét először más lábra állíttatván, később át kelljen alakítani..." De ugyanebben a beszédében Kossuth maga is Bécs és a jobboldal megnyugtatására szükségesnek tartotta azt is leszögezni, hogy „ezért a lépésért nem lehet Magyarországot az ausztriai háztóli elszakadás szándokával gyanusítani". Végre augusztus 23-án, Kossuth által javasolt formában, az országgyűlés elfogadta a hadügyminiszter részben módosított javaslatát.

A hadügyi javaslat letárgyalása után augusztus 24-én Kossuth az újonnan felállítandó sereg költségeinek a fedezetéről kívánt gondoskodni. Beterjesztette pénzügyi javaslatait és ennek keretében 62 millió forint hitel megszavazását kérte az országgyűléstől. Javaslatával szilárd alapot kívánt biztosítani a nemzet önvédelmi erejének. Kossuth júliusban még kétségkívül maga is tartózkodott attól, hogy határozottabban forduljon szembe a kiegyezést képviselő kormánytöbbséggel. Lényegében minden döntő kérdésben együtt ment Batthyányval. De ennek ellenére kétségkívül Kossuth volt az egyedüli a kormányban, aki bár még maga sem kívánta elvetni a megegyezés lehetőségét, ragaszkodott a békés kiegyenlítés lehetőségéhez, ugyanakkor azonban céltudatosan készült arra, hogy amennyiben az összeütközés nem volna kikerülhető, a nemzet rendelkezzen az önvédelem eszközei felett. A kormányban, mondhatni egyedül a Kossuth által képviselt leghálátlanabb területen, a pénzügyek terén folyt komoly eredményeket felmutató újjászervező munka. Kossuth a nemzet áldozatkészségéből előteremtett 5 és fél millió forintnyi fedezet alapján augusztus 5-én István nádor jóváhagyásával 12½ milliónyi értékben 1 és 2 forintos bankjegyek kibocsátásával megvetette a kormány önálló pénzügyi ellátásának alapját. S midőn Bécs az osztrák bank kiváltságainak megsértésére hivatkozva eltiltotta a magyar 1 és 2 forintos váltópénz beváltását, Kossuth a reakció támadására támadással felelt. Augusztus 10-i rendeletével válaszul

eltiltotta az 1 és 2 forintos osztrák bankjegyek magyarországi forgalmát. Az augusztus 5-én kibocsátott 12½ millió forint azonban távolról sem fedezhette a 200.000 főre felemelendő hadseregnek, a nemzeti ellenállásnak és az ország újjászervezésének a költségeit. Kossuth tehát augusztus 24-i javaslatával e megnövekedett szükségleteknek törvényes fedezetéről kívánt gondoskodni. Kossuth indítványával kapcsolatban az ellenzék oldaláról Román Ferenc két kérelemmel kívánta kiegészíteni Kossuth indítványát. Egyrészt azt javasolta, hogy miután „az ércpénznek a forgalomból való kiesése mindenkire, de legkivált az aprópénzt nem nélkülözhető alsó osztályokra igen terhelőleg hatna, kéri, hogy az ércpénznek a hazából való kivitele és egyeseknéli összehalmozása ellen törvény útján tétetnék intézkedés". Másrészt azt javasolta, hogy „azon esetben, ha az országnak jelen kincsforrásai a hazai hitel megszilárdítására elegendőnek nem találtatnának, a könnyen nélkülözhető arany és ezüst fényűzési cikkeknek vagy azok egy részének a haza részére leendő átadására törvényhozás útján tétessék intézkedés."*

Kossuth, bár a kormány körében a legmesszebb ment és nem riadt vissza attól, hogy összeütközzön a bécsi érdekeltségekkel, befelé maga is tartózkodott a radikális és a vagyonos rétegeket drasztikusan érintő intézkedésektől. Nem fogadta el a baloldal inditványát, arra hivatkozott, hogy a túlszigorú intézkedések ezen a területen több zavart, mint hasznot eredményeznének, mert „minden oly intézkedés, mely a kereskedésnek szabad forgalmát rendkívül gátolja, csak jutalmat nyujt a csempészetnek." Éppen ezért Kossuth elégnek tartotta, hogyha a kormány csupán arravonatkozóan intézkedik, hogy „ha valaki hordóban vagy nagyobb göngyölegben vinne ki..."**

Kossuth mérsékelt álláspontja megmutatkozott az új adórendszer megállapítására vonatkozó törvényjavaslat vitájában is. A kormány az adó terén mérsékelt, 3—5%-tól való progresszivitást javasolt. A birtokososztály azonban még ezt a mérsekelt progresszivitást is sokallta és igazságtalannak tartotta a birtokos osztállyal szemben. „Minő igazság van abban — kérdi felszólalásában Lónyay, ennek az osztálynak a képviseletében —, hogy csupán a régi kiváltságos osztály fizesse a rendes adót progresszív mennyiségben; az eddig adózottak pedig nem? Minő igazság lehet a földbirtokos-osztályra nézve progresszivitást felállítani, melynek az állomány kárpótlással tartozik, mely súlyosan érzi anyagilag az úrbériség megszüntetését, mely oly állapotban van, hogy ha csak a közállomány adott szavát rövid időn belül be nem váltja, ha hitelintézményekkel segedelmezése nem lesz, az általános tönkrejövés törvényéhez siet." Lónyay véleménye szerint semmi értelme sincs a nagy vagyonok progresszív megadóztatásának, mégha a progresszivitás öt helyett tíz százalékkal emeltetnék is feljebb, mert „a kisebb tételeknél, melyek alá igen sokan jönnek, egy-két krajcár fellebbemelés sokkal több jövedelmet hoz, mint a nagyobb tételeknél a sokszorozás. Mert ez alá igen keve-

* Papp Dénes: A pesti nemzetgyűlés 1848—49. II. kötet. 41. o.
** U. o. 44. o.

sen jönnek." Vagyis fizessenek a szegények, volt a birtokososztály véleménye. Ezzel a reakciós álláspontal szemben a baloldal nevében Bezerédy éppen ellenkezőleg a progresszivitás fokozottabb keresztülvitele érdekében szólalt fel és azt hangoztatta, hogy csak a vagyonosok fokozottabb megadóztatása biztosíthatja a szükséges pénzügyi fedezetet a nemzet élethalálharcában. Véleménye szerint a fokozott progresszivitás az az eszköz, „mely által a státus a mostani szociális mozgalmaknak élére állva a társaság két szélsőségeit kiengesztelheti", éppen ezért maga részéről nem 6 százalékos progresszivitást kíván, hanem „a maximumot húsz százalékig kívánja vinni, mivel úgy hiszi, hogy Magyarországon vannak 2 milliónál nagyobb tiszta jövedelmek is."*

Kossuth Lajos, mint pénzügyminiszter az új állam rendkívüli pénzügyi szükségletei ellenére is kímélni kívánta az országgyűlés többségét kitevő birtokoselemek érdekeit s azt mondotta, hogy „a teóriák szépsége által kivált ily mozgalmas időkben ne hagyja a Ház magát elragadtatni", mert „ezen teória alkalmazásából egyfelől alig lenne egyéb eredmény, mint keserűség, de másfelől a szóló képtelennek is érzi magát ezen félévben a követ úr, Bezerédy által ajánlott alapon csak tervet is készíteni, nemhogy behajtani".

Hasonlóképpen kompromisszumos megoldást fogadott el a kormány és vele az országgyűlés a reakciósoknak fizetett nyugdíjak megvonása kérdésében. A közigazgatás és a kormányzat tele volt a bécsi kormányt támogató, annak kezére játszó elemekkel. A jóformán minden anyagi eszköz nélkül, üres kincstárral munkához látó kormány jelentős nyugdíjakat fizetett a reakció bukott kancellárjainak és főtisztviselőinek. A szeptember 1-i ülésen Madarász László tette ezt szóvá, mondván: „Ha valaki hivatalára alkalmatlan lesz, akkor van nyugdíjnak helye, de más kérdés az, amikor valaki megbukik és szóló tagadja, hogy akár Pálffynak, aki megbukott, akár Reviczkynek, kit az oligarchia távolított el, akár Majláthnak, akit Apponyi tart ki, kit az új rendszer döntött meg, nyugdíjra igénye lehetne... A simogatási politikánál fogva azt mondják, hagyjuk meg ezen emberek fizetését, hogy ne zavarogjanak. Ezáltal megkötötte kezét a minisztérium s alkalmazott oly embereket, kik Metternichnek mindig hű lovagjai voltak s most is a reakciót ápolják."**

Jellemző, hogy ebben a kérdésben a baloldallal szemben Széchenyi, mint közlekedésügyi miniszter, a testvériség jelszavára hivatkozva, arra kérte a képviselőházat, hogy „mutassunk példát abban, hogy készek vagyunk általános amnesztiát kimondani. Ily vészes pillanatokban nincs ideje, hogy magyar magyart büntessen. Ha mi megbocsátani tudunk: akkor remélhetjük, hogy az egek ura is megbocsátja a nemzet régi bűneit és elfásultságait." Széchenyit a baloldal álláspontjáról újra csak Nyáry Pál támadja meg s azt kérdi tőle: „Azt hiszi a közlekedési miniszter úr, hogy jobbak lesznek ezek, ha

* Papp Dénes: Pesti magyar nemzetgyűlés. 1848. 133. o.
** U. o. 146. o.

simogattatnak? Nem, ők ki fognak gúnyolni bennünket, ők Metternich kormánya alatt meg akarták semmisíteni a hazát és a mostani bécsi kormány sugdosói. Ezek annyira vetemültek, miszerint a bécsi kormány által kizsaroltatni akarák, hogy küldjünk Jellachichnak Magyarország ellen pénzt. Szabad-e ily embereket fizetni?" A képviselőház azonban ahelyett, hogy a reakciós és osztrákbarát elemek fizetésének és nyugdíjának azonnali megvonása mellett döntött volna, az 1848-as évben meghagyta mindenkinek fizetését és a felülvizsgálatot 1849-re halasztotta.

A kormány politikája tehát még a baloldali és legtevékenyebb, a maga területén komolyan dolgozó Kossuth tárcájánál is sok kívánnivalót hagyott maga után. Azonban a közvetlenül legsúlyosabb következményekkel kétségkívül a kormánynak a nemzetiségi és az úrbéri kérdésben tanusított magatartása járt. Augusztus 26-án Erdély képviselői ismételten szóvátették a nemzetiségi sérelmeket. Eseteket soroltak fel, hogy román papokat agyonlövettek. Doboka megyében egy földesúr a tizedet megtagadókat önhatalmúlag megbotoztatta. Különösen kimélet nélkül üldözték azokat, akik a román nemzet érdekei mellett szót mertek emelni. A felszólalók különösen is sérelmezték az erdélyi arisztokrácia magatartását, mely a román népben idegenséget szül és szembefordítja azt a magyarsággal. A felszólalásokra Kossuth válaszolt s válaszában azt hangsúlyozta, hogy „Magyarország minden népfajának boldogságára csak egy utat ismer és ez az, hogy senki ne gondolkozzék oly lépésről és ne tegyen valósítására semmit, mely azt foglalja magában, hogy Magyarország nem egy státus, hanem külön népfajok külön státust követelnek maguknak. Ezen alapon — mondotta — vagy szertebomlik Magyarország, vagy kardcsapás határoz."

A nemzetiségi kérdésben, valamint az ezzel szorosan összefüggő úrbériség kérdésében tanusított merev és antidemokratikus magatartás, a birtokososztály védelme a jobbágysággal szemben, valamint a magyar birtokos urak védelme a magyar nemzetiségekkel szemben csakhamar igen súlyosan éreztette következményeit a reakcióval egyre inkább kiéleződő harcban. Az ország megoldatlan kérdésekkel vagy félmegoldásokkal került az augusztus közepétől egyre inkább kiéleződő válság elé, mely egyre inkább előtérbe állította, mint legfontosabb és központi kérdést, a politikai vezetés és a kormánypolitika kérdését, a reakció előtt való behódolás vagy a nemzeti szabadságharc vállalásának a kérdését.

5. fejezet

A bécsi reakció nyilt támadása. — A Batthyány-politika bukása. — Kossuth és a baloldal forradalmi szövetsége és győzelme szeptember végén

A márciusi forradalom a haladó arisztokrácia és a középbirtokos megyei nemesség koalícióját juttatta vezetésre. Az önállóság és a 48-as törvények biztosítása azonban lehetetlen volt a haladó arisztokrácia által elképzelt úton. A reakció erőinek a reorganizálódása és nyiltabb fellépése, majd támadása ezt a koalíciót szükségképpen válságba kellett, hogy juttassa. A reakció támadása a megyei nemességet, amelyet a reformmozgalom idején a reformokért való küzdelem a nagybirtokos-osztály konzervatív többségével és a Bécscsel való politikai harcba vitt, most egy lépéssel tovább, a 48-as törvények megvédelmezése és a Bécscsel való harc magával addigi szövetségesével, az arisztokrácia haladó szárnyával is szembefordulásra kényszerítette.

Az augusztus közepétől egyre válságosabbá váló helyzetben a nemzeti ügynek két szilárd tényezője volt: egyrészt Kossuthnak a hajthatatlan és meg nem alkuvó nemzeti politikája, másrészt a márciusi baloldal és a pesti nép egyre inkább elmélyülő forradalmi együttműködése, mely egyre inkább alátámasztotta, megerősítette Kossuth álláspontját a kormány és az országgyűlés megalkuvóival szemben. A baloldal és a pesti nép forradalmi együttműködése lehetetlenné tette a nemzeti ügy nyilvános megtagadását vagy elárulását és egyre nagyobb súlyt adott Kossuth következetes nemzeti magatartásának. Kossuth tevékenysége minden igazi nemzeti érzésű ember számára élő példa volt arra, hogy az, aki vállalja az összeütközést a reakcióval szemben, és mer cselekedni a nemzet kivívott joga alapján a nemzeti önvédelem követelményei szerint, az eredményeket ér el még a legnehezebb, a legkényesebb területen is. Következetes nemzeti álláspontja Kossuthot egyre gyakrabban hozta összeütközésbe a kormány többségével, mely nem mert cselekedni s a nyilvánvaló kudarcok és csalódások után is újra meg újra csak a kiegyenlítést kereste. Kossuthot ellenben következetes nemzeti álláspontja és a reakció támadása egyre közelebb hozta a baloldalhoz, mely a kormányon belül ugyancsak Kossuthban látta a nemzeti függetlenség

egyetlen szilárd képviselőjét, és ennek következtében Kossuth megnyerését állította közvetlen politikai célkitűzéseinek középpontjába.

A baloldal világosan látta a helyzetet, s reálisan felmérve azt, Kossuth s vele a megyei többség megnyerését, a jobboldalról, az arisztokrácia menthetetlen és kilátástalan politikájáról való leszakítását tűzte ki első céljául. „Az oligarchák félnek a kérdések éléreállításától és ezért inkább elhitetni akarják, hogy a kérdés nincs az élére állítva még most sem, mert hogy egy kitörés alkalmával nem tudnák elhatározni, melyik párthoz csatlakozzanak, a nemzethez vagy az osztrákhoz. A táblabiró párt pedig csak attól fél, hogy valahogy mozdulnia kell, hogy őt a körülmények tenni kényszerítik." „Kossuth nem lehet többé pajzs, mely alatt az oligarchák hiúsága és a táblabírák restsége leljen táplálékot, Kossuthnak a sors más pályát jelölt ki" — írja a Március Tizenötödike augusztus 1-i száma.

Míg Kossuth szilárd álláspontja egyre növelte Kossuth tekintélyét és népszerűségét, maga a kormány a maga megalkuvó politikájával egyre lehetetlenebb és egyre népszerűtlenebb helyzetbe került. A reakció nyilvánvalóan merev s a márciusi törvényeket, a nemzet függetlenségét megtagadó magatartása a kormányt kilátástalan helyzetbe hozta. A megegyezés, a megalkuvás politikája egyre inkább és egyre nyilvánvalóbban a nemzeti függetlenség elárulásának a politikájává lett. Ezt a politikát a közvélemény előtt nyiltan képviselni lehetetlen volt és így az országgyűlés maga is egyre inkább Kossuth és a baloldal befolyása alá került.

Ezzel a balra tartó politikai fejlődéssel kapcsolatban a liberális arisztokrácia és a jobboldal mégcsak komoly kísérletet sem tett arra, hogy szembeszálljon. Kemény Zsigmond mondja el emlékirataiban, hogy a mérsékelt politikát támogató képviselők konferenciáján a parlamenti férfiak háromnegyedrésze, tehát a képviselőház többsége vett részt. Nyiltan azonban nem merték politikájukat hangoztatni, nyiltan nem mertek a megalkuvás politikája mellett kiállni. Kemény Zsigmond ugyan, ahogy elmondja, maga egyre arra ösztönözte Széchenyit és Eötvöst, hogy a pesti forradalmi elemekre és népcsődületre támaszkodó szélső demokrata párttal szemben alkossanak egy Széchenyi és Eötvös vezetése alatt álló és Deákkal folytonos összeköttetésben álló mérsékelt pártot. A minisztérium azonban soha nem szánta magát arra, hogy miniszteri pártot alkosson. Ez a békülékeny, kiegyezést kereső csoport később a helyzet kiéleződésével már a konferenciákon való összejövetelt sem tartotta bátorságosnak. Kiválasztottak tehát „nagy óvatossággal néhány egyént, kik ügyelve arra; hogy együtt ne járjanak, külön-külön lopództak be" megbeszéléseik színhelyére, Szunyog szállására, hogy ott értekezzenek s tartsák egymás közt az összeköttetést és jellemző, hogy Kovács Lajost, Széchenyi státustitkárát, aki mint a jobboldal vezetője volt ismeretes, Szunyog nem merte meghívni a megbeszélésekre, mert félt, hogy „mint az ultrák által leggyűlöltebb ember, éber figyelem alatt tartatik és megjelenései felfedeztetésre vezetnek... Az utcai

csoportozatok és forradalmi klubok naponként élénkülni kezdenek — írja tovább Kemény Zsigmond —, kezdenek arról suttogni, hogy az országgyűlést epurálni kell", meg kell tisztítani.

A baloldal és a pesti utca együttműködése az árulás politikáját a legalitás teréről, a nyilt politikai küzdelem teréről a titkos konferenciák, az összeesküvés útjára szorította. A reakció mind határozottabb fellépése és a helyzet kiéleződése, a haza ellenségeinek nyilt és titkos készülődései azonban ennek ellenére a baloldal vezetőit és velük együtt Kossuthot is arra a meggyőződésre juttatták, hogy a reakció készülődését tovább nem nézhetik tétlenül, hanem azzal szemben magának a baloldalnak is megfelelő óvintézkedésekhez kell folyamodnia.

„A helyzet annyira válságossá lett, hogy Kossuth is belátta az erélyes intézkedések szükségességét, hogy Budáról a meg nem bízható várőrizet eltávolittassék s mivel híre járt, mintha készületek tétetnének a nádor elutazására, ez meggátoltatván, az országban leendő maradása biztosíttassék." Hogy ezekhez Batthyány Lajos gróf is hozzájáruljon, Kossuth Lajosnál 9—10 tagból álló értekezletet hívtak össze, melynek célja az volt, hogy magát Batthyányt is megnyerjék a szükséges óvintézkedések keresztülvitelére. Az értekezleten Perczel Mór előadta, hogy hírek keringenek a nádor menekülési előkészületei felől, tehát intézkedni kell arról, hogy ez magakadályoztassék, de ezeket az intézkedéseket természetesen úgy kell végrehajtani, hogy a nádor iránti gyanúnak még látszata se támadjon. Batthyány azonban az inditvány ellen felháborodottan tiltakozott és „hiába volt minden higgadt előadás, hogy a szükséges intézkedéseket, hogy a nádort netalán akarata ellenére is kényszerítenék elutazása megakadályozásában, a nemzet közjava követeli. Hiába a határozottabb nyilatkozatok, hogy a nádor jelenléte s működése a nemzetgyűléssel ellensúlyozza a reakciót, ő nem engedett. Majdnem egy óra hosszat folyt a sikertelen tanácskozás, amidőn Kossuth Lajos jónak vélte elállni az intézkedés sürgetésétől és felhívott minket is, hogy miután a miniszterelnök kivánatunknak nem enged, nyugodjunk meg ismert, hazánk iránti hűségében."*

A kísérlet arra, hogy a reakció elleni óvintézkedéseket Batthyányval közreműködve tegyék meg, tehát nem sikerült. A baloldal ezek után újra és egyre hevesebben támadta a kormányt és vele együtt az országgyűlés tehetetlenségét: Az országgyűlés — írta a Március Tizenötödike — „egy haldokló test, sem vezére, sem akarata, az ülések nem bírnak komolysággal, mintha minden meg volna zsibbadva. Mély álom vesz körül, el vagyunk kábulva, mint a vándor, ki télen a pusztákon megfagy s a halál karjai közé eszméletlenül rogyik".** A magyar minisztériumról írja tovább következő napi számában: „Soha senki sem tudta, mit akar, néha úgy mutatták magukat, mint akik elhatározzák, intézkedéseikben az ország függet-

* Madarász József: Emlékirataim. 1831—1881. Budapest. 1883.
** Március Tizenötödike. 1848 VIII. 18. 142. szám.

lenségét tekinteni főszempontnak. Egy más órában pedig, miként az olasz ügy s a schwarz-gelb ügyben, egészen ellenkezőt tanusítottak. Az okát tudjuk. A kormány előtt mindig az állott, engedni vagy átlépni a forradalmi politikára. Meg kell vallani, keserű alternativa. A minisztérium az első utat választotta, támogatva a táblabirósságtól." De „ügyeinknek rövid időn belül jobbra vagy balra el kell dőlnie."*

A Március Tizenötödike helyesen értékelte a helyzetet. Augusztus végével a bécsi reakció levetette az álarcát s az eddig alkotmányosság köntösébe burkolt aknamunkáját nyilt és leplezetlen támadás váltotta fel. Augusztus közepén Radetzky elfoglalta Milánót, a reakció győzedelmeskedett az olasz szabadságharc felett, és hogy erőit a magyar szabadságharc ellen összpontosíthassa, fegyverszünetet kötött, amit nemzetközileg Franciaország s Anglia felé is igyekezett biztosítani. Az olasz események igen lesujtóan hatottak Magyarországon. „Mi lesz belőlünk? Olaszország leverve, Radetzky Milánóban, Bécsben egy ellenséges kormány, az ország alsó vidékein lázadás, az egyesített Erdélyben nehézségek" — kérdi a Március Tizenötödike.

A reakció nyilt fellépése Batthyányt is új kísérletre bírta. A minisztérium augusztus végén végre tisztázni akarta a helyzetet és augusztus 28-án Batthyány és Deák személyesen mentek fel Bécsbe, hogy megszerezzék a király hozzájárulását a július 11-i határozatokhoz és egyben újra felkérjék az uralkodót, utasítsa engedelmességre az országban állomásozó katonai parancsnokokat, izenjen Jellachichnak, hogy előkészületeit szüntesse be, tegye le a fegyvert és ne támadja meg hazánkat. Továbbá szándékában volt a küldöttségnek megkérdezni a királyt, hogy igérete szerint, mikor jön hosszabb időre az országba. Bécsben azonban még csak nem is fogadták a magyar minisztereket, Ferdinánd augusztus 31-én, megkérdezésük nélkül levelet intézett István nádorhoz, melyben felszólította, hogy menjen fel Bécsbe „az összbirodalmi egységről" és a horvátokkal való megegyezés kérdéséről tárgyalni. E leiratban továbbá kifejtette a király, hogy a pénz- és a hadügyek egységes vezetése a pragmatica sanctiónak, Ausztria és Magyarország törvényes kapcsolatának természetes következménye és követelménye: éppen ezért a független magyar had- és pénzügyminisztériumokat be kell olvasztani a bécsi központi minisztériumba. A leirat, mely a márciusban szentesített törvények nyilt megtagadását jelentette, általános felháborodást és még a kormány körében is nagy megütközést keltett. A helyzetet nyiltan élére állító leiratot követte a király szeptember 4-én Jellachich-hoz intézett levele, melyben „kedves báró Jellachich"-nak címezi a pártütőt és biztosítja arról, hogy „atyai szívének különös megelégedésére szolgál, hogy eltérhet azon nyilatkozatától, melynek kimondását június 10-én oly előterjesztések által tette, amelyek tettleg kimutatott hű engedelmességé-

* Március Tizenötödike. 1848 VIII. 19. 143. szám.

ben legteljesebb cáfolatukat bírják". A császár éppen ezért Jellachichot legfelsőbb megelégedésének kifejezése mellett minden eddigi hivatalába és méltóságába visszahelyezte és azokban megerősítette.

Kossuth ekkor már látta, hogy békés kiegyezés nem lehetséges és el volt szánva arra, hogy a nemzet jogai védelmében a reakcióval szemben a legvégsőkig is elmegy. Tudta, hogy az összeütközés elkerülhetetlen, de mielőtt erre sor került volna, mindent meg kívánt tenni, hogy az országgyűlés és a birtokososztály többsége előtt nyilvánvalóvá tegye, hogy a harc elkerülhetetlen s a megegyezés nem a kormány lojalitásán, hanem azon múlik, hogy Bécs nem hajlandó tűrni a nemzet önállóságát és szabadságát. Éppen ezért Kossuth az augusztus 31-i és szeptember 4-i leiratot követő felháborodás és viharos jelenetek közben szeptember 4-én maga javasolta az országgyűlésnek, hogy küldjön száztagú küldöttséget az uralkodóhoz. A küldöttség aznap el is indult Bécsbe, hogy az ott tartózkodó miniszterekkel együtt még egyszer megkísérelje a királyt az alkotmányos alapon való megegyezés eszméjének megnyerni és arra kérni, hogy végre szentesítse a júniusi határozatokat, jöjjön le Budára, távolítsa el környezetéből a reakciót, paranesolja haza a külföldön állomásozó magyar katonákat és vegye ki Horvátországot Jellachich kezéből. Ugyanabban a beszédében, melyben ezt a bizottságot javasolta, az egész országgyűlés előtt nyilvánvalóvá kívánta tenni, hogy a nemzet jogainak feladása nélkül mindenre kész a megegyezésért. Kossuth először jelentette ki nyiltan azt is, hogy amennyiben az uralkodó nem hajlandó az országgyűlés határozataihoz hozzájárulni, a nemzetnek a király hozzájárulása nélkül is gondoskodnia kell önvédelme eszközeiről. Miután ismertette a kormány végsőkig lojális politikáját, amely annyi keserű csalódást okozott, azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy „végének kell szakadni tüstént ezen felemás állapotnak, vagy pedig a nemzet kénytelen lesz ideiglenesen oly végrehajtó hatalomról gondoskodni, amely végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni".*

Az augusztus 31-i leirattal szétfoszlott a békés kiegyezés illúziója. Szeptember választ elé állította a nemzetet. 11-én Jellachich átlépte a Drávát és ezzel a reakció addigi burkolt készülődését nyilt fegyveres támadás váltotta fel. Ilyen körülmények között a kormánypolitika kettősségének fenntartása lehetetlenné vált. Vagy behódolni vagy szembeszállni, — ez volt a kérdés; választani kellett a király vagy a nemzet iránti hűség között. A király elárulta a nemzetet, a reakció eszközévé vált s a királyhűség, a lojalitás többé nem fért meg a nemzet iránti hűséggel. A feltétlen lojalitás az uralkodó magatartása következtében szükségképpen a nemzet elárulását jelentette. Jobbra vagy balra, dönteni kellett, s aki nem tudott dönteni, annak félre kellett állnia, mint Széchenyinek, aki nem bírva elviselni az összeütközést, szeptember 5-én elborult lélekkel hagyta

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 157. o.

el Pestet. A nemzet többsége azonban a harc mellett döntött, s gyáva behódolás helyett a dicsőséges szabadságharc útjára lépett.

Kossuth a száztagú küldöttség Bécsbe indulása után nem várta be annak visszatértét. Minden perc drága volt, az elveszett hosszú hetek és hónapok után sietve kellett gondoskodni az önvédelem szélesebb alapokon való megszervezéséről. Szeptember 6-án forgalomba hozza az ötforintos bankjegyeket és ezzel gyakorlatilag is megteszi az első lépést abban az irányban, hogy az önvédelem eszközeit ne korlátozzák többé a törvényes formák. A pénzkibocsátással nem vár királyi jóváhagyásra, hanem a tényleges intézkedést a haza veszélye alapján teszi meg. Kossuth ezzel éppúgy, mint félesztendővel elébb, március 3-án, midőn az országgyűlésen elsőnek követelte a népképviseleti kormányt, most is, amikor a reakció nyiltan lépett fel az új és önálló magyar kormánnyal szemben, ismét első volt, aki amikor választani kellett a király és nemzet között, habozás nélkül a nemzet álláspontját választotta. Első volt a kormány tagjai közül, aki arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha a király nem hajlandó a nemzet országgyűlésileg kimondott határozatát szentesíteni, ez nem kötheti meg a nemzet kezét, hanem annak önállóan kell gondoskodnia önvédelme eszközeiről. Kossuth volt az első a kormányban, aki a királlyal szemben gyakorlatilag érvényesítette a népképviseleti állam azon eszméjét, mely szerint a nemzeti akarat legfelsőbb forrása a népképviselet, a nemzet felette áll a királynak is s ha az uralkodó összeütközésbe kerül ezzel, a nemzet képviselőinek a törvényt nem a király akaratához, hanem a nemzet életérdekeihez kell mérniök. Kossuthot ez a lépése újra szoros kapcsolatba hozta a baloldallal. A Március Tizenötödike elismeréssel méltatta Kossuth lépését: „Előre a szeptember 4-iki úton."

A bécsi tárgyalások eredményében ez az oldal nem bízott. „Adni fognak szép szót — írja a Március Tizenötödike —, udvarolni fognak követeinknek; lesz kegyes mosolygás s leereszkedő kérdezősködés, sok ígéret, hízelgés egész káddal s ott fogunk állni, hol szeptember 3-án, boldogok, ha mégegyszer néhány proklamációt kapva bennök a bánt mégegyszer letétethetjük, méltóságaitól megfoszthatjuk s tudtára adhatjuk, hogy olajban és zsírban fogjuk kocsonyává főzni, ha megfoghatjuk." *

Kossuth az ötforintos bankjegyek forgalombahozatalával nem várta be az országgyűlési küldöttség visszatértét. Ugyis tudta az eredményt, s igaza volt. Az uralkodó szeptember 9-én fogadta az országgyűlés küldöttségét, a találkozás azonban minden eredmény nélkül végződött. A szeptember 11-i ülésen Pázmándy elnök, a tények hideg és száraz ismertetésére szorítkozva adta elő az országgyűlés előtt az események lefolyását. Ismertette a bécsi fogadtatást, jelentette továbbá, hogy a miniszterelnök s az igazságügyminiszter, Batthyány és Deák, miután több napon át nem kerültek kihallgatásra, lemondtak és a küldöttséggel együtt már csak mint egy-

* Március Tizenötödike. 1848 IX. 8. 152. szám.

szerű követek jelentek meg az uralkodó előtt. Leköszönt Eszterházy herceg, a király személye körüli miniszter is. Ezek után az országgyűlés elnöke bemutatta a nádornak az országgyűléshez intézett levelét, melyben a királyi helytartó tudatja az országgyűléssel a minisztérium lemondását és azt, hogy ezt a lemondást elfogadja, s a törvény értelmében a kormány gyeplőit maga veszi kezébe, a kormányzásban pedig számít mindkét ház támogatására. Pázmándy a helyzet ismertetése és a nádor levelének felolvasása után beszédét azzal a megállapítással fejezte be, hogy a jelen körülmények között az ország egy pillanatig sem maradhat kormány nélkül.

Kint az utcán hatalmas tömeg vette körül az országgyűlés házát s a teremben szakadatlanul hallatszott a Kossuthot éljenző tömeg zaja. Mialatt a tömeg kint Kossuthot éltette, bent az országgyűlés hozzáfogott a teendők megtárgyalásához. A baloldal részéről Madarász állt fel, törvénytelennek és érvénytelennek minősítette a nádor eljárását és pedig azért, mert az 1848. évi III. törvénycikk 3. szakasza értelmében a király és a nádor bármely rendelete csak akkor érvényes, ha azt az egyik vagy másik miniszter ellenjegyzi. Törvénytelennek minősítette a nádor eljárását Kossuth Lajos is, aki miután előző nap este a minisztertanácson, a Bécsből visszatért miniszterek beszámolója alapján minisztertársaival együtt — Szemerét kivéve — beadta lemondását, most először állt fel az ellenzék soraiból és a Ház többségének helyeslése közben utasította vissza azt, hogy a nádornak joga lenne miniszteri ellenjegyzés nélkül parancsolni az országban. Beszéde közben Kossuth kilépett az ellenzéki padsorokból, elfoglalta helyét a miniszteri asztalnál és a Ház dörgő éljenzése közben jelentette ki, hogy ő, aki lemondott, helyét újra elfoglalja és nem egyéniségének erejénél, hanem azon erőnél fogva, melyet a törvény nyujt, szeretné látni „azon embert, ki tagadni merje, hogy azon körben, melyet a törvény a pénzügyminiszterre ráruházott, én parancsolok." *

Ezekután, miközben kintről még szakadatlanul hallatszott a Kossuthot éljenző tömeg zaja, Kossuth felment a szószékre, ismertette a király augusztus 31-iki leiratát, a miniszterek bécsi útját s az ország helyzetét és pontról pontra kimutatta a király eljárásának törvénytelen és nemzetellenes voltát, mely már oda juttatta a nemzetet, hogy „az ország gépezete, ha határozat nem jön közbe, a legközelebbi órákban meg fog akadni, mert jövedelmek nem lévén, a közszükségek nem fedezhetők". Ezért kérte a házat, utasítsa a pénzügyminisztert, hogy a már részben elkészített ötös bankjegyeket használja a státus költségeinek a fedezésére. Kifejtette, hogy nézete szerint a miniszteriális kormányzás lényege nem más, mint hogy az uralkodó a minisztérium révén tesz előterjesztéseket s amit a minisztérium előterjeszt, azt őfelsége nevében terjeszti elő és ha „őfelsége gyengélkedik vagy inkább, mint maga mondja, meggátoltatik, ez nem más, mint a kamarilla, mely őfelsége elgyengült egészségével

* Papp D.: i. m. II. kötet. 168. o.

visszaélve, Magyarországot odavinné, hogy közigazgatási gépezete megakadjon, hogy Magyarország ne védelmezhesse magát a beütő pártütők ellen". A nemzet képviselői, mondotta tovább, „nem tűrhetik, nem vehetik a lelkökre, hogy Magyarország védtelenné legyen s azért, mert őfelségének egészsége elgyengült, az ország elvesszen".* „A reakció a király nevével visszaélve vészbe akarja dönteni az országot, mert inkább romok felett akar uralkodni, csakhogy uralkodhasson, semhogy tiszteletben tartaná az ország jogait és szabadságát." Kossuth azonban, mivel a nemesség többsége ragaszkodott a monarchiához, még mindig nem a trón megdöntésére, hanem a birtokososztály feudális és monarchikus beállításának megfelelően éppen a trón megmentésére hívja fel az országgyűlést, a trón megmentésére, melyet árulók környékeznek, a fejedelem megmentésére, aki „nem mentheti meg magát, mert egészsége annyira elgyengült, hogy ellenségei aláíratják vele azt, ami a trónnak a vesztére szolgál."**

Szemere Bertalan felszólalása után Batthyány is felszólal s felszólalásában rámutatott a kormány tehetetlenségének kettős összetételében gyökerező forrásaira, utalt reá, hogy a bécsi kudarc után nem lát többé lehetőséget arra, hogy a lehetetlenné vált helyzetben az eddigi politikát tovább folytassa és az egységesen Kossuth mellett megnyilatkozó közhangulat hatása alatt maga is kijelentette, hogy mivel az adott helyzetben „szükséges, hogy a dolgok egyirányba menjenek", s mivel „a Háznak nyilvánult közbizalma" s a bekövetkezendő válságos időkben vitatkozásnak és habozásnak helye nem lehet és egy „nem felelős helytartói kormányzás és intervallum" nem felel meg a követelményeknek, mert „minden percben felelős ember kell", ez a felelős ember pedig, minthogy a közbizalom már megnyilatkozott, szerinte se lehet más, mint Kossuth Lajos. Kossuth azonban még Batthyány felhívására sem volt hajlandó megragadni a hatalmat, továbbra is és a legvégsőkig ragaszkodott az alkotmányos formákhoz s az uralkodóház iránti lojalitás megőrzéséhez. Felállt s azt inditványozta, küldjön a Ház bizottságot a nádorhoz, figyelmeztesse a nádort lépésének törvénytelen voltára és szólítsa őt fel a felelős miniszterelnök megbízására.***

A képviselőház Kossuth javaslata szerint küldöttséget menesztett a nádorhoz. A nádor, látva lépésének következményeit, visszavonult s kijelentette, hogy levelét nem tekintette sem törvénynek, sem határozatnak, hanem csupán egyszerű közlésnek s azért nem kért miniszteri ellenjegyzést. Nagyon sajnálja a félreértést, s azt, hogy a Ház a nádor mellőzésével bízta meg Kossuthot és Szemerét a kormány megalakításával. Ezt a lépést bizalmatlanságnak kell tekintenie s amennyiben a Ház ragaszkodik határozatához, számára

---

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 175. o.
** U. o. 176. o.
*** U. o. 181. o.

nem marad más választás, mint hogy „szeretett és imádott hazáját elhagyja".*

Szeptember 12-én Kossuth a képviselőházban, a nádor levelének ismertetése után, sürgős határozatokat terjesztett a Ház elé. Azt indítványozta, határozza el a Ház először, hogy „addig is, míg az ország szükségének fedezésére alkotott törvénycikk, őfelsége által szentesíttetnék, a pénzügyminiszter azon rendelete, miszerint az ötforintos pénzjegyek kibocsátását elhatározzák, ezennel helyeseltetik: s a nemzet képviselői ezen pénzjegyek teljes névszerinti értékét a törvényjavaslat értelmében az ország minden közjövedelmeivel biztosíttatván, azoknak minden közpénztárakban ezüstpénz gyanánt elfogadását elrendeli". Másodszor azt indítványozta, határozza el a képviselőház, hogy „addig is, míg a katonaállítás iránti törvénycikk őfelsége által szentesíttetik, a nemzet képviselői az országot védelmi eszközök nélkül nem hagyhatván, bízzák meg a minisztériumot, hogy azon seregmennyiséget, melyet az őfelségéhez felterjesztett törvényjavaslatban megszavazott, nyomban kiállíttatni rendeltetik: toborzás útján állítsa ki". Ezután Kossuth a Ház éljenzése közben bejelentette, hogy vagy még aznap vagy a következő ülésen, mihelyt a javaslat megszövegezésével elkészül, beterjeszti a kármentesítési törvényt. A képviselőház csak ezekután tért vissza a nádor levelére és ugyancsak Kossuth indítványára elhatározta, hogy újabb küldöttség menjen a nádorhoz, magyarázza meg a Ház előző napi határozatát és kérje fel a nádort, alakítson felelős kormányt, nevezzen ki új miniszterelnököt. A határozat után Batthyány Lajos jelentette a Háznak, hogy a nádor újra őt szólította fel kormányalakításra. A Ház jobboldala Batthyányt, baloldala Kossuthot éltette. Kossuth azonban tudomásul vette Batthyány újabb megbizatását, még e válságos helyzetben sem kívánta elvágni az alkotmányosság és a kiegyezés fonalát. Igyekezett biztosítani a nemzeti önvédelem eszközeit, de mivel ez az ötforintos bankjegyekre és a toborzásra vonatkozó határozatokkal megtörtént s a képviselőház így mintegy előírta a kormány politikáját, továbbra is kész volt támogatni Batthyányt és ezzel Batthyány kiegyezésre törekvő irányzatát.

Kossuth még mindig nem akarta elvágni az udvarral való tárgyalások útját, nem azért, mert bízott ezek sikerében, hanem mert mielőtt a szakítást vállalta volna, egyetlen lehetőséget sem kívánt megpróbálatlanul hagyni, ami esetleg azt az érzést hagyhatta volna maga után a nemességben, hogy Kossuth felelős a szakításért. Egyébként pedig maga is időt akart nyerni a felkészülésre, mielőtt az összeütközésre sor kerül. Kossuth tehát, bár nem volt hajlandó tétlenül várni a reakció fegyveres támadását, még mindig nem ellenezte az alkotmányos megoldást s csak addig ment el, ameddig azt a nemzeti önvédelemre való felkészülés szempontjából elkerülhetetlenül szükségesnek tartotta. Másrészt a nádor sem kívánta a szakítást: Kossuth és Szemere megbízása megdöbbentette. Ezért újra

* Pápp Dénes: i. m. 183 o.

magához kérette Batthyányt, aki a képviselőházi ülés viharos hangulatának hatása alatt maga is feladta politikáját és át akarta adni helyét Kossuthnak. Batthyány, Szeremlei szerint, már Bécsbe utazása előtt kijelentette a nádornak, hogy visszatértekor Kossuth nélkül akar új minisztériumot alakítani, tehát el volt szánva arra, hogy ezt a végső engedményt is megteszi a reakciónak. Kész volt eltávolítani kormányából a megalkuvás legnagyobb akadályát, hogy így Jellachichcsal szemben elnyerje a bécsi udvar támogatását. A bécsi kudarc és a pesti országgyűlési vihar hatása alatt ugyan pillanatnyilag elejtette a tervét, István nádor felhívására azonban azzal a kikötéssel, hogy a nádor támogatja őt az udvarnál Jellachichcsal szemben és érvényt szerez feltételeinek, vállalta a Kossuth nélkül megalakítandó kormány elnökségét.

Batthyány a politikai fordulatot, a kormány átállítását a pesti néppel szemben is biztosítani kívánta, ezért elvezényelte Pest-Budáról a megbízható magyar csapatokat s helyükbe idegen katonaságot vont össze a két fővárosban, hogy célkitűzései keresztülvitelét szükség esetén a pesti néppel szemben is biztosíthassa. Ezzel a helyzet kettőssége minden eddiginél élesebb formát öltött. Ilyen kiélezett politikai helyzetben lépte át Jellachich szeptember 11-én három helyen a Drávát s kezdte meg a nyilt fegyveres támadást a törvényes magyar kormány ellen. Másnap Perczel a képviselőházban, a betöréssel kapcsolatban a kormány megalkuvó, tehetetlen politikájának szomorú következményére keserűen mutatott rá. Élesen megtámadta és kérdőre vonta a miniszterelnököt, elsősorban is az idegen csapatoknak a fővárosban történt összevonása miatt: „Adataink vannak — mondotta —, hogy a katonaság árulással van tömve; akkor mit várhatunk most az itten fekvő katonaságtól? Azt, hogy végre vagy tisztán Jellachichhoz csatlakozik, vagy ha nem, hát még megelőzve, mielőtt az ide elérkeznék, megsemmisít bennünket. Én tehát a miniszterelnök úrhoz egy kérdést, sőt követelést intézek. Tett-e a miniszter úr, valami lépést arra nézve, hogy Budapest minden olyan katonaságtól megtisztíttassék, mely katonaság tisztjeiben tökéletesen nem bízhatunk; és hogy csak oly katonaság legyen itt, mely akkor, amikor a haza megmentésére fog kiállíttatni, neki engedelmeskedni fog.“* Batthyány, akit a támadás érzékenyen érintett, távollétére hivatkozva ingerülten tért ki az érdemleges válasz elől. Másnap, szeptember 13-án hasonló kényes kérdésben támadta az ellenzék Batthyányt. A képviselőház, hogy a honvédség felállítása után erősítse a megbízható magyar seregrészeket, határozatot hozott, mely szerint a sorkatonaságból bárki, minden további nélkül áttérhet a honvédekhez. E határozat folytán a budapesti rendes katonaság tagjai szeptember 12. és 14. között százszámra iratkoztak át a honvédséghez s maguk kezdték letépni fekete-sárga jelvényeiket. A magyar legénységnek s magyar érzelmű tisztjeik-

* Papp Dénes: i. m. II. kötet, 198. o.

nek erre minden okuk megvolt. A hadseregben ugyanis a tisztikar jórésze a bécsi hadügyminisztériumtól várta az utasítást és nem kívánt harcolni Jellachich ellen. Hogy ezen a téren mi volt a helyzet, milyen állapotok voltak, arra nézve jellemző Csányi István, Miklós-huszár esete, akinek az ügyét a képviselőházban is szóvátették. Csányi Győrött bejelentette, hogy meg kellett szöknie csapatától, mert a tisztek azt parancsolták, hogy vakra töltsenek és az ellenséget ne támadják meg, sőt álljanak Jellachich mellé. Az eskü alatt tett nyilatkozatot a város kapitánya közölte a miniszterelnökkel, aki azt nem szívesen fogadta, majd a hadügyminiszterhez küldte, ez pedig a hadseregparancsnoksághoz továbbította, ahol Csányit letartóztatták. A tisztikar megbízhatatlansága annyira nyilvánvaló volt és olyan mély felháborodást keltett, különösen a pesti forradalmi nép körében, hogy a Komáromba induló egyik zászlóaljat például a pesti nép elinduláskor arra biztatta: „Ha tisztjeitekkel nem vagytok megelégedve, üssétek őket agyon és dobjátok a Dunába."*

Batthyány számára a magyar érzelmű sorezred legénység tömeges átlépése az új honvéd-zászlóaljakba igen kellemetlen volt. Mivel az új, Kossuth nélkül alakítandó kormány létrehozásával kísérletezett, a legmesszebbmenően kerülni kívánt minden olyan incidenst, mely sérthetné a bécsi reakciót, melyet pedig a sorezredek elnéptelenedése kétségkívül a legérzékenyebben érintett. Batthyány tehát szeptember 14-én rendeletben közölte, hogy az alakuló honvédcsapatok létszáma már betelt s ugyanakkor az egyes laktanyákban „napiparancsot olvastak fel a legénység előtt, miszerint az, aki a honvédekhez megy át, szökevény gyanánt tekintetik".

A képviselőházban szóvátették az ügyet és magyarázatot kértek a miniszterelnöktől. Batthyány az esetet magát nem cáfolhatta meg, de megnyugtatásul közölte, hogy tudomása szerint ilyen ügyekben senkit sem büntettek meg és kijelentette, hogy maga fog intézkedni, hogy a Ház határozatán alapuló lépésért senkit büntetés ne érjen. Ugyanakkor azonban azt kérte a Háztól, hogy a további átlépéseket a bizalom jeléül függesszék fel az ő rendelkezései szerint. Kérését azzal indokolta, hogy az újbóli kormányalakítást oly politika alapján vállalta, mely „abban állt, miszerint míg lehet, arra bírja őfelségét, hogy az országot az inváziótól mentse meg". Ekkor azonban már nemcsak Kossuth, hanem a képviselőház többsége sem bízott a kiegyezésben és a reakció ígérgetésében; éppen ezért tiltakozott az átlépések felfüggesztése ellen és ellenkezéssel fogadta Batthyány politikáját. A miniszterelnök látva a képviselőház felháborodását, megnyugtatásul hangsúlyozta, hogy mindössze néhány napi türelmet kér, míg Bécsből a válasz megérkezik, s egyben biztosította a képviselőházat arról, hogy semmit nem mulaszt el a fegyveres támadás visszaverésének elő-

* Madarász: Emlékirataim. 148. o. és Szinyei József: Komárom. 1848—1849. 16. o.

készítésére, minden lehetőt megtesz, hogy az országba betört ellenség kellő fogadtatásban részesüljön. Batthyány után Kossuth szólalt fel és mindenekelőtt az idegen katonaságnak a fővárosban történt összevonására utalva, a maga részéről is leszögezte, hogy „hiba és tévedés — hogy többet ne mondjak —, a nemzeti szabadság barátainak túlcsapongásaitól jobban félnünk, mint az ország ellenségeitől, nem kell kímélni az ellenséget, bármi alakban legyen ellenünk s nem kell félni, nem kell legalább inkább félni a túlbuzgóságtól". Mintegy figyelmeztetésképpen Batthyány felé, maga is elítélte a megbízhatatlan csapatok összpontosítását Pesten, mert szerinte: „Ha ingerültség és nyugtalanság volt, ez éppen azért volt, mert a Kreszlovasok, Wilheim-gyalogosok s más katonaság, a minisztérium (a kormány) tudta nélkül (tehát egyedül Batthyány rendeletére), minden oldalról a város környékére hozattak s nem tudván megmagyarázni, hogy mit akarnak itt s minek kellene behozni a város környékére oly sereget, mely ellensúlyozhatná a nemzeti védelem erejét; s nem lehet tudni, hogy az idegen katonaság ki által parancsoltatott ide, s nem fog-e reakcionális mozgalmaknak támaszpontul szolgálni."*

Kossuth mind az átlépések, mind a nyilvánvalóan a pesti nép ellen irányuló katonai előkészületek kérdésében elítélte Batthyány magatartását. A miniszterelnökkel szembenállt a Ház többsége, de Kossuth mégsem kívánta törésre vinni a dolgot, hanem Batthyánynak a betörő ellenség kellő fogadtatására vonatkozó kijelentése alapján elfogadta és újra támogatta ez utóbbi politikáját.

Ugyanakkor azonban kikelt a sorezredekben tapasztalható hazaáruló tevékenység ellen. Kossuth, aki néhány héttel előbb még megvédte Mészárost és a hadsereget a szenttamási árulást leleplező Perczellel szemben, most maga mutat rá az árulás minduntalan tapasztalható nyomaira. „A dolog annyira megy — mondotta —, hogy a táborban lévő, még magyar ezredeknek a tisztjei között is aláírási ívek keringenek annak kinyilatkoztatására, hogy a szerbek és horvátok ellen nem fognak küzdeni. Különös fogalmaik vannak ezeknek a tiszteknek a becsületről — fűzte hozzá —, Magyarországtól elveszik a zsoldot, melyen élnek, eszik a kenyeret, melyet a magyar nyujt nekik és aláírást készítenek, hogy nem védik a magyar hazát." Kossuth szerint éppen ezért vált szükségessé, hogy a hazafias érzelmű katonaságnak módot adjanak arra, hogy otthagyja az áruló, megbízhatatlan tisztjeit és átlépjen a honvédzászlóaljakba. Ebben a kérdésben Kossuth újra a baloldal forradalmi álláspontját fogadta el, a nemzeti önvédelmi harc követelményeit helyezte előtérbe; megint csak az volt a véleménye, hogy lehetetlen és öngyilkos dolog volna ebben a vonatkozásban a szigorú törvényességhez ragaszkodni: „Ha valaki, én a törvények barátja vagyok; de én a törvényt mindenki felett állónak hiszem a királytól kezdve, s ha valaki tőlem azt kívánja, hogy a törvényes-

* Papp Dénes: i. m. II. 200. o.

séget úgy magyarázzam, hogy a király, nem akarom mondani maga, de nevével visszaélve megtöressék a törvény, hogy Jellachich kedves alakban pártot üt a törvény ellen, hogy a katonák, midőn nem engedelmeskednek, rendreutasíttassanak, szóval a törvény megtöressék, minden eszköze felhasználtassék, én pedig akkor összetegyem kezeimet s azt mondjam, vesszen a haza! Kinyilatkoztatom, hogy azon nemzet nem fog élni, mely nemzet elvül nem választja azt, hogy aki őt kővel, ő azt mennykővel."*

E rendkívüli és izgalmas napokban, a fegyveres összeütközés közvetlen küszöbén, mégegyszer az országgyűlés elé került az önvédelmi harcnak és a nép mozgósításának két alapvető kérdése: szept. 12-én a nemzetiségi kérdés, szept. 13-án az úrbéri kérdés.

Szeptember 12-én az erdélyi képviselők az Erdélyre vonatkozó törvényjavaslatok azonnali tárgyalását kérték. Az egyik felszólaló, Pálfi János azt kérdezte a képviselőházban: „Akarja-e Magyarország törvényhozó testülete, hogy Erdély megmaradjon Magyarország mellett vagy sem? Ha akarja, akkor nem lehet csak egy napig is halasztani ezen ügyet, ha csak egy napig is halasztatik, Erdély el fog szakadni Magyarországtól; nem azért, mintha Erdély el akarna szakadni, hanem fennálló institúciói miatt."**

Kossuth megpróbálta megnyugtatni a képviselőket, a román és magyar nemzetiségi megbékélés és megegyezés szükségességét hangoztatta, a politikai vétségeket illetően amnesztiát helyezett kilátásba, javasolta, szólítsák fel a nádort, hogy a politikai vétségért elmarasztaltakat „azon reményben, hogy ez a testvériség megalapítására, az egyetértés megszilárdítására fog szolgálni, bocsássák szabadon". A képviselőket Kossuth megnyugtató kijelentései nemigen elégítették ki, azonnali intézkedéseket kértek, az elnök azonban az erdélyi törvényjavaslat kinyomtatására tett napirendi javaslatot, és a Ház azt tette magáévá.

A másnapi, szept. 13-i ülésen az ellenzék újra felvetette a szabadságharc és a nemzetiségekkel való együttműködés alapvető kérdését, az úrbériség megszüntetésével kapcsolatos függő kérdések és sérelmek azonnali rendezésének dolgát. A kérdésben Perczel Mór szólalt fel és felszólalásában újra rámutatott a sürgős megoldás sorsdöntő jelentőségére: „Nem csak pénzben és fegyveres erők által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni — mondotta —, hanem kell némely más erőket is felhasználni, mely erők a magyarországi népet fellelkesítsék a hon védelmére. Már e szószékről többször volt ígérve, különösen a pénzügyminiszter által e napokban fel volt ajánlva, hogy egy törvényjavaslatot fog a Ház elé terjeszteni a szőlődézsma és egyéb úrbéri viszonyok megszüntetése iránt. Éppen ma Baranya megyéből mintegy 12 helység küldöttje jelent meg és panasszal kívánnak a Ház elé járulni az iránt, hogy miután a szőlődézsma megvételére nézve Baranyában némely szigorú lépések

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 208—209. o.
** U. o. 188. o.

következtek el, amelyeknek már több emberélet is lett áldozatává, én kötelességemnek érzem, hogy a hazának jelen veszélyes pillanataiban a polgárok között minden legkisebb összeütközés elkerülése végett, a Ház minél előbb és rögtön intézkedjék, még pedig annál inkább, mert tudjuk, hogy Somogy és Baranya népe már régóta izgattatik Jellachich megbízottai által; már nyomtatott proklamációk keringenek, melyekben nekik több koncessziót ígértek meg. Igen bámulatos, hogy azon Jellachich, ki a kamarilla szolgálatában és érdekében működik, ki a régi állapotot kívánja visszaállítani, mégis a tulajdon szentségét, melyet pedig ők mindig fenyegettek, támadja meg és amit Verőcze megyében tett, hogy egy grófnak birtokát alattvalói között elosztogatta, most Magyarországban a földbirtokok egy harmadát azon népnek részére ígéri, mely őhozzá kíván állani." Perczel figyelmezteti a Házat a galiciai eseményekre. „A bécsi udvar úgylátszik nálunk is ezt célozza. Az országgyűlés kétségkívül bízhat a magyar népben, mely szereti a szabadságot, érett és képes felfogni igazi érdekeit, s hogy mennyire, azt mutatja az, hogy még Jellachich uszító biztatgatásaira sem állt melléje, hanem ahelyett idejönnek az országgyűléshez és kérik sérelmeik törvényes orvoslását és ígérik, hogy asszony, gyermek ellenáll, mint Siklóson egykor, ahol asszonyok verték ki a vasasokat." Éppen ezért „nem szabad ezen népet martalékul engedni, hanem amit úgy is megígértünk és a pénzügyminiszter szóbahozott, minél előbb be kell végezni. Én tehát bátor vagyok a Házat felkérni arranézve, hogy a szőlődézsma rögtön megszüntettessék és egyéb úrbéri viszonyok kiegyenlíttessenek, hogy ezt holnap kitűzve tanácskozás tárgyául, pénzügyminiszter urat megkérnők, hogy eziránt holnap javaslatát adná be."*

Az ellenzék részéről többen felszólaltak Perczel javaslata mellett, az elnök halasztást ajánlott. Ellenzéki oldalon azonban újból a javaslat azonnali tárgyalását követelték. Hivatkoztak arra, hogy Jellachich politikájával és ígéreteivel szemben csak akkor lehet eredményeket elérni, ha megelőzik az ellenség számításait, azonnal tárgyalják a törvényjavaslatot és a szőlődézsmát még szüret előtt eltörlik. Az ellenzék ismételt felszólalásaira Kossuth Lajos válaszolt, aki ellenezte a kérdés azonnali tárgyalását, mert az országgyűlés nemesi származású birtokosokból álló többségét tekintette az alkotmányosság, a nemzeti ellenállás legfőbb alapjának és félt olyan kérdést napirendre tűzni, mely közvetlenül sértette e többség és az általa képviselt osztály anyagi érdekeit. Ezért arra hivatkozott, hogy ezt az ügyet már annakidején átadták a megfelelő bizottmánynak és kérte, hogy a Ház a már egyszer megállapított eljárást ne változtassa meg. Sőt, azzal sem érte be, hogy egész súlyával, politikai tekintélyével megakadályozza az úrbéri kérdés napirendretűzését, hanem a birtokos elemek megnyugtatására ugyanebben a felszólalásában bejelentette, hogy a kármentesítésre vonat-

* Papp Dénes: i. m. 211—212. o.

kozó javaslatát a legközelebbi ülésen beterjeszti. „Ha a volt arisztokráciának — mondotta felszólalásában — akármely része az elmúlt időktől fennmaradt jobbágyi viszonyokat latolgatni akarná, csak önmagának ártana, mert alkalmasint kármentesítés nélkül vesztené el, mivel azokra ki van mondva az isteni végzet által, hogy azok fenn nem maradhatnak, de másrészről azt is kinyilatkoztatom, miként én nemcsak mint ember, embertársaim iránt, hanem egyenesen mint magyar a magyar elemnek, a magyar nemzetiségnek az érdekében tartom azt, hogy a volt nemesség vagyonilag tönkre ne tétessék, hanem mikor el kell vesznie annak, mire ki van mondva a világ történetében az ítélet, egyszersmint adassék meg a nemességnek az, mire méltán számot tarthat, miszerint legyen kedve a hazát védeni."*

Kossuth tehát egyrészt egyre élesebben fordul szembe a bécsi reakcióval, a (nemzeti kérdésben) egyre közelebb került a baloldalhoz, másrészt fokozott gondot fordított arra, hogy a nyílt fegyveres harc küszöbén a nemességet megnyugtassa, egészében magamögött érezhesse. Kossuthnak ez a magatartása a legszorosabban összefüggött azzal, hogy a nemességben látta a nemzeti ellenállás politikai alapját s a reakció eszközévé vált királlyal szemben a törvényesség egyedüli forrását. Az volt a véleménye, hogy a jobbágyságot már kielégítette a felszabadítás és a márciusi törvény, mely eltörölte az úri terheket, a közvetlen feladat szerinte éppen az volt, hogy a jobbágyfelszabadítás révén veszteséget szenvedett nemességet kárpótolják.

Batthyány a Kossuth támogatásával nyert engedményt, hogy az átlépések kérdésében belátása szerint járhat el, a Ház határozatának felfüggesztéseként fogta fel és falragaszokon tiltotta be az átlépést. A falragaszok hírére a képviselőházban ismét vihar tört ki, a baloldal felsorolta az árulás újabb tényeit és követelte a Ház eredeti határozatának fenntartását. Madarász újból élesen támadta Batthyányt, hallatlan esetnek minősítette, hogy a miniszterelnök egyik nap lemond, mert politikáját a Ház helytelenítette s másnap minisztériuma többi tagjának elbocsátása után, ismét fellép, mégpedig ugyanazzal a programmal. Batthyányt ezzel az újabb, az előzőnél is hevesebb támadással szemben újra Kossuth védte meg. Kossuth kijelentette, hogy maga ugyan már nem bízik Batthyány politikájában, nem hisz abban, hogy odafent megtegyék, amit a törvény szerint meg kell tenniök, de senki sem tételezheti fel, hogy Batthyány Lajos öt nehéz hónap után ne tanulta volna meg, hogy ígérgetéssel többé egy magyar száját sem szabad betömni. A miniszterelnök egyébként is kijelentette, hogy még aznap estig választ kell kapnia. Kossuth tehát újra türelemre kérte a Házat legalább estig, hogy a válasz alapján azután még az éjjel döntsön a teendők felett. Ugyanakkor azonban a maga részéről határozottan leszögezte, hogy véleménye szerint formák többé nem köthetik meg a nemzetet

* Papp Dénes: i. m. 213—214. o.

önvédelme terén, mert „bár mi örömest élnénk a formák közt; de a formák kedvéért sem magunk, sem nemzetünket megölni nem hagyjuk".

Másnap, szeptember 15-én Kossuth, ígéretéhez híven, beterjesztette kármentesítési javaslatát. Batthyány miniszterelnök ugyanakkor felolvasta a Jellachichcsal szemben álló magyar csapatokat vezérlő Teleki Ádám grófhoz intézett levelét, melyben a már harc nélkül Keszthelyig visszavonult seregek parancsnokát arra utasítja, hogy rendeletének vétele után, harc nélkül egy talpalatnyi földet se engedjen át az ellenségnek. Batthyány egyben ismertette a védelem érdekében tett egyéb intézkedéseit. Bécs aznapra várt határozott válasza nem érkezett meg, ellenben éjszaka a keszthelyi tábor kormánybiztosától, Csányitól levél érkezett az országgyűléshez, mely szerint Teleki saját és tisztikara nevében kijelentette, hogy katonai esküje alapján nem hajlandó Jellachich ellen harcolni, a maga részéről semleges kíván maradni, de ha Csányi nem gondoskodik serege ellátásáról, átáll Jellachichhoz. A bejelentést a felháborodás vihara követte s a képviselőház Kossuth indítványára azonnal küldöttséget menesztett István nádorhoz, akit felszólított, hogy tiszte alapján azonnal álljon a hadsereg élére. A küldöttség éjjel 3/4 12-kor tért vissza azzal az üzenettel, hogy a nádor ismeri kötelességét s azt készséggel teljesíti is, feltételéül azonban azt kívánja, hogy „a képviselőház a törvényes úton és formák között maradjon". István nádor nyilatkozatát azzal zárta, hogy „visszaemlékezvén azon kapcsolatokra, mely őt ezen nemzethez atyja után is köti, ha mindenki is meg fogja csalni ezen hazát, ő halála után is úgy akar állani, mint olyan egyén, kiről senki sem mondhatja, hogy megcsalta hazáját".*

Kossuth azonban ekkor már nemcsak Batthyány politikájában, hanem a nádorban sem bízott: „Én, ha élek, meg fogom várni a tetteket", — így kezdte felszólalását a nyilatkozat után, s a továbbiakban mint teljes képtelenséget utasította vissza azt, hogy a nádor törvényességre inti az országgyűlést, hiszen ha a törvényhozó testület hű marad a királyhoz, törvénytelent nem is tehet, mert akarata a törvény. Örömmel vette tudomásul, hogy a nádor készséggel vállalta a táborba-utazást, de már nem volt hajlandó egyedül a nádorban bízni, hanem azt indítványozta, hogy a képviselőház a maga részéről is küldjön három teljhatalommal felruházott embert a hadsereghez. Batthyány Kossuthnak ezt a javaslatát a nádor szempontjából sérelmesnek találta. Azt a látszatot keltenők — mondotta —, hogy a Ház bizalmatlan és ellenőriztetni kívánja a nádort. Kossuth azonban ragaszkodott indítványához, mondván: a Ház segítségképpen küldi három megbízottját a nádor mellé, tekintse a nádor is segítségnek a biztosokat és akkor nincs oka sértődésre. Ugyanebben a beszédében vetette fel Kossuth először egy országgyűlési bizottmány eszméjét, melynek révén a miniszterelnök

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 237—238. o.

nyilvános ülés nélkül is tájékoztassa a Házat a honvédelem állásáról, szükségleteiről, a seregek helyzetéről. A képviselőház Kossuth javaslata szerint határozott, hangsúlyozva, hogy intézkedéseivel a nádor eredményes működését kívánja támogatni.

Szeptember 16-án végre megérkezett Bécsből a király leirata István nádor levelére. Ebben Ferdinánd jóváhagyta Batthyány újabb miniszteri megbízását, a többiekre nézve azonban, fenntartotta hozzájárulását és kérte a kinevezendő miniszterek névsorát. A leiratban a király szemére vetette a magyar országgyűlésnek, hogy két hónapon át semmit sem tett a horvát viszály elsimítása érdekében. E válasz a miniszterelnök kinevezésétől eltekintve, ami lényegében csak azt jelentette, hogy a király Batthyányt, mint a politikai hitegetés és félrevezetés eszközét, még mindig nem kívánta elejteni, teljesen negatív volt. Batthyány is így fogta azt fel és ezért arra hivatkozva, hogy feltételeit, melyekhez újabb megbizatását kötötte, nem teljesítették, a képviselőházban bejelentette lemondását. A szakítást eldöntő lépéstől azonban még ebben az új helyzetben is visszariadt nemcsak a képviselőház többsége, de még az ellenzék is. Batthyány bejelentése után az ellenzéken Nyáry állt fel, s rámutatott arra, hogy a reakció nyilvánvaló vágya az, hogy alkotmányellenes útra terelje a nemzetet, melynek ezzel szemben mindent el kell követnie, hogy megmaradjon az alkotmányos úton; Batthyány feltételei nem teljesedtek, minthogy azonban a minisztérium megalakításával megbizták, ami lehetőséget nyujt a legalitás fenntartására, javasolta, hogy Batthyány vállalja azt el. Batthyány viszont arra hivatkozott, hogy nemcsak első feltétele nem teljesedett, mert a király nem vállalta, sőt még újabb igéretet sem tett arranézve, hogy Jellachichot visszaparancsolja s támogatja az ország rendjének és nyugalmának helyreállításában a magyar kormányt, de nem teljesedett második feltétele sem, tudniillik az, hogy a képviselőház elfogadja Batthyány politikáját, s éppen ezért, maga vetette fel azt a kérdést, melyet eddig Kossuth és a baloldal hangoztatott, hogy fontolja meg a Ház, nincs-e itt az ideje, „nem jött-e el még azon utolsó perc, melyben többé a törvényesség korlátai között a hazán segíteni nem lehet?" Ekkor maga Madarász László, a szélső baloldal képviselője, a Batthyány-politika leghevesebb parlamenti ostorozója állt fel és kérte Batthyányt, teljesítse kötelességét, vállalja el a miniszterelnökséget és a törvényesség keretében tegyen meg minden lehetőt a haza megmentésére; a baloldal is kész arra, hogy őt kötelességének teljesítésében támogassa. Ez a döntő percben egységesen megnyilatkozó ragaszkodás Batthyányhoz és különösen a baloldal magatartása a többségnek az összeütközéstől húzódozó általános beállítottsága mellett, kétségkívül csak a rendkívül bizonytalan katonai helyzettel, az ellenállás felkészületlenségével és szervezetlenségével magyarázható. Rendkívül nagy hatással volt ebben az irányban Csányi levele a keszthelyi táborból. Teleki Ádám árulása folytán mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy Jellachichcsal komoly védelmi erő nem áll szemben, s a válságos helyzet így nemcsak a reakció számára tette

kívánatossá, hogy Batthyány tovább is kormányon maradjon, hanem időnyerés szempontjából szükségessé vált ez a baloldal szempontjából is. Hogy a legalitásnak és a jogfolytonosságnak milyen gyakorlati jelentősége volt e válságos helyzetben, amikor még jóformán nem volt megbízható honvédsereg, kipróbált tisztek nem álltak rendelkezésre, azt mi sem mutatja jobban, mint éppen a Jellachichcsal szemben álló táborban tapasztalható ingadozás. Az eredetileg a sereg élén álló Ottinger, Jellachich betörésekor több ezreddel együtt átpártolt, Pestről nagyszerű republikánus mozgalmakról és a törvényes rend felbomlásáról szóló hírek érkeztek a táborba. Erre a haditanács azt határozta, hogy egyelőre nem bocsátkozik harcba a horvátokkal, mert elsősorban a trón jogait kell szem előtt tartani. Igy történt, hogy a sereg Keszthelyig harc nélkül visszavonult, itt azonban a tisztikar, mivel meggyőződött róla, hogy az ország törvényes alapokon áll, új haditanácsot tartott és a többség elhatározta, hogy esküjéhez híven a trón és a magyar királyság jogaiért kész felvenni a harcot a horvátokkal. Az adott helyzetben tehát nemcsak a birtokososztálynak a megegyezéshez való ragaszkodása, hanem elsősorban és közvetlenül a fegyveres harc, az ellenállás szempontjából volt rendkívüli jelentősége annak, hogy a nemzet, miközben felkészül a harcra s megteremti önvédelme eszközeit, a legvégsőkig igyekezzék alkotmányos alapokon maradni s nemcsak a birtokososztály, hanem a tisztikar minden becsületes, esküjéhez hű tagja számára nyilvánvalóvá tegye, hogy a törvényt nem a nemzet, hanem a reakció tiporta lábbal.

Madarászhoz csatlakozva, Kossuth is maradásra szólította fel Batthyány Lajost és két feladatot helyezett előtérbe: „Az egyik az, odavinni a dolgot, hogy az ármány és az árulás, vagy legyen kénytelen lemondani céljáról, vagy legyen kénytelen bevallani, hogy minden ürügyekből kifogyott és nyiltan mondja ki: én ármány és árulás vagyok, reakció és más semmi. Ennek kieszközlésével sokat nyertünk, a másik, hogy míg a nemzet ezt eszközölné, addig készüljön. Ezen kettőt kell a nemzetnek elérni.“*

Batthyány az egész Ház felszólítására elvállalta a megbízást és igérte, mindent el fog követni, hogy „Jellachich a magyar földből többé egy talpalatnyit se nyerjen“, ha azonban nem tudná őt arra kényszeríteni, hogy visszavonuljon, feltett szándéka volt, hogy harcra kényszerítse: „Ha engem miniszterelnöknek akarnak, kijelentem, hogy Pestet védeni fogom“, — mondotta.

Batthyány másnap bemutatta a képviselőháznak a Kossuth nélkül megalakítandó új kormány névsorát, melyben többnyire új nevek szerepeltek, így Géczy Kálmán, Szentkirályi Mór, Erdődi Sándor, Vay Miklós, Kemény Dénes, Eötvös József és Mészáros Lázár. A döntő azonban az volt, hogy a kormányból kimaradt Kossuth Lajos, a bécsi reakció legkövetkezetesebb ellenlábasa, kinek mellőzését Bécsben már márciusban kérték Batthyánytól. Ő ezt akkor a

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 254—255. o.

közhangulatra való tekintettel lehetetlennek tartotta, és nem akart Kossuth nélkül kormányt vállalni. A mostani válságos helyzetben a képviselőház a megegyezés utolsó kísérleteként hajlandó volt ez utolsó engedményre is s e készsége kifejezéseképpen egy szó ellenvetés nélkül fogadta el az új, Kossuth mellőzésével megalakítandó kormány bejelentését.

Kérdés, vajjon helyes-e csak negatíve, csak megalkuvásként értékelni a baloldal magatartását ebben a helyzetben? Csak megalkuvás volt-e az, hogy annyi csalódás után tűrte az újabb és eleve is reménytelen kísérleteket? Lehet-e csak negatíve értékelni a baloldal megtorpanását a Batthyány-politika nyilvánvaló csődje és a hatalom közvetlen átvétele küszöbén? Véleményünk szerint nem. A kompromisszum egymagában, ha mégannyira a hatalomátvétel küszöbén történik is, nem szükségképpen árulás; döntő kérdés csak az, hogy ki mire használja fel a kompromisszum révén nyert lélegzetvételnyi előnyt. Ebben a tekintetben pedig lényeges különbséget kell tennünk Kossuth Batthyányt támogató júliusi és szeptemberi politikája között. Kossuth júliusban azért támogatta Batthyányt, mert maga is azt remélte, hogy lehetséges a megegyezés. Akkori magatartása azt jelentette, hogy maga is támogatta a szervezetlenség, a tétlenség politikáját olyan helyzetben, melyben Batthyány e támogatás nélkül a közvéleménnyel szemben aligha tarthatta volna magát. Szeptemberben azonban Kossuth többé már maga sem bízott Batthyány politikájában és ha még támogatta is őt, ezt már csak azért tette, hogy mindenki számára, az egész nemesség számára bebizonyítsa, nyilvánvalóvá tegye a megegyezés lehetetlenségét és egyben időt nyerjen a felkészülésre. A kritikus pillanatban ugyanez bírta Madarászt is arra, hogy Batthyány mellé álljon. „Az ellenség már a kapu előtt volt, a kapun belül pedig a véderőről nem lévén gondoskodva, meg kellett azt teremteni a nyert idő alatt, az időt a haza megmentésére csak úgy lehetett megnyerni, hogy odaműködtem, hogy Batthyányt bírjuk rá a kormány megalakítására; különben a nádor itthagyta volna az országot s jöttek volna a parancsolatok, ne engedelmeskedjék senki az ideiglenes kormánynak, ne merjen senki Jellachich ellen harcolni, senki önkéntesnek beállni, senki a magyar banknótát elfogadni."*

A baloldal megtorpanása a hatalom átvétele előtt kétségkívül lehetőséget nyujtott a további kísérletezésre, sőt esetleg Batthyány számára oly vakmerő kalandra is, mint a pesti fegyveres előkészület Kossuth és a baloldal ellen; ugyanakkor viszont Batthyány már csak úgy tarthatta pozícióját, hogy nyilvánosan maga is kénytelen volt az önvédelem álláspontjára helyezkedni s miközben sikertelen kísérleteket tett a kiegyezésre, a király által törvényesen kijelölt miniszterelnöki minőségében ki kellett adnia az utasítást a fegyveres összeütközésre és Pest védelmére. A Batthyánynak tett engedmények tehát nem egyszerű és egyoldalú engedmények voltak, nem egy remény-

* Madarász: Emlékirataim. 156. o.

telen politika egyoldalú támogatását jelentették, hanem arra szolgáltak, hogy a honvédelmet az e réven nyert idő felhasználásával megszervezzék. „Kossuth és Batthyány, mindketten készültek a harcra, csakhogy Batthyány Jellachich bán ellen, Kossuth pedig Jellachich császári tábornok ellen. A képviselőház önmagáról azt tartá, hogy a törvényesség légkörében mozog; de csak a szavak lehettek már törvényesek és nem az érzelmek és a tettek."*

Batthyány, kinek ifő politikai vonala a kiegyezés volt, természetesen nem képviselhette a szabadságharcot, nem lehetett a nemzeti önvédelem következetes vezetője, de azzal, hogy maga volt kénytelen vállalni és elrendelni az önvédelmi harc első intézkedéseit a kezdeti válságos időben, nagymértékben segítette és kiszélesítette a nemzeti felkészülést, megakadályozta, hogy a reakció mindjárt az indulasnál komoly csapást mérjen a nemzeti ügyre, s hogy a kormány kezében lévő fegyveres erő és a tisztikar többsége a honvédség megszilárdítása előtt felbomoljon, ami már kezdetben lehetetlen helyzetbe hozta volna a nemzeti önvédelem ügyét. A kompromisszum tehát kétoldalú, kettős jelű volt: a harc volt hivatva eldönteni, kinek válik a javára, ki tudja azt inkább a maga hasznára fordítani s ha ezt tekintjük, a baloldalnak szeptember utolsó napjaiban a reakció felett aratott győzelme az előbbit igazolta; megmutatta, hogy a baloldal jól használta fel a pillanatnyi engedményt, a kompromisszumot.

A nádor, aki a képviselőház felhívására a táborba utazott, szeptember 21-én Balatonszemesnél találkozásra szólította fel Jellachichot, hogy személyes megbeszélés útján bírja őt visszatérésre, de a találkozásból nem lett semmi, mert Jellachich nem volt hajlandó csapatait elhagyva, a nádort a Kisfaludy gőzösön felkeresni. Mivel ebből nyilvánvalóvá vált, hogy Jellachich a császári udvar megbízása szerint jár el, a nádor a magyar ügyekben minden további kísérletet haszontalannak vélt és másnap, szeptember 22-én, a képviselőház és a kormány előzetes értesítése nélkül, alig pár nappal előbb történt fogadkozása ellenére, elhagyta az országot.

A fővárosban bizonytalanság és aggodalom uralkodott. Az arisztokrácia és a vagyonos családok közül egyre többen csomagoltak és hagyták el Pestet, csak a szegénység, az alsó osztály volt az, amely elkeseredetten és komolyan kívánta az ellenállást és készült rá.

„Jellachich naponként közeledik, hátunk borsódzik szíjmetsző kardja szagától, a gazdag zsarolástól fél, a háztulajdonos gyujtóbombáktól, a miniszteriálisok zsíros birtokaik, a követ diurnumai (napidíjai) elvesztésétől fél, a mesterember ingyen munkától retteg: a veszendőfélben álló hon és szabadság felett könnyezni a szegénynek jutott, ki e drága hazában nem pénzét, nem vagyonát félti, hanem félti azon földet, melyet őseink vére nedvesített s melyen kívül e világon a magyar számára nincs hely, félti az aranyszabadságot, melynek bírása életével azonosul."**

* Szeremlei: Honvédelmi Bizottmány. 20. o.
** Március Tizenötödike. szept. 21-i. szám.

Ugyanaznap, amikor a nádor elhagyta Pestet, Bécsben, a hivatalos Wiener Zeitung-ban Ferdinánd aláírásával nyilatkozat jelent meg, melyben az uralkodó határozottan elítélte a Magyarország és az örökös tartományok közt fennálló kapcsolatok lazítására irányuló törekvéseket és rosszalását fejezte ki a magyar kormány majd minden intézkedése felett, viszont egy hű nemzet kívánatának minősítette és jóakaratúan nyilatkozott a horvát nemzet Jellachich által képviselt kívánatairól és törekvéseiről. A nyilatkozat végén azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy „népei inkább hiendenek királyuk szavának, mint a bujtogatóknak és csendháborítóknak".*

Ez a nyilatkozat nyilt hadüzenet volt a magyar kormánynak és nemzetnek és határozottabb fellépésekre kellett, hogy serkentse a magyar baloldalt is. Kossuth Lajos szeptember 22-én kérdést intézett a miniszterelnökhöz, megerősítette-e a kormányt és nem érzi-e szükségét a segítségnek, mert nézete szerint a miniszterelnök egymaga nem végezhet mindent, s a háznak végrehajtó hatalomról kell gondoskodnia. Deák feleslegesnek tartott bármilyen intézkedést, Kossuth azonban kitartott javaslata mellett és indítványára a képviselőház elhatározta, hogy a honvédelmi ügyekben segítség céljából bizottságot küld ki Batthyány mellé. A bizottmány tagjaiként Kossuthot, Nyáryt, Madarászt, Pálffyt és Zsemberit jelölte ki. Pálffyt kivéve, aki Erdélyt volt hivatva képviselni, a baloldal ismert képviselői kerültek a bizottságba, hogy ellenőrizzék Batthyány munkáját és az önvédelem megszervezését. Batthyány azonban feleslegesnek, sőt állásával összeférhetetlennek tekintette a bizottság működését. Batthyányt támogatva Deák, Bezerédi és Ghiczy is forradalmi lépésnek minősítették a bizottmány kiküldését, melynek létesítése, mint a kormányzatba való illetéktelen beavatkozás ellen Batthyány ismételten tiltakozott. A bizottságot azonban a képviselőház, Kossuth és a baloldal kívánságára mégis kiküldte, bár egyelőre csak mint összekötő és tájékoztató szervet a Ház és Batthyány között. Ezzel az országgyűlés, ismét csak Kossuth kezdeményezésére, megteremtette az új, a nemzeti ellenállás vezetésére hivatott kormány csíráját, mely szeptember utolsó napjaiban, mint az önvédelmi harc tényleges irányítója, vette kezébe az ország vezetését.

A Honvédelmi Bizottmány létrehozása után Kossuth szeptember 24-én elindul az Alföldre, hogy lelkesítő szavával talpraállítsa, mozgósítsa az Alföld népét. „Félóra mulva zászló van kezemben s indulok, hogy hol kezdem, megmondottam, hogy merre fogok menni, nem tudom, de megyek arra, merre a körülmények, a nép hangulata és lelkesedése fogja adni az irányt... Ha mindenki nem mást, mint követ veszen a kezébe, felteszi magában és megesküszik, hogy nem nyugszik addig, míg egy rablót meg nem öl, ez maga semmivé teheti azon rablócsordát... A két városban fél nap alatt 15 és többezer embert lehet előállítani s ha egyéb fegyvere nincs, van karja, van

* Közli: Március Tizenötödike, okt. 5-i száma és Szeremlei: 48 krónikája. I. kötet. 218. o.

foga, van kő, van kasza, tegye meg a haza védelmére, azt, ami tőle kitellik."*

Ugyanezen a napon Kossuth kiáltvánnyal fordul a magyar néphez, melyben felkelésre hívja a hazára tört ellenséges seregek ellen. „Még a nyomorult féreg sem tűri, ha lábbal tapodják, a magyar nép nem leszen és nem lehet gyávább a féregnél, aki nem akar hontalan vándorkoldussá lenni; akinek szívében a becsületnek a legkisebb szikrája ég; aki nem akarja a szolgaságnak keserves bilincsét hordani; akinek nője, gyermeke van; aki nem akarja apái sírját megfertőzni; aki nem akarja, hogy gyermekei megátkozzák; ki szabadságot kíván e földön s üdvösséget a másvilágon: az fel fog kelni Isten és haza nevében, a rablókat, pártütőket semmivé tenni és megbosszulni a hitszegést és Magyarország függetlenségét és a magyar törvények szabadságát megvédeni."**

A szeptemberi válság elérkezett utolsó drámai szakaszához, végső kifejlődéséhez. Szeptember 25-én Ferdinánd király a Wiener Zeitungban bejelentette: a rend helyreállítására gróf Lamberg Ferenc tábornagyot nevezte ki rendkívüli királyi biztosnak. Ugyanakkor két levelet írt Schönbrunnból Batthyánynak; egyikben arról értesíti, hogy Majláthot nevezte ki helytartónak, a másikban pedig a Ház elnapolását közli. Lamberg kinevezésének a híre délután érkezett a fővárosba, Batthyány, amint tudomást szerzett róla, azt remélve, hogy ez az a szál, melynek segítségével kikerülhet a válságból, elhatározta, hogy Lamberg kinevezését ellenjegyzi s miután azt remélte, hogy Lamberg a táborba fog érkezni, elindult eléje, hogy ott vele együtt tárgyalja meg a teendőket. Elindulása előtt hozzá legközelebb állóképviselőkkel megbeszélést tartott; arra kérte őket, hogy távollétében semmi érdemlegest ne határozzanak, s közölte, hogy a kinevezést ellenjegyzi. Batthyány azonban rosszul számított, alig hagyta el Pestet, amikor Lamberg megérkezett Budára. A képviselőházban már aznap, szeptember 27-én, délelőtt 10 órakor felkorbácsolta a szenvedélyeket az udvar és Jellachich magyar kézre jutott levelezésének az ismertetése. Tetőpontját azonban akkor érte el az izgalom és a forradalmi hangulat, amikor köztudomásúvá vált, hogy a király megtagadta az új minisztérium megerősítését és Lamberget jelölte ki királyi biztosnak, miniszterelnöknek pedig Vay Miklóst kívánja törvénytelenül kinevezni. Délután híre futott, hogy Lamberg már meg is érkezett Budára, a hírt azzal adták tovább, hogy a várat be fogja záratni és onnan löveti majd Pestet. Madarász és Kossuth ekkor 31 képviselővel együtt azonnal felszólították az elnököt, hogy haladéktalanul hívja össze a Ház tanácskozását. A képviselőházban az Alföldről éppen visszaérkezett Kossuth, Balogh Istvánnak arra a kérdésére,

* Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. 1865. II. kiad. Pest. 1871. 447. o. és Szeremlei: Honvédelmi Bizottmany. 58. o.

** Kossuth kiáltványa a magyar néphez, szept. 24-én. Papp Dénes: Okmányt. 73. o.

hogy most mit tegyünk, két szóval válaszolt: „fogasd el".* Az ülés megnyitása után elsőnek Madarász szólalt fel. Ismertette a tényeket, a királyi leiratok folytán bekövetkezett új helyzetet és felhívta a Házat, hogy a királyi leiratot, mint törvénytelent és érvénytelent utasítsa vissza. Ki kell a Háznak jelentenie, mondotta, hogy „azon egyén (t. i. Lamberg) Magyarországban semmiféle haddal nem parancsol és ki kell nyilatkoztatni egyenesen és elhatározottan, miként mindazt, ki parancsának engedelmeskedik, törvénysértőnek tekintik". Kossuth Lajos azon mód, ahogyan alföldi útjáról megérkezett, karddal az oldalán lépett a szószékre és Lamberg Ferenc kinevezését a maga részéről a magyar alkotmány eltörlésének minősítette, mert ez nem más, mint ügyes fogás arra, hogy a „hadsereg, mely lelkesülve van a törvényesség és a haza iránti hűség érzésétől, a győzelem percében állíttassék meg, s midőn a seregeket eddig semmi árulással nem tudták megállítani, most kezére játsszák egy parancsnoknak, kit miniszteri ellenjegyzés nélkül az alkotmány felforgatására neveztek ki".**

Kossuth Madarász indítványához csatlakozva beszédét azzal fejezte be, hogy „ha netalán a Háznak többsége, sőt egyetértése nem követné, a maga részéről mint képviselő kijelenti, hogyha valaki az ilymódoni kormányzatot érvénytelennek nem nyilatkoztatná, maga részéről teszi meg a protestációt Magyarország alkotmányának az eltörlése ellen, mert érdemetlennek tartaná magát a székre, melyen ül, ha mint a nemzetnek képviselője azon percben, melyben tudomásra jön, hogy Magyarország alkotmánya felforgattatik, Isten és világ előtt fel nem szólalna és meg nem mondaná a nemzetnek, hogy az ilyen királyi rendelet érvénytelen, hogy annak engedelmeskedni senki nem tartozik".***

A képviselőház e határozatának másnap, szeptember 28-án a Lambergen végrehajtott népítélet szerzett érvényt. A pesti nép forradalmi fellépését a reakció küldöttjével szemben egykorú források a következőképpen mondják el. Szeptember 28-án a különböző hírek folytán felzaklatott város lakossága a köztereken, a Fehérvári-úton és a Gellérthegyen csoportosult; Batthyányt várta vissza a táborból. Déltájban az ágyúmorajt és a csapatmozdulatokat figyelő nép közt elterjedt annak a híre, hogy Lamberg, akiről a lapok már napok óta írnak és a képviselőház tegnap éjjel határozott, a városban van. A dobpergés jelére a nemzetőrség fegyverhez kapott. Híre futott, hogy Lamberg már elfoglalta a várat és nemsokára átjön Pestre feloszlatni a nemzetgyűlést. „Halál az árulóra!" — hangzott el a jelszó és a tömeg egy része a hídon át elindult Budára, a hídon találkozott az éppen Pestre hajtató Lamberggel. Kiszállították őt kocsijából, igazoltatták és amikor kiléte nyilvánvalóvá vált, egy döféssel a nyakán megsebesítették. Kérte a népet, engedje meg, hogy Kossuthtal beszéljen vagy a képviselőházba menjen, de a tömeg, mely

* Mészáros emlékiratai, 201. o.
** Papp Dénes: i. m. 305—306. o.
*** Papp Dénes: Pesti országgyűlés. 306. o.

attól tartott, hogyha kiereszti kezei közül, a nép embereinek történhet bántódása, vagy feloszlatják majd az országgyűlést, nem hallgatott rá, hanem szúrta és vágta, ahol érte. Lamberg egy sorezredbeli katonától kért segítséget: „Fiam — mondotta neki —, te is katona vagy, én is, legalább te védelmezz ezen gaz nép dühe ellen." Mire a katona ezt válaszolta: „Igen, én is katona vagyok, de hazámat jobban szeretem, mint az olyan árulót, mint az úr!"

Pálffy János, aki szemtanuja volt az eseménynek, leírja emlékirataiban, hogy az egész hosszú híd és a hídfő mindkét oldalán, a pesti és a budai part körül roppant tömeg verődött össze, mely olyan hirtelen támadt, mintha a földből kelt volna ki. A temérdek kasza, szuronyos fegyver, a vad kiáltozás minden képzeletet felülmúlt.

A pesti nép e forradalmi megmozdulása egyszeriben véget vetett minden kétértelműségnek, elvágta a megalkuvás útját. Szeptember 28-án éppúgy, mint négy hónappal előbb, március 15-én, újból a pesti nép forradalmi megmozdulása adott döntő és elhatározó fordulatot az eseményeknek. Annyi hónap keserű csalódása és hasztalan kísérletezése után a pesti nép fellépésével határozottan és félreérthetetlenül a nemzeti önvédelem útját állította egyetlen lehetséges és járható út gyanánt az országgyűlés és a kormány elé. Csakhogy míg a március 15-i fordulatnál a külső eseményeknek, a bécsi forradalomnak még igen nagy jelentősége volt, addig szeptember utolsó napjaiban az elhatározó forradalmi lépés már sokkal inkább a belső erőknek, mindenekelőtt a legalsó osztálynak, a pesti proletáriátusnak az érdeme, mely ezen első fellépésével sorsdöntően avatkozott bele az eseményekbe és a gyáva megalkuvás helyett a szabadságharc útjára vitte a nemzetet. „A tömegnek legnagyobb része — írja a Március Tizenötödike szeptember 29-i száma — a város legszegényebb osztályához látszott tartozni, azokhoz, akikről azt hiszik, hogy anyagi érdekek reménye nélkül nem mozdulnak. És íme ők ma a szabadságért, mely különben a szegénynek oly kevés kedvezést nyujt, egy rájuk nézve legalább is képzeményi eszményért tették ki magukat veszedelemnek."*

Az esemény mély hatást keltett az egész országban. Az országgyűlés többségét kétségkívül megdöbbentette e forradalmi népítélet: „igen sokakat remegő félelem és megjuhászodás fogott el". A reakció igazi ellenségeinek azonban az volt a nézetük, hogy „csak formahiba történt", mert a nép csak megelőzte a törvényes hatóságot és példát mutatott annyi tűrés után, hogy mikép kell ítélni a hazaárulók és a nemzet ellenségei felett. „Az országgyűlés többsége a királyra való tekintettel rosszalását fejezte ki az esemény felett, erre vonatkozó nyilatkozatát azonban azzal küldette meg a királynak, hogy ily következménye van annak, ha fent nem tiszteltetik a törvény." Az országgyűlés egyben utasította Pest városát, tartson vizsgálatot az ügyben, de a baloldal ezt ellenezte és komoly vizsgálat nem is következett. A baloldal helyesen úgy vélte, hogy elismerés és nem büntetés

* Március Tizenötödike. 170. szám. szeptember 29.

illeti azt a népet, mely fellépésével lehetetlenné tette az árulást. Az eseményért — írta a Március Tizenötödike — „legyen felelős az, akit felelősségre vonni nem lehet, a nép és azon vak szenvedély, mely által ők csak a bosszuló Isten kezében csupán büntető eszköz lettek."*

Lamberg halálának híre a Jellachichcsal szemben álló táborban is mély megdöbbenést keltett. A Lambergnél talált leveleket és az országgyűlés határozatait két képviselő vitte a táborba, akik megbízásuk szerint ki akarták hirdetni a Ház határozatait. Batthyány azonban, aki szintén a táborban volt, ellene volt a határozatok kihirdetésének; kijelentette, hogy a következményekért nem áll jót és hasonlóképpen nyilatkozott a tisztikar is. A küldöttek ekkor a haditanácsban a Ház nevében azt követelték, hogy a sereg ütközzön meg Jellachichcsal. A magyar nemzet — mondották — nem azt várja a seregtől és tisztikarától, hogy a pesti, hanem hogy a zágrábi utat mutassa meg az ellenségnek. A kérdés körül a haditanácsban szinte verekedéssé fajult vita fejlődött ki, miközben Móga, a sereg vezére, levetette és odadobta kardját, a Perczel testvérek és a tisztek pedig majdnem kardélre mentek. A vitát végül is Batthyány csendesítette le, aki egész tekintélyével rendet teremtett. Móga közös elhatározás alapján az ellenség előtt csatarendbe állította a magyar sereget, s parancsot adott, hogy ne támadjon, de ha az ellenség megtámadná, verje vissza és előrenyomulását akadályozza meg. Batthyány viszont a Lambergnél talált levelekkel Jellachichhoz ment, hogy a király levelével bizonyítsa békés kiegyezési szándékát és mégegyszer megkísérelje őt visszatérésre bírni. A találkozás azonban semmiféle eredménnyel nem járt; a sikertelen megbeszélés után Batthyány, bár Kossuth a Honvédelmi Bizottmány nevében kérte, hogy térjen vissza a fővárosba, maradjon az ügyek élén, mert egyedül ő biztosíthatja a kormányzás törvényességét, Bécsbe indult. Fehérvárról Bécsbe utaztában a Csóron tartózkodó Szögyénynek így nyilatkozott: „Megkértem Jellachichot, ha seregeivel a fővárosba bevonul, ennek ártatlan lakosságát kímélje, mert meg vagyok győződve, hogy katonáink az első puskalövésre szét fognak futni. Most Bécsbe megyek, megkérni a felséget, hogy az ártatlanokat a bűnösökért szenvedni ne engedje." A pesti országgyűlésről pedig így nyilatkozott: „Ön emlékezni fog a legutóbbi pozsonyi országgyűlésre, amelynek tagjai között már sok kivetni való volt, s mégis biztosíthatom, hogy azok valóságos római szenátorok voltak a mostani pesti országgyűléshez képest. Ha ezek közül egy tucatnak a fejét nem veszik, addig ebben az országban nem lesz csend és rend."** Batthyány nem bízott a nemzet erejében, nem bízott a fiatal magyar csapatokban, azt hitte, hogy Jellachich ellenállás nélkül vonul be Pestre, e magyar sereg azonban, melyet fellelkesített Pest forradalmi szelleme, új fordulatot adott az eseményeknek.

---

* U. o.

** Idézetek Szögyény-Marich László Emlékirataiból. Budapest, 1903. I. 93—94. o.

A Jellachich előtt álló magyar sereg a bán, Batthyány, sőt mondhatni hadvezérének, Mógának számítása ellenére is a pesti forradalmi megmozdulás méltó folytatasaképpen keresztülhúzta a reakció terveit. Szeptember 29-én Jellachich csapatai Pákozdnál és Sukorónál megtámadták a magyar csapatokat, ezek a tamadást elszántan visszautasították és vereséget mértek a horvát csapatokra. A váratlan ellenállás és a magyar seregek harci szellemének hatása alatt Jellachich, aki két nappal előbb Batthyány minden érvelése és kérése ellenére még kétnapi fegyverszünetre sem volt hajlandó, most maga kért fegyverszünetet s ezt arra használta fel, hogy csapatait megszöktesse a magyar seregek elől, amint maga írta október 6-i levelében, „minthogy működési vonala ellenséges befolyások által veszélyeztetve kezdett lenni, minthogy a magyar csapatok vakbuzgósággal küzdenek, Győr felé egy oldalfordulatot (Flankenbewegung) tett, hogy biztosabb tért nyerjen."*

A győzelemnek rendkívül erkölcsi jelentősége volt a nemzet harci szellemének a felébresztésében. A fővárosban a magánosok a hatósággal vetélkedve buzgólkodtak a seregek szaporításán, megerősítésén. Népgyűléseket tartottak, s azok nyomán egymásután alakultak az önkéntes csapatok és mentek azonnal a táborba. A boltokat, műhelyeket bezárták, az iparűző és kereskedő osztály, a polgárság tömegesen fegyvert fogott: a város valóságos táborrá változott. A nők férjeiket, az anyák fiaikat buzdították, felfegyverezték őket, s aki netalán ki akarta vonni magát, az nem kerülhette el a nyilvános megszégyenítést, megaláztatást. A lelkesedés még a városban lakó idegeneket is felvillanyozta; hatása alatt külön légiót alkottak a franciák s a lengyelek. Harci dalokat énekelve egymásután vonultak át a fővároson a vidéki felkelő csapatok, még a messzi Szepes, Sáros, Gömör megyékből is érkeztek az önkéntesek.** A sukorói győzelmet követő napon, szeptember 30-án, Lamberg esetéhez méltó újabb forradalmi cselekedet híre érkezett a fővárosba. Görgey emberei Zichy Ödön grófot, midőn Jellachich leveleivel és kiáltványaival Jellachichtól Roth tábornokhoz kívánt utazni, feltartóztatták, s a leleplezett árulót Görgey hadbírósági ítélet alapján felakasztatta. A fiatal honvédtiszt forradalmi erélye egyszeriben felhívta magára az egész ország figyelmét. A kivégzés megmutatta, „hogy amiért a szegény vályogvető cigányt teketória nélkül fel szokás akasztani, azt az árulást és kémi jószolgálatot a háborúban a dúsgazdag és dölyfös főúr is ugyanazon bitón keserüli meg ezentúl Magyarországon", másrészt megmutatta a kivégzés, hogy „amire hazai paraszt vagy polgár, zsidó vagy keresztény, magyar vagy német, amire szegény ember nem találkozott, arra vállalkozott a vádlott gróf."*** Görgey ezzel a tettével a nép szemében egyszeriben

* Szeremlei Samu: Magyarország krónikája. I. 227. o. Pesti Hírlap 190. szám.

** Horváth Mihály: i. m. I. kötet, 538 o.

*** Görgey: Életem és működésem Magyarországon 1848—49. években. Budapest, 1911.

úgy tűnt fel, mint a forradalom hőse, aki vérrel is kész áldozni a szabadságnak, felsőbb körökben viszont a forradalom rémképévé vált.

A fővárosban most már egyre szembeötlőbb lett a gazdagok és az arisztokrácia menekülése. A képviselőházban Balog János képviselő hívta fel a kormány és a Ház figyelmét erre a jelenségre és sürgős intézkedést kért a vagyonosok szökése, az ezüst, arany és más értékek kihurcolása ellen: „Tegnap — mondotta — a gőzösön sok pénzes pesti polgárok pénzükkel együtt elutaztak. A gőzhajónál ugyan a nép által macskazenével tiszteltettek meg, de ez nem kielégítő, mert részemről azt tartom, hogy mindaz, ki a veszély perceiben elhagyja hazáját, hazaáruló s mindaz, ki pénzét elviszi most hazájából, éppen midőn a pénzre legnagyobb szükségünk van, még nagyobb hazaáruló. Tehát a kormánybizottmányt arra kellene figyelmeztetni, hogy azon pénzes spiessbürgerek Pest városából el ne utazzanak, pénzüket el ne vigyék, mert ez az országnak igen nagy kárára válik; eziránt a bizottmány tegyen rendelkezést."*

Az indítványt a Ház az elnök kezdeményezésére azzal utasította vissza, hogy az ilyen rendeletek, ahelyett hogy elérnék céljukat — mint a külföldi példák mutatják —, csak a nyugtalanságot növelik, sőt véres jeleneteket idézhetnek elő. Október 6-án a baloldal még egy hasonlóan figyelemreméltó és fontos javaslatot tett, azt követelte ugyanis, hogy a Jellachich hadseregében szolgáló magyar birtokosok, katonatisztek, arisztokraták és vagyonos polgárok javait kobozzák el az ország javára. Elmondották a baloldali képviselők, hogy tudomásuk van arról, hogy Jellachich hadseregében „szolgálnak olyanok, kik született magyarok, kik magyar birtokosok, szolgálnak oly katonatisztek, kik a magyar arisztokráciának tagjai s vagyonos, művelt polgárai e hazának". Éppen ezért követelték: „Mondja ki a Ház, hogy minden született magyar, ki Jellachich táborában szolgál, személyében és vagyonában hazaárulási büntetésbe esik, mondja ki, hogy az ilyen nem mint fogoly, hanem mint rabló, pártütő fog rögtönbíróság elé állíttatni és kivégeztetni s jószáguk, mint Zichy Ödöné, a haza hű fiainak jutalmazására fog fordíttatni. A hadifoglyok és a pártütők között azonban különbséget kíván tétetni." Madarász József a javaslat kiegészítéseképpen azt kívánta, hogy mindenki, aki a magyar korona alá tartozó területen született és Jellachich táborában szolgál, hazaárulónak tekintessék. A Ház többsége azonban ezt az indítványt is elvetette, nem elég hogy tárgyalás nélkül tért napirendre az úrbéri sérelmek orvoslása felett, s helyette napirendre tűzte a birtokos nemesség kárpótlásának a kérdését; a nemesi birtok védelmében annyira ment, hogy még a hazaárulók birtokát is megvédte.**

Batthyány, mivel Bécsben semmi eredményt nem ért el, október 1-én levelet intézett a Honvédelmi Bizottmányhoz és az országgyűléshez, melyben lemondott kormányelnöki és képviselői tisztjéről. Októ-

* Papp Dénes: i. m. 335—336. o.
** U. o. 359. o.

ber 3-án Ferdinánd király Schönbrunnból kelt leiratában, miután mély sajnálkozását fejezte ki a történtek felett, a magyar országgyűlést feloszlatta, határozatait semmiseknek minősítette, a magyarországi haderők teljhatalmú főparancsnokának, királyi helyettesnek és biztosnak pedig Jellachich horvát bánt nevezte ki. A királyi leiratot törvénytelenül Récseyvel ellenjegyeztette, akit ugyanaz napon ugyancsak utóbbi ellenjegyzésével nevezett ki miniszterelnökké. A leirat nyilvánvalóan Jellachich pesti bevonulásának reményében született. Pesten azonban október 7-én már csak keserű, gúnyos kacaj fogadta a leiratot és a jóformán ismeretlen Récsey miniszterelnöki kinevezését. A képviselőház a leiratot törvénytelennek minősítette, Récseyt, mint hazaárulót, bűnvád alá helyeztette. Jellachich vereségével a reakció minden számítása rombadőlt. A főserég Bécs alá futott, az országban maradt csapatok egy része október 3-án, Székesfehérvár fellázadt polgársága előtt, másrésze Róth tábornok vezérlete alatt 2500 emberrel és 12 ágyúval, Perczel és Görgey csapatai előtt lerakta a fegyvert.

A reakció első fegyveres kísérletét a nemzet ezzel teljes sikerrel visszautasította s most már ingadozás és kétértelműség nélkül, megnövekedett önbizalommal indult el azon az úton, melyen az első és elhatározó lépést Pest proletárjai tették meg szeptember 29-én Lamberg kivégzésével. Október 7-én a képviselőház Kossuth indítványára határozatilag mondotta ki, hogy: „A kegyelem ideje lejárt, aki honáruló, a nemzet képviselői által is annak tekintetik s az mint hazaáruló fog bűnhődni".* A képviselőház ezekután október 8-i ülésén a kormány vitelével hivatalosan is a Honvédelmi Bizottmányt bízta meg, amivel az utóbbi, mely szeptember 29-e óta kezében tartotta az ügyek tényleges vezetését, hivatalosan is az ország törvényes kormányává vált: elnökévé Kossuth Lajost jelölték ki. A Bizottmány megalakulásakor hat tagja közül négy a baloldal képviselői közül került ki, később az eredetileg hattagú bizottsághoz Mészáros hadügyminiszter, Batthyány Kázmér külügyminiszter és a kereskedelmi ügyek vezetőjeként Pulszky csatlakozott. Az új kormány tehát a baloldal vezetése, vagy legalább is annak erős befolyása alatt álló szervként alakult meg, élén Kossuth Lajossal, mellette a szélső baloldal legharcosabb képviselőjével, Madarász Lászlóval. Ezzel a márciusi célkitűzés, vagyis egy Kossuth vezetésével baloldali befolyás alatt dolgozó új kormány megalakítása, három hónappal a baloldal júliusi veresége után, megvalósult. Az események a baloldalt igazolták; a nemzet becsületét és a szabadságát csak azon az úton lehetett megmenteni, melyet a baloldal jelölt meg. „A roppant többség, mely Batthyány politikáját támogatva a kormánypártot képezte, ott állt, mint tehetetlen nagy tömeg, mely csak arra várt, hogy jobbra vagy balra lökik-e a körülmények. A volt kormánypárt, vezető lelke nem lévén a vész perceiben... vezettette magát az ellenzék erélye által."

* Papp Dénes: i. m. II. kötet, 380. old.

II. RÉSZ

A FORRADALOM SZEPTEMBERI GYŐZELMÉTŐL KOSSUTH ÉS A BALOLDAL SZÖVETSÉGÉNEK FELBOMLÁSÁIG

1. fejezet

A Honvédelmi Bizottmány és politikai bázisa. — Az ellentmondás forrása a vezetés és a politikai bázis között

A Honvédelmi Bizottmány szeptember utolsó napjaiban, 29-én és 30-án még mindent elkövetett, hogy a jogfolytonosság képviselőjeként megtartsa Batthyányt. Kossuth a sukorói táborba küldött levelével akarta őt maradásra bírni. Jellachich veresége után azonban a nemzeti ügybe vetett hit megerősödött s a Honvédelmi Bizottmány Kossuth erélyes vezetése alatt megnövekedett tekintéllyel, határozott kézzel fogott hozzá a nemzeti önvédelem megszervezéséhez. Kossuth, aki eddig is a kormány és az országgyűlés legtevékenyebb tagja volt, új állásában csakhamar óriási működést fejtett ki. „Mintha a földből teremtetnének, állottak elő egymásután az új honvéd zászlóaljak, az ágyúütegek és az önkéntes és nemzetőri csapatok."*

A Bizottmány kormányrajutásával látszólag teljessé vált a baloldal győzelme és a Batthyány-féle megalkuvó politika veresége. A kiegyezés lehetetlenné vált. A nemzeti ellenállás, az önvédelmi harc politikája a kormány hivatalos politikájává lett. A Honvédelmi Bizottmány megteremtése, bár kétségkívül komoly győzelme volt a baloldalnak, éppúgy nem jelentette a teljes győzelmet, a forradalom s a szabadságharc ügyének maradéktalan biztosítását, mint ahogy nem jelentette azt március 15-e és a 48-as törvények szentesítése sem. A pesti megmozdulás s a nemzeti ellenállás követelményei, az önvédelmi harc legkövetkezetesebb képviselőit juttatták vezető szerepre. Ezek befolyása kerekedett felül a vezetésben, de maga az új kormány, mint az országgyűlésnek e bizottsága, továbbra is a többségében a régi birtokos elemeket képviselő júliusi országgyűlésre támaszkodott, egy olyan országgyűlésre, melynek nagy részét csak az események ereje, a megalkuvás lehetetlen volta sodorta a fegyveres ellenállás útjára, valóban azonban változatlanul a kiegyezéshez vonzódott. Az új vezetés és a régi országgyűlés kapcsolata ellent-

* Szeremlei: Honvédelmi Bizottmány. 149. o.

mondásokat hordott magában, melyeknek a nehézségek jelentkezésével elkerülhetetlenül felszínre kellett kerülniök.

A nemzet a forradalom második szakaszában is győzedelmeskedett. A győzelem azonban ebben az esetben is új harcot követelt. A helyzetet szeptember után a forradalmi irányú nemzeti kormány és a nemesi, táblabírói képviselőház jellemezte. Az önvédelmi harc és a demokratikus átalakulás győzelmének döntő kérdése az volt, képes lesz-e az új vezetés a még a vezetésben lévő és az országgyűlésben jelentős hányadot képviselő ingadozó és jobboldali elemeitől megszabadulni és az alsó osztályok igényeit kellő mértékben kielégítve a nemzeti ellenállás érdekében az egész népet mozgósítani. A nemzeti harc követelményei és a birtokososztálynak a radikális tettektől és elhatározottságtól húzódozó magatartása között érezhető ellentmondás továbbra is bizonyos bizonytalanságot jelentett a vezetésben. Ez megmutatkozott abban is, hogy a Honvédelmi Bizottmányban a miniszteri tárcák elosztása nem alakult ki határozott formában. Voltak, akik ezt a kollégiális és nem felelős kormányzatot, a Honvédelmi Bizottmány laza felépítésének a fenntartását Kossuth hatalmi törekvésével igyekeztek magyarázni. Valójában azonban a Honvédelmi Bizottmány változatlan fenntartásának, vagyis annak, hogy a Honvédelmi Bizottmány nem volt képes a személyi felelősségen alapuló kormánnyá átalakulni, sokkal mélyebb oka volt, mely a megalkuvók és a baloldal közti (még eldöntetlen) harcban gyökerezett. Hogy Kossuth eredetileg a Honvédelmi Bizottmány kormánnyá való átalakítására törekedett, és hogy a kulisszák mögött e körül milyen küzdelem folyt le, s milyen ellentétek akadályozták a Honvédelmi Bizottmány kormánnyá való alakulását, az világosan kitűnik Kossuth, Szemere és Nyáry Pál november közepi levelezéséből. Kossuth tárgyalásokat folytatott a kormányalakításról, s az volt az elgondolása, hogy míg maga megtartotta volna a főfelügyeletet az általános politika, a pénz- és a hadügyek felett, Nyáryt az élelmezéssel és ruházattal, a tábor ellátásával, Szemerét az igazságüggyel, Madarászt a belügyi tárcával, Perényit a kereskedelem ügyével, Vukovics Sebőt a közlekedésüggyel, Telekit a külüggyel, Horváth Mihályt a kultuszügyekkel bízza meg. Szemere azonban ezt a kombinációt udvariasan visszautasította azzal az érveléssel, hogy nem akar egy olyan kormányban tárcát vállalni, „ahol a belügy Madarászé, vagyis a tied (Kossuthé) a rendőrséggel együtt, — minthogy köztetek soha nincs véleménykülönbség". E felosztás alapján Szemere véleménye szerint mind a napi, mind a fontosabb ügyek egészen egykézbe, Kossuth kezébe kerültek volna. Szemere a maga részéről a belügyet Nyárynak, a rendőrséget s talán a postát is Madarásznak kívánta átadni. A kérdésben ismételt levélváltás volt Kossuth és Szemere közt: Kossuth arra hivatkozott, hogy Nyáry nem vállalja a belügyet, Szemere viszont arra, hogy Madarászt a közvélemény nem kedveli. Közvéleményen természetesen a parlamenti közvéleményt, a birtokos nemesség hangulatát kell

érteni. A vita lényege azonban az volt, hogy az országgyűlés többsége, melyből a Honvédelmi Bizottmány legalitását merítette, ellenállt, nem kívánta a baloldal szeptemberi forradalmi szerepét megszilárdítani és így minden törekvése az volt, hogy megakadályozza a kormányzat balratolódását. A baloldal legnépszerűbb emberét persze nem lehetett nyiltan kihagyni a kormányból, de a jobboldal mindent elkövetett, hogy szerepét és befolyását jelentéktelenebb ügyekre korlátozza és így Kossuthot magát is kivonja a baloldal befolyása alól, vagy legalábbis gyengítse a baloldalnak Kossuthra gyakorolt hatását. A jobboldal Kossuth ellen nyiltan nem léphetett fel, de fellépett Kossuth legbiztosabb és legkövetkezetesebb támasza, Madarász ellen. Mivel nem tárhatta fel célkitűzéseit, törekvései érvénytelenítésére a centrumot, Szemerét s olyan politikusokat kívánt felhasználni, akikre Kossuth, tekintettel az országgyűlés többségére, a kormányalakításnál feltétlenül számítani akart.

A harc a jobb- és a baloldal között tehát nem dőlt el a Batthyány-kormány bukásával s az új, Kossuth vezetése alatt álló Honvédelmi Bizottmány létesítésével sem. Változás annyiban történt, hogy a baloldal elleni küzdelemben most már a centristák, a doktrinérek léptek előtérbe. A kiegyezés politikájának nyilt képviselői, a Széchenyi- és a Batthyány-politika örökösei, Kovács Lajos és elvbarátai, a pesti utca forradalmi ellenőrzése mellett nem léphettek fel a nép védelme alatt álló baloldal ellen, de igyekeztek megakadályozni, hogy a baloldal a legfontosabb kormányzati pozíciókat megszállja s ezzel elsősorban Kossuthtal szövetkezve és mögéje állva a harcos demokratikus nemzeti irányzat túlsúlyát biztosítsa. A belügyminisztérium akkor is a legnagyobb erőt adó pozíciót jelentette a kormányban. Szemere tehát, aki a mérleg nyelve kívánt lenni, aki, bár az országgyűlés többségével szemben maga is a baloldalon állt, de Kossuth túlsúlyát nem kívánta, Kossuth és a Kossuthtal egyező szélső baloldal túlsúlya ellen Kossuth ellenlábasát, Nyáry Pált kívánta a belügyi pozícióba juttatni. Azt a Nyáry Pált, aki ugyan 1848 tavaszán és nyarán, amikor még Kossuth a Batthyány-kormánnyal való együttműködés alapján állt, maga is balról támadta Kossuthot, de aki Kossuth és a kormányzat szeptemberi balratolódása következtében, Kossuth és a baloldal túlsúlya ellen védekezve, egyszeriben jobboldalivá vált és a baloldali vezetéssel szemben egyre szorosabb kapcsolatba került magával a szélső jobboldallal, a békepárttal is. Debrecenben már a békepárt bizalmi embereként szerepelt és állandó összeköttetést tartott fenn azzal. Szemere Bertalan és Nyáry egyaránt Kossuthtól nyerték hatalmukat, a forradalom győzelmének köszönhették pozíciójukat. Ugyanakkor azonban Kossuth korlátlan hatalmában és a baloldal befolyásában látták a legnagyobb veszedelmet. Ez az álláspontjuk pedig őszinte nemzeti célkitűzéseik ellenére is elkerülhetetlenül és a harc kiéleződésével egyre inkább a jobboldal szövetségesévé és eszközévé tették őket.

2. fejezet

Az ellentét a politikai és a katonai vezetés között. — A bécsi felkelés és a magyar sereg tétlensége. — Kossuth és Görgey

Az ellentmondások gyökeres megoldásának a hiánya végig megmutatkozott a hadvezetésnek irányt szabó politikai vezetésben, a kormányzati politikában. Megmutatkozott először is nemsokára Sukoró után. Október 6-án a nemzeti ellenállás új és komoly segítséget kapott a bécsi néptől. Bécs munkásai és diákjai, midőn Latour hadügyminiszter Jellachich támogatására a vasúton egy gránátos zászlóaljat akart útnak indítani, a pályaudvar előtt felszaggatták a síneket, közben a tömeg összeverekedett a katonasággal, s a katonaság egyrésze átállt a felkelőkhöz, másik részét szétverték a zendülők. A harc átterjedt a városra, barrikádokat emeltek s az utcai harcból a felkelők kerültek ki győztesen, akik Latourt, a gyűlölt hadügyminisztert, palotájának kályhalyukából ráncigálták ki, agyonverték és felkötötték. A császár másodszor is elmenekült Bécsből, ahol, mint márciusban, újra a forradalmi nép lett úrrá. A vezetést a demokrata egyletek központi választmánya vette kezébe és a következő kiáltványt bocsátotta ki a Jellachichot üldöző magyar hadsereghez: „Katonák és testvérek! Jellachich Bécs felé nyomul! Gyilkolás, rablás, sarcolás, erőszaktevés jelzi útját, ha ő győz, akkor az összes monarchia Bécsben felhalmozott tulajdon kincse, a rablócsordák zsákmánya lesz, akkor százezer ember élete van fenyegetve, akkor Magyarország és Ausztria szabadsága egy közös sírban lesz eltemetve. Közép-Európa műveltsége, Magyarország régi szerződéseken alapuló jogai s Ausztria kockán állanak. Hogy ilyen veszélynek gátat vessen, hogy Magyarország leigázását és az abszolutizmus lobogó zászlaját az egész császári birodalomban lehetetlenné tegye, felkelt a bécsi nép, hogy megakadályozza azon ezredek elmenetelét, amelyek járomalávetéstekre voltak küldve, a legsűrűbb golyózápornak tette ki magát, hősi bátorsággal vívott, mely minden dicséreten felül áll. De a drága polgárvér patakjai hiába omlottak, ha ti elszántsággal és gyorsan segítségünkre nem siettek. A szabadság nevében szólítunk fel titeket, hazátok és hazánk nevében, október 6-a fiainak nevében, hogy minden habozás nélkül, hogy birtoksértés

színes okára való tekintet nélkül, mely ilyen nagy percben gyermekies és illetlen, lépjetek az ausztriai földre, hogy ti magatokat és minket megváltsatok. Bécs polgárai szorongó kebellel néznek rátok és tárt karokkal fogadnak. A háládatos utóvilág pedig a halhatatlanság koszorúját fonja homlokotokra és azt mondja, hogy ti, kik az abszolút Ausztriát a végromlástól és pusztulástól annyiszor megmentettétek, hasonlíthatatlanul szebb érdemet szereztetek azáltal magatoknak, hogy a szabad Ausztriát az omladékból és porból felemeltétek. Bécs, október 10-ike, 1848. Bécs minden demokrata egylete nevében dr. Tausner Károly, elnök."*

A felkelés a magyar vezetőknek nagyszerű alkalmat nyujtott arra, hogy mindjárt az indulásnál esetleg döntő vereséget mérjenek a reakcióra és biztosítsák a győzelem feltételeit. Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány fel is ismerték a pillanat rendkívüli jelentőségét. Október 10-én a képviselőház Kossuth indítványára utasította Mógát, a parndorfi magyar tábor vezérét, hogy Jellachichot Ausztriában is üldözze. A Honvédelmi Bizottmány tehát kiadta az utasítást, de hiányzott belőle a kellő elszántság, hogy a támadástól húzódozó monarchista tisztikart, mely kikerült Pest forradalmi légköréből, támadásra kényszerítse; sőt a támadás elhúzódása folytán magában az országgyűlésben és a Honvédelmi Bizottmányban is újra az óvatosság politikája került előterbe. A Ház visszariadt a lépésének merészségétől, s minthogy átiratára az osztrák nemzetgyűléstől nem kapott hivatalos választ, sem felszólítást a betörésre, október 14-én a csapatokat újra visszarendelte a határra. A sereg, mely akkor már osztrák területen, Brucknál állott, visszavonult, majd Kossuth utasítására újra elindult előre, október 16 án éjjel ismét visszahúzódott, 17-én a honvédek felszaggatták a lajtai hidat és a vasutat, majd 21-én újra megindultak Bécs felé, de másnapra visszatértek a magyar határra. „Seregeink ki és be az országból úgy kalandoztak, mint az urbánlelke. Az osztrák háború igen savanyú alma némely sárga, fekete hideglelősöknek" — írja a Március Tizenötödike október 18-i 185. számában.

A közel három hétig tartó huza-vona elég időt adott a reakciónak sorai rendezésére és Bécs körülzárására; a magyar vezetés tehát nem aknázta ki a Jellachich futása révén keletkezett rendkívül előnyös helyzetet. „A reakció meg volt rémülve, futott, merre szemevilága látott, egy erélyes előrenyomulásra tömegben állott volna hozzánk az ausztriai németség s a katonaság egy része, mely a többieknek is utána hozhatta volna hozzánk csatlakozását."** Páratlanul kedvező helyzet, a sukorói győzelem, valamint a bécsi felkelés megfelelő kiaknázása kétségkívül elsősorban a katonai vezetésen állt. A parndorfi tábor tisztikara és az OHB között mélységes politikai differenciák okozta szakadék tátongott." A kormányzat, mint Pulszky levelében olvassuk, szavát adta a bécsieknek, hogy

* Okmánytár.
** Március Tizenötödike, október 14. 182. számában.

segítségükre siet. A sereg viszont nem akart osztrák területre lépni és igyekezett az OHB utasításait, valamint az ellenőrködő kormánybiztosokat kijátszani és színleges betörési manőverekkel áltatni. Egy osztrák történetíró szerint„Mógának tulajdonképpen a brucki Lajta-híd közepén kellett volna állani, hogy az OHB és Windischgrätz parancsait egyszerre elismerhesse és végrehajthassa. Nem tudta, mitévő legyen, különösen, amikor az október 16-i császári manifesztumot, majd később Windischgrätz levelét kapta kézhez, melyben felszólítja, hogy seregével vonuljon a császáriak táborába."*

Kossuth ismerve a tisztikar megbízhatatlanságát, igyekezett a válságot megoldani, indítványára a Honvédelmi Bizottmány október 13-án a Zichy grófot kivégeztető Görgeyt küldte a parndorfi táborba a hadvezetés ellenőrzésére, azzal, hogy szükség esetén azonnal Görgeyvel váltatja le a megbízhatatlan volt osztrák generálist. Ezzel Kossuth maga állította az események középpontjába azt a férfiút, aki mint március 15. előtt, a reformkor idején Széchenyi István, márciustól szeptember végéig Batthyány Lajos, az 1849-es fegyveres harc szakaszán, mint a forradalmi politika legjelentősebb ellenlábasa került szembe Kossuth Lajossal.

Az eddigi magyar történetírás főként Kossuth és Görgey ellentétes személyi tulajdonságaiban látta Kossuth és Görgey harcának és ezen keresztül a szabadságharc bukásának a forrását is. A mi nézetünk szerint a személyek harcában és Kossuth és Görgey küzdelmében is elsősorban politikai ellentétek és a politikai erőviszonyok változása jutott kifejezésre. Ha a Görgey és Kossuth közötti ellentét kifejlődésének, tragikus elmélyülésének reális történelmi forrásait kívánjuk felderíteni, ezt kétségkívül Kossuth és Görgey politikai ellentéteiben kell keresnünk.

Görgey árulás és nemzeti harc közt ingadozó ellentétes magatartása nemcsak és nem elsősorban egyéniségének belső ellentmondásait, hanem azon keresztül a polgárosult, de a feudalizmustól gyökerében elszakadni képtelen, forradalomba kényszerült, de forradalmivá válni valójában képtelen nemesi osztály ingadozását és ellentmondásait tükrözi. Görgey árulójává lett a nemzeti ügynek, árulása azonban nem személyi tulajdonainak volt rendeltetésszerű következménye, hanem egy osztály, a liberális nemesség magatartásának volt ellentmondásokban gazdag következménye és tükörképe.

Kossuth és Görgey ugyanazon osztálynak voltak a képviselői. Görgey éppúgy, mint Kossuth Lajos, a polgárosult értelmiségi nemest képviselte, a lecsúszott megyei nemességből származott. Mindketten ugyanannak az osztálynak a gyermekei voltak, csakhogy míg Kossuth ennek az osztálynak pozitív, a nép felé tekintő, Görgey ennek az osztálynak a néppel szembeforduló arcát testesítette meg. Polgári álláspontot képviseltek mind a ketten. Ez a polgári álláspont mindkettőjüknél egyik oldalról az arisztokrácia gyűlöletéből, a felfelé törekvő megyei nemes gyűlöletéből, másik

* Steier: Görgey és Kossuth. Budapest, 1924. 100. o.

oldalról nemzeti érzésükből, a bécsi elnyomatás iránti gyűlöletükből származott. Csakhogy míg Kossuth nemcsak az arisztokrácia és nemcsak Ausztria gyűlöletében képviselte a haladó polgári és nemzeti álláspontot, hanem demokrata volt abban az értelemben, hogy a nemzeti függetlenség védelmében kész volt a néppel való együttműködésre, sőt, kész volt a nép forradalmi mozgósítására, addig Görgey a liberális, polgárosult nemesség negatív oldalát mutatva, csak annyiban volt polgári, hogy gyűlölte az arisztokráciát, annyiban nemzeti, hogy gyűlölte az idegen elnyomást, de ugyanakkor megvetette, lenézte a köznépet és idegennek érezte az osztrák reakció ellen küzdő bécsi népet, a lengyel demokratákat, s gyűlölt mindenféle nemzetközi forradalmiságot. Szemben állt mindazokkal, akik a nép, a forradalom és a haladó demokrácia nevében küzdöttek a bécsi reakció ellen. „Mi, Magyarország szóban levő katonái (kik közé, hogy magam is tartozom, talán magától értető) a lengyeleket és a hazai republikánusokat — az 1848. évi alkotmány említett tiszántúli ellenségeit — csupán jámbor barázdabillegetőknek néztük, akik számára éltető elemül aligha a történelem eleven folyóját, inkább csak a magyar chronique scandaleuse ingoványait jelölte ki a végzet" — írja Emlékirataiban Görgey.*

Görgeyt a forradalom ereje, feltörő hulláma, valamint az arisztokrácia és az osztrák zsarnokság iránti gyűlölete a szabadságharc, a fegyveres harc útjára sodorta, de köznemesi gőgje, forradalomellenes, antidemokratikus beállítottsága a nehézségek jelentkezésével egyre súlyosabb kétellyel és bizalmatlansággal töltötték el. Minthogy pedig a nehézségek leküzdését biztosító egyetlen helyes utat: a néppel való együttműködést, képtelen volt vállalni, a nehézségek megnövekedésével szükségképpen egyre élesebben szembekerült a következetes, a nemzeti harc érdekében, a nép forradalmi mozgósítására is kész Kossuthtal és a baloldallal. Görgey a nemzeti ellenállás harcosából így szükségképpen a reakció belső támaszává, az árulók szövetségesévé, lényegében annak a reakciós arisztokráciának és azon idegen uralomnak az eszközévé vált, mely ellen szeptemberben, a forradalom első hullámában, mint a szabadságharc katonája fegyvert fogott.

Azok az ellentmondások, melyek Görgey és Kossuth harcában éleződtek ki és végül Világoshoz vezettek, csírájukban már az első szakaszon, Görgey első döntő fontosságú megbizatása, parndorfi küldetése alkalmával megmutatkoztak. Görgey a Honvédelmi Bizottmány megbízása alapján jelentkezett Mógánál. Résztvett a tiszti értekezleteken, megállapította, hogy az, ami a táborban és a tisztikarban folyt, „a tervszerű árulás színét viselte", de ugyanakkor a maga részéről a parndorfi magyar főhadiszállás „mindezen cselekedeteiben és mulasztásaiban csupán ugyanazon gyámoltalanságnak következményeit" vélte észrevenni, amely „a magyar országgyűlést is a Honvédelmi Bizottmánnyal az élén történetünk azon

* II. kötet, 2—3. o.

szakaszában jellemezte".* Annak ellenére, hogy világosan látta a huzavonát és Móga tétlenségét, nem tartotta szükségesnek a beavatkozást, mert azt gondolta, hogy Móga becsületes katona, esküje és a magyar ügy ellen szándékosan nem cselekszik, csak a tisztikar ingadozó magatartása és a magyar csapatok harci erejének bizonytalansága köti meg a kezét. Görgey a sereg megszervezését tekintette főfeladatának; a támadás késedelme nem izgatta, már csak azért sem, mert a bécsi nép megsegítése nem volt szívügye. A főbajt a sereg gyakorlatlanságában, katonai kiképzése hiányosságában látta, ezért minden erejét arra fordította, hogy a vezénylete alatt álló csapatokat fegyelmezze és gyakoroltassa. Alapvető tévedése, politikai látókörének korlátoltsága már itt megmutatkozott abban, hogy a helyes politikai magatartással szemben, mely a támadást, a magyar seregek szeptemberi harci lendületének, a reakció szervezetlenségének, készületlenségének, valamint a bécsi felkelésnek a kihasználását követelte volna meg, Görgey a katonai felkészülést, a sereg begyakorlását tekintette döntőnek. A helyes forradalmi fellépés kétségkívül összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeket biztosított volna a hadsereg felszerelése, begyakorlása szempontjából is a vezetés számára. Kossuth világosan látta ezt és a schwechati csatáról az volt a véleménye, hogy „ha ezt két héttel előbb, vagy rögtön Jellachich kivonulása után tettük volna, akkor nem történt volna kudarc és a magyar sereg bevonulhatott volna Bécsbe, ami a magyar hadsereg seregfelszerelése részére fegyver- és felszereléskészleteket hozott volna".** A Március Tizenötödikének és a Bécset védő Bemnek is ugyanez volt a véleménye: „Ha azon perceket a bécsi nép és a magyar tábor használni tudta volna — sóhajt fel a lap cikkírója —, a reakció meg volt rémülve, futott, merre szeme látott, egy erélyes előrenyomulásra tömegbe állott volna hozzánk az ausztriai németség és katonaság egy része, mely a többinek is utána hozhatta volna hozzánk csatlakozását."*** Bem viszont a következőket írta Bécs védelméről és a felmentés elmulasztásáról, ami a magyar hadvezetés hibájából történt: „Az elégtelen eszköz dacára is lehetséges lehetett az ellenség megrohanását megelőzni — lehetséges lett volna Bécs védelme —, mert a külső vonal olyan falazattal volt ellátva, mely hágcsó nélkül nem volt bevehető, amíg a nemzetőrség általában jó puskások, erős lövöldözés által az ostromlókat visszatartóztatták volna, ezalatt minden percben váratott a magyar hadsereg jövetele. Ha ezen időkor jön a segítség, egy megtámadó mozdulattal párosuló kitörés, megtörténhetett volna. Auersperget megverni, s őtet Linz felé nyomni, s ezután a Duna balpartjára átszálló Windischgrätzet is le lehetett volna győzni, ki Morvából benyomult. Mindez szerencsésen megtörténhetett volna, szerencsétlenségre Móga tábornok, ki a Parndorfnál egyesült magyar seregeket vezényli, semmi mozdulatot nem tett ellenére a magyar kor-

* Görgey Emlékiratai. 52. o.
** Steier: Kossuth és Görgey.
*** Március Tizenötödike, október 14. 182. szám.

mánynak, s ellenére a provizórius bécsi kormány kérelmének. Hanyagság volt-e, vagy számítás, vagy a német tisztek rosszakarata, kik még nagy számmal vannak a magyar hadseregnél? — az tény, hogy a provizórius kormány elnöke, Kossuth, kényszerítve érzé magát a parndorfi táborba jönni, a vezérletet Móga tábornoktól elvenni, ezt Görgeynek átadni, s a német tiszteket elbocsájtani, hogy a sereg Bécs felé nyomulhasson. De már késő volt, Windischgrätz már Bécs falai alatt volt, a Dunán átment, az összes seregek vezérletét átvette, mely 80 ezerre ment, több mint 200 jól felszerelt ágyúval, s így a magyar sereg nem volt képes helytállni, s ez alatt Bécs ostromát is egész kiterjedésében folytatni."*

Kérdés, mi akadályozta meg Görgeyt abban, hogy felismerje a pillanat jelentőségét? Nyilván lényegében antidemokratikus politikai beállítottsága, az, hogy nem volt képes a bécsi felkelést és a magyar szabadságharc összefüggését s ennek jelentőségét felismerni. Idegenkedett a bécsi demokraták és a nemzetköziek megsegítésétől. Világosan kitűnik ez abból, amit ezzel kapcsolatban emlékirataiban Kossuthnak a parndorfi haditanácsban kifejtett politikai álláspontjáról ír: „Az elnök úr politikai szempontból vitatta és fejtette ki előttünk, hogy nekünk Bécs kedvéért kell támadóul fellépnünk, részemről megvallom sem az egyetemlegességet nem bírom felfogni, mely saját önvédelmi harcunk és a bécsi felkelés közt állítólag fennforog, sem a bécsi és pesti események közti szorosabb vonatkozásokat nem ismerem."** Ezt bizonyítja Bemre vonatkozó állásfoglalása is, akinek — mint maga írja — „váratlan felbukkanása Bécsben, ottani tevékenysége... az érthetetlen önfeláldozásig menő készség, melyet hazánk védelme iránt ajkán hordott, velem önkénytelenül ama divatos forradalmár, katona fajtából való kalandor lovagok egyikét gyaníttatta benne, én pedig hazám ügyét sokkal igazságosabbnak, szentebbnek tartottam, hogy határozott ellenszenvet ne érezzek az ilyen elemek fegyverszövetsége ellen".*** Lényegében tehát ez az antidemokratikus beállítottság a magyarázata a helyzetet egyébként annyira világosan látó, s annyira határozott Görgey tétlenségének Móga táborában. Ez a magyarázata annak, hogy ahelyett, hogy azonnal leváltotta volna Mógát és a sereg élére állva felmentette volna Bécset, arra az álláspontra helyezkedett, hogy Móga becsületes, nem áruló s a táborban semmi egyéb baj nincs, mint a szervezetlenség. A tényleges helyzet azonban alapvetően más volt. Móga ugyan becsületes lehetett abban az értelemben, hogy nem lépett közvetlen kapcsolatba az ellenséggel, nem szolgáltatta ki haditervét, de áruló volt politikai értelemben, mert átvette tisztjei magatartását, vonakodott megindítani a támadást és tétovázása folytán elszalasztotta a győzelemre alkalmas döntő pillanatot. Ha a gyakorlatlan, rosszul felszerelt, nagyrészt népfölkelőkből álló sereg

* Papp Dénes: Okmánytár I. i. m. 207—208. o.
** Görgey Emlékiratai, 59. o.
*** U. o. 83. o.

nem is volt alkalmas szabályszerű katonai műveletekre, a helyzetet éppen az döntötte el, hogy a vezetés határozatlan volt.

Kossuth helyesen fogta fel a pillanat jelentőségét. Az országgyűlés többségének félelme attól, hogy az osztrák területre történő betöréssel elvágja a visszavonulás útját, kezdetben ugyan őt is bizonytalanná és ingadozóvá tette, de mivel felismerte a reakció elleni önvédelmi harc követelményét, helyes irányban döntött. Maga sietett a táborba, hogy véget vessen a tétovázásnak s a támadást és Bécs felmentését személyes közbelépésével biztosítsa. A haditanácsban Móga a támadás ellen foglalt állást. Görgey, aki akkor Kossuth hatása alatt még elismerte a politikai szempontok döntő jelentőségét, bár maga is azt tartotta, hogy a sereg nem alkalmas a támadásra, ennek ellenére az volt az álláspontja, hogy ha a kormány politikailag szükségesnek véli, azt a sereg kockáztatása nélkül végre kell és lehet hajtani. A támadás így megtörtént. A határozatlan vezetés és a seregek készületlensége következtében azonban a csata elveszett. A magyar csapatok, egyes seregrészek hősies és halálmegvető küzdelme ellenére vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak visszavonulni és le kellett mondaniok Bécs felmentéséről.

A magyar politikai és katonai vezetés bizonytalansága és ingadozása az olasz szabadságharcosok után a magyar forradalom legközelebbi szövetségesét, a bécsi népet is a reakció bosszújának engedte áldozatul. A csatavesztés újra bebizonyította, hogy nem lehet a reakcióra döntő csapást mérni olyan generálisokkal és olyan tisztekkel, akik szívük szerint még mindig a császárhoz húznak. A vereség megmutatta, hogy a győzelemhez, az eredményes nemzeti ellenálláshoz nemzeti szellemű hadvezérekre és nemzeti szellemű seregre van szükség, tehát olyan seregre és olyan vezetésre, melyet a reakció és az idegen elnyomó hatalom elleni gyűlölet fűt. Kossuth felismerte ezt és gyorsan határozott: még a visszavonulás közben Móga helyébe Görgeyt tette meg fővezérnek, aki a csatát megelőző tanácskozásban egyedül volt hajlandó vállalni a felelősséget, hogy a sereget a vesztes ütközet után is megtartja.

A schwechati ütközet egymagában valóban nem is vált végzetessé a magyar seregek számára. Görgey a magyar határ mögött kisebb veszteséggel rendezte a sereget. A vereség nagy jelentősége elsősorban abban volt, hogy nem sikerült a forradalom szeptemberi győzelmét és október 6-át megfelelően kihasználni és gyors csapással a reakció döntő vereségévé változtatni. A nemzeti ellenállás elvesztette a szeptember végén szerzett előnyt, ahogy a Március Tizenötödike írta, új bajokra kellett elkészülnie, a legjobb esetben is „hosszabb harcnak nézhetett elébe".

Ezek után az első kérdés az volt, mi legyen a hadviselés vezérelve. Ebben a döntő katonai, de lényegében egyúttal politikai kérdésben Kossuth és Görgey álláspontja élesen szemben állott. Mi volt Kossuth hadászati elve? Kossuth a politikus és a forradalmár ösztönével a támadásban látta a védekezés egyetlen helyes és célravezető útját. „Az ország határait kell megvédeni, s a hadsereg

átalakítását és újjászervezését az ellenség szemeláttára kell keresztül vinni", volt a rendelet — írja Görgey emlékirataiban —, „mert különben úgy mondák — minden talpalatnyi földdel egy-egy nép is elszakadna tőlünk; népünk rokonszenve az alkotmány fenntartása iránt nincs még annyira meggyökerezve, hogy egy ránknézve feltűnően szerencsétlen harci fordulat viharának már is ellen tudjon állni; szükséges mindenek előtt a schwechati kudarc hírének lehangoló hatását azáltal mérsékelni, hogy a határnál helyt állunk; szükséges továbbá kivált a Bécshez legközelebb eső országrész lakosait az Ausztriához való eddigi viszonytól a lehető legrövidebb idő alatt elszoktatni azáltal, hogy a határzár következtében az örökös tartományokkal való kereskedésüket maradandóan megszakítani, üzleti tevékenységükkel a belföldre szorítkozni s ezzel Magyarország határát Ausztria irányában mentül ridegebbül szembe tüntetni igyekeznek."*

Kossuth nem kívánt közvetlenül beavatkozni a hadvezetésbe, maga is helyesnek tartotta, hogy Görgey ne kockáztassa a sereget azzal, hogy megütközzék az ellenség főerőivel, de ugyanakkor újra meg újra arra buzdította, hogy erőinek gyors átcsoportosításával majd itt, majd ott támadva állandóan foglalkoztassa, verje meg az ellenség külön operáló csoportjait, s részletütközetekben, de állandó harcban nevelje seregét. Azt kívánta, hogy a hadvezetés a sorkatonaság működését egyesítse a népfelkeléssel, a harcba vonja be a lakosságot is, a visszavonulásnál pedig pusztítson el mindent, hogy az ellenség ne találjon egyetlen fedelet, hol fejét lehajtsa, egyetlen alom szalmát állatainak, egy falat kenyeret a maga számára. A nemzeti ellenállásnak Kossuth szerint az elpusztított föld és a feltámadó nép segítségével kell pótolnia reguláris serege hiányait. Kossuth a guerillaharcra már október 16-án rendeletet bocsátott ki, ebben megadta a népfelkelés általános irányelveit. A népfelkelés célját kijelölve azt mondotta, hogy ennek nem az a célja, hogy homloksort alkosson az ellenséggel szemben, hanem hogy az ellenséget oldalt és hátban minduntalan nyugtalanítsa, közlekedési vonalait tönkretegye, poggyászát és élelmiszereit elfogja. Kossuth nemcsak katonai szempontból követelte a támadó védekezés politikáját, hanem elsősorban azért is, mert — mint az fentebb a Görgey emlékiratairól elmondottakból is kitűnt — teljes mértékben tisztában volt a területek harcban vagy harc nélkül való feladásának rendkívüli politikai jelentőségével. Tudta, hogy területek elvesztése mindenképpen fájdalmas, de hatványozza ennek leverő hatását, ha harc és ellenállás nélkül történik. Ha a nemzet harcolva védekezik, ha területfeladásra kényszerül is, a harcokban és helyi sikerekben felismeri erejét, s ez elviselhetővé teszi a veszteséget, bizalmat önt a seregbe és a népbe, képessé teszi arra, hogy visszaszerezze, amit elvesztett. Kossuth tudta, hogy a nép lelkesedése és

* Görgey Emlékiratai. I. kötet. 85. o.

önbizalma milyen döntően befolyásolja a harc kimenetelét, tudta, hogy a siker mennyire függ a nemzet harci szellemétől és éppen ezért volt az a véleménye, hogy semmi sem végzetesebb egy fiatal nemzeti sereg számára, mint ha harc nélkül ad fel területeket, ami a hadsereg és a nemzeti ellenállás legfőbb erőforrását, az ellenállásba vetett hitet, a nemzet önbizalmát ingatja meg, letargiába dönti a sereget és a nemzetet és így védtelenné teszi ellenfelével szemben.

Kossuth ezért sürgette Görgeyt újra meg újra, így például november 11-i levelében is: „Csak egy kis sikert. A dévényujfalusi, vagy magyarfalvi csapat éjjeli megrohanását, egypárszáz foglyot. Etwas, was den Muth aufrichtet. — Minden elfogott fegyver egy katona. Alakítson Ön öt-hatszáz vagy ezer főnyi portyázó csapatot, különös beneficiumokkal önkéntes vállalkozókból — titkon —, akik lesben járjanak, — hirtelen forduljanak, — csipkedjék az ellenséget — díjat nekik minden fegyverért, lóért, fogolyért. A Hunyadiak erre alkalmasak, csak szólni kell velük, — a „Berittene Batteriet" ezen célból küldtem, száz, kétszáz embert éjjel, kitör Wolfstahlba, Dévényujfaluba egy-két ágyúval, ha tehet valamit, jó, ha nem, visszahúzódik. Csakhogy meg legyen kezdve a guerilla-harc. — Kühne Handstreiche. — Egy kis sikert! Csak egy kis sikert, ha még oly kicsit is. Csak valamit kezdetnek. A mosonyi biztost tessék sürgetni, hogy minden gabonát eltakarítson jókor befelé, de nemcsak a kereskedőkét, hanem különösen Albrecht herceg hofmühljéből is. Ott ne érje az ellenség, mert amint látom, kénytelennek érzi kegyed koncentrációját megengedni, — mit sajnálok — mert bizony beüt és Mosonyban elveszen ötszázezer mérő búzát, ha a biztosok soká piszmognak."*

Egy másik levelében Kossuth Napoleon példáját állítja a fiatal tábornok elé: „Napoleont kerítgették minden oldalról, mit tett? Koncentrál óvatos titokban egy tekintélyes erőt, s vetette magát jobbra vagy balra, ott egy irtózatos csapást tett, s ennek hírére a többi oldalon mind retiráltak. És azután még mit tett? Nem igen kalkulálta körülszárnyaltatása lehetőségét, hanem kinézte a főpontot, odavetett 100 ágyút egy masszában és ágyúztatott, hogy ég és föld rengett belé és megtörte a főpontot és azok, akik túl akarták szárnyalni, futottak — én nem mondom, hogy e, vagy ama ponton ütközzék kegyed; válassza azt, ahol a legbiztosabb a győzelem, de csak egy győzelmet kérek a haza szent nevében — mert többet fogna érni, mint tavasszal kettő három, hanem oda azután erős lovas fedezettel 40—50 ágyú és ezekből irtóztató tűz, hogy a föld rengjen belé, — higyje el, nem állják ki a svábok, s ha hátrálnak, egy erős Cavallérie attaque és a haza mentve lehet... Éhséggel és portyázókkal veri meg ön az ellenséget, nagy csatával nem, ezért hát koncentrációját — t. i. az ellenségnek — ne engedje meg. Ez az én nézetem és egy belső sejtelem mondja, hogy ez helyes. Csak egy

* Steier: Kossuth és Görgey. I. kötet, 145. o.

kis jó guerilla-sikert írjon, 100 elfogott liszteszsákot, ezzel is megelégszem, csak egy kis sikert."*

Görgey a legélesebben szembeállt Kossuth hadászati elgondolásával. Előtte mindaz, amit Kossuth a győzelem feltételeként követelt, a civil ember irreális álmodozása volt csupán. Görgeynek már a parndorfi táborban, már a schwechati ütközet előtt is az volt a véleménye, hogy a nemzeti ellenállás legfőbb gyöngéje, hogy nincs begyakorlott sorkatonasága, rendes és kiképzett hadserege. A népfelkelésnek Görgey semmiféle harci jelentőséget nem tulajdonított, éppen ezért az volt az elképzelése, hogy kímélni kell a csekély és még nem teljes harci értékű sereget, s elsősorban a már begyakorlott néhány régi ezredre támaszkodva az ellenség elől vissza kell vonulni az ország belsejébe s ott kell megszervezni az erős és harcképes nemzeti sereget. Görgey a begyakorlott, jól szervezett s fegyelmezett hadseregben látta a nemzeti ügy legfőbb zálogát. A partizánharcnak, a lakosság mozgósításának nem tulajdonított jelentőséget, még inkább elvesztette azonban minden hitét a népfelkelésben a schwechati csatavesztés után. Szolnoknál még, mint a népfelkelés vezetésével megbízott honvédtiszt, maga is csodát várt a nemzeti lelkesedéstől, de közben elvesztette hitét a népfelkelésben és a nemzeti lelkesedésben. A rosszul felszerelt nemzetőrökben és a népfelkelőkben csak nyűgöt, haszontalan koloncot látott, mely akadályozza a rendes katonaság műveleteit, magatartásával zavart kelt, állandóan kacérkodik, csak féllábbal van a seregben. A nemzetőrség valóban otthonától távol nemigen akart kaszával az ágyúk ellen menni, meghatározott időre vonult be, ha az idő letelt, nem törődve a hadi érdekkel, követelte, hogy engedjék haza. Az is igaz, hogy a sereget a nép sokhelyütt ellenségesen fogadta. „Az úgynevezett guerillaharcnak talán én volnék a legnagyobb kedvelője, de mostani helyzetemben minden guerilla-harc lehetetlen, lehetetlen azért, mert a nép itt nem tart velünk és az éhségtől haldokló honfitársa előtt bezárja az ajtaját. Lehetetlen a guerilla-harc, mert gyalogságunk csaknem mezitláb jár, lovasságunk pedig elcsigázott lovain alig bír a gyalogság után vánszorogni" — írja Görgey emlékiratában.** Kossuth nem tagadta a nehézségeket, jól ismerte azokat, s páratlan tevékenységet fejtett ki, hogy pótolja a sereg felszerelését, megszervezze az utánpótlást, ágyúról, élelemről, ruháról, zsoldról és új és új népfelkelő zászlóaljakról gondoskodjék. De az volt a véleménye, hogy a nehézségeket nem a visszavonulás, hanem a harc teheti csak elviselhetővé. Úgy vélte, hogy az akadályok, a fáradalmak nem indokolhatják a kitérést az ellenség elől, ellenkezőleg, csak a harc és a győzelem az, amely hitet és önbizalmat adhat a fáradalmak elviselésére, a nehézségek leküzdésére. „A lovak elcsigázottak? Dupla porció zabot nekik — a hideg lágerozás jobban el fogja csigázni őket, mint az attaque. Rosszak a köpenyek — ez nagy baj,

* Steier: Kossuth és Görgey, 146. o. Kossuth levele 1848 nov. 11-en.
** I. kötet, 98. o.

de épp azért kell egy meleg mars és egy győzelem, hogy ezen hiányt helyrehozhassuk. — A heverésben fázik meg az ember, messzebbtartó expedíció szökést vonna maga után? — nem hiszem. — Még a retirádában sem szöktek, — azonban Mosony-Óvár nem is messzebbtartó expedíció, — ha pedig azáltal válnék hosszabbá, mert az ellenség szaladna — ne féljen, megvert ellenséghez nem szökik az ember. Én tehát megjósolom a tábornok úrnak, ha „várja az ellenséget", meg fog veretni, — ha elébe megyen s támad, győzni fog."*

Görgeyt azonban nem Kossuth, nem a harcos demokrata és a népet a nemzet védelmében mozgósítani törekvő március szelleme hatotta át. Görgeyt, aki vonakodott a népre támaszkodni, aki vonakodott a nép forradalmi mozgósításától, megriasztották és elcsüggesztették a nehézségek. Ahelyett, hogy azt kereste volna, hogy hogyan küzdhetők le a nehézségek, mi a feltétele annak, hogy Kossuth helyes célkitűzését megvalósítsa, illuzionizmusnak, a politikus és a civil ember tényekkel nem számoló ábrándjainak minősítette Kossuth elgondolásait. Görgey a politikában nem előtte, hanem mögötte járt Kossuthnak, nem volt forradalmár és nem volt demokrata s így nem ismerte fel, hogy a népfelkelők nem megfelelő szellemének, a közönynek, az ellenséges hangulatnak a forrása nem megváltozhatatlan adottság, hanem lényegében abból fakad, hogy a kormány elmulasztotta a szociális kérdések megoldását, a feudalizmus maradéktalan felszámolását, amit a parasztság kívánt, s így a vezetés nem biztosította a forradalmi népháború politikai követelményeit. Görgey csak a közönyt, az ellenséges hangulatot, a kedvetlenséget látta, de nem ismerte fel, hogy ennek oka lényegében abban rejlik, hogy a kormány elmulasztotta, hogy a szociális kérdések megoldásán keresztül tegye a lakosság többségének közvetlen személyes ügyévé a nemzet ügyét: a szabadságharcot. A lakosság ilyen körülmények között természetesen nem minden esetben ment lelkesedéssel a táborba, nem szívesen vállalta a fáradalmakat, még kevésbbé volt hajlandó javainak elpusztítására és falvainak kiürítésére, Görgey, ahelyett, hogy ezt felismerte volna, ahelyett, hogy emlékezett volna az adonyi népre, mely tigrissé válva akarta kitépni gyűlölt urát, a volt nagyhatalmú Zichy Ödönt a katonák kezéből, hogy maga végezzen vele, s még eltemettetni se hagyta, hanem éjen át sort állt a Dunaparton, arra készült, hogyha áthoznák a Dunán a hazaárulót, még a papot is agyonverik, aki kész volna végtisztességet adni. Görgey, ahelyett, hogy emlékezett volna Székesfehérvár felkelt népére, mely Jellachich hátramaradt embereivel lerakatta a fegyvert, vagy emlékezett volna a sukorói ütközetben a győzelmet kiváltó forradalmi és harci szellemre, a közönyt egyszerűen közönynek vette. A nemzetőrök kelletlen hadviselését gyávaságnak, a készletek elpusztítását, a falvak felégetését a hadviseléssel össze nem férő, a lakosságot pedig értelmetlenül sujtó kegyetlenkedésnek tartotta Kossuth kétségkívül hibát követett el, tévedett, hibája azon-

* Steier: Kossuth és Görgey. 247. o.

ban nem abban volt, hogy a nemzeti ügy védelmében a népet mozgósító forradalmi népháborút követelt, hanem abban, hogy nem teremtette meg ennek politikai feltételeit. Görgey azonban távol volt attól, hogy ezt felismerje. Görgey csak a Kossuth elgondolásával szembenálló tényeket látta és ennek alapján az volt a meggyőződése, hogy Kossuth nem létező tényezőkre és erőkre akarja építeni a hadviselést, ábrándokat kerget; vele szemben tehát neki, a katonának az a hivatása, hogy megmentse a sereget a nemzeti ellenállás számára és a realitások számbavételével szabja meg hadászati lépéseit. Görgey így, ahelyett hogy felismerte volna a nehézségek igazi forrásait, s a maga körében igyekezett volna javítani a helyzeten, szembefordult Kossuth helyes célkitűzésével; szembefordult Kossuthtal és a baloldallal, és ezzel egyre inkább szembekerült a nemzeti szabadságharc követelményeivel is.

3. fejezet

Windischgrätz támadása. — A magyar hadsereg és az országgyűlés magatartása. — A Honvédelmi Bizottmány erőfeszítése Windischgrätz feltartóztatására és Görgey tehetetlensége. — Pest népe Windischgrätz bevonulása előtt harmadszor is győzelemre segíti a megalkuvókkal szemben Kossuth politikáját és a nemzeti szabadság ügyét

Windischgrätz november 13-án adta ki első, támadást bejelentő kiáltványát, melyben „néhány áruló lázadó kényszeruralmának" minősítette a magyar kormány működését. Windischgrätz ezen első nyilatkozatát Görgey Csányival együtt a Pozsonyban kelt kiáltványban még a legélesebben visszautasítja és minden ingadozás nélkül foglal állást a magyar országgyűlés és annak törvényes kormánya, a Honvédelmi Bizottmány mellett. Ebben a nyilatkozatban Görgey és Csányi a magyar seregek nevében kijelentik, hogy álláspontjuk szerint „Magyarország királya csak az lehet, ki az országgal a koronázási szerződést megkötötte s az ország törvényeire az esküt letette, s aki Szent István koronájával megkoronáztatott". A hadsereg egyben kinyilatkoztatja, hogy „Magyarország törvényes függetlenségét és a nemzet alkotmányos jogait az országgyűlés és az általa megbízott kormány parancsaihoz képest védeni és oltalmazni szent kötelességnek tartja". Kinyilatkoztatja továbbá, hogy az országnak és az alkotmánynak ígért hűség értelmében senkit sem fog feljogosítottnak elismerni, kinek felelősségét az ország és az alkotmány el nem ismeri; kinyilatkoztatja, hogy az ország ügyeibe bárki által megkísérelendő minden beavatkozást bitorlásnak fog tekinteni; hogy az országot, az országgyűlés törvényes tekintélyét és az általa felállított kormányt az ország és alkotmány iránti hűség zászlója alatt minden idegen bitorlás, minden hatalom és megtámadás ellen utolsó csepp véréig védeni el van határozva, mely értelemben a hadsereg karjait, vagyonát és vérét, valamint eddig, úgy jövőre is, a nemzet rendelkezése alá helyezi. és a haza iránti szent kötelességének tántoríthatatlanul híve marad.*

A támadást megelőzően tehát Görgey, a hadászati elgondolások tekintetében már érezhető differenciák ellenére is, a reakcióval szemben, Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány politikai álláspontján állt. A nemzet fegyveres fellépése és a Honvédelmi Bizottmány hatá-

* Pozsony, 1848 dec. 10. Papp Dénes: Okmánytár. 265. o.

rozott álláspontja kétségtelenné tették a reakció számára, hogy ha uralmát vissza akarja szerezni, ezt csak összpontosított fegyveres támadással érheti el. A reakcio el volt szánva erre a támadásra, és hogy „a pártütő országgal szemben minél szabadabban, minél kíméletlenebbül járhasson el, igyekezett a maga kezét a királyi eskü s az alkotmányos formák kötelékeitől maradéktalanul szabaddá tenni, s az országot, mint törvényen kívüli lázadó területet meghódítani". Ezt célozta az olmützi trónváltozás: december 2-án. Ferdinánd lemondott és a trónt a 18 éves Ferenc József foglalta el. A magyar országgyűlés a trónváltozást nem ismerte el s december 7-i ülésén azt törvénytelen aktusnak, a Habsburg-dinasztia Magyarországot nem kötelező belső ügyének minősítette: „A királyi szék birtoklásával az országgyűlés híre, tudta és beleegyezése nélkül egyoldalulag senki nem rendelkezhetik" — mondotta ki a Ház határozata. Míg a király az alkotmányra meg nem esküszik s megkoronázva nincs, addig rendeleteinek sem szabad engedelmeskedni.

Az országgyűlési határozatot megelőző értekezleten az arisztokrácia egyik még Pesten tartózkodó, a reformmozgalomban vezető szerepet vitt képviselője, Wesselényi, megpróbálta megakadályozni a trónváltozást törvénytelennek minősítő határozat létrejöttét. Javaslatot tett, hogy a Ház fogadja el a trónváltozást. Javaslatát azonban ekkor már csupán két-három jobboldali képviselő támogatta. Batthyány Lajos, csak a határozat után érkezett Budapestre, a határozatot maga is elítélte és eltökélte, hogy párthíveivel együtt mindent megkísérel, hogy az országgyűlést annak visszavonására bírja. Az országgyűlés határozata és a hadsereg állásfoglalása után alkuról szó sem lehetett, a nemzet és a reakció eszközévé vált dinasztia között a vitát a fegyvereknek kellett eldönteniök. Windischgrätz december 13-i kiáltványában jelentette be, hogy a lázadók és pártütők megbüntetése végett átlépte a határt; ugyanebben a kiáltványában, hogy a népet maga mellé édesgesse, megígéri, hogy a „robot és dézsma eltörölve marad", aki viszont „a lázadókkal tart, mint áruló fog büntettetni".

Az új offenzíva megindulásakor Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány megsokszorozta erőfeszítéseit. Új és új csapatokat küldött Windischgrätz ellen. Mindent megtett, hogy a sereget felszerelje és ellássa, s felhívással fordult a támadással fenyegetett ország népéhez, melyben újra guerilla-háborúra, partizán-harcra szólítja fel a lakosságot. Felhívásában részletes utasításokat ad a guerilla-harc mikénti alkalmazására: „A kasza és dzsida jeles fegyver, a lengyelek győzhetetlen hírű orosz seregeket tettek vele semmivé, nálunk a kaszás seregek iránt csaknem minden bizalom veszni kezd, mert nagy tömegben állíttatták a kaszás seregeket az ellenséges ágyúk elé, hol aztán azon passzív hősiességgel, hogy magukat tétlenül lövetni hagyják, természetesen nem bírnak. A kaszás seregeknek nem ez a rendeltetése, hanem az, hogy vagy szabad mozgó csapatonként használva minden oldalról mozgalmaikkal az ellenséget soha nyugodni ne hagyják és támadva ártalmává legyenek, vagy pedig az, hogy a

harctéren kisebb támadó csapatokra osztva örökös rohanásra alkalmaztassanak."* Egy-két nappal későbbi rendeletében, melyet a Honvédelmi Bizottmány nevében Magyarország törvényhatóságaihoz intézett, Kossuth ugyancsak a guerilla-harc mikénti alkalmazására ad utasítást és kiemeli, hogy a népfelkelésnek és a guerilla-csapatoknak „rendeltetésük nem az, hogy csatarendben álljanak az ellenség előtt, hanem hogy hangya módra az ellenséget körüllepjék, szüntelenül nyugtalanítsák, soha békét ne hagyjanak, — az élelmiszereket előle eltakarítsák, társzekereiket elfoglalják, éjjelenként az előttük ismeretes úton és ösvényeken oldalt és hátul megtámadják és pusztítsák" **

December 22-i újabb és az egész ország népéhez intézett kiáltványában a Honvédelmi Bizottmány először leleplezi Windischgrätznek azt az igéretét, hogy nem állítja vissza a robotot; figyelmezteti a népet, hogy ne higgyen a hitegetésnek, hanem keljen fel, fogjon össze és semmisítse meg a zsarnok fegyveres erejét; egyben 10 hold földet ígér mindazoknak, akik az önvédelmi harcban keresetképtelenekké válnának: „Azzal hitegetnek, hogy a császár nem akar benneteket újra robot és dézsma alá vetni; könnyű azt nem akarni, ami lehetetlen — írja a kiáltvány —, ám, de ne higyjetek az ámító szónak, a zsarnokok csak addig tűrik a nép szabadságát, míg nem érzik elég erősnek magukat, hogy azt elvegyék."*** A kiáltvány szabad választást enged mindazoknak, akiket csatározás közben netalán szerencsétlenség érne és lábukat vagy karjukat vesztve, kenyérkeresetre és további szolgálatra képtelenek volnának: „1. vagy becsületes ellátás holtig, 2. vagy tíz hold örökös földbirtok, 3. vagy ezer pengő forint. A nép, és ezt esküvel mondhatjuk nektek, barátaim, győzhetetlen, ha együtt tart, ha számdéka erős hazáját megvédeni, mit tehet 10, mit 100 hadsereg a nép milliói ellen, a nép ellen, mely az ellenségnek sem éjji, sem nappali nyugtot nem ad, a nép ellen, mely előle minden élelmiszert eltakarít, a nép ellen végre, melynek ha milliói felkelnek botokkal szétverhetik az ellenséget, s azért az Isten és a haza szent nevében, ti magyar hon dicső népei, testvérei, keljetek fel tömegben roppanttá növekedett hadseregünk segítségtekkel tíz annyi ellenséget kiirthat, mint amennyi ellenünk tör. Fel kaszára, villára! Merre az ellenség megy, sötét tömegeiteket pillantsa meg jobbra balra, előre hátra, mint az árvíz fogjátok utait körül aztán váljatok szét, siessetek gyülhelyeitekre, s mikor az ellenség nem is álmodja, törjetek egy csapatára, egy-egy poggyászvonalára, hogy amíg ti itt megjelenve, ott szétoszolva folytonosan foglalatoskodtatjátok: vitéz seregeink rajtaüssenek és semmivé tegyék őket."****

---

* A Honvédelmi Bizottmány elnöke Pest és a többi megye közönségének, 1848 december 16. Papp Dénes: i. m. Okmánytár, 271. o.

** Papp Dénes: i. m. Okmánytár. 275. o.

*** U. o. 294. o.

**** U. o. 295. o.

A jobbágysérelmek orvoslásának az elmulasztását azonban a kiáltvány lelkes hangja sem pótolhatta. A kiáltvány így egymagában sajnos távolról sem volt elégséges a tömegek forradalmi mozgósítására, ami alátámasztotta és az ellenállás vállalására késztette volna Görgeyt. Görgey nem bízott a népben és nem bízott a lelhívásban, s ezért nem bízott az ellenállás lehetőségében sem: „Hiányzott a hitem abban, ami hozzá nékülözhetetlen, tudniillik általános és kitartó lelkesedésében azon magyar föld népének, melynek közönye régen közmondássá vált, melynek az egekig magasztalt harcias szellemét én már saját közvetlen tapasztalásból egész belső ürességében kiismertem."* Görgey így nem érezvén maga mögött sem a politikai vezetés felhívására feltámadó nép, sem egy begyakorlott és jól felszerelt sereg erejét, a betörő Windischgrätz-cel szemben teljesen tehetetlennek, ellenállásra képtelennek érezte magát és az egyetlen mosonyi visszacsapástól eltekintve, tétován, komolyabb ellentámadás nélkül vonult vissza az ellenség előrenyomuló csapatai elől.

Windischgrätz december 28-án vonult be Győrbe, ahol újabb kiáltványt bocsátott ki, melyben a papírpénz-kibocsátás, felségsértés, a nép terrorizálása és egyéb vádakkal illeti Kossuth Lajost „úgyszintén az egész honvédelmi bizottmányt és a városokba kiküldött mindennemű úgynevezett kormánybiztost törvényen kivülinek nyilatkoztat" és megparancsolja, hogy ezeket „fogják be és adják be a legközelebbi katonai parancsnokságnak". Kiáltványában kijelenti, hogy „mindazok, akik merészkednek a forradalmi bizottság habár legkisebb parancsát is elfogadni, vagy végrehajtani, azonnal kérlelhetetlenül rögtönbíróságilag kivégeztetnek", az ellenséges törekvésű községek pedig „földdel egyenlővé tétetnek".**

Kossuth és a nemzet többsége legalább Buda előtt várt döntő ütközetet, Görgey azonban Perczel Mór szerencsétlen móri ütközete után harc nélkül adta fel a nemzeti ellenállás és a forradalom szívét, Budapestet is.

A főváros kiürítése komoly válság elé állította a Honvédelmi Bizottmányt és a nemzeti ellenállás ügyét. Budapest feladása következtében, Windischgrätz gyors előrenyomulásának és Görgey szakadatlan visszavonulásának a hatása alatt igen sokakon úrrá lett a pánik, a teljes tehetetlenség érzete. Kossuth és a pesti nép, valamint a baloldal azonban nem engedett a pániknak, Budapest ellenséget váró népe szabadságának utolsó óráiban a megalkuvókkal és gyáva behódolóikkal szemben mégegyszer győzelemre juttatta Kossuthot és a nemzeti ellenállás ügyét. Windischgrätz közeledtének a hírére a képviselőház többsége is legszívesebben szétszaladt volna, vagy hódoló küldöttséget menesztett volna a császári generális elé. A válság következtében heves vita fejlődött ki afelett, mi történjék a kormánnyal és az országgyűléssel, vagyis mi történjék az önvédelmi harcot vezető Honvédelmi Bizottmánnyal és ennek legalitását biztó-

* Görgey Emlékiratai. I. 117. o.

** Szeremlei: Magyarország krónikája az 1848—1849. évi forradalom idejéről. Pest. 1867. 332. o.

sító országgyűléssel. Az izgalmas éjszakai ülésen Batthyány álláspontja az volt, hogy Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány tegye át székhelyét az ország keleti felébe, Debrecenbe, s onnan szervezze és vezesse az ellenállást; maga az országgyűlés viszont az utolsó percig maradjon együtt Budapesten. Ez a javaslat lényegében azt célozta, hogy elválassza Kossuthot és a Honvédelmi Bizottmányt törvényes bázisától, az ellenállás legalitását biztosító törvényhozástól. Amennyiben a Ház Pesten marad, ez azt jelentette volna, hogy Windischgrätz bevonulásával az országgyűlés egyszeriben felveheti a tárgyalást a tábornokkal, elismerheti az olmützi trónváltozást és Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány nélkül, a császári seregek jelenléte folytán némaságra ítélt Pesten aláírhatják a reakció által diktált feltételeket. Az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány elválasztásának következményeit nem volt nehéz átlátni. Madarász, Kossuth és a baloldal visszautasították ezt a javaslatot és azt követelték, hogy az országgyűlés a Honvédelmi Bizottmánnyal együtt haladéktalanul induljon Debrecenbe. Kossuth a képviselőház ez utolsó pesti ülésén nyiltan meg is mondotta miről van szó: „midőn azt mondom, hogy menjen el az országgyűlés, nem mondok kevesebbet, mint hogy továbbra is egy törvényes konstituált hatalom legyen Magyarországon".* A veszélyre elmegyünk, mondotta, de „ugyanezt kívánja önöktől is hazánk jövője, kívánom tehát, hogy összevetett vállakkal mi itt képviselők és magyarok küzdjünk a hazáért; s azt, ki a másikat elhagyja, lője főbe a legközelebbi".**

Az országgyűlés végül izgalmas tárgyalás után, hogy újabb tanujelét adja békülékenységének, Kossuth indítványára elfogadta Batthyány javaslatát, miszerint küldjön a Ház küldöttséget Windischgrätz táborába; de ugyanakkor elhatározta, hogy a Ház tagjai a Honvédelmi Bizottmánnyal együtt indulnak Debrecenbe.

A képviselőház ez utolsó éjszakai ülése, mint a szeptemberi napokban, amikor Jellachich fenyegette a fővárost, újra Pest forradalmi népének a részvételével folyt le. Pest forradalmi népe újra talpon volt és fellépésével biztosította Kossuth és a baloldal javaslatának a megszavazását. A határozatot a képviselőházban a békepárt fájdalmára nyilt ülésen kellett meghozniok. A karzaton és kint az utcán ott volt március és szeptember harcos tömege, s lehetetlenné tette, hogy az országgyűlés a Batthyány javasolta úton elváljon Kossuthtól, letérjen a szabadságharc útjáról. „Künn a fellázadt tömegek rivalgása közt fáklyás zenével ment Kossuth laka felé az olasz fegyencek hosszú sora (a reakció által bebörtönzött és a márciusban kiszabadított olasz szabadságharcosok, akik szabadságlégiót alkotva, álltak a bécsi reakcióval szemben a magyar ügy mellé. — *M. A.)* Benn a képviselőház lépcsőzetén és karzatán hasonló gyülevész és ki-kitörő nép és közvetlenül az ülés megnyitása percében jő a hír, hogy az alsó és felső ház két tagja, báró Bánffy Pál és Kun Vince

* Madarász emlékiratai. 181. o.
** U. o. 182. o.

nyilt utcán, rendelet nélkül a fegyveres tömeg által elfogattak s egyszersmind jön Kossuth egy mámoros önimádat zsivaja közt... a határozat... a zsúfolt tömeg parancsoló követelése közt meg is lőn egyetlen egy ellenszózat nélkül és azon szándékkal, hogy a képviselők névsora evidencia végett az indóháznál olvastassék fel, és aki hiányozni fog, halállia legyen" — írja a történelmi jelentőségű éjszakáról emlékirataiban a békepárt egyik képviselője, Kazinczy Gábor.*

Pest bár még ebben az időben félig német város volt, mégis forradalmi proletariátusa, ipari munkássága, mesterlegényei és forradalmi értelmisége következtében, mint a szabadságharc szíve lüktetett, táplálta, vitte előre a forradalmat. Jól érezte, látta Pestnek a forradalmi jelentőségét a baloldal: „Nekünk legféltettebb kincsünk Budapest, mert ennek elvesztése után, ami még történhetnék, csak utójateka volna az ország elvesztése szomorú drámájának. A municipálisták ugyan nagyban szerelmesek az ilyen kitételekben: Pest nem Magyarország, de a történet mást bizonyít. Pest csakúgy Magyarország, mint Páris Franciaország, Varsó Lengyelország. Nekünk, amink van, az mind Pesten van, a többi csak egy vezérlet, erő és támasznélküli derék és becsületes nép, de mely a főváros elvesztése után csak egy kétségbeesett harcot folytathatna az ellenséggel."** Nagy előrelátás volt ez, melynek igazsága végzetesen igazolódott 1849 küzdelmeiben. Görgeyt azonban nem a forradalom védelme, hanem „hadászati" elgondolások vezették. Kímélni kívánta a várost, a hadsereget, harc nélkül adta fel Budapestet, engedte át a forradalom legfontosabb támaszpontját, erőforrását, győzelmének zálogát a reakciónak. A kormány és az országgyűlés január 1-én Debrecenbe költözött és ezzel a forradalom új szakasza vette kezdetét.

---

* Kazinczy Gábor: Szerepem a forradalomban — Hazánk 1884. 90. o.
** Március Tizenötödike, 1848 október 25-i, 191. száma.

4. fejezet

A Honvédelmi Bizottmány Debrecenben. — Rendkívüli nehézségek. — A megváltozott politikai helyzet. — A jobboldal fellépése. — A Honvédelmi Bizottmány erőfeszítése a nemzet mozgósítására és az ellenállás megszervezésére. — A Nemzeti ellenállás erőforrásai. — A nép és az új honvédsereg harckészsége

A kormány Debrecenbe költözésével a forradalom új szakasza vette kezdetét. Pest népe biztosította Kossuth számára a végrehajtó hatalom és a törvényhozás egységét, a szabadságharc vezetésének a legalitását, aminek az akkori helyzetben kétségkívül rendkívüli jelentősége volt. Ez tette lehetővé, hogy a Honvédelmi Bizottmány mint az országgyűlés által delegált hatalom, lépjen fel, és Debrecenből fokozott eréllyel fogjon hozzá az önvédelmi harc megszervezéséhez, amire nagy szükség is volt. A kormányzatnak és az országgyűlésnek az áthelyezése óriási szervezési és szállítási feladat volt az adott viszonyok között. Rendkívüli erélyt, a szabadság és a nép ügyébe vetett hitet követelt az ellenállás megszervezésére. A Honvédelmi Bizottmánynak a közigazgatás és a hadseregellátás biztosítása érdekében meg kellett birkóznia a megnövekedett tárgyi nehézségekkel, a pusztasággal és sárral övezett Debrecenben, melyet akkor szinte leküzdhetetlen távolságok választottak el az ország nagyobbik felétől és a külvilágtól. Nehézségekbe ütközött már a kormányszerveknek, a minisztériumoknak, a bankjegynyomdának, az országgyűlésnek az elhelyezése is. Olyannyira, hogy a kormány a készletek egyrészét kénytelen volt Nagyváradra továbbítani. De a közlekedési, ellátási, felszerelési és szervezési nehézségeknél sokkal nagyobbak voltak azok a nehézségek, melyekkel Kossuthnak és a baloldalnak a birtokososztály reakciós s az ország gyűlésen egyre határozottabban fellépő elemeivel szemben politikailag kellett megküzdenie.

Kossuthot a nehézségek nem csüggesztették el. „Minél nehezebbek a percek, annál inkább szükséges a nemzet javára működni", mondotta Kossuth, aki a baloldallal együtt a végsőkig, az utolsó faluig és az utolsó emberig való harcra hívta fel az országgyűlést. Az országgyűlés birtokos elemekből álló többsége azonban távolról sem osztotta Kossuth és a baloldal álláspontját.

A harc kiéleződött és a nemzeti egységtől, mely még Pesten a Honvédelmi Bizottmány megalakulása után is Deáktól Kossuth

vezetésével a centralistákon keresztül Madarászig húzódott, a birtokososztály felső rétege egyre inkább visszahúzódott, vagy egyenesen nyilt vagy burkolt formában szembefordult a Honvédelmi Bizottmánnyal. Pest forradalmi megmozdulása december utolsó napjában megakadályozta ugyan az országgyűlés kettéhasadását, illetve az országgyűlés és a kormányzat elválasztását, határozatba ment a debreceni költözés, de Debrecenben az arisztokráciának már a felsőtáblán csak alig néhány tagja jelent meg, s vele együtt elmaradt az országgyűlésről Deák és a középbirtokos réteg konzervatív szárnyának jórésze is. Kossuth Debrecenbe érkezte után aggódva várta, hogy vajjon érkezik-e annyi képviselő, hogy akárcsak a képviselőház üléseit is megnyithassa. A képviselőház azonban, ha kisebb számban is, mégcsak összejött, a főrendiek közül azonban alig néhányan jelentek meg. 1849 március 12-én a debreceni országgyűlés főrendi házának a megnyitásán a felszólaló báró Sztojka a megjelent néhány főrend előtt keserű szavakkal ítélte el a nemzet ügyéhez hűtlen többséget. Keserűen állapítja meg, hogy „akiknek kötelességük lett volna megjelenni, nincsenek itt, mert a hercegek közül egy sem, a nem egyesült püspököket kivéve, 24 közül csak 2, a hatvan főispán közül alig 4, s a számtalan grófok és bárók közül alig néhány jelent meg“... „Fájdalom, meg kell vallanunk, amit ugyan elég keserves kimondani, de valóságos tény — mondotta egy másik felszólaló —, hogy felsőházunk tagjait illetőleg, mint a tények és az események mutatják, talán többek az árulók, mint a hazafiak.“*

Az ellentétek világosan megmutatkoztak már a képviselőház második debreceni ülésén a Windischgrätzhez küldött bizottság jelentésének a tárgyalásánál. Batthyány javaslatára az utolsó ülésen kiküldött bizottság január 4-én kelt jelentését január 13-án ismertették a képviselőházban. A bizottság jelentette az országgyűlésnek, hogy Windischgrätz a küldöttség tagjai közül Batthyányt nem volt hajlandó fogadni és a küldöttség mint országgyűlési bizottság meg sem jelenhetett, mert a generális nem ismerte el az országgyűlés törvényességét, melyet álláspontja szerint az uralkodó feloszlatott. A bizottság négy tagja ennek ellenére felkereste Windischgrätzet, hogy javaslatot tegyen a békés kiegyenlítésre és tájékozódjék a feltételeket illetőleg. Windischgrätz azonban egyenesen és kereken kijelentette, hogy „azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyébb egyezkedésről szó sem lehet, hanem egyedül csak feltétlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung) — ő az országot fegyverrel fogja elfoglalni, katonai kormányt hozat be és majd akkor Őfelsége fogja elhatározni a teendőket . . . ő tehát azt tanácsolja, hogy feltétlen alávetéssel igyekezzen az ország kegyelmet nyerni, a katonaság pedig azonnal tegye le a fegyvert és esküdjék hűséget Őfelségének, az elfoglalt várak pedig haladéktalanul adassanak által.“**

* Papp Dénes: A debreceni országgyűlés 1849. Lipcse, 1870. 191—192. o.

** U. o. 12—13. o.

Windischgrätz válasza mindenesetre világos volt. A válasz után senkinek sem lehetett kétsége, hogy alkuról szó sem lehet. Azok számára, akik a nemzet törvényes jogaihoz, szabadságához és önállóságához ragaszkodtak, a kérdés így hangzott: szabadság vagy halál. A baloldal képviselői az élethalálharcot választották. Azt mondották, köszönet az ellenséges fővezér eljárásáért, mert ebből most már végre a nemzet minden romlatlan fia láthatja, „mi vár reá, kiábrándulhat most már mindenki, aki reménylett nincs több menedék a szolgaságtól, csak a halál van, legyen tehát harc és háború, ha elveszne a nemzet, mit én nem hiszek, legalább becsülete meg lesz mentve."*

Kossuthtal és a baloldallal szemben a jobboldal távolról sem látta oly végzetesnek a helyzetet. A konzervatív szárny és a birtokos osztály önző, megalkuvó elemei elsősorban magukra és vagyonukra gondoltak. Távolról sem tartották elfogadhatatlannak még az unbedingte Unterwerfungot sem. A harcot csak akkor kívánták volna vállalni, ha az nem jár kockázattal, ha biztosítékot kapnak személyük és vagyonuk védelmére. Mint Madarász mondja el emlékirataiban, a megalkuvók 10—15-en, köztük Bezerédy István és Kubinyi Ferenc tárgyaltak a helyzetről s azután felszólalásukban Kossuthtól megkérdezték, „jót állhat-e a kormány személyeikért és vagyonaikért?" Sőt a felszólaló még azt a gúnyos kifejezést is megkockáztatta, hogy „az az unbedingte Unterwerfung (feltétlen alávetés) nem mindenkire egyenlően veszedelmes ám". A felszólalást nagy vihar követte, a baloldal felháborodottan támadt a felszólalóra: „Mit akar! Mit akarnak! Miért jöttek ide ezek az emberek! Nem a hazát akarják ezek védelmezni, saját becses egyéniségeiket, vagyonaikat akarják megmenteni." A vihar lecsillapítására Kossuth szólalt fel, mondván, hogy „a hazának megmentése mindannyiunk kötelessége, egyesült erőnk meg fogja menteni a hazát és ekkor lesznek személyeink és vagyonaink biztosítva".**

A vihar következtében a jobboldal egyelőre visszavonult s látszólag megnyugodott Kossuth szavaiban. A jobboldal fellépése azonban nyilvánvalóan megmutatta, hogy az országgyűlés a feltétlen és mindhalálig való harc kérdésében távolról sem egységes. Kossuth és a baloldal számára mindenesetre meglepetés volt a jobboldalnak, a megalkuvóknak ez a nyilt fellépése. Meglepő volt, hogy az a szárny, mely Pesten nemcsak nem ellenezte, sőt hozzájárult a határozatok hozatalához, az a szárny, mely Pesten mintha megszűnt volna létezni, itt Debrecenben, alighogy összeült az országgyűlés, azonnal nyiltan fellépett és fellépésével nyiltan megmutatta, hogy mégis van békepárt, van egy része az országgyűlésnek, mely még a feltétlen megadást sem tartja mindenki számára egyformán veszélyesnek. Ezek is emlegették ugyan az 1848-as törvényeket, az alkotmányt, de az alkotmányosságra való hivatkozá-

* Kossuth Lajos idézet Papp Dénes i. m.-ből. Az országgyűlés Debrecenben. 25. o.

** Madarász József emlékiratai, 191. o.

suk ellenére, magatartásuk többé semmi kétséget nem hagyott igazi szándékaik felől. Kossuth fellépésére és a baloldal nyomása alatt elfogadták ugyan a további harc politikáját, képviselőjük, Bezerédy maga is kijelentette, hogy az adott körülmények között Windischgrätz magatartása után „nincs más mód, mint harcunkat folytatni", ennek ellenére tiltakozott az ellen, hogy „a küldöttségnek adassék tudtára, miszerint bevégezte küldetését, térjen vissza". Azt javasolta, hogy a küldöttség maradjon továbbra is érintkezésben az ellenséggel és „kísértsen meg továbbra is mindent, mit a nemzet becsületének, jólétének, szabadságának alapján megkísérthet". A javaslatot Kossuth utasította vissza nagyszabású felszólalásában, melyben világosan kijelentette, hogy „az unbedingte Unterwerfung" nem jelent egyebet, mint azt, „hogy Magyarország megszűnjék Magyarország lenni..." Az „unbedingte Unterwerfung" annyi, hogy írja alá a nemzet saját halálos ítéletét. „A halál, melyet itt elénkbe szabnak, bizonyos, de mely a harc végén ránk vár, bizonytalan" — mondotta Kossuth s véleménye szerint többé nem az volt a kérdés, hogy tanácsos-e, jó-e alkudni, hanem a helyzet az, hogy nem lehet alkudni, nincs miről alkudni. „Nem tehetünk egyebet, mint hogy védelmezzük magunkat, mert hiszen halni lesz idő, erre még ráérünk akkor is, ha elvesztettük a nemzetünk, népünk harcát." Kossuth tehát arra hívta fel a Házat, határozza el először azt, hogy azon kijelentésre, melyben a nemzetet halállal kínálják, nincs más felelet, mint az: „védekezünk az utolsó emberig." Ezt rövid nyilatkozatban tudassa az országgyűlés a néppel, másodszor határozza el a Ház azt, hogy Magyarország képviselői a harcnak utolsó részéig együtt maradnak. Felhívására a képviselők esküre emelt kezekkel s egyhangú lelkesedéssel álltak fel s mondották ki a végzést: „Együttmaradunk!"

Kossuth ezután így folytatta: „Uraim, meglehet, hogy innen máshová is fogunk menni és magunkkal viendjük — mint hajdan a rómaiak háziisteneiknek szobrait — keblünkben a hazafiságot és azon elhatározott szándékot, hogy Magyarországot meg kell menteni. És ha vándorolni kell helyről-helyre, míg önök az eskühöz hívek maradnak, Magyarország nincs elveszve." Ezekután a képviselők éljenzése közben Kossuth a Ház határozatát, végzését kívánta arra nézve, hogy a „határozat kihirdetése napjától kezdve, a gyáva megfutamlás a nemzet által azon bűnök közé számittassék, melyek kérlelhetetlenül halállal büntettetnek".*

Kossuth szavára a baloldallal együtt felemelt kézzel esküdött hűséget a nemzet ügyének a jobboldal is; mégis, alig hangzott el az eskü a harc folytatására, alig mondták ki, hogy nem lehet alkudozni, még mielőtt az elnök kimondotta volna a végzést, Nyáry Pál állt fel, aki azt ajánlotta az országgyűlésnek, hogy tanuljon Metternichtől; hosszasan okoskodott, elfogadta ugyan Kossuth indítványát, de újra csak azt kívánta, tegye hozzá a Ház a határozathoz, hogy „védjük magunkat, ameddig lehet, s fel ne adjuk

* Papp Dénes: i. m. 22—25. o.

a nemzet jogait, mindamellett mondja ki a Ház azt is, hogy a nemzet törvényes jogainak és függetlenségének alapján, minden pillanatban készek vagyunk a békére". A többség tiltakozott a további huzavona ellen, egyenként és külön szavazást kért az indítványokra, s az elnök bezárva a vitát, egyenként tette fel a kérdéseket: „1. A képviselőház az utolsó csepp vérig védendi a haza jogait és szabadságát. Elfogadjuk, volt a többség határozata. 2. A képviselők a harc végpercéig együttmaradnak. Elfogadjuk, hangzott a válasz. 3. A hadseregben, akik a helyüket meg nem állják, büntetésük halál. Elfogadjuk. 4. Aki a földnépét fosztogatja, büntetése halál. 5. Minden, ami az ország részére adatik, utóbb megtéríttetik. Elfogadjuk, visszhangzott a képviselőház."*

A határozatot kimondották, a megalkuváshoz görcsösen és kétségbeesetten ragaszkodó jobboldal azonban a határozat kimondása után mégegyszer feleleventette a vitát; felszólalt Kazinczy Gábor és azt kérdezte, hogy Nyáry indítványa bennfoglaltatik-e Kossuthéban. S újra egy óránál tovább tartó elkeseredett harcot indítottak, melynek során mindenáron ki akarták mondatni, hogy a harcban: „semmi esetben sem fogunk többet kívánni, mint az 1848-iki törvény". Végül is, hosszas küzdelem után, Kossuth érvelésének hatása alatt Nyáry elállt indítványától. Az elejtett indítványt azonban ekkor Kazinczy tette magáévá s szavazást követelt, melyben a békepárt másodszor is alulmaradt; a jegyzőkönyvbe így az eredeti határozat került, mely kimondotta, hogy a képviselőház Windischgrätz feleletéből „a legméltóbb indignációval meggyőződvén, mikép az ausztriai ház oly feltételeket nem által szabni, minőket tökéletesen megvert nemzet irányában sem szabad tenni, egy akarattal elhatározta, miszerint országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig védelmezni fogja".**

A forradalmi pesti nép fenyegető közelétől felszabadult jobboldal első kísérlete, hogy derékbatörje a nemzeti ellenállás ügyét, nem sikerült. Az országgyűlés többsége kitartott Kossuth mellett. A jobboldal első fellépése azonban világosan felfedte azokat az ellentmondásokat, melyekkel szemben a nemzeti ügy következetes képviselőinek biztosítaniuk kellett a szabadságharc továbbvitelét és következetes befejezését. A küzdelem kiéleződése a két oldal között elkerülhetetlen volt, egyelőre azonban az első menetben a nemzeti ellenállás képviselői kerültek felül s Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány egész eréllyel fogott hozzá, hogy az országgyűlésnek a végsőkig való harcot kimondó határozata ne maradjon üres frázis. Kormánybiztosokat küldött ki az ország különböző területeire, hozzáfogott a fegyver- és lőszergyártás, a hadseregfelszerelés és ellátás újjászervezéséhez, felhívást intézett a megyékhez, melyben törvényes hatalma alapján utasította őket az ellenállás megszervezésére és vezetésére. Január 14-én utasí-

* Madarász emlékiratai.
** U. o. 197. o.

totta az összes törvényhatóságokat, hogy a netalán közeledő, vagy a törvényhatóság területét megszállott ellenségnek semminemű ellátást, se szállást ne adjanak, az élelmiszereket és a takarmányt az ellenség elől takarítsák el, vagy ha eltakarítani nem tudnák, semmisítsék meg. Január 24-én pedig Szemere Bertalan (Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa) drámai hangú felhívással fordult Magyarország népéhez, melyben így buzdítja a végső ellenállásra a lakosságot: „Itt van az alkalma a felkelésnek, ó te ezerajku nép, a hadsereg megverheti az ellenséget, de csak te semmisítheted meg, te milliókból állsz és te mindenható vagy a földön, te élete és vére vagy a szabadságnak, halála a zsarnokságnak. A futamodó ellenség ellen hatalmasb vagy minden seregnél, ha előtte vagy, elhárítasz előle mindent, fát, melynél melegedjék, bort, mellyel erejét növelje, fogatot, élelmet s mindent. Ha oldalt vagy, hátul háborgatod, ijeszted, hogy ne alhassék, hogy egészen kifáradjon; betegeit, hullongóit elszeded, poggyászát, élelmiszekereit elfogdosod és utócsapatait lefegyverzed, az ellenségnek ekkor minden falu egy mélység, melybe rettegve lép be; minden part megett, minden völgyben, minden erdőben, berekben és nádasban megtámadásoktól fél, — mert a föld népe mindenütt jelenvaló és mindentehető — a nép és az Isten. Föl tehát ó, ezerajkú, milliókarú nép, segítsd az üldöző sereget az ellenség kipusztításában, te ismered az egész országban a vidéket, ismered az árkokat, a rejtekeket, az erdőket, eltűnsz és megjelensz és mint az árvíz fogod körül az ellenség nyomorult szigetét a haza közepében. Föl, föl ó, halhatatlan nép! Neked nem szükséges lőszer, sem ágyú, elég a dzsida, a kasza, a kard, a bot, a rúd, kiáltásod ereje felér az ágyú dörgésével, — mert te a nemzet maga vagy, melynek puszta szava képes a parányi ellent megrettegtetni, keljetek fel tehát, a legbátrabb és legértelmesebb álljon életekre. Ha elől, oldalt, hátul nem lesz az ellenségnek fogata, élelme, tűzhelye, ha egy nagy pusztaságban találja magát, melyben van élelem, csak neki nincs, van fogat és meleg tűzhely, csak számára nincs — elvesz menthetetlenül."*

A Honvédelmi Bizottmány egy másik, január 25-én Magyarország törvényhatóságaihoz, városi és községi előljáróihoz, egyes tisztviselőihez intézett rendelete figyelmezteti az előljárókat és a törvényhatóságok tagjait, hogy a nemzet azokat, akik az ellenséghez átállnak, vagy az ellenségtől állást fogadnak el, honárulókká nyilvánítja és kiközösíti. „Egy országot nem lehet megbódítani, ha a nép hazájához hű marad" — mondja e rendelet és utasítja a megyék, városok és községek előljáróit, hogy „amely megyének, vagy kerületnek, vagy járásnak fő helyét az ellenség megszállja, vagy megszállni fenyegeti — azon megye, kerület vagy járás köteles a maga székhelyét biztosabb helyre áttenni és ha kell, vándorolni faluról-falura, míg csak egy szabad hely van a megyé-

* Papp D.: Okmánytár. 331. o.

ben vagy kerületben —, s ha ez is elfoglaltatnék, át kell költöznie a szomszéd törvényhatóságba a közigazgatással, mert az ellenség csak a földet foglalhatja el, a hatóságnak magának fenn kell maradni a hatóság kebelén belül. Volt idő, hogy például Pest megyét a török bírván, Pest megye Füleken tartotta szabad, törvényes gyűléseit, de tartotta! A megyehatóságoknak nem szabad megszűnni, vagy az ellenség kezébe kerülni, míg egy talpalatnyi föld van, melyet a magyar szabad hazájának nevezhet."*

A felhívás nem maradt pusztában elhangzott szó, a nemzet kész volt a harcra, kész volt követni Kossuthot és a Honvédelmi Bizottmányt. A hatóságok, vármegyék és városok, ahogy Horváth Mihály elmondja,** csaknem kivétel nélkül a kiszabott újoncokon felül, önként szabadcsapatokat állítottak a kormány rendelkezésére. Sokan egyesek is önként jelentkeztek, s voltak apák, kik egyetlen fiukat, mások, kik valamennyi felnőtt fiaikat maguk költségén felszerelve küldötték vagy vitték magukkal a seregbe. A már felnőtt tanulóifjúságot oly harcias szellem szállotta meg, hogy ha talán a szülők akarták volna is, lehetetlen lett volna őket visszatartani, hogy a táborba ne menjenek. Az iskolák általában kiürültek, még a papnövendékek közül is sokan fegyvert fogtak. A fizikailag kevésbbé fejlettek a tüzérek közé vétették fel magukat s ezek között igen sok 14—15 éves fiatal fiúra lehetett találni. A még ifjabbak, a 10—12 évesek, akik tábori munkára még gyengék voltak, a fegyver- és a lőszergyárakba vétették fel magukat. A lelkesedés a haza ügye iránt a nőket is magával ragadta, fehérneműt varrtak a tábor számára, tépést készítettek és alig volt város vagy vármegye, ahol e célból nőegyesületek nem alakultak. A nép lelkesedése és áldozatkészsége a szabadságharc sikeres folytatásának legfontosabb forrásává vált. A hadsereg létszáma növekedett. Április végén mintegy 135.000 honvéd állott zászló alatt, s e szám az ellenség visszavonulásával, a Dunántúl felszabadulásával egyre gyarapodott.

Az ellenállás lelke, szervezője és vezetője Kossuth volt. „A nemzeti szabadságharcnak egy korszakában sem tanusított Kossuth annyi lelkierőt és erkölcsi bátorságot, mint a legfenyegetőbb veszély és majdnem közönséges elcsüggedés ezen korszakában. Személyének fontossága a haza ügyére nézve soha sem volt oly nagy, mint e korban. Ha ő ekkor a nagy tömeggel együtt elcsügged, s lemond népvezér szerepéről, pár hét alatt kétségtelenül egy képviselő sincs többé Debrecenben. A seregek feloszlanak vagy kapitulálnak és végeszakad a nemzeti önvédelem harcának. Ha valaha, most bizonyára ő volt az, ki szilárdsága, elhatározottsága által visszaadta a nemzetnek pillanatnyilag elvesztett önbizalmát, ki a szétágazó véleményeknek irányt szabott a képviselőtestületet

* Okmánytár. 332—335. o.
** Függetlenségi harc története. 577—580. o.

együttmaradásra és egyetértésre bírta, a seregeket elszántságra lelkesítette a haza jogainak védelmében."*

Január végére már 70 honvéd és 10 huszárszázlóalj állott fegyverben. A tiszavidéki megyék az országgyűlésen megajánlott 200 ezer katonából a rájuk eső illetőségen felül önkéntes csapatokat állítottak ki. A községek harangjaikat szedték le tornyaikról és küldték Debrecenbe, hogy belőlük a kormány ágyúkat öntessen. De nem kevesebb elszántságot és önfeláldozási készséget tanusított a nép azon részeken sem, melyeket az ellenség megszállott. A Dunántúl, a pilisi, vértesi és bakonyi erdős vidéken számos guerilla-csapat alakult. Ezek az ellenség egyes kisebb csapatait többizben megsemmisítették, fegyver- és élelmiszerszállítmányait lefoglalták, midőn pedig megbüntetésükre nagyobb erőt küldtek, rögtön szétoszlottak, hogy az első kedvező alkalommal új támadásra gyűljenek össze.

A népi önvédelem nem egy szép példája közül is kiemelkedik, a háromszékiek és Gábor Áron példája, akik bár mindentől elszakadva, az álhírek hatása alatt már azt hitték, hogy Magyarország már elesett, mégis azt határozták, hogy magukat nem adják meg: „Úgy sincs már miért élniük, s inkább mindnyájan elvesznek, mintsem rabszolgák legyenek." Tanácskozás közben csak egy óhajuk volt, hogy bár volna néhány ágyújuk, úgy hegyeik közt könnyebben védhetnék magukat. A tanácskozáson Gábor Áron egykori tüzérkáplár felajánlotta, hogy ő önt ágyút a sereg számára, csak anyagot adjanak hozzá. Nem vették komolyan az ajánlatot. Gábor Áron azonban hazament, eladta kis birtokát, hogy anyagot vehessen s öntött két hatfontos ágyút, melyek a próbánál, „oly jóknak találtattak, hogy még a kétszeres töltést is kiállották". Megindult erre a mozgalom, a munka, néhány nap mulva a harangok a tornyokból az egész Háromszékben eltűntek, s Gábor Áron műhelyébe kerültek az öntendő ágyúk anyagául. Magából Háromszékből száznál több harangot hordtak össze. Majd másutt is hírét hallván az ágyúöntés sikerének, versenyezve hordták hozzá harangjaikat, úgyhogy decembertől áprilisig 500-ra ment a beolvasztott kisebb-nagyobb harangok száma. Háromszék 125, Marosszék 93, Udvarhelyszék 14, Aranyosszék 25, Csikszék 56 harangot vitt Gábor Áron műhelyébe. Az ágyúhoz lőpor is kellett. Gábor Áron lőporgyárat is állított. Mihelyt pedig az ágyúk fel voltak szerelve, a székelyek maguk keresték fel az ellenséget, s Gábor Áron ágyúitól támogatva, szuronnyal és lándzsával űzték el földjükről az ellenséget."**

A reakció támadása a Honvédelmi Bizottmányt és Kossuth Lajost egyre határozottabban arra kényszerítette, hogy a népfelkelésbe és a nép forradalmi mozgósításába vesse legfőbb reményét. A népi ellenállás döntő jelentősége nyilvánvaló volt a kormány számára. A kérdés csak az volt, sikerül-e az egyes példákat általánossá tenni, a nemzeti és forradalmi lelkesedést az egész népben

* Horváth Mihály: Függetlenségi harc története, 226—227. o.
** U. o. 342—344 o.

felkelteni és egységes és nemzeti szellemű vezetés alatt szervezett erővé, a győzelem forrásává változtatni. A reakció a maga részéről mindent elkövetett, hogy ezt megakadályozza. Arra törekedett, hogy a nemzeti egységben mutatkozó hézagokat szakadékká szélesítve, a birtokos nemesség ingadozó és konzervatív rétegeit és a lakosság öntudatlan részét elválassza, illetve szembefordítsa a Honvédelmi Bizottmánnyal. Windischgrätz kiáltványaiban, mint „a felforgatás, a kommunizmus bajnokait" állította oda a debreceni kormányt és megbízottait. „A pártütőknek fejei és cinkosaik, nemcsak Magyarországot, hanem, ha lehetséges, egész Európát anarchiába akarják dönteni" — írta Windischgrätz március 11-i kiáltványában. S Windischgrätznek Kossuth és a baloldal elleni hadjáratában voltak belső szövetségesei, akik a nép hangulata és magatartása szempontjából sokkal veszedelmesebbek voltak, mint a császári tábor minden fenyegetése és ígérete. A pánikkeltésben és a behódolás elfogadtatásában készséggel sietett Windischgrätz segítségére az egyházi reakció, mely, mihelyt kikerült a törvényes nemzeti kormány fennhatósága alól, s a császári fegyverek árnyékában biztonságban érezte magát, a püspöki kar nevében felhívással fordult az ország lakosságához s a király iránti hűségre és hódolatra hívta fel a lakosságot. A nép azonban nem egy helyt maga fordult szembe reakciós papjaival, s a nemzeti ügy árulóival. „Nem egy községben történt, hogy midőn a lelkész a szokott módon a királyért kezdett imádkozni, a nép zúgva takarodott ki a templomból; sőt néhol magát a papot is fenyegette, ha még ezután is merne imádkozni azért, ki hite szerint annyi bajt, nyomort és vérözönt árasztott az országra."*

Az ellentétek kiéleződése és a nemzeti politika bázisának a birtokos osztály felé való összeszűkülése a forradalom továbbvitelét és balfelé való kiszélesítését, a nép mozgósítását és a megalkuvókkal szemben a népre való támaszkodást követelte Kossuthtól és a Honvédelmi Bizottmánytól, mint a nemzeti függetlenség megvédésének, a szabadságharc győzelmes befejezésének döntő követelményét. Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány elvben felismerte és magáévá tette, hogy a nemzet ügyét csak a nép erejével védheti meg. A hadvezetésnek adott utasításaiban, a megyékhez és a néphez intézett felhívásaiban ezt a népfelkelést kívánta mozgósítani, életrehívni Windischgrätz és a reakció benyomuló erejével szemben. A nép mozgósítását azonban a kiáltványok és a megyékhez adott utasítások egymagukban az ország földjén álló ellenséggel szemben éppúgy nem biztosíthatták, mint ahogy nem biztosíthatták negyedévvel előbb akkor, amikor a határon a betörést kellett volna feltartóztatni. A döntő kérdés tehát az volt, képes lesz-e Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány a népfelkelés jelszavától, a népfelkelésekre kiadott utasításoktól a helyes célkitűzés gyakorlati feltételeinek a biztosításáig eljutni, képes lesz-e a forradalmi nemzeti népháború feltételeit gyakorlatban is megteremteni.

* Horváth Mihály: Magyar függetlenségi harc története.

5. fejezet

A harc kiéleződése a kiegyezés és a szabadságharc képviselői között. — A baloldal sikertelen kísérlete a békepárttal való leszámolásra. — A békepárt ellentámadása. — Kossuth ragaszkodása az országgyűlési többséghez és a jobboldal felülkerekedése

A békepárt mind szervezettebb és tervszerűbb, nyiltabb és határozottabb fellépése, az ellentétek kiéleződése egyre világosabban domborodott ki a debreceni országgyűlésen. Ez mutatkozott meg a Honvédelmi Bizottmány rögtönítelő vésztörvényszék felállítására vonatkozó javaslatának a tárgyalásánál is. A február 8-i ülésen a Honvédelmi Bizottmány azzal az indítvánnyal fordult az országgyűléshez, hogy az hatalmazza fel a Honvédelmi Bizottmányt rögtönítélő polgári és hadi bíróságok felállítására, mindenki ellen, aki „a haza, annak polgári alkotmánya, független állása és területi épsége ellen fegyvert fog, vagy másokat ily cselekvésre indít", mindenki ellen, aki az „ellenséggel cimborál, azt céljaiban elősegíti, rendeleteit, bár ellenállhatatlanul kényszerítve nincs, foganatosítja, kezéből hivatalt vállal el, túlnyomó erejéről és győzelmeiről nagyított híreket kohol stb.". A törvényjavaslat szerint a Honvédelmi Bizottmány által bárhol felállítható katonai és polgári egyének felett döntő öttagú bíróságok, amennyiben a bűnösséget megállapítják, minden esetben fellebbvitel nélkül kötelesek a halálos ítéletet kimondani és az ítéletet öt órán belül fellebbezés nélkül végre is hajtatni.*

A Honvédelmi Bizottmány ez indítványa ellen a jobboldal újra harcba szállt; szerinte, mint azt a felszólaló Kazinczy Gábor mondotta, az indítvány csak azt jelenti, hogy az, aki azt megszavazza: „akarhat gyilkolásokat, addig míg reá kerül a sor. Bennem lesz mindig annyi bátorság — jelentette ki —, hogy ellenkező véleményemet akárki ellen megmondjam."**

Ugyanennek az oldalnak másik képviselője, Pálffy szerint, aki egyébként a Honvédelmi Bizottmány tagja volt, végzetes tévedés volna azt hinni, hogy „a célra öldöklések és a legnagyobb terrorizmus vezet". Nálunk más a helyzet, mint Franciaországban, ne kövessük a francia példát, terjesszen be a kormány részletes tervezetet arról,

* Papp D.: i. m. 65. o.
** U. o. 60. o.

hogy mi szerint kíván a politikai bűnösökkel eljárni." Ugyanerről az oldalról Bezerédy azt javasolta, hogy a vésztörvényszéki bírákat ne a kormány, hanem a megyék bizottmányai válasszák. Még maga a békepárthoz tartozó Kemény Zsigmond is elismerte emlékirataiban, hogy elvi szempontból vizsgálva ez a javaslat kétségtelenül helyes volt, azonban a békepárti jobboldal e kérdésben nem az elvet, hanem a pillanatnyi szükségszerűséget vette alapul, s azért követelte a megyék számára a bírák kijelölését, mert „minden jó gondolkozású méltán tarthatott attól, hogy a Honvédelmi Bizottmány kinevezései Madarász vérszomjazó természete miatt a rémuralkodást fogják megállapítani a vidéken és a különben nyugodt kedélyű magyar nép a francia őrjöngések majmolói által kegyetlenségekre szoktattatik".*

A jobboldal a megyei kijelölésekkel kívánta letompítani a pallos élét, hogy a Honvédelmi Bizottmány és Madarász befolyása ne érvényesüljön, s valóban forradalmi szellemű bíróságok ne vehessék fel a harcot a megalkuvással és a hazaárulással.

A mérsékeltekkel és a konzervatívokkal szemben a baloldal arra hivatkozott, hogy „ha a nyilt hazaárulót rögtön a törvény értelmében meg nem büntetjük és ekkép üdvös példát nem mutatunk", akkor a gyávaságra hajló rész azt fogja gondolni, „a magyar nem bánt, a német felakaszt, kedves a bőröm, tehát a némettel tartok". A baloldal helyesen ismerte fel, hogy a reakció, az ellenforradalom terrorjára csak forradalmi terrorral lehet válaszolni. Világosan látta, hogy végzetes tévedés, a nemzet ellen való súlyos bűn volna, „ha a hazaárulók gyalázatos tettét a nemzet továbbra is behúnyt szemmel nézné". A javaslatot a többség a jobboldal ellenállása ellenére csekély változtatással elfogadta, s a bíróságokat, melyek vésztörvényszékek néven váltak ismeretessé, országszerte felállították.

Madarász és a radikális szárny, látva a konzervatívok és a megalkuvók az önvédelmi harc minden gyakorlati lépésénél és követelményénél tanusított csökönyös ellenállását, látva a jobboldal egyre növekvő támadó kedvét, minthogy attól tartottak, hogy ez a szárny otthon maradt elvbarátai bevonásával többségbe kerül s lehetetlenné teszi a nemzeti harc politikáját, ennek megakadályozására határozott lépéseket kívánt tenni. Mivel a békepárt annyira merészkedett, hogy Jókai Mór február 9-i a „dinasztiát" mentegető cikkével már a Honvédelmi Bizottmány hivatalos lapjába, magába a Közlönybe csempészte be a megalkuvás szellemét, Madarász és Irányi indítványt terjesztettek be az országgyűléshez, melyben azt javasolták, hogy a február 8-ig meg nem jelent képviselőket fosszák meg mandátumaiktól, s minthogy az ország egyes területein nem maradhatnak képviselet nélkül, szólítsák fel a képviselő nélkül maradt kerületeket új választásra és új képviselők beküldésére. Erre különben Komárom már példát is mutatott, amennyiben Debre-

* Kemény Zsigmond emlékiratai. 78. o.

cenben meg nem jelent képviselője helyett két új képviselőt küldött az országgyűlésbe, köztük Csernátonyit, a Március Tizenötödike-munkatársát.

Természetesen a jobboldal azonnal átlátta az igazolás rendkívüli jelentőségét, mely általános választások nélkül lehetőséget kívánt adni a baloldal számára, hogy ez az országgyűlés összetételét a maga javára megváltoztassa, a jobboldal súlyát csökkentve, a baloldalt erősítve teremtsen szilárdabb alapot kormányzati befolyásának is. Az Esti Lapok, a békepárt debreceni lapja, a Március Tizenötödikével polemizálva április 4-i számában világosan ki is mondta, hogy miről van szó, vagy miről lehetne szó? „Mit akar a Március Tizenötödike? Mindenkitől meg akarja tagadni az igazoltatást és miért? Hogy minél több gyülde-tagot (a forradalmi csarnok Pesten) vihessen be a házba, miként bevitte ura és főnöke őket a rendőrségre."

A jobboldal a legélesebben tiltakozott a javaslat ellen, megpróbálta minden eszközzel körömszakadtáig védeni a távollevők, a meg nem jelentek „jogait", s ezzel saját befolyásának tartalékerőit. „Európa előtt lesz felelős az országgyűlés — mondotta Nyáry —, ha oly határozatot hoz, mely által valakit a Házból kilöknek; a képviselőházra azt senki nem bízta, hogy innen valakit kivessen." A baloldal ezzel szemben a pesti határozatra hivatkozott, melyben kimondották, hogy minden képviselő köteles a debreceni országgyűlésen megjelenni: „Több mint egy hónapja, hogy Pestről elköltöztünk és mégis sokan vannak, kik még meg nem jelentek, pedig megjelenhettek volna; sőt vannak olyanok, kikről nyilvánosan tudatik, hogy hazaárulók és önök nem intézkednek felettük. Van egy, kit önök oly tisztelettel karoltak fel, s oly magas helyre emeltek, hogy elnökül elválaszták s az ott van, igenis ott van Windischgrätznél és önök nem intézkednek... miért akarják őket legyezgetni, hiszen nem hiszem, hogy azt kívánná valaki, miként azok, kik nem jöhettek el, kompromittáltassanak, hanem kívánja azt, hogy azok, kikről konstatirozva van (meg van állapítva), hogy hazaárulói célból nem jöttek el, mondassék ki az ítélet."*

A baloldal azzal érvelt, hogy nincs és nem lehet nagyobb bűn, mint ha valaki 30.000 ember választói bizalmát önzésből vagy gyávaságból kijátssza s éppen ezért Madarász a javaslatot a képviselőház egyik legnagyobb jelentőségű határozatának mondotta; kérte, hogy jelentse ki a Ház, miszerint „kötelessége a képviselőknek a vész pillanatában épp úgy, mint bármikor jelen lenni a törvényhozás terén". A Háznak nincs büntető hatalma, de „szükséges, hogy az egészségeseket elválasszuk a rühesektől" — állapította meg hasonló értelemben báró Sztojka a főrendek ülésén. „Szükséges, hogy tudjuk, kik vannak itt, s kik maradtak el és pedig szükséges annál fogva is, hogyha az Isten egyszer megáldja fegyvereinket, számolhassunk velük; ha pedig mindenhatóságánál fogva elhatározná hazánk enyészetét: akkor legalább tudja a nemzet, kik azok, kik által történt

* Papp Dénes: i. m. 71. o.

a veszedelem, hogy az olyanokat az egész nemzet átka kísérje sírjukba s onnét a pokolba és így vegyék el érdemlett jutalmukat."*

A képviselőház az igazolásokat Madarász és Irányi Dániel február 13-i indítványa alapján elrendelte. A Ház határozatot hozott, miszerint „tettleg lemondottnak tekintessék mindazon képviselő 1. ki 1849 március 1-ig Debrecenben meg nem jelent és távolléte igazolva nincs; 2. aki engedelem nélkül távozott el; 3. aki a nyert engedelmen túl távolmaradt és elmaradását nem igazolta, s hogy az ekkép lemondottnak tekintendő képviselők választó kerületei új választásra utasíttassanak."**

A baloldalnak tehát egyelőre mind a vésztörvényszék, mind a képviselőigazolások kérdésében sikerült akaratát a Ház határozatává emeltetni. A határozat végrehajtásánál azonban magát a célt: a képviselőház demokratizálását, a jobbszárny háttérbeszorítását és a baloldal megerősítését már távolról sem sikerült biztosítani. Az igazolási eljárás során a ház sorra igazolta a távollevő képviselőket, a békepárt ereje nemhogy csökkent volna, hanem a visszatérő képviselőkkel egyre erősödött. „A Ház határozatot hozott, hogy március első napjaira ki meg nem jelent, töröltetik, de midőn az elmaradottak névsorát az igazoló választmány előterjesztette az érdekelt pártnak (békepártnak), csaknem minden cimborái újabb megjelenhetési határidőt kaptak" — írja a Március Tizenötödike, 1849, III. 26-i számában.

A radikális szárnyban az országgyűlés jobbratolódása egyre inkább azt a meggyőződést érlelte meg, hogy amennyiben az önvédelmi harc következetes képviselői biztosítani akarják a szabadságharc töretlen vezetését, lehetetlenné akarják tenni, hogy a megalkuvás felülről gáncsolja el a nemzeti ellenállás ügyét, akkor meg kell szabadulniok a többségében a reakció befolyása alá került és a végső harc követelményeit magáévá tenni képtelen országgyűléstől.

Hogy a január 13-i eskü mennyire nem jelentett semmi komoly biztosítékot az árulás ellen, azt mindennél világosabban megmutatta a tiszafüredi visszavonulással kapcsolatos riadalom. Madarász írja emlékirataiban, hogy egyik este február 24-e táján a képviselőket a városházra hivatták, ahol éjjeli 11 órakor mintegy 60—70 képviselő gyűlt össze. Kossuth bejelentette nekik, hogy hír szerint az ellenség Tiszafürednél átkelt a Tiszán és nyitva áll előtte az út Debrecenig. Felhívta tehát a képviselőket, legyenek készen arra, hogy a kormányt biztos helyre kövessék. A bejelentés nagy megdöbbenést keltett, de a többség kész volt a kormányt követni. A békepárt emberei azonban az ellenállás megbuktatása érdekében a válságos percben sem átallották megtámadni a kormányt. Egyik képviselőjük felállt és három kérdést illetően kívánt felvilágosítást Kossuth Lajostól. 1. Miben áll a pénzügy? Rendelkezik-e a kormány

* Papp Dénes: i. m. 192. o.
** V. ö. Szeremlei: Magyaro. krónikája az 1848—49. forr. idejéről.

a szükséges pénzzel a had folytatására? 2. Minő a hadsereg szelleme? 3. Biztosíttatik-e létezhetésünk? „A felszólalót a felháborodás moraja szakította félbe." Bónis Sámuel, a baloldal képviselője, méltatlankodva lépett eléje és vonta felelősségre: „Ki mer itt most számoltatni akarni, amikor a veszedelem elhárításáról kell gondoskodni?" A békepártiak a felháborodás láttára visszavonultak, de még eközben is elárulták magukat, mert fellépésüket azzal magyarázták, hogy a teendő intézkedések végett tudni kell, vajjon a hadsereg kíván-e tovább is harcolni. Kossuth a felszólalásra válaszolva kijelentette, hogy ami a pénzt illeti, minden emberileg lehetőt igyekszik megtenni s reméli, hogy e tekintetben fennakadás nem lesz. A hadseregben lehetnek egyes félrevezetettek, de a sereg zöme kész életével védeni a hazát és ő reméli, ha sikerül az eddigi egyenetlenkedéseket rendbehozni, a haza ügye győzedelmeskedni fog. A konzervatívokat a válasz nem elégítette ki és felszólaltak, hogy vajjon nem volna-e helyénvaló a Ház békülési, kiegyezési hajlandóságát tudatni a hadsereggel? Erre újra kitört a vihar, a képviselők többsége felháborodottan utasította vissza az indítványt, a baloldal képviselőit csak alig lehetett visszatartani, hogy neki ne rontsanak s a helyszínen fel ne koncolják az indítványtevőt.

A képviselők — mint Madarász írja — általános lehangoltságban távoztak. „Másnap korán reggel, midőn málháikkal útra készen álltak, értesítették őket, hogy vaklárma volt az egész hír, marad tehát minden a régiben, s a békepárt is jó képet vágva adta ismét az önfeláldozó hazafiak szerepét, várva az adandó alkalmat napjának felvirradására."*

Ha ezen az éjszakán történetesen a békepárt javaslata határozattá vált volna, a határozat az amúgyis bizonytalan helyzetben könnyen oda vezethetett volna, hogy közvetlenül a dicsőséges tavaszi hadjárat küszöbén, a hadsereget teljesen felbomlassza és esetlegesen a harcról való lemondásra bírja.

A Debrecenben eltöltött két hónap, január és február, világosan megmutatta, hogy a belpolitikai kettősség felszámolása nélkül se egyik, se másik fél a maga módján elképzelt kibontakozást, tehát a békepárt a kiegyezés, a baloldal a szabadságharc győzelmének a feltételét nem biztosíthatja. A kibontakozás egyik vagy másik irányba, egyik vagy másik fél bukását vagy győzelmét követelte. A szabadságharc így életre-halálra állította egymással szembe a nemzeti függetlenség és népszabadság, a másik oldalról a megalkuvás és békés kiegyezés képviselőit.

Kérdés, mi volt ebben a sorsdöntő küzdelemben a jobboldal és mi a baloldal politikája? A jobboldal, minthogy be nem vallott ellenfelével, Kossuthtal, annak rendkívüli népszerűsége miatt a harcot nem merte felvenni, Kossuth legközelebbi szövetségesének, leghűbb támaszának, Madarásznak a megsemmisítését és ezzel Kossuthnak a baloldaltól való elválasztását állította politikai célkitű-

* Madarász József emlékiratai. 212. o.

zései középpontjába. A békepárt célja, ahogy azt Kemény Zsigmond is összefoglalta emlékiratában, tehát az volt: „1. hogy minden erejüket Madarász megbuktatására összpontosítsák és csak midőn már Madarász és a terrorizmus semmivé tétetett, akkor 2. rendezzék oppozíciójukat Kossuth ellen, mint akinek a személyisége a kibékülést lehetetlenné teszi s Magyarországot, még ha a szerencse mindig neki kedvez is, tönkrejuttatja... 3. legelső gond fordíttatott tehát magának a mérsékelt pártnak organizációjára, Kazinczynál estélyek rendeztettek, hová mulatság színe alatt megjelenni a rendes tagok közül ki-ki kötelességének tartotta... ezen estélyeken minden tartózkodás nélkül támadni a radikálisokat, Kossuth nevét pedig, ha lehet, kihagyni a játékból: ez volt a taktika".* A baloldal viszont, látva a békepárt egyre veszedelmesebb tevékenységét 1. az országgyűlés feloszlatását és 2. a Kossuth és a baloldal szövetségén alapuló átmeneti diktatúra bevezetését tekintette a közvetlen célnak, mely teljhatalommal gondoskodott volna az önvédelmi harc győzelmes befejezésének követelményeiről.

A küzdelem nemcsak az országgyűlésen, hanem a sajtó útján is folyt, sőt, azon túlterjedt. Ahogy annakidején a reformmozgalom szakaszán Kossuth Lajos a nemzeti erők mozgósítása érdekében, úgy most a békepárt igyekezett a nemesség minél szélesebb rétegei megnyerésével megfelelő erőt biztosítani a maga politikája számára. A konzervatív oldal Esti Lapok címen február folyamán lapot indított, s a lap szerkesztésére megnyerte a fiatal Jókai Mórt, aki a márciusi ifjúság körében országos hírre tett szert. Ahogy a Március Tizenötödike megírta, „ezek az emberek (a reakció képviselői *M. A.),* nagyon jól tudták, hogyha saját tulipánillatú nevük alatt lépnek fel, a közönség a lapkihordókat az első este, ahol találja, agyonütögeti, így tehát a radikális Jókai ismert jóhangzású neve alatt bújnak elő sötét oduikból".**

Az Esti Lapok az országgyűlési csoport tevékenysége mellett csakhamar a baloldal elleni harc főeszközévé vált. A lap minden száma egy-egy vitairat, koncentrált támadás a baloldal képviselői: Madarász és a Március Tizenötödike ellen. A reakció vonalának megfelelően a radikálisok elleni hadjárat főcélkitűzése, hogy a forradalmat, a vörös republikánizmust és a nemzeti függetlenség, a szabadságharc ügyét elválassza egymástól. A jobboldalnak minden törekvése az volt, hogy elhitesse a középrétegekkel, hogy a nemzet ügye egyáltalában nincs szoros kapcsolatban a forradalommal, a radikálisok politikájával: „Vannak emberek — írja a lap első számában —, kik szabadságharcunkat forradalminak keresztelik, nincs igazuk... az európai viszonyok nem olyanok, hogy Magyarország most, mint republika, fennmaradhasson... s a magyar nép sokkal józanabb, habár a kommunizmus mézes madzagát vonnák is át száján, mintsem belemenne a kelepcébe... Vannak, akik — írja tovább a lap — velünk ellenkezőleg, odaállítják a dolgokat,

* Kemény Zsigmond emlékiratai. 93—94. o.
** Március Tizenötödike, 1849. II. 24. 10. szám.

hogy kimenetelre csak egy út marad hátra, kik nem számítanak arra, hogy mi lehet, hanem csak arra, hogy minek kellene lenni, kik csak alternatívát adnak fel vagy ellenségeinknek végpusztulást vagy hazánkét... Mi azt mondjuk: mi nem gyűlöljük annyira ellenségeinket, mint amennyire szeretjük hazánkat."*

A jobboldal érezve, hogy Debrecenben megváltozott a talaj a lába alatt, érezve, hogy a nagy parasztvárosban ellenfele mögött nem áll a reakció és megalkuvás elleni harcra mindenkor kész pesti proletariátus, egyre merészebb lett, mind a sajtóban, mind az országgyűlésben egyre fokozta támadásait. „Míg a hűk véröket viszik a szabadságharcba, addig a hűtlenek bátran, biztosan, büntetlenül kovácsolhatnak a láncon, melyet karjainkra akar fűzni az önkény. Hazánkban nemsokára egy új privilégizált osztály fog létezni, az árulók privilégizált kasztja" — írja keserűen a Március Tizenötödike.**

A békepárt látva az ellenállás gyengeségét, a támadás veszélytelen voltát, Görgey fővezérségében reménykedve, március közepén, közel kéthónapi előkészítés után végre elérkezettnek vélte az időt, hogy lapjában és az országgyűlésen összpontosított döntő rohamot indítson a baloldal főképviselője, Madarász ellen. Alkalmul a támadásra a Zichy-hagyaték elárvereztetésének az ügyét használta fel. Az eszmét az akcióra a Honvédelmi Bizottmányban a pénzügyeket intéző Duschek adta a békepártnak, akit a Március Tizenötödike 1848 áprilisában a nemzetellenes reakció és a Pecsovics-politika egyik kormánybeli vezéralakjaként támadott. Duschek Kossuth parancsára, mint adminisztratív szakember maradt a magyar kormányban, s mint ilyen nyert mind nagyobb befolyást. A szabadságharchoz semmi köze nem volt, gyűlölte a baloldalt, minden törekvése arra irányult, hogy zavart keltsen és akadályozza az ország és a hadsereg pénzügyi ellátását. Pest kiürítése alkalmával például Pesten hagyta a Kereskedelmi Banknál letétben lévő több mint másfélmillió forint érckészletet. A nemzeti ügynek ez a belső ellensége, aki milliókkal károsította meg a nemzeti kormányt, Pesten is Bécsnek dolgozott, s állandóan összeköttetésben állt a békepárttal; ő mondotta el Kovács Lajosnak, hogy a ládák és a szekrények, melyekben a kivégzett Zichy Ödön gróf hagyatéka volt elhelyezve, feltört rendőri pecséttel kerültek át Madarásztól s úgy látszik, hogy hiány van a hagyatékban. Kovács Lajos ennek a közlésnek az alapján készítette elő a Madarász elleni támadást. A parlament március 17-i ülésén a hagyatékok elárverezése ügyében Kazinczy interpellálta a kormányt; előbb tiltakozott az árverés és a vagyonelkobzás ellen, azután pedig hűtlen kezelés címén vizsgálatot kért.

Az interpelláció körül, minthogy az a baloldal vezéralakja ellen irányult, heves küzdelem fejlődött ki: a személyes támadás a politikai helyzet központi kérdésévé, a csata pedig a bal- és jobboldal

* Esti lapok 1849. II. 22. 1. szám.
** 1849 február 22-i, 8. szám.

döntő mérkőzésévé vált. Semmiesetre sem véletlen, hanem a magyar forradalom sajátos körülményeit, erőinek fejletlenségét mutatja az a tény, hogy az ellenforradalom pártjának döntő harcot sikerült kirobbantani egy mellékkérdésben, egy botránnyá felfújt árverési ügyben, egy hazaáruló hagyatéka miatt, s a baloldalnak se képessége, se lehetősége nem volt, hogy a forradalom továbbvitelének alapvető kérdéseit felvetve védje ki a támadást, maga menjen át ellentámadásba, leplezze le és semmisítse meg ellenségeit.

A támadást megindító Kazinczy Gábor a március 17-i ülésen tiltakozott az árverés ellen, törvénytelennek minősítette azt és a legszerencsétlenebb elvnek mondotta, hogy „a büntető igazság a vagyon elkobzására is kiterjeszkedik, mert ez a civilizált népeknél a barbár népek maradványára mutat, de Zichy Ödön nem is nóta (felségsértési per) által életett meg, hanem haditörvények szerint ítéltetett el, s kérdem, mondjon itt bárki példát a világhistóriából, hogy egy ember, aki a haditörvények által ítéltetett el, egyszersmind jószágainak az elkobzásával is büntettetett volna, miután felakasztatott és így én azt mondom, hogy az ily jószágelkobzás mindaddig, míg politikai bíró által mi célra való fordítása ki nem mondatik, politikailag el nem ítélhető".*

Madarász a támadásra válaszolva, kijelentette, hogy „a javak egy része, mely arannyal is volt vegyítve, a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből be van olvasztva és alapját képezi a fedezeti banknak, a többi drágaság viszont el van raktározva és le van pecsételve". A baloldal teljes mértékben kiállt Madarász és a Honvédelmi Bizottmány mellé és azt hangoztatta, hogy „az ingóságoknak az eladása igen nagyon helyesen történt s azt igen helyesen tette a Honvédelmi Bizottmány. Ha most arról volna szó, hogy mi törvényt alkossunk, melynél fogva, ha valaki vétkezik a státus vagy akárki egyes ellen, elvegyük-e életét is, ha kell egyszersmind vagyonát is és gyermekeit, utódait megfosszuk vagyonától, — nagyon helyén látnám, hogy a bűnös maga lakoljon, de gyermeke ne bűnhődjék és vagyona érintetlenül hagyassék; és így nóta (felségsértési per, honárulás, *M. A.)* esetében, az eddigi törvényeink nyomán mindig a jószágelkobzás ellen nyilatkoznánk. De most nem ezen időszakban élünk, most mi nem törvényeket akarunk alkotni, hanem magunkat az igazságtalanul megtámadott mindnyájunkat kiölni akaró, jószágainkat megfosztani kívánó ellenségtől kell összes nemzetünket megvédeni."**

Vita keletkezett, a békepártiak szerették volna meggátolni az árvereztetést és képviselőjük azt indítványozta, „mondja ki a Ház hogy nem helyesli és nem kívánja, hogy árvereztessék". A felszólalót azonban csak Kovács Lajos pártolta. A Ház nagy többsége Madarásznak az elnök kérdésére adott válaszát tudomásul vette. Ekkor Kazinczy mégegyszer felállott és előterjesztette interpellációjának második részét; ebben elmondotta, hogy „közbeszéd tárgya,

* Papp Dénes: i. m. 197. o.
** U. o. 205. o.

hogy a Zichy Ödön ingóságairól szóló eredeti leltár elveszett, másodszor, hogy az ingóságokat magában foglaló szekrény nem azok által nyittatott ki, akik azt Pesten lepecsételték és harmadszor, hogy az ingóságok egy része hiányzik".

Madarász az interpelláció második részére is kimerítő választ adott s a képviselőház többsége azt elfogadta. Madarász és a baloldal tehát forma szerint egyelőre felül maradt a küzdelemben, de csak a vereséget sikerült elhárítania, az ellenfél maga sértetlen maradt.*

A harcban a jobboldal egészében kimutatta igazi mivoltát: „ráismertünk a régi hangra — írta a Március Tizenötödike —, melyek ismét csak a Corpus Jurisokat javalják használtatni torlaszokul Windischgrätz 18 fontosai ellen, melyek Zichy Ödönt mégegyszer kívánnák feltámasztani a halottak sorából, csak hogy a nagyméltóságú kúria normális ítélete alá lehessen helyezni."**

„Midőn ezernyi és ezernyi honfiaink az ellenség erőszaka következtében — írja tovább másnapi számában a Március Tizenötödike — földönfutókká tétetnek, akkor egy tetten kapott áruló ingóságainak árvereztetésével kapcsolatban meghúzzák a lárma-harangot és azt mondják, hogy ez nem a civilizált Európa szokásai közé tartozik, a kormány confiskálni és rombolni kezd a magánosok javaiban... így beszélni legalábbis megfoghatatlanság volna, hacsak az embernek nem volna éles szeme és be nem látna a kulisszák mögé. Jól tudják, miért tesznek ők így, ily mellékkérdések feszegetésével akarnák ők a kormány egyik tagját rosszhírbe keverni, mert tudják jól, hogyha azt hoznák fel, ami igazán fáj, amiért naponként a zajgást okozzák, véghetetlen minoritásban maradnának."***

A jobboldalnak ez a minden eddiginél koncentráltabb támadása minden eddiginél világosabban megmutatta azt, amit a túloldal mindeddig tagadott, hogy a Honvédelmi Bizottmánnyal és Kossuthtal szemben párt alakul, szervezkedik az országgyűlésen és azon kívül. „A képviselőházban — írja Madarász emlékirataiban — bizonyos, a nemzeti önállósági törekedésre nézve veszedelmes ellenáramlat volt észlelhető, áramlat, amely a hadsereg győzelmét nem a nemzet felszabadítására, de az osztrák kapcsolat megújítására kívánta felhasználni." Nyáry Pál, Kubinyi Ferenc, Pálffy János és Kovács Lajos, valamint Kazinczy Gábor voltak a mozgató erők, akik sajtójukban, az Esti Lapok-ban éppen úgy, mint a képviselők közt hirdették, hogyha tönkre is lesz téve az osztrák hadsereg, ha kiüzetik is e hazából, akkor is fenn kell tartani a császári háznak örökösödését Magyarországon és meg kell elégednünk azzal, hogy általuk biztosíttassék alkotmányunk. Toborzottak a képviselők közt és sikerrel, s hogy megdönthetetlen legyen álláspontjuk, elkövettek mindent, hogy az elmaradt képviselőkre nézve az igazolás akként vitessék véghez a Házban, hogy azok közt minél több és minél engedékenyebb

* Papp Dénes: i. m. 210—211. o.
** Március Tizenötödike, 1849. III. 19.
*** U. o. 1848. III. 20.

híveket nyerjenek. A talajt elkészítették, s alig hinné a távolról szemlélő, aki nem ismerte annak a Háznak tagjait... „hogy azon Házban, melyben a nemzetmentő politika Kossuth felszólalására egyhangúlag helyeseltetett, azon Házban a nemzetnek teljesen önálló állami életet óhajtó képviselők száma kisebbség, nagy-kisebbség volt s a többség a béke politikáját melengette a keblében."*

A radikális szárny és a Március Tizenötödike ezekután mint a megalkuvás, a behódolás nyiltan fellépő pártját támadta meg Kovácsék és Kazinczyék csoportját. A városban „azt mondják — írja a Március Tizenötödike 1849. III. 23-i számában —, nagyban konszolidálni akarja magát egy párt, mely magához véve a régi pecsovicsokat és a cselekvés mezejéről lepottyant táblabíró publikumot, azzal akarja magát a haza előtt bemutatni, hogy seregeink első győzelmének hírére kiütvén fejüket, kidolgozott békeajánlati pontokat terjesztenek az ellenség elébe." Az Esti Lapok heves tiltakozása ellenére, a Március Tizenötödike egész helyesen és pontosan érvel, amikor azt írja, hogy „a tapasztalás szerint, ha arról van szó, hogy létezik-e ilyen vagy olyan párt, nem szükséges, hogy neveket ismerjünk, kik ezen pártot képviselik, elég ha valamely pártnézethez bizonyos érdekek vannak kötve, mert ha az érdekek léteznek, akkor a pártok el nem maradhatnak soha".** Hogy mit akar ezen oldal pártjával elérni „most még csak sejteni lehet, de elég világosságot vet arra azon körülmény, hogy tervük kivitelére éppen olyan szőrű képviselőkre van szükségük, kik Debrecenbe el nem jöttek".***

A baloldal midőn saját bőrén érezte az ellenforradalom támadását, rájött, hogy tovább nem nézheti tétlenül a hazaárulás nyilt szervezkedését. Madarász elhatározta, hogy Kossuthhoz fordul, feltárja előtte a politikai helyzet rendkívüli veszélyét és felszólítja Kossuthot, hogy a képviselőházat feloszlatva alapítson egy ideiglenesen az országgyűlés nélkül kormányzó, de határozott, forradalmi módon demokratikus kormányt. A baloldalon már március elejétől tanácskoztak erről, s miután Kovácsék támadása után belátták, hogy tovább nem késhetnek, határozták el, hogy figyelmeztetik Kossuthot. A baloldal értekezlete a helyzet megmentése érdekében a következő határozatokat terjesztette Kossuth elé: „1. Görgey állíttassék engedetlensége miatt haditörvényszék elébe, s ha az nem marasztalná el, az esetben se alkalmaztassék semmire se. Madarászék ezáltal kívánták lehetetlenné tenni, hogy a békepárt a hadseregre támaszkodjon, 2. a képviselőház hozzon határozatot, hogy addig, amíg az ellenséget ki nem űzik és a haza békéje teljesen nincs biztosítva, addig a képviselőház üléseit függesszék fel. A baloldal ezáltal remélte meghiusítani azokat a fondorlatokat, melyeket a békepárt a képviselőház ülései alatt az osztrák császári ház érdekében kivinni tervezett, 3. a végrehajtó hatalmat gyakorolja Kossuth Lajos, akit felhatalmaznak arra, hogy felelős kormányt alakítson és a képviselőházat,

* Madarász emlékiratai, 212. o.
** Március Tizenötödike, 1849. III. 23. 3. szám.
*** U. o. 1849. III. 26. 35. szám.

midőn a haza megmenekült ellenségeitől, összehívja üléseinek folytatására."*

Kossuth a baloldal javaslatait nem fogadta el, konkrétumokat kért elsősorban Görgey ellen. Kijelentette, hogy: „tudja ugyan, hogy Görgey neki személyes ellensége, de mert meg van győződve arról, hogy hazáját úgy szereti mint ő, a baloldal kívánatait Görgeyt illetőleg el nem fogadhatja". Madarászéknak a Kossuthtal való megegyezés esetére kész kormánytervük volt: miniszterelnöknek Teleki Lászlót, vagy ha az nem tudna hazajönni, Madarász Lászlót jelölték; a kormány többi tagjaként Perényi Zsigmondot, Batthyány Kázmért, Luzsinszky Pált kívánták bevonni. Fővezérnek pedig Bemet akarták megnyerni. Kossuth azonban a legalitáshoz ragaszkodva, visszautasította a diktatúra gondolatát, de megígérte és vállalta, hogy a Házban maga is fellép a szervezkedő békepárt ellen, tiltakozik az országgyűlés eredeti jellegének és a január 13-i határozat szellemének az elárulása ellen. Március 25-én Kossuth fel is szólalt a képviselőházban, ahol hosszú beszédben tiltakozott az ellen, hogy a Debrecenbe újonnan jöttek és igazoltak megváltoztassák a képviselőház politikai jellegét: „én ezen országgyűlésnek kifolyása vagyok... s azon kormánynak elnöke, amely a veszélyek napjait megállotta; de nem akarok oly országgyűlésnek lenni kifolyása, mely nem osztozott velünk a veszély napjaiban. Annyi garanciát kérek... hogy ezen országgyűlés maradjon amint van, nehogy más alakot öltsön azok miatt, kiket a veszély napjaiban itt nem láttam, én azok politikájának végrehajtását magamra nem vállalom... ha valaki jó hazafi, azt kívánom tőle, hogy legyen mártír, ha kell a hazáért, és ne zavarja gyávaság és félénkség által azon egyetértést és azon színt, melynek fennt kell állani addig, míg a nemzetgyűlés együtt lesz."**

Kossuth beszédét a Ház egyöntetűen megéljenezte, de a benne kifejtett gondolat üres szó maradt csupán; a beszéd elhangzott, a békepárt pedig örült, hogy ép bőrrel menekülhetett, s maradt minden a régiben. A baloldal ekkor megpróbálta, hogy — mint Pesten annakidején márciusban és szeptemberben — politikája nyilvánosságrahozatalával, a közvélemény felrázásával és a nép mozgósításával gyakoroljon nyomást az országgyűlésre. A Kossuthhoz intézett házfeloszlatási kérelem gondolatmenete alapján éles támadást indított a képviselőház ellen. „Az országgyűlés, amint az van, s minő elemekből az áll, azon faktorok közt, melyek nemzeti ügyeinek vezetésére befolyással vannak, egész a jelentéktelenségig kisszerű és csekély. Csekély és kisszerű volt azon időkhöz mérve, midőn az elmult nyáron összehivatott, annál inkább csekély és kisszerűbb a jelen időkhöz mérten" — írja a Március Tizenötödike III. 30-i számában — s miután részletes és kemény bírálat tárgyává teszi az országgyűlés egész működését, így fejezi be bírálatát, „lejárt

* Madarász emlékiratai, 223. o.
** Papp Dénes: i. m. 262—263. o.

neki, bevégezte pályafutását, mindenfelé beszélik, fel kellene ezt az országgyűlést oszlatni".

Debrecen azonban nem Budapest, Debrecenben nem követte a Ház határozatát a nép megmozdulása, mint 1848 szeptemberben, mely súlyt és erőt adott volna a támadásnak és biztosította volna a függetlenség ügyének előrevitelét. A képviselőház elleni támadás, a reakció leleplezése nem Debrecen népének a megmozdulását, hanem csupán a reakció eddiginél is élesebb ellentámadását vezette be. Március 31-én Pálffy János az Esti Lapokban figyelmezteti a baloldal lapjait, a Március Tizenötödiké-t és a Debreceni Lapok-at, hogy „ne korbácsolják fel a nép érzelmeit azzal, hogy itt egy megalkuvó békepárt van alakulóban, azért, hogy Madarász személyét megvédhessék. Madarásznak mennie kell".

Igen jellemző a helyzet kiéleződésére, hogy annak ellenére, hogy az Esti Lapok egy nappal előbb írt cikkében még védekezett a republikanizmus ellen és az államforma kérdésétől, mint nem időszerű kérdéstől igyekezett óvni a nemzetet, azt írván, hogy „a cél a haza függetlensége, az államforma csak eszköz, ne helyezzük most az államforma kérdését előtérbe", addig Pálffy János Madarászt támadva már egyben hitvallást tesz a köztársaság mellett is. Az önvédelmi harc legfontosabb problémájává a bal- és jobboldal harca lett és a jobboldalnak legalább is egy része, hogy Kossuth bizalmát megnyerje, s elszakítsa őt a baloldaltól, kész volt maga is a köztársasági államforma mellett állástfoglalni, megmutatván ezzel, hogy lényegében nem is a köztársaság, hanem a radikalizmus, a baloldal ellen védekezik, elfogadja a köztársaságot, ha ez a régi birtokos nemesség vezetése alatt létesül. A békepárthoz tartozó Pálffy április 2-án a képviselőházban is támadásba ment át és a Március Tizenötödiké-nek,—valamint a Debreceni Lapok-nak az országgyűlés működését bíráló és az országgyűlés feloszlatását sürgető cikkeire hivatkozva kérte a lapok megrendszabályozását; egyes felszólalók már vésztörvényszéket is követeltek a Március Tizenötödike ellen. A békepárt érezve, hogy ebben a vitában felülkerekedett, már nem tiltakozik a pártalakulás vádja ellen, ellenkezőleg, elismeri, hogy igenis pártot alkot, sőt fölényesen gúnyolódik azon, hogy a baloldalon a pártalakulás megütközést váltott ki. „A képviselők egy része — mondotta Pálffy felszólalásában — akik eddig egy vagy más okból ritkán szólaltak fel, eljöttnek vélték azon időpontot, midőn véleményeiket kimondani kötelesek. Az idő rendkivülisége által elkényeztetett minoritás pedig magát vélvén többségben lenni, feljajdult... az Isten szerelméért párt keletkezett, vége a hazának, polgárháború lesz, s lehet-e parlament pártok nélkül?"*

A parlamentárizmus alapján a pártalakulás ellen valóban nem lehetett és nem is lett volna kifogása a baloldalnak, de méltán tiltakozott a *hazaárulás pártja* ellen, az ellen a megalkuvó

* Papp Dénes: i. m. II. 11—30. o.

csoport ellen, melynek puszta léte a nemzet élethalálharca közben az ellenállóerő alászását, a függetlenségi küzdelem végzetes belső veszélyeztetettségét jelentette. A békepárt a Ház méltóságára hivatkozva követelte a Március Tizenötödike és a Debreceni Lapok megbüntetését. Irányi a baloldalról méltán utasította vissza a felháborodást, mondván, hogy „a Ház méltóságát szerinte is fenn kell tartani", de „önméltóságunk legelső teendője az, hogy mi magunk tartsuk fenn saját tekintélyünket. Önök azért akarnak egyeseket megbuktatni — mondotta —, hogy a párt megbukván, könnyebben diadalmaskodjanak: megfeledkeznek arról, hogy a Közlöny 23—24. számában voltak cikkek, melyek tagadván azt, amit az országgyűlés mondott az áruló dinasztiáról, meghazudtolva az országgyűlés határozatát, azon dinasztiát mentegetni kezdték".

Az egyre éleződő belső válság, a békepárt egyre határozottabb fellépése nemcsak a baloldal, hanem Kossuth és az általa következetesen képviselt nemzeti ügy számára is egyre komolyabb veszedelmet jelentett. Jól érezte Kossuth is, érezte, hogy menynyire bizonytalanul áll az országgyűlés többsége a függetlenségi harc oldalán, s éppen ez volt az, ami számára nemcsak a külső reakció, hanem a belső ellenzékkel szemben is, a belső bizonytalanság szempontjából is olyan sürgőssé tette, hogy mielőbb katonai sikerekre támaszkodjék. A sikereket s ezzel április 14-ét — a függetlenség elvi deklarációját a tavaszi hadjárat meg is hozta a nemzet számára, de csak a sikerek és a függetlenség elvi deklarációja egymagukban még távolról sem jelentették sem a reakció megsemmisítését, sem a nemzeti függetlenség biztosítását.

* Papp Dénes: Parlament Debrecenben. II. 40. o.

6. fejezet

Az ellentétek kiéleződése a politikai és a katonai vezetés között. — Váci kiáltvány. — Kossuth sikertelen kísérlete Görgey leváltására. — Tiszafüredi kompromisszum és a tavaszi hadjárat. — Kossuth kísérlete, hogy a katonai sikereket felhasználva politikailag tegye lehetetlenné az árulást. — Április 14., a függetlenségi nyilatkozat

A kormányzatnak nemcsak az országgyűlésben kellett felvenni a harcot a megalkuvókkal, de minden eddiginél új és komolyabb problémává vált számára, hogy magában a hadvezetésben is és elsősorban a Görgey által vezetett főseregben felszámolja és gyökerében kiirtsa a megalkuvás szellemét és a vezetés demokratizálásával biztosítsa a nemzeti önvédelem érdekeit, az országgyűlés végsőkig való harcra vonatkozó határozatának következetes és ingadozástól mentes végrehajtását.

Pest kiürítése nemcsak politikailag, nemcsak a Debrecenbe költöző képviselőházban, hanem a hadseregben is mély erjedés és válság forrásává vált. Pest kiürítésekor a tisztek egy része vonakodott továbbmenni Görgeyvel, Pesten maradt, hogy csatlakozzon Windischgrätzhez. De a tisztikar Görgeyvel tartó része is erősen ingadozott, bizonytalannak látta a jövőt, visszariadt a debreceni kormány radikalizálódó politikájától. Jelentős részét csak az tartotta vissza a dezertálástól, hogy Windischgrätz elvakultságában és elbizakodottságában a Pesten hozzá átmenteket is lefogatta és hadbíróság elé állítva bebörtönöztette. A visszatérés tehát lehetetlenné vált. Az akaratukon kívül a forradalom oldalára került monarchista régi tisztek többségének ettől fogva a számukra kényszerű harcban egyre inkább az lett a célkitűzése, hogy a fegyverek erejével kényszerítsék ki, tegyék lehetővé azt a kiegyezést, a dinasztia hűségéhez való visszatérést, mely szépszerével már lehetetlenné vált számukra. A monarchista tisztikar többsége visszariadt attól, hogy az életre-halálra szóló harc útjára lépjen volt urával, a Habsburg dinasztiával szemben. A megmaradt volt császári tisztek, kik a magyar alkotmányra letett és a császár által megparancsolt esküjük szentségét tiszteletben tartották, így olyan elvi alapot kerestek, mely magatartásukat igazolhatná, mert az utolsó hónapok eredményeiből látták, hogy a szabadságharc mindinkább balra tolódik és az ügyek intézésére a radikálisok bírnak a legnagyobb befolyással. A balszerencse felébresztette bennük a császári tiszti

voltukat és olyan ajtókról, ösvényekről akartak minden eshetőségre gondoskodni, melyeken keresztül Windischgrätz-cel megegyezhetnek.* Görgey, hogy a tisztikart a hadsereg részére megmentse, egy nyilatkozattal igyekezett megnyugtatni seregének régi, az osztrák ezredekből származó törzsét és tisztikarát. Január 4-én Vácon nyilatkozatot adott ki, melyben megállapítja, hogy „a magyar királyi felső dunai hadsereg, melynek törzse és értelmisége annakelőtte az egységes osztrák hadsereghez tartozott, mielőtt a magyar királyi hadügyminisztérium szentesítésével a magyar hadügyminisztérium alá nem rendeltetett és a magyar ezredekkel nem egyesíttetett, engedelmeskedve Magyarország alkotmányos királyának, a magyar alkotmányra letett esküjéhez híven, először a nádor főherceg vezénylete alatt Jellachich-csal szállt szembe és azóta, a sokféle politikai zavar ellenére, esküjéhez mindig híven csak a felelős magyar királyi hadügyminisztérium parancsait, vagy az ez által törvényesnek elismert Honvédelmi Bizottmány utasításait követte. Ezen elvitázhatatlan tényre támaszkodva — írja tovább a kiáltvány — a feldunai hadtest először a leghatározottabban tiltakozik minden afféle ráfogás ellen, mintha valaha bármelyik magyarhoni pártnak magánérdekeit szolgálta volna; s az ilyesféle híreket alávaló rágalmaknak nyilvánítja. Másodszor ugyanakkor leszögezi a kiáltvány, hogy hasonló határozottsággal fog a feldunai hadtest mindazok ellen fellépni, kik az országon belül netalán idétlen republikánus izgatásokkal az alkotmányos királyságot felforgatni megkísérelnék."

Görgeyt a kiáltvány kiadására kétségkívül a seregében s tisztikarában mutatkozó válság indította erre. A kompromisszumért egymagában, mely bizonyos tekintetben szükséges is volt, távolról sem lehetett volna őt elítélni. Hisz ebben a helyzetben még maga a Honvédelmi Bizottmány sem vetette fel a trónfosztás kérdését, változatlanul a 48-as alkotmány és a Ferdinándhoz való hűség alapján állt. Tehát egy egyszerű nyilatkozat, mely leszögezte volna a hadsereg alkotmányos álláspontját, s csupán azt a célt szolgálta volna, hogy megnyugtassa a tisztikar lojális érzelmű és a forradalomtól visszariadó részét, bizonyos értelemben ugyanolyan hasznos lehetett volna, mint az, hogy a baloldal szeptemberben bizalmat szavazott Batthyánynak. Időt adhatott volna a sereg demokratizálására és a tisztikar újjászervezésére. A váci kiáltvány azonban nemcsak erre szorítkozott. Igaz, egyrészről megmutatta a tényleges nehézségeket s Görgeynek a hadsereg egységének és tisztikarának megmentésére irányuló törekvését, de másrészről a Honvédelmi Bizottmány elleni támadásával, a baloldal elleni kirohanásával, túlzásaival megmutatta Görgey antidemokratikus, baloldalellenes beállítottságát is. A hiba nem abban volt, hogy Görgey a váci kiáltványban kompromisszummal próbálta áthidalni a válságot. A hiba az volt, hogy Görgey jóval tovább ment annál, amit az adott hely-

* V. ö. Meyer Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. 8. o.

zet és a tisztikar megnyugtatása megkövetelt. A hiba az volt, hogy maga sem értett egyet a Honvédelmi Bizottmány, a debreceni kormány radikálizálódó irányával, antidemokratikus beállítottságánál fogva maga is szemben állt azzal. Nem értette meg a Honvédelmi Bizottmány politikáját, nem értette meg azokat a rendkivüli nehézségeket, melyekkel Kossuthnak meg kellett küzdenie és a hadsereget ért minden bajért, minden nehézségért egyedül Kossuthot és a Honvédelmi Bizottmányt tette felelőssé. Ahelyett, hogy szembefordult volna tisztikarának hangulatával, maga is átvette ezt a hangulatot. A tisztikarnak tett reakciós engedménnyel, kiáltványának reakciós túlzásaival, maga is a reakció eszközévé vált. A kiáltvány — amint Steier írja — valószínűleg tanácskozásoknak volt az eredménye és azt is magával hozta, hogy Görgey, ámbár köztudomás szerint kíméletlen fegyelmet tartott seregében, a kormánnyal való ellentéte következtében függő helyzetbe került a tisztikarával szemben. Ez utóbbira támaszkodva önállóságát kívánta hangsúlyozni a kormánnyal szemben, s ezzel bizonyos értelemben maga fölé helyezte saját tisztikarát; e monarchikus tisztikarnak tett engedményei útján a reakció eszközévé vált. A nyilatkozat nemcsak Debrecenben a baloldal és a Honvédelmi Bizottmány körében keltett jogos visszatetszést, de méltatlan és helytelen támadást látott abban Klapka is, aki emlékirataiban a váci proklamációról a következőket írja: Görgey váci proklamációját azért adta ki, „mert különben aligha tudta volna a korábbi osztrák tiszteket a magyar ügyhöz bilincselni. E céljának elérésére rosszul választotta meg a formát és egyáltalán nem volt szükséges a hadsereg előtt oly megbocsáthatatlan módon pelengérre állítani a kormányt, melytől mégis kizárólag függött a háborúnak vezetése és folytatása."*

Csakhogy Görgey botlása, az, hogy rosszul választotta meg a formát, egyáltalában nem volt véletlen tévedés vagy véletlen jelenség, hanem egyenesen következett Görgey forradalomellenes, antidemokratikus beállítottságából. Szükségszerű következménye volt annak a megtorpanásnak, mely a nehézségek növekedésével egyaránt jelentkezett a debreceni országgyűlésen, a konzervatív szárnynak Kossuthtal való szembefordulásában és Görgey váci nyilatkozatában. Görgey a váci kiáltvánnyal a monarchista tisztikarnak tett engedménnyel pillanatnyilag kétségkívül megóvta a hadteste egységét; a téli visszavonulás útján seregét újjászervezte és harcképessé tette, de elvesztette a legfontosabbat, elvesztette Kossuthnak és a nemzeti ügy mindenre kész híveinek a bizalmát.

Kossuth, kinek bizalma Görgey iránt már a szakadatlan visszavonulások idején megingott, elhatározta Görgey leváltását, s Kossuth e lényegében helyes elhatározásán nem változtatott Görgey sikeres téli hadművelete sem.

Görgey tavaszra harcedzett, kipróbált sereggel jelentkezett a Felső-Tiszánál, serege egyike lett a kormány legjobban fegyelme-

* Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1886. 129—130. o.

zett és begyakorolt hadtesteinek. Seregének kitartása és hősiessége méltóképpen csatlakozott a nép spontán harckészségének példáihoz, s megmutatta, hogy megfelelő vezetés mellett a magyar népben megvan a képesség arra, hogy mint szervezett fegyveres erő is fölébekerekedjen az idegen elnyomónak és szétzúzza a császáriakat.

A hadműveletet, mely a szabadságharc egyik legjelentősebb fegyverténye, Horváth Mihály* a következőképpen jellemzi: „A sereget a visszavonulás során a Garam völgyében a szekereknek végtelen sora követte, a tisztek podgyászán kívül a legkülönneműbb állami és felszerelési anyagokkal, egy mozgó fegyvergyárral, ón- és rézkészletekkel, a bányavárosokban bevásárolt gyarmati árukkal, kávéval, cukorral stb. megterhelve. Ezek mind olyan állami szállítmányok voltak, melyeket a kormány még Pestről való kivonulása előtt rendelt a fővárosba, s most útközben vette át a sereg, s vitte magával, hogy megmentse a kormány számára. A Vágvölgyön keresztül haladó csapatokkal ugyancsak többszáz szekéren a bányavárosokban talált vert pénzt s nyers arany, ezüst és más becses érckészletet takarítottak el az ellenség elől. Maga Görgey is ezen utóbbi osztályokkal kelt útra január 26-án Besztercebányáról. Az út rendkívüli megpróbáltatás elé állította a sereget. A Garamvölgyből ugyanis a Vágvölgybe csak a Sturecz hegyen át lehetett eljutni, mi téli időben nem kevés bajjal járt. A negyedfélezer lábnyi magas hóval fedett Stureczen átvezető út számos hegyipatakon, iszonyú mélységek mellett kígyózik a meredek sziklafalak körül. A gyalogságnak még csak könnyebb dolga volt, de a lovasságnak gyakran le kellett szállnia és kézen vezetni lovait a sikamlós, szédítő és keskeny utakon és hidakon. A tüzérség viszont csak emberfeletti erőfeszítéssel tudott előrejutni ágyúival. A gyalogságból egész zászlóaljakat kellett kirendelni, hogy a nehéz lövegeket és társzekereket a meredek helyeken előretolják. Néhol a hidak oly keskenyek voltak, hogy a nagyobb járművek csak szétszedve juthattak rajtuk keresztül. Az utászok mindenütt előljártak, hogy az akadályokat, amennyire lehet egyengessék, elhárítsák, az utóhad viszont a sereg háta mögött az utakat és hidakat rontotta el a netalán utánuk nyomulni akaró ellenség elől. Dacára a rendkívüli nehézségeknek, a sereg 16 órai menetben szerencsésen feljutott a hólepte hegygerincre. Görgey maga, ahol csak nehézség, baj fordult elő, mindenütt jelen volt intézkedve, tanácsolva, bíztatva és ösztönözve a legénységet.

A visszavonulás legnagyobb haditénye Branyiszkó bevétele volt. Miután Schlick császári tábornok megtudta, hogy a magyar hadak a Szepességbe érkeztek, Branyiszkó hegyét, mely Szepest Sárostól elválasztja, s melyen keresztül vezet az út Eperjesre több század gyalogsággal és ágyúkkal rakta meg. Görgey a hegy bevételére Guyon hadosztályának adott parancsot, mely a bányavárosokban szenvedett veszteségei után most csak egy nógrádi önkéntes és

* A függetlenségi harcok története, 261—262., 274—275. o.

a 13-ik és 33-ik honvéd-, jobbára a bányavárosokból alakított zászlóaljakból, egy vadász-, egy utász- és ugyanannyi huszárszázadból és 24 ágyúból, összesen 3000 emberből állt. Guyon február 5-én délután kezdte meg a hegy ostromát. Az ujonczászlóaljakat az ellenség kedvező helyzetéből erős ágyútüzével többízben visszavonulásra kényszerítette. Végre Guyon, ki rettenhetetlen bátorságának már többízben tanujelét adta, s kit egyébként forradalmi beállítottsága miatt Görgey nem igen kedvelt, maga állott a 33. zászlóalj élére és a kanyargó úton 20 erős hegyiállásából egymás után verte ki az ellenséget. Több ágyút szuronyszegezve foglalt el és éjfélre utolsó állásaiból is kiverte az ellenséget, s bevonult Eperjesre.

Görgey a téli visszavonulást sikerrel fejezte be, Kossuth viszont megkísérelte, hogy Görgeyt leváltsa és a nemzeti háború következetes végigvitele szempontjából megbízható fővezérrel helyettesítse. S Kossuthnak igaza volt, amikor a forradalom iránti törhetetlen hűséget és ingadozásmentes magatartást tartotta a legfontosabbnak s ezt kívánta biztosítani a hadvezetésben is.

Ezt akarta elérni Dembinszkynek a magyar fővezérletre való meghívásával. Minthogy a magyar seregek körében nem látott olyan megfelelő egyéniséget, akire a reakcióval való leszámolás és megfelelő katonai tapasztalatok szempontjából egyaránt nyugodtan rábízhatta volna a harc vezetését, a lengyel szabadságharc egyik kiemelkedő alakját, Dembinszkyt hívta meg a magyar seregek élére. Dembinszky sajnos alkalmatlannak bizonyult a feladat sikeres megoldására. Ez teljességgel nyilvánvalóvá vált már működésének első szakaszában is. Dembinszky sikertelen működésével kapcsolatban lehet vitatkozni Dembinszky terveinek és tevékenységének értékelése körül, kétségtelen azonban, hogy Dembinszky, ha a válság forrását tekintjük, eleve olyan feladat elé került, melynek megoldása számára lehetetlen volt.

A hadvezetés kérdése lényegében politikai kérdés volt, akárcsak a megalkuvókkal való leszámolás az országgyűlésen. A kérdést se itt, se ott nem lehetett a politikai kérdés, a reakcióval való leszámolás megkerülésével megoldani. A megoldásnak elsősorban politikai feltételei voltak s Dembinszky meghívása lényegében a kérdés megkerülését jelentette. Görgeyt s vele a nemesség jórészét kétségkívül a forradalom ereje, osztrákgyűlölete, nemzeti érzése vitte bele a bécsi udvar elleni fegyveres harcba, s a nemzeti lelkesedés ellankadása, a népfelkeléssel kapcsolatos rossz tapasztalatok s a nehézségek növekedése tették bizonytalanná. A problémát, ami lényegében nemcsak Görgey, hanem a középrétegek többségének a problémája volt, csak a forradalom továbbvitele oldhatta volna meg. Erre megvolt a lehetőség. Ha nem is egy radikális földreform, de a hazaáruló főrendek vagyonának az elkobzása s a legégetőbb sérelmek orvoslása jelentős mértékben kiszélesíthette volna a nemzeti ellenállás bázisát. A forradalom továbbvitele, erejének a megsokszorozása nyilt állásfoglalásra késztette volna a nemesség kétlaki, politikailag megalkuvó részét, világosan elkülönítette volna egymástól a nemzeti

önállósághoz és a reakció érdekeihez ragaszkodó részt. A forradalom erőinek a megnövekedése kétségkívül nagyobb vonzóerőt gyakorolt volna az ingadozó, nehézségektől megriadó és az erősebb félhez húzó értelmiségi részre is, biztosabb perspektívát nyujtott volna nekik. Kossuth sajnos ezt a lépést nem volt képes megtenni. Ugyanakkor, amikor egyik oldalon Görgey leváltásával és Dembinszky kinevezésével a hadseregben a reakcióellenes eltökéltség fokozását és a megalkuvás, az ingadozás szellemének felszámolását kívánta biztosítani, a másik oldalon a birtokososztály, a nemesi országgyűlés és a tisztikar legalitáshoz ragaszkodó részének a megnyugtatására az V. Ferdinánd által kinevezett Mészárost tette meg hadügyminiszterré. Azt a Mészárost, aki egész addigi működésével bebizonyította: „Embere a mult rögeszméinek, a mult balítéleteinek s nem embere a jelennek, annál kevésbbé a jövőnek... A vármegyista párt ragaszkodik hozzá, minden szerencsétlen tapasztalat ellenére. Miért? Azért, mert benne azon utolsó foggantyút látja, melyen, ha kelletik, magukat az osztrák dinasztiához ismét felhúzhatják."*

Kossuth ugyanakkor, amikor Dembinszky révén biztosítani kívánta a hadseregben a reakcióval szemben való ingadozásmentes vezetést ott, ahol ennek a vezetésnek a demokratizálását alapvetően kellett volna megoldani, maga is a kompromisszum politikáját követte, megtürte, sőt újra megerősítette a megalkuvás embereinek a pozícióit a vezetésben, ahelyett, hogy leszámolt volna velük. Ha Kossuth képes lett volna a forradalom alapvető problémájának a megoldására megfelelő erőt biztosítani, ez kétségkívül magát Görgeyt is, akiben mint a középrétegek képviselőjében két lélek lakozott, s akiben megvolt a hajlandóság, a készség az idegen osztrák uralom elleni harcra is, messzebb juttathatta volna a reakcióval való következetes leszámolás útján, Kossuth ellentmondó, a hadseregben a reakcióval való leszámolásra, a politikában a megalkuvással való kompromisszumra törekvő politikája a kérdést, a válságot nem oldhatta meg. Dembinszky kinevezése így lényegében a tényleges probléma megkerülését jelentette s magát Dembinszkyt eleve olyan helyzet elé állította, melyben több vagy kevesebb katonai tehetség mellett is egykép kudarcot kellett vallania. Kinevezése ilyen körülmények között a válság megoldása helyett szükségképpen csak ki kellett, hogy élezze az ellentéteket, melyeket gyökeresen csupán egy politikailag lényegesen erősebb, a hadsereget forradalmi módon demokratizáló és a nép széles tömegeit forradalmi módon mozgósító kormány oldhatott volna meg. Enélkül a bizalmatlan tisztikar ellenállásával szemben történt kinevezés, mely arra kárhoztatta Dembinszkyt, hogy ismeretlen területen és ismeretlen erők között működjék, csak bukására vezethetett.

Kossuth január 29-én nevezte ki Dembinszkyt fővezérré, február 12-én rendelte Görgeyt Dembinszky alá. De az alig két héttel később, február 26-án lezajlott sikertelen kápolnai csata s az azt követő

* Március Tizenötödike, 1849 II. 23. 9. o.

tiszafüredi visszavonulás már végsőkig kiélezte a helyzetet a magyar seregek tisztikara és Dembinszky között. A tisztikar a Honvédelmi Bizottmánynak a seregnél tartózkodó kormánybiztosától, Szemerétől Dembinszky azonnali leváltását követelte. Szemere, aki előbb mindent megtett Dembinszky támogatására a március 3-i tiszafüredi haditanácsban, hogy a helyzetet megmentse, a tisztikar egységes követelésének, mely nemcsak a Görgeyhez közelálló tisztikarnak, hanem a hadsereg Görgeytől független részének is egységes és határozott követelése volt, kénytelen volt eleget tenni. Ideiglenesen Görgeyt bízta meg a sereg vezényletével és a vezetés végleges tisztázására Kossuthot hívta a táborba.

Szemere rendelkezéseit Kossuth, aki két nappal később, március 5-én érkezett Tiszafüredre, kénytelen volt maga is helybenhagyni. Aggodalma ellenére is — Vécseyvel való átmeneti kísérlet után — úgy érezte, hogy kénytelen a sereg élére állítani azt, akit, ha még nem is hitt árulónak, aminek Görgeyt a baloldal tartotta, de bizonyára veszélyes vetélytársnak, olyan embernek, aki nem riad vissza a katonai diktatúrától. Görgey a maga részéről mindent elkövetett, hogy Kossuth aggodalmát eloszlassa. Önzetlenséget mutatott, s arról igyekezett meggyőzni Kossuthot, hogy nincs szükség fővezérre, hanem Damjanich, Aulich és Klapka tábornokok és ő közösen felelnek meg a legjobban a fővezéri tiszt kötelességeinek. Kossuthot meglepte ez a nem várt önzetlenség, félelem és bizalom közt habozva, a tábornokokkal tartott hosszú tanácskozások után Görgeyt helyettes fővezérnek nevezte ki.

Kossuth tiszafüredi megegyezése ezzel mind az országgyűlésben, mind a hadseregben biztosította az önvédelmi harc kérdésében az egységet, a Honvédelmi Bizottmány célkitűzéseinek az elfogadását. A megegyezés azonban se itt, se ott nem jelentette az ellentmondások alapvető feloldását. A tiszafüredi megegyezés a hadsereg felé ugyanúgy kompromisszum volt, mint kompromisszum volt a január 13-i határozat az országgyűlésen. A szabadságharc döntő győzelme viszont a kérdések megoldását követelte, a forradalom továbbvitelének a kérdését állította, mint az előrejutás döntő előfeltételét, Kossuth és a baloldal elé. Enélkül a tavaszi hadjárat katonai sikerei, mint azt az események megmutatták, nem a reakció felett aratott döntő győzelemhez, hanem csak a szabadságharc politikai és katonai ellentéteinek új és minden eddiginél súlyosabb kiéleződéséhez vezettek.

Kossuth március 30-án bízta meg Görgeyt a sereg fővezérletével. Görgey Klapkával és Damjanichcsal, vezértársaival és vezérkarával való megbeszélés alapján megállapította haditervét, melynek célpontjául nem Pest, hanem Komárom felszabadítását jelölték ki, s ennek megfelelően a támadás irányát részint Hatvan, részint Jászberény, Nagykáta felé adták meg. A Görgey irányítása alatt újra meginduló hadműveletek során a magyar seregek rövid egy hét alatt egymást követő győzelmes csaták, az április 2-i hatvani, az április 4-i tápióbicskei, április 6-i isaszegi csata után április

7-én Gödöllőig nyomultak előre, április 10-én Vácnál, 19-én Nagysarlónál verték meg a császári seregeket.

A hatvani csata után már nagy izgalom volt a felszabadulást váró fővárosban is. A még császáriak által megszállt városban „a lakosság remény és félelem közt várta a tudósítást a történtekről; de a hadi hatóság mélyen hallgatott. Azonban már e hallgatás is azok részéről, kikről tudatott, hogy minden, bármily csekély előnyt azonnal óriási alakban szoktak kihirdetni, értésére adta a közönségnek az ügyek állását. Még több világot merített ez ama szigorú rendeletekből, melyek falragaszok által adattak tudtára. E rendeletek egyike szerint a város utcáin minden csoportozás keményen tilalmaztaték; másika meghagyta azon házak lakóinak, melyek a József-laktanyától a Láncz-hidig készített palánkolat mentében feküdtek, hogy lakjaikat az első ágyúszóra elhagyni s más városrészekbe költözni kötelesek. A városban mondhatatlan izgatottság uralkodott; az utczákon, dacára a tilalomnak, néptömegek hullámzának, mohón kérdezgetve egymást a történtekről. A széles karimájú, úgynevezett miniszter-kalapok, vörös tollakkal felékesítve, melyek, mint a forradalomhoz való ragaszkodás jelei, szigorúan be voltak tiltva, a remények ébredtével ismét napvilágra jöttek, s csak újabb fenyegetések által riasztattak el mégint az utczákról. A Sz. Gellért hegyére seregesen vándorolt fel a kíváncsi nép, nézni, vajjon közeledik-e már a magyar sereg? Még a magyar papírpénz is, melynek birtokosaira szigorú büntetés volt kihirdetve, forgalomba kezd vala jőni s a százasok 85 forinton kapósakká lőnnek. A félénkebb lakosok nagy számmal költözének ki a városból, félvén a bekövetkezhető utczai harctól s a város ágyúztatásától a budai várhegyről."*

Április 26-án a magyar seregek elérték és felmentették Komárom várát. A fiatal magyar honvédseregek tehát alig egy hónap alatt tönkreverték Windischgrätz csapatait, melyek képtelenek voltak bárhol is megvetni a lábukat, vagy bárhol is komoly ellenállást kifejteni a magyar seregek előrenyomulásával szemben. Ebben a néhány hétben a nemzet és a sereg vezéreit, Kossuthot és Görgeyt, valamint a sereget ugyanaz az egységes akarat hatotta át: az ellenség megsemmisítését és a győzelmet nemcsak Kossuth, hanem Görgey is teljes szívvel kívánta. A hatvani csata előtt a következő utasítást adta alvezéreinek: „Minél erősebb az ellenség, annál energikusabbnak kell lenni a támadásnak, annál nagyobb leend annak dicsősége, aki az ütközetet vezeti és annál eredményesebb a győzelem, melyet szent ügyünkért az egész emberiség ügyéért kivívunk."** A győzelemsorozat nyomán feltámadó általános lelkesültség Görgeyt is magával ragadta. Gödöllő megszállásának estéjén, április 7-én az elért eredményt a következő lelkes levélben tudatja Kossuthtal: „Főhadiszállás, Gödöllő, ápr. 7-én este 10 órakor. Isten ismét megáldá a mai napot, Budapesttől három órányira van főhadiszállásunk, Windischgrätz és Vazaljai még ma reggel ugyanez sza-

* Horváth Mihály: i. m. 420. o. (Függetlenségi harc története.)
** Steier: Kossuth és Görgey II.

lonban voltak, melyben jelen soraimat írom, még helyük sem hült meg jóformán. A hercegi palota előtt őrtüzek égnek, s mellettük vidám huszároknak bokrétát osztogat a helység fehérnépe. Gödöllőtől Isaszegig Klapka tábora dalol a megnyert nap után, míg egy másik táborunk Kerepesen túl terjeszti ki előőreit. Mai előrenyomulásunk egyébiránt ütközet nélkül történt, csak a mindenfelé futó ellenség után küldünk néha egy-egy nyomatékos útbaigazítót. Komárom állapota iránt is megnyugtató hireket kaptunk, Isten áldjon titeket. Nem vagyok képes két sornyi eszme láncolatot leírni. Hiába nagyon közel vagyunk Pesthez, hova tudod sok mindenféle érdek vonz. Seregünknek ma a következő napiparancsa volt: „Előre minden áron! Éljen a haza! Görgey."*

A közös ügyért folyó erőfeszítés s a győzelemsorozat rövid időre zavartalanná tette Kossuth és Görgey együttműködését, teljessé az egyetértést. Ezt az összhangot azonban csakhamar az ellentétek újabb kiéleződése váltotta fel. Kossuth az offenzíva diadalmas kibontakozásával elérkezettnek látta az időt, hogy végérvényesen betegye az ajtót a megalkuvás, a győzelmeket esetleg megegyezésre kiaknázni kívánó békepárt előtt. Erre az olmützi, a nemzet önállóságát megszüntető március 4-i császári manifesztumra adandó választ kívánta felhasználni.

A bécsi reakció a február 26-i kápolnai csata után Windischgrätz tudósítása alapján azt hitte, hogy a lázadókat tönkreverték és a harcot csakhamar be lehet fejezni. Ebben a hitben az udvar elérkezettnek látta az időt, hogy terveivel nyiltan is kilépjen és március 4-én nyilatkozatot adott ki, melyben bejelentette, hogy az uralkodó a birodalmi egység alapjára helyezkedik s ebből kiindulva megszünteti Magyarország politikai és territoriális különállását. A reakció azonban elsiette magát, korán leplezte le célkitűzéseit, s csak a felháborodást és harckészséget növelte a magyar csapatok még addig ingadozó részében is.

Kossuth Gödöllő megszállása után Görgey előtt felvetette a Habsburg-ház trónfosztásának a kérdését. Rámutatott arra, hogy ezt a lépést a harc továbbfolytatása elkerülhetetlenné teszi; sem az ország népét, sem a külföldet nem lehet többé bizonytalanságban hagyni a nemzeti kormány célkitűzései tekintetében. Hivatkozott arra, hogy a függetlenségi nyilatkozat elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy az országot mint valóban önálló országot értékeljék és támogatásban részesítsék. Végül törhetetlen optimizmusának adott kifejezést és hivatkozott arra, hogy a magyar nép harca a reakció ellen az egész haladó Európa, az európai progresszió érdekeit képviseli, történelmi feladata van és a haladásért küzdő népek megmozdulásával, előbb vagy utóbb győzedelmeskednie kell. „Magyarország győzelmét a gyűlölt uralkodó kormányzási elv ellen ugyanannyi győzelmes fölkelés fogja követni, ahány leigázott népe van Európának. Győzelmünk bizonyos, de mi sokkal többet

* Március Tizenötödike, április 10-i 49. szám.

tehetünk, mint csupán magunkért küzdeni: nekünk mindazoknak szabadulásáért is kell küzdeni és győzni, akik nekünk kívánják a győzelmet" — mondotta Kossuth Görgeynek.* Görgey nem tudott egyetérteni Kossuth indítványával, arra hivatkozott, hogy a maga részéről a függetlenségi nyilatkozatot sem jogszerűnek, sem hasznosnak a nemzetre nézve nem tekintheti, mert: „Magyarország elszakadása Ausztriától nem lenne többé igazságos ügy és az érte való küzdés többé nem a törvény mellett, hanem már a törvény ellen való küzdelem lenne. Nem önvédelmi harc többé, hanem az egész monarchia fennmaradása ellen intézett támadás... A függetlenségi nyilatkozattal ősrégi érdekeket és szimpátiák milliárdjait halálosan megsértik és a forradalom összes szerencsétlen következményeit Magyarországra zúdítjuk, mivel a régi csoportokat, haderőnk magvát esküszegővé tesszük és ezzel erkölcsileg enerváljuk. Minden következő nap bennünket gyengébbnek fog találni, míg ellenfeleink minden szomszéd államban ellenünk, ‚Európa egyensúlyának megzavarói ellen' természetes szövetségesekre fognak találni."**

Emlékiratai szerint Görgey négyszemközti beszélgetésben politikai öngyilkosságnak minősítette a trónfosztás kimondását és határozottan ellenezte a függetlenségi nyilatkozatot. Mikor azonban Kossuth erről a kérdésről kikérte Görgey főtisztjei, Klapka, Damjanich és a többiek véleményét, s azok nem szóltak ellene, Görgey sem nyilatkozott.

Duschek szerint Kossuth már március végén a Honvédelmi Bizottmány egyik ülésén a március 4-i császári manifesztumra adandó méltó válasz gyanánt felvetette a trónfosztás kérdését, akkor kisebbségben maradt javaslatával; Gödöllőről április 12-én Debrecenbe visszatérve, azonban Görgey negatív állásfoglalása ellenére is hozzálátott szándéka megvalósításához. Még aznap estére egybehívta a Honvédelmi Bizottmányt és ott újra felvetette a trónfosztás kérdését. A késő éjjelig tartó megbeszélés során a Bizottmány tagjai kitérően válaszoltak és arra kérték Kossuthot, hogy a tárgyalást halassza másnapra. Kossuth — mint Steier írja — hozzájárult ehhez, de egyúttal azt is bejelentette, hogy ha nem is mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, hanem mint képviselő kötelességének tartja, hogy nézeteit kifejtse az országgyűlés előtt. Duschek és Nyáry a Honvédelmi Bizottmány ülése után megállapodtak, hogy a békepárttal együtt mindent el fognak követni, hogy Kossuth szándékát, a trónfosztás keresztülvitelét megakadályozzák. A baloldal és a Március Tizenötödike viszont minden erejükkel támogatták Kossuthot, mindent megtettek, hogy egész horderejében feltárják a trónfosztás jelentőségét és ennek érdekében az egész nemzeti közvéleményt mozgósítsák Kossuth mellett, a reakció ellen.

„A március 4-iki manifesztumra válaszolni kell — írja a

* Görgey emlékiratai, II. kötet. 9. o.
** Steier: i. m. 187. o.

Március Tizenötödike —, a császári manifesztum Magyarország minden becsületes lakosát, magyart és nem magyart, kormánybiztost, táblabírót, arisztokratát, katonát és civilt fel kell, hogy villanyozzon, egyetlen egységbe kell, hogy forrasszon az önkényuralom ellen, a nemzet jogait megsemmisítő nyilatkozatra minden becsületes magyarnak csak egy válasza lehet: „Nem alkuszunk többé az osztrák dinasztiával!" Azóta — írja a lap — ágyúink tüze mérgesebb, katonáink „fegyvere véresebb s a huszárok és a honvédek nekigyürkőzve, mint bőszült oroszlánok rohannak a hitszegő dinasztia zsoldosaira". „Mi demokraták vagyunk s csak mint demokraták viseljük a háborút és csakis mint demokraták birjuk az idegen civilizált népek szimpátiáját, — pedig ez a háborúnkban nem csekély tényező. A királyság pedig tüstént alkot arisztokráciát s így ha királyságra szavaznánk, megszavaznók a demokráciánk új tusáját." — Igyekszik meggyőzni a nemzeti közvéleményt a trónfosztás szükségességéről a Március Tizenötödike április 12-i száma. „Itt a három század óta szívszakadva várt perc — írja tovább április 13-án a lap —, melyben vissza kell lépnünk a nemzetek sorába, hol székünk oly régen üresen és gyásszal bevontan áll. Megérkezék a pillanat, melyben bátran kell fellépni s kimondanunk mibenlétét azon helyzetnek, melyben a tettek mezején oly régóta vagyunk. Fel kell lépnünk mint azon nemzethez illik, mely néhány rövid hónap alatt csodákat művel, mely semmiből teremteni tudott, mely képes volt kijátszani, megtörni és megsemmisíteni annyi cselt, gazságot és árulást, mellyel ellenségeink minket minden oldalról elárasztottak. Bekövetkeztek a napok, megérlelődtek a körülmények, hangos szózatot, kísérve ágyúink dörgésétől kell kibocsátanunk és tartózkodás nélkül, egy szívvel, lélekkel kell kinyilatkoztatnunk, hogy: Magyarország független ország s a Habsburgok dinasztiája e hazában mindörökre megszünt uralkodó lenni."

Kossuth látva a Bizottmány hangulatát, április 13-án titkos ülésre hivatta össze a képviselőházat, s mivel az eredménytelenül végződött, még egy lépéssel tovább ment, hogy lehetetlenné tegye a békepárt és az ingadozók szembefordulását, másnap, április 14-én nyilt ülésen indítványt tétetett, hogy a képviselőház tegye át üléseit a Nagytemplomba, ahol ezer ember vár arra, hogy tanuja lehessen a történelmi jelentőségű nyilatkozatnak. Voltak, akik tiltakoztak az áthelyezés ellen, a többség azonban magáévá tette az indítványt. A képviselők átmentek a Nagytemplomba, ahol már hatalmas tömeg várta az ülés megnyitását, s Kossuth itt a debreceni nép színe előtt tette meg újra történelmi jelentőségű javaslatát. Beszédében felsorolta a Habsburg-ház bűneit, majd kijelentette, hogy meggyőződése szerint a nemzet képviselőinek kötelessége „megtenni azon lépéseket, melyek magukban foglalják a biztosítást, hogy valamint az érettünk vérző vitéz hadsereg, úgy az annyi áldozatokat hozó nép el fogja venni méltó gyümölcsét áldozatainak, s hogy a harcnak vége nem alku lészen, egyesek javának vagy dics-

vágyának számára, hanem győzelem a szabadság, győzelem a nép és a nemzet számára". Éppen ezért azt indítványozta, mondja ki a Ház, miszerint: „Az ausztriai Ház árulása, hitszegése és a magyar nemzet ellen fegyverfogása által elszakítván a közte és köztünk fennálló kapcsolatot, Magyarország uralkodására méltatlannak nyilváníttatik, örökre számkivettetik: úgy másrészt meg kell mondani Európa népeinek, hogy midőn kényszerítve voltunk önvédelmünkért fegyvert fogni és az annyi veszélyek között vívott harcnak ezen gyümölcsét elidegeníthetetlen természetes jogainknál fogva magunknak decretáljuk, Európa népei irányában a békét és barátságot óhajtjuk és tisztelni fogjuk minden nemzetnek a jogát, de megkívánjuk, hogy a mienket is tiszteljék."*

Ugyanebben a beszédében Kossuth egyben bejelentette a felelős kormány alakítását: „Itt az idő — mondotta —, amidőn a kollegiális kormányzati rendszer többé a jelenkor nagyszerű igényeinek meg nem felelhet; — itt az idő, amidőn nem oly kormány kell, amely csak a Háznak választmánya, hanem oly kormány, amely egy kormánynak minden kellékeivel fel lévén ruházva, nagyobb körben, nagyobb hatalommal intézhesse a nemzet kormányzati ügyeit, de egyszersmind személyes felelősséggel is álljon az országgyűlés által a nemzet irányában s ne fedezhesse magát azon palásttal, hogy ő egy választmány, hogyha másképpen tetszik az országgyűlésnek, máskép határozhat és azt mondhatja, hogy a kollegiális kormányzatot akarja; — én nem. Midőn a nép viseli a terheket, vérzik ott, ahol kell és midőn a nép adja az áldozatokat, akkor kell, hogy a kormány férfiai is fejeikkel játsszanak, ha meg tudnak felejtkezni azon kötelességről, amely kötelesség az ő hű kezükre bizatik: s azért, mert ily felelősségre szükség van, azt indítványozom, Uraim, hogy addig is, míg a nemzet a fentebbi indítványok alapján az ország kormányzati rendszerének részleteit megállapítaná, méltóztassanak ideiglenesen, egy a személyes felelősségre fektetett kormányról gondoskodni akként, hogy annak tagjai bírjanak a kellő hatósággal és hatalommal, a nemzet javát eszközölni, de egyszersmind legyenek felelősek fejükkel, minden cselekvéseikért a nemzetnek."**

A baloldal támogatása és Debrecen népének közvetlen ellenőrzése mellett nem volt, aki szembe mert volna fordulni Kossuth javaslatával. A képviselőház a debreceni Nagytemplomban egy hang ellenvetés nélkül közakarattal mondotta ki a Habsburg-ház trónfosztását. A felelős kormányra vonatkozó indítványnál már volt felszólalás. A jobboldal, Kossuth és a balszárny vezetésével a kisebbségre támaszkodó kormányzás eshetőségére gondolva, ki kívánta venni a felelős kormány hatásköréből a Ház feloszlatásának a jogát és azt indítványozta, hogy ez a jog az országgyűlési testületé maradjon. A jobboldal ezzel kívánta eleve lehetetlenné tenni egy esetleges kisebbségi kormány létesítését. Madarász ezzel szem-

* Papp Dénes: i. m. II. kötet. 69. o.
** U. o. II. 71—72. o.

ben a Ház élénk közbeszólása és ellenkezése közben igyekezett védeni a létesítendő új kormány hatáskörét az országgyűlés többségével szemben. Ugyanő javaslatot tett, hogy addig is, „míg a nemzetgyűlés a kormányzási forma felett intézkednék, Kossuth Lajos képviselő, a nemzet képviselőinek összes akaratával a magyar álladalom elnökévé" választassék és a kormány alakítására utasíttassék. Kossuth, Madarász és a baloldal támogatásával, utolsó nagy diadalát aratta a képviselőházban. Kossuth debreceni győzelmét, a függetlenség elvi deklarációját azonban nem a tavaszi hadjárat dicsőséges befejezése, nem az elvi deklaráció feltételeinek gyakorlati biztosítása, ellenkezőleg, a szabadságharc új és minden eddiginél mélyebb politikai és katonai válsága követte.

III. RÉSZ

A BALOLDAL VERESÉGE ÉS A SZABADSÁGHARC BUKÁSA

1. fejezet

Április 14 és ellentmondásai. — A baloldal elszigetelődése. — Kossuth és a baloldal szövetségének meglazulása

Április 14-e, a függetlenségi nyilatkozat kétségkívül logikus következménye volt a szabadságharcnak. Egy esztendő küzdelme s azontúl 300 esztendő keserves szenvedése a nemzeti önállóság és a nemzeti szabadság minden igazi híve számára bebizonyította, hogy az alkudozás s az esetleges újabb megegyezés a reakcióval elkerülhetetlenül csak újabb szolgaságot hozna magával. A Batthyány-politika csődje, Windischgrätz kiáltványai és a kápolnai kétes ütközetet követő császári nyilatkozat, mely semmisnek minősítette a 48-as törvényeket, minden becsületes hazafi számára csak azt bizonyította, hogy félúton nem lehet megállni, megmutatta, hogy alkuról nem lehet szó, s mindazok számára, akik ragaszkodnak a nemzeti önállóság és függetlenség 48-as törvényeihez, nem marad más tennivaló, mint az utolsó emberig harcolni azért, ami nélkül a nemzet korszerű és szabad fejlődése lehetetlen. A „jóvátehetetlen hiba" 1849-ben nem a függetlenségi nyilatkozat volt, a hiba az volt, hogy a trónfosztást nemcsak hogy nem előzte meg, de nem is követte azoknak a politikai és szociális követelményeknek a megvalósítása, melyek egyedül biztosíthatták volna az ország függetlenségének az első nyilatkozaton túlmenő gyakorlati megvédelmezését és fenntartását.

Kossuth helyesen ismerte fel, hogy a reakcióval a nemzet életfontosságú jogairól alkudozni többé nem lehet, jól látta, hogy ha a nemzet szabadságot és önállóságot akar a maga számára, visszafordulni nem lehet. Jól látta, hogy ahhoz, hogy az 1848-as márciusi célkitűzéseket megvalósíthassa, előre kell mennie, mert minden engedmény, minden lépés hátrafelé elkerülhetetlenül és szükségszerűen a már elért eredmény maradéktalan elvesztését hozza magával. Kossuth, aki a nemzeti érdekek következetes képviselője volt, aki egész politikájában szem előtt tartotta, hogy a nemzet érdeke mindenek felett, nem riadt vissza attól, hogy szakítson a dinasztiával. Levonta a szabadságharc logikus következményét. Előrement nemzeti vonalon és ezen a téren szakítva a birtokososztály többségével,

kimondta az utolsó, a döntő szót, a feudalizmus és gyarmati szolgaság képviselőjének, a dinasztiának a detronizálását. A hiba azonban az volt, hogy ugyanakkor, amikor előrement *nemzeti vonalon*, nem ment előre, sőt visszafelé lépett *belpolitikai vonalon*, s ezzel összeütközésbe került helyes nemzeti célkitűzésének gyakorlati politikai követelményeivel. A hiba az volt, hogy Kossuth azokra támaszkodva kívánta megvédeni április 14-ét, akik ellől április 14-ével, a függetlenségi nyilatkozattal akarta elzárni a nemzeti érdekek elárulásának útját. Kossuth miután a baloldal segítségével szavaztatta meg április 14-ét a jobboldallal való kompromisszummal, a jobboldal számára tett engedményekkel akarta biztosítani politikai bázisát, tehát olyan erőkkel, melyek maguk ezt nem voltak hajlandók vállalni. Kossuth Görgey katonai sikereire hivatkozott, de összeütközésbe került e sikerek képviselőjével, Görgeyvel. Ez egymagában még nem lett volna végzetes a forradalom ügyére. A végzetes az volt, hogy Kossuth nemcsak Görgeyvel került szembe, hanem a forradalom követelményeivel is. Debrecenben a katonai sikerekre hivatkozott, de a baloldal segítségével és a debreceni nép támogatásával mondatta ki a trónfosztást. Az elvi deklaráció gyakorlati biztosítása a továbbhaladást követelte ezen az úton, az együttműködés megerősítését mindazokkal, akik a függetlenségi nyilatkozat jegyében őszintén és érdekeik szerint készek voltak harcolni. Kossuth azonban ahelyett, hogy ezen az úton ment volna tovább és politikailag is azzal az oldallal fonta volna szorosabbra a szövetséget, ahonnan egyedül remélhetett volna határozott támogatást, visszafelé lépett és a jobboldalnak tett engedményekkel akarta biztosítani politikai bázisát.

A baloldal Kossuth és a baloldal szövetségének a megszilárdítását, a Ház feloszlatását, ingadozóktól mentes radikális baloldali kormányzat megteremtését, a forradalom továbbvitelét javasolta Kossuthnak. Kossuth ezt a megoldást nem volt hajlandó vállalni. Ahelyett, hogy arra az oldalra és azokra az osztályokra vette volna az irányt, melyek saját érdekeik alapján is hajlandók lettek volna a nemzeti érdekek maradéktalan védelmére, változatlanul a megyei liberális nemességre kívánt támaszkodni, azokra az osztályokra támaszkodva kívánta a döntő lépést megtenni, melyek erre az elhatározott lépésre se erőt, se elhatározottságot nem éreztek magukban. Ezekkel az osztályokkal kedvező körülmények között a baloldal segítségével határozatokat lehetett ugyan hozatni, e határozatok gyakorlati biztosítását, végrehajtását azonban ez osztályok néppel ütköző érdekei miatt tőlük várni nem lehetett. Kossuth nem volt képes megszilárdítani és továbbfejleszteni szövetségét a baloldallal, mely 1848 márciusában, szeptemberében és decemberében a sikert, a reakció feletti győzelmet biztosította. Lényegében ez az ellentmondás volt az, ami a szabadságharc és a függetlenségi mozgalom erejének ellanyhulásához, politikai és katonai válságához vezetett. Hiba volna azonban Kossuth megtorpanásának okát egyedül nemesi származásában, osztálykorlátoltságában keresni. Abban,

nogy Kossuth nem volt hajlandó vállalni a Madarászék javaslata szerinti megoldást, döntő része volt annak, hogy nem látott elégséges erőt a baloldalban, mely elvesztette azt a kétségkívül keskeny, de eleven és hatékony tömegbázist, ami Pesten az országgyűléssel szemben egyre komolyabb súlyt, tényleges erőt biztosított számára. Debrecen nemcsak földrajzilag, de politikailag is megváltoztatta az önvédelmi harc feltételeit. Itt hiányzott még az a szűk városi és polgári réteg is, mely Pesten a döntő és válságos fordulópontokon, ha egymagában nem is nyujtott elég alapot a baloldal vezetőszerepének biztosítására, de elégséges volt arra, hogy Kossuthot balra vigye, szövetségét a baloldallal egyre inkább megerősítse. A forradalom továbbvitele Debrecenben, a parasztvárosban, ahol hiányzott a városi polgárság és munkásság, fokozottabban és sürgetőbben helyezte előtérbe a jobbágyság rendezetlen kérdésének a megoldását, mint a baloldal. Erre a lépésre maga, a többségében ugyancsak nemesi származású s megfelelő, nemesi rétegektől független ipari vagy városi osztálybázis nélkül a megyei nemességhez kapcsolódott radikális szárny sem volt képes. Madarászék politikailag ugyan helyesen képviselték és követelték Kossuthtól a forradalom továbbvitelét, a leszámolást a reakcióval, de ugyanakkor maguk is elmulasztották, hogy ennek szociális erőforrásairól gondoskodjanak. A baloldal elerőtlenedésének és elszigetelődésének igazi oka az volt, hogy ez a baloldal, amikor elvesztette kapcsolatát a pesti néppel s véle tömegbázisát, képtelen volt arra, hogy ezt a veszteséget a parasztsággal való kapcsolatának a megteremtésével pótolja, és a feudalizmus messzebbmenő felszámolását célzó demokratikus agrár-programmal biztosítsa a forradalom továbbvitelének és a nemzeti szabadságharcnak szilárd és tényleges erejét.

A radikális szárny az 1848 júliusi választási vereség alapvető okát egy esztendővel később sem volt képes kiküszöbölni, nem volt képes veresége tanulságait levonni és a feudalizmus messzebbmenő felszámolásának a programjával az ország népét mozgósítani. 1848 júliusa után a választásokon elszenvedett vereség ellenére, a baloldal számára a pesti néppel való együttműködés erőt adott arra, hogy e vereséget szeptemberben győzelemre váltsa, s Kossuthot juttatva a vezető helyre, Kossuth és a baloldal együttműködésével biztosítsa a nemzeti ellenállás előrevitelét. Ennek az erőforrásnak hiánya Debrecenben elszigetelte a baloldalt, s így az már nem képviselte azt az erőt, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy Kossuthot a vele való kapcsolat szorosabbrafűzésére s egy tisztán baloldali, radikálisan demokratikus és nemzeti kormány megteremtésére késztesse. Kossuth a Ház-feloszlatás megtagadásával ugyan még nem kívánt szembefordulni a baloldallal. A politikában, a harcban azonban, kivált döntő ütközet közben nincs megállás, s ebből következett, hogy az a tény, hogy Kossuth nem fogadta el Madarászék javaslatát — nem a meglévő állapot fenntartását, hanem a politikai vezetés jobbratolódását eredményezte. Kossuth így a döntő csata előtt, a legsúlyosabb válság előtt, amikor legnagyobb szükség lett

volna az erélyre, az ingadozástól ment és következetes politikára, a baloldallal való együttműködés megerősítésére, meglazította, feladta a baloldallal való szövetségét, és ezzel a gyakorlatban a kompromisszum politikáját engedte a kormányhoz, olyan politikának engedett teret a vezetésben, mellyel szemben semilyen erőfeszítéssel sem lehetett képes arra, hogy a válságot mégegyszer feltartóztassa, a szabadságharc ügyét győzelemre segítse.

2. fejezet

Az új felelős kormány kérdése. — A békepárt offenzívája a forradalmi szárny vezére, Madarász ellen. — A baloldal veresége. — A Szemere-kormány és politikája. — Forradalmi program és együttműködés a békepárttal. — Békepárti dicshimnusz és a baloldal éles kritikája a Szemere-kormány felett. — Az árulás a kormányon belül, Duschek pénzügyminiszter tevékenysége. — A békepárt felülkerekedésének társadalmi alapja

Kossuth április 14-e után a ház határozata értelmében tárgyalásokat kezdett, hogy megalakítsa új, felelős kormányát. A kormány jobbra- vagy balrafordulásának kérdése lényegében Madarász személye körül összpontosult. Kossuth kezdetben ingadozott. A jobboldal jól tudta ezt. Éppen ezért minden erejét megfeszítette, hogy egy Madarász ellen indítandó újabb offenzívával, Madarász elítéltetésével és kipellengérezésével őt politikailag lehetetlenné tegye és ezzel eleve megakadályozza részvételét a kormányban. Kendy Zsigmond mondja el emlékirataiban, hogy Kovács Lajos, a Zichy hagyaték ügyében kiküldött számoltató bizottság elnökénél maga sürgette Madarász ügyének a napirendre tűzését. „Kovács Kubinyi Ferencet, mint azon financiális választmány elnökét, melyre a gyémántpör is bízva volt, felszólította, hogy siessenek Madarász László ügyében előterjesztésekkel, mert különben még valami katasztrófa jöhet közbe, mielőtt Madarász megbuknék és mindnyájan az ő kezébe jutnánk."*

A képviselőházi számoltató bizottság április 20-ra tűzte ki a Zichy-hagyaték ügyének a tárgyalását, de bizonyos pontatlanságon, kezelési hiányosságon, gondatlanságon túl semmi egyebet megállapítani nem tudott. A gondatlanság alapján mégis azon véleményének adott kifejezést, miszerint lehet, hogy „a hanyagság és visszaélési hibákhoz talán az a merénylet is hozzájárult, hogy az ingóságok némelyei elsikkasztattak."**

Madarász ezzel szemben pontról-pontra kimutatta a bizottság következtetésének helytelenségét és azt kívánta, hogy „talánra ne építtessék semmi", hanem „a Ház határozza el, hogy a három leltár hasonlíttassék össze az eredetivel, és ha hiányok merülnének fel, azokra nézve kellő vizsgálat a törvények értelmében eljárva rendeltessék meg". Egyben azt kérte, állapíttassa meg a választmány, van-e ok a törvényes intézkedésre, s mindazokat, akiknek a kezelés

* Kendy Zsigmond emlékiratai, 122. o.
** Madarász emlékiratai, 230. o.

körül szerepük volt, hallgassák ki. A maga részéről különben az árverés kérdésében a Honvédelmi Bizottmány határozata értelmében cselekedett, éppen ezért azt kívánta, hogy az ügyben, amennyiben ezt szükségesnek látják, „törvényes bíróság járjon el, úgy amint el kell járni ebben a tárgyban". Az igazság ezt követelte volna, a békepártnak azonban nem ez volt a célja, „neki és a hivatalokra vágyóknak az kellett, hogy Madarász László ideiglenesen semmire se alkalmaztassék, s hogy ez legalább néhányszor ki is nyilatkoztassék".* A választmánynak semmit nem sikerült megállapítania Madarászra vonatkozólag, de gondatlanságban marasztalta el, megbélyegezte erkölcsileg.

A Madarász elleni hadjáratban, a rágalmazásban Szemere lapja járt elől. Kossuth tétlenül nézte legjobb szövetségesének meghurcoltatását, igyekezett tehermentesíteni saját politikáját; arra törekedett, hogy megőrizze a parlament többségének a bizalmát s olyan kormányt alakítson, mely képes ennek a támogatását biztosítani. Szemere Bertalanban vélte felfedezni azt a politikust, aki április 14-e védelmében fel tudja maga mögé sorakoztatni a parlament többségét.

Az új kormány május 2-án mutatkozott be a képviselőházban. Szemere Bertalan a miniszterelnökség mellett megtartotta a belügyi tárcát és a külügyek vezetésével Batthyány Kázmért bízták meg, pénzügyminiszterré Duschek Ferencet, igazságügyminiszterré Vukovitsch Sebőköt, a vallás- és közoktatásügy élére Horváth Mihályt, a közlekedésügy élére Csányi Lászlót nevezték ki, a hadügyminisztérium betöltését viszont későbbre halasztották. Az új kormány megalakult s a békepárt elérte első célkitűzését: Madarász kimaradt a kormányból. A szabadságharc utolsó és döntő szakasza előtt a jobboldalnak sikerült a baloldal vezéralakját eltávolítani, az új kormány a radikális szárny befolyásának a megerősítése helyett a kompromisszum, a jobboldallal való együttműködés szellemét juttatta győzelemre a vezetésben.

Míg a Honvédelmi Bizottmány 48 őszén a megyei nemesség, az értelmiség és a baloldal koalíciójának kormánya volt, Szemere kormánya Madarásszal szemben a liberális polgár-nemes kormányát, a polgári vezetést jelentette a kormányban, de polgári vezetés polgárság nélkül szükségképpen csak a reakció politikai célkitűzéseinek az eszközévé válhatott. Elvi célkitűzései mögött nem állván a polgárság, doktrinái üresek maradtak, konkrét tartalmat politikájában csak a baloldal-ellenes, forradalom-ellenes tartalom, vagyis a reakció által konkrétizált tartalom nyert.

Az alapvető fordulat, ami a külsőségeket, az elvek és a jelszavak hangoztatását illeti, egyelőre miben sem mutatkozott meg. Szemere Bertalan lelkes éljenzéssel fogadott bemutatkozó beszédében az új kormányt forradalmi kormánynak minősítette, mely „nem irtózik semmi eszközöktől, mi a haza megmentésére megkívántatik".

* Madarász emlékiratai. 238. o.

Megnyugtatásképpen azonban egyben azt is leszögezte, hogy „amint a béke helyre áll, megszünik forradalmi kormány lenni". Másodszor ugyancsak határtalan tetszés, éljenzés és tapsvihar közben kijelentette, hogy a kormány „respublikai irányúnak vallja magát és minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethetne", megnyugtatásképpen újra hozzáfűzte, hogy ugyanakkor a kormány „ellene lesz minden respublikának is, mely a községi rendszer, családi élet, munkabiztonságon és a tulajdonjogon túl, ennek rovására alkottatnék". Végül a kormánypolitika harmadik alapelveként „a demokráciai irányt" emelte ki beszédében; hangsúlyozta, hogy „a demokrácia értelmében kíván és fog minden törvényeket formuláztatni, a népfelség elvét minden, de minden következményeiben elfogadja", de ugyanakkor ismét leszögezte azt is — s ez a megállapítása az adott helyzetben csak a baloldal és Kossuth ellen, a Kossuthtal szövetkezett, diktatúrát követelő baloldal ellen irányulhatott és a békepárt megnyugtatására szolgált —, hogy „senkinek nem ád a kezébe túl hatalmat, amennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és az országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre, el fogja hagyni helyét; és ha szükséges az országgyűlést, s ha szükséges a nemzetet fogja felébreszteni".*

Szemere elvben tehát elfogadta, magáévá tette a sikeres önvédelmi harc követelményeit. A forradalmi, a republikánus és a demokratikus irányt vallotta a kormánypolitika elvéül, csakhogy a helyzet nehézsége éppen abban rejlett, hogy ezeket az elveket a népnek a haza védelmében történő tényleges mozgósítása révén, a többségben még rendi szellemű országgyűléssel egyetértésben a gyakorlatban lehetetlen volt érvényesíteni. A Szemere által is hirdetett elvek keresztülvitele, mint egyetlen járható utat a baloldal javaslatán alapuló megoldást, az országgyűlés nélkül a haza veszélyeztetett helyzetéből kiinduló kormányzást tette az igazi republikánus, demokratikus és forradalmi politika kritériumává. Szemere nem ezt képviselte, nem a gyakorlati forradalmiság és republikánizmus képviselője volt, ellenkezőleg, a fennen hirdetett jelszavak ellenére, a forradalmiság és demokratikus nemzeti ellenállás e döntő gyakorlati követelményével szemben, éppen mint Kossuth és a baloldal diktatúrájával szembenálló, az országgyűléssel és ezzel a békepárttal való együttműködést is képviselő politikus vált kormányképessé; diktatúraellenes állásfoglalása biztosította számára az országgyűlés többségének támogatását, de az együttműködés a jobboldallal azt is jelentette, hogy Szemere eleve lemondott a kormányprogramban leszögezett elvek gyakorlati követelményeiről, eleve lehetetlenné tette, hogy a nemzeti önvédelem erőit megsokszorozva, teljesítse feladatát: a haza megmentését.

Szemere a középút politikáját képviselte, a mérleg nyelve kívánt lenni, az önálló polgári Magyarország megteremtését vallotta célkitűzésének, de ugyanakkor ellene volt Kossuth és a bal-

* Papp Dénes: i. m. II. köt. 153—154. o.

oldal szövetségének, ellenezte Kossuth korlátlan vezető szerepét. Akkor, amikor a nemzeti ügy győzelmét csak a harc következetes végigvitele, a nép forradalmi mozgósítása biztosíthatta volna, a centrista politika képviselőjének elkerülhetetlenül a reakció eszközévé kellett változnia. Ez történt Szemerével is: őt politikája alkalmassá tette ugyan a kompromisszumra a parlamenti többséggel, de ez a kompromisszum egyben azt is jelentette, hogy a függetlenség, a republikánizmus és a forradalmi demokrácia elvi hirdetése ellenére is a forradalom gyakorlati elárulásának, a forradalmi erők megbontásának az eszköze lett.

Kossuth, aki egyrészt a baloldalon nem látott és nem érzett elég erőt, másrészt a katonai sikerekben bízva maga is azt hitte, hogy most már a baloldal nélkül is kormányozhat, az új kormánnyal, Szemere miniszterelnöki megbizatásával egy csapásra akarta biztosítani saját vezető szerepét, a nemzeti függetlenség és a forradalom ügyét, valamint a parlamenti többséget. Szemere meg is szerezte a többség támogatását, csakhogy ez az országgyűlési többség nem azért volt kész támogatni Szemerét, mert Kossuth célkitűzéseit kívánta előmozdítani, hanem elsősorban azért, mert Szemere megbizatása az adott helyzetben a békepártnak Madarász felett aratott győzelmét pecsételte meg. „Madarász eltünt, Táncsics hallgat, gyérülnek a flamingók és republikánus irányzatú kormány lép a nemzet közigazgatásának az élére" — írja megelégedéssel az Esti Lapok május 4-én. Madarász és a baloldal veresége után az új Szemere-kormány radikális elvei, republikánizmusa, forradalmisága, demokratizmusa egyáltalán nem ijesztették a békepártiakat, sőt lapjuk, az Esti Lapok nyiltan és szégyenkezés nélkül kijelentette, hogy „minden elő- vagy utógondolat nélkül őszintén a Szemere-program tételeit egész kiterjedésében elfogadjuk s azon eszméknek akarunk lapunkban képviselői lenni".*

Nem féltek a Szemere-programtól. Miért féltek volna, hiszen Szemere ha nem is volt a szélsőjobb embere, mint a középút képviselője, igyekezett együttműködni a békepárttal, jó kapcsolatokat tartott fenn vele. Kendy Zsigmond írja emlékirataiban, hogy Szemere megbeszéléseket folytatott a békepárttal, nem egyszer ilyen értekezletekről ment a minisztertanácsra, viszont az ott folyó dolgokat elmondta a békepártiaknak és cselekedeteihez kikérte hozzájárulásukat. Ilyen körülmények között nem csoda, ha az Esti Lapoknál, a békepárt berkeiben egészen másképpen ítélték meg a forradalmi, republikánus és demokratikus kormányzatot Szemere, mint Madarász kezében. Maguk írták meg: „Mi a forradalmi hatalmat Szemere s társai kezében egészen másnak tartjuk, mint például Madarász és consortesei kezében... mi a szavaktól legkevésbbé irtózunk. Lajos Fülöp is forradalminak mondta magát... mi tudjuk, hogy a szó mennyit megbir, mennyit rejthet el. Ellene voltunk a Madarász-féle forradalmiságnak, de támogatjuk Szeme-

* Esti Lapok, május 7. 63. szám.

rét, ki magát forradalmi kormánynak tartja, de egyben kijelenti, hogy végszükség nélkül rendkívüli szabályokhoz nyúlni bűn. Őszintén valljuk magunkat forradalmi iránynak, támogatni fogjuk az elvet, de tiltakozni fogunk minden rendkívüli szabály ellen."*

A békepárt nem tekintette a maga emberének Szemerét, de kormányát átmenetnek tartotta a következő lépéshez. Miniszterelnöksége a baloldal vereségét jelentette, ez pedig előfeltétele volt annak, hogy az országgyűlés konzervatív része a harc alakulása szerint biztosítsa vezető szerepét, akár úgy, hogy siker esetében a köztársaságot a maga uralmi formájává változtatja, akár kedvezőtlen fordulat esetében azzal, hogy Kossuth eltávolításával szabaddá teszi a behódolás útját. Szemere megbízatása így nemcsak a békepárt első célkitűzésének, Madarász megbuktatásának a szentesítését, hanem Kossuth felett aratott győzelmét is jelentette. Kossuth, aki páratlan tevékenységet fejtett ki, s akinek tettereje egészen addig a nemzet ellenállóerejének egyik legfőbb forrása volt, azzal, hogy kormányát a jobboldallal való kompromisszum alapjára helyezte, maga tette lehetetlenné, hogy tevékenysége és erőfeszítése, mely 1848 őszén s Pest eleste után is a baloldallal szövetségben biztosította a nemzeti ügy felülkerekedését, az új válságon is átsegítse a nemzetet. Szemere kormánya és politikája ahelyett, hogy kiküszöbölte vagy feloldotta volna, elmélyítette az ellentéteket, ahelyett, hogy közelebbhozta volna Görgeyt és Kossuthot, kiélezte köztük a harcot, s a politikai és katonai erők koncentrációja helyett csak azok szétforgácsolásának s ezzel a szabadságharc politikai és katonai katasztrófájának lett az okozójává.

A jobboldallal kötött kompromisszum, az együttműködés a párttal üres frázissá tette a forradalmiságot, hangoskodássá a nép forradalmi mozgósítását. A Szemere által megígért és a forradalmi helyzet követelményeinek megfelelő rendkívüli intézkedések helyett tétlenség, az állásokért való tülekedés, a reakciósok, pecsovicsok térfoglalása jellemezte a kormány működését. A táblabíróvilág felszabadult a Madarász-féle lidércnyomás alól, nem nyugtalanította többé a forradalmi diktatúra rémképe. Felszabadultan arra tört, hogy elfoglalja helyét a hivatalokban és államapparátusban s a demokrata vagy baloldali vörös republikánus befolyással szemben minden pozícióban biztosítsa a maga érdekeit. Keserű gúnnyal írja erről a Március Tizenötödike: „Magyarország szabad, jösztök nagytekintélyű táblabírák és szolgabírák, akik 30 éven át három esztendeig liberálisok, három évig pecsovicsok voltatok, ime itt a bő szüret, itt a felterített asztal, jertek s mondjuk ki, hogy itt semmi sem változott, csak a királyi trón helyébe jött az elnöki karszék. Segítsünk egymáson, osszuk meg a hivatalokat, csináljunk jó zsíros kárpótlási törvényeket, jertek barátaim, ti megyei tisztviselők, kik tömegben hódoltatok meg az ellenségnek, ide veletek ti Pesten maradt hivatalnokok, kik az ellenség alatt szolgáltatok, csoportosuljatok,

* Esti Lapok, május 7. 63. szám.

mert nekünk nagy tömegre van szükségünk, a percek kritikusak, s ha most azokat, kik nem közénk tartoznak, ki nem rostáljuk, oda a 800 évig fenntartott hivatal és befolyási monopólium, ne riasszon vissza titeket holmi ostoba szó, mint forradalom, respublika, demokrácia."* Szemere forradalminak nevezte kormányát, de a haza ellenségeivel való forradalmi leszámolás helyett június 20-án, az egy pesti kivételével, felszámolt, megszüntetett minden vésztörvényszéket. Csányi László, a vésztörvényszékek káros tevékenységét jóvátenni szándékozva, közkegyelmi javaslatot nyujtott be, mely bocsánatot ígért nemcsak az ország területén tartózkodó, hazaárulás vádja alatt álló honpolgároknak, hanem még azoknak is, akik külföldre menekültek, vagy az ellenség soraiban szolgáltak, ha bizonyos határidőn belül visszatérnek az ország visszafoglalt részeibe. Szemere, mint belügyminiszter azzal kezdte működését, hogy feloszlatta Madarász hivatalát, s hatvan forradalmi érzelmű, többnyire vöröstollas hivatalnokot csapott el a rendőrségtől. Pesten, a Március Tizenötödike heves tiltakozása ellenére egymásután, nyakló nélkül vették vissza és igazolták a Pesten maradt és Windischgrätznek behódolt pecsovicsokat. A visszavételek és igazolások kérdésében élénk vita támadt a Március Tizenötödike és az Esti Lapok közt. Az Esti Lapok a behódolók védelmére kelt, felesleges nek és értelmetlennek minősítette az igazolásokat, s a szakértelem fontosságát hangsúlyozva, pártfogolta a hazaárulókat. „Vannak hivatalok, hová csak ügyértőket lehet tennünk, s ezek betöltésénél az Istenért, ne nézzük leginkább a politikai véleményt, hanem leginkább a képességet... mellőzzétek el az arra való embereket s bűnt követtek el az állam és a társadalom ellen és meggyilkoljátok a politikai szabadságot is, melynek szolgálni kívántok, mint az iskolák, úgy a financia, az igazságosztás stb., stb. ügyértést (szakértelmet) kívánnak." A Március Tizenötödike epés gúnnyal válaszolt a szakértelem örve alatt a reakciót védelmezőknek, s maró gúnnyal ostorozta a hirtelen demokratává, republikánussá vedlett törtetők seregét: „Mindenki tudja, minő elemekből állott az első magyar minisztérium, némelyek csupa hazafiasságból maradtak Pesten, t. i., hogy távollétünk alatt ügyünket tehetségük szerint az ellenség kebelében előmozdítsák. Mások betegek voltak, legalább is himlőben feküdtek, alkalmasint olyan Pázmándy-félében? (Pázmándy a képviselőház áruló elnöke volt), némelyek nem tudták, hogy el kell jönni! (az ártatlanok). Másoknak pénzök nem volt, némelyek a vasúton helyet nem kaptak, vagy annyira szenvedtek a tyúkszemfájásban, hogy ki nem mehettek az utcára, míg másokat a háziúr nem eresztett vagy hitelezői tartották vissza stb., stb., szóval alig lesz egy is, ki azt ne hinné magáról, hogy ez vagy amaz miniszter előtt igazolni fogja magát és elfoglalandja régi helyét, ha csak nem avanszírozik (nem lép előre)."**

* Március Tizenötödike, május 18-i 82. szám. (Debrecen.)
** Március Tizenötödike, május 5-i 71. szám. (Debrecen.)

De nemcsak a közigazgatást, a kormányzatot és a minisztériumokat, hanem a hadsereget is elözönlötték a törtetők. A hadsereg demokratizálása, az érdemesek előléptetése helyett a Szemere-kormány itt is tág teret nyitott a reakciónak, a semmirekellők, a csatakerülők térfoglalásának és előmenetelének, míg ugyanakkor az arra érdemesek, akik csaták során tettek tanuságot bátorságukról, hátul maradtak, előmenetel és pozíció nélkül. „Hogy eshetik a léleknek, hogy vannak a zászlóaljakban ifjak, akik azelőtt ügyvédek, mérnökök, orvosok valának s midőn a haza megszólítá fiait, ők a leghívebbek, elsők voltak akik beállottak a sorba és saját vérükkel megszerezték a honnak a szabadságot és dicsőséget. Ezen ifjak közül még most is százankint vannak, kiknek zászlóaljaikban még csak tizedesség sem jut, és kik merészelik ezen ifjakat lenézni? Egy pár cukrosszájú, nyavalyás úrfi, olyanok, kiket pártfogásból egyszerre hadnagyokká tesznek, kiknek vitézsége abból állott, hogy behozattak Debrecenbe, megcsináltatták számukra a honvédtiszti ruhát és a mama, tata, a néni elragadtatva valának, hogy az ő kedves fiacskájuknak milyen jól áll a tiszti ruha."*

A léhűtők annyira elszaporodtak a fővárosban, hogy maga a hadügyminiszter rendeletben volt kénytelen utasítani a hadtest-parancsnokságokat, tisztítsák meg, különösen Pest utcáit, a „barangoló tisztektől, kik csak közbotrányra szolgálnak a polgároknak... az összes közönség bosszúságát felidéző tény — írja e rendelet —, hogy most, midőn seregeink az ellenség előtt állanak, már is több véres csatát vívtak és folyvást vívnak, akkor mindkét testvérvárosban, de különösen Pesten egész tömeg egészséges kinézésű tisztek tétlen szerte barangolnak, kiknek múlhatatlan kötelességük lenne, illető hadtestüknél a becsület és honszeretet igényei szerint hivatásukat híven teljesíteni".**

Szemere programbeszédében demokratának vallotta magát és kormányát, a pénzügyi javaslatok tárgyalásánál azonban, amikor a baloldalon újra felvetették a nagyobb vagyonoknak a nemzeti önvédelem érdekében való fokozottabb megadóztatása kérdését, mereven elzárkózott a javaslat elől. A képviselőházban még Debrecenben, május 24-én Bezerédi lépett fel az adó-progresszivitás indítványával, mondván, hogy „a háznak már konzekvenciájában van, hogy az adó-progresszivitás elvét többé ne ignorálja s ne tartózkodjék életbeléptetni, ha csakugyan a demokratikus irányt, amelyet a kormánnyal együtt magáénak vallott, valósággal követni kívánja. Én adó-progresszivitás nélkül valódi demokratikus irányt, mely nem papiroson, hanem az életben legyen, nem ismerek; annál is inkább, mert ezt egyetlen módnak tekintem arra, hogy a demokráciának gonosz útjai levágassanak, s a polgári társaságtól eltávoztassék azon szerencsétlenség, hogy a magát nyomva érező szegé-

* Március Tizenötödike, május 28-i, 29. szám.
** Papp Dénes: i. m. II. kötet, 217. o.

nyebb osztály nem találva polgári institucióiban oltalmat, oly eszközhöz nyúljon, melyek végveszélyt hoznak a hazára."*

A szerintük amugyis súlyos veszteséget szenvedett birtokosok érdekében érvelő békepárti Lónyay és Kovács felszólalása után Szemere Bertalan a kormány részéről a progresszív adózást, noha azt elvben helyeselte és igazságosnak vélte, mint az adott körülmények között nem alkalmazhatót elutasította.

A kormány a legdöntőbb területen, a demokratikus követelményekkel szemben a jobbágysérelmek orvoslása helyett is egyre inkább a táblabíró-politika szempontjait juttatta érvényre; az volt az álláspont: „Eleget szenvedett már a birtokososztály a kegyelt paraszt ellenében, legalább a törvények végrehajtásánál a rajongás ne terhesítse azoknak sorsát, kik eddig fenntartották és ezután is fenntartandják a hazát."** Nem csoda tehát, hogy igen sok helyen a nép nagy része nem igen lelkesedett a felkelésért, ellenkezőleg, azt híresztelték, hogy a muszka az urak védelmére jön. A kormány a népfelkelés és a forradalmi önvédelmi harc igazi és gyakorlati feltételeit biztosító reformok és forradalmi rendszabályok helyett kiáltványokkal fordult a néphez, a megyékhez és a lelkészekhez; azt hitte, a kiáltvány egymagában elég a nép fellelkesítésére, megmozgatására. A minisztertanács a komoly és tényleges rendszabályok helyett a keresztesháborúra való felhívásra tett előterjesztést a kormányzónak. A május 18-án kelt minisztertanácsi előterjesztés az önvédelmi harc kiszélesítése érdekében azt javasolta Kossuthnak: „1. Hogy a muszka beavatkozás ellen Európa színe előtt a nemzet nevében ünnepélyes óvás tétessék. 2. Hogy a nép felhívások által általános felkelésre buzdíttassék. 3. Hogy folyó hónap 27-től kezdve három héten keresztül minden ünnepnapon és csütörtökön az egyházakban mise tartassék, s könyörgések és egyházi beszédek mondassanak elhárítása végett azon irtózatos veszedelmeknek, mely az európai népek szabadságát, különösen a magyar nemzet legdrágább kincsét fenyegeti. 4. Hogy minden polgárra nézve folyó év június 6-ra a bőjtölés kötelezőleg mondassék ki. 5. Hogy a 2-ik pontban meghatározott napokon napjában kétszer minden templomban, minden harangok meghuzattassanak. 6. Hogy annakidején a püspöki kar s papság papi öltözetében a felkelő néppel jelenjen meg, s a népet az emberi nem szabadságáért halált szenvedett megváltó nevében hősi harcra buzdítsa. 7. Hogy intézkedés történjék, miképpen a határszélen a beavatkozó muszka sereg elől minden élelmiszerek és szükségletek egész mérföldekre elhárittassanak s az álladalom tökéletes kárpótlást ígérvén azoknak, kiknek ezáltal kár okoztatik."*** A belügyminisztérium és a kormány a felhívások tömegét intézte a néphez, a lelkészekhez és a megyékhez. Böjtöt, imát és kereszteshadjáratot rendelt el, a hazaárulók vagyonának az elkob-

* Okmánytár. Hadügyminiszteri rendelet. 1849 június 22.
** Szárazberky Nagy József emlékjegyzetei. Budapest, 1931. 168. o.
*** Papp D.: Okmánytár. 446. o.

zása helyett. A fennmaradt sérelmek orvoslása helyett csupán ígérte, hogy ezek rendezését a kármentesítéssel együtt a pesti országgyűlés napirendjére fogja tűzni. De mit várhatott ettől a nép, a falvak dolgozó jobbágysága akkor, amikor a kormányzatban a megyei politika, a táblabíró-politika lett az úr, hogyan kelt volna fel tömegesen a kereszteshadjáratra buzdító felhívások nyomán, amikor a kormány a népfelkelés vezetését azokra a megyei hatóságokra kívánta bízni, melyek a paraszt törvényben biztosított joga ellenére, nem egyszer továbbra is támogatták a jogtalan úrbéri követelések behajtását, vagy katonaságot hozattak, ha a falu népe apai földjét vagy legelőjét követelte vissza, amit az uraság elfoglalt. Mit ért Horváth Mihály felhívása a lelkészekhez, hogy buzdítsák és lelkesítsék a népet, mikor az arisztokráciához húzó főpapok többsége Windischgrätzért lelkesedett és a császár és emberei iránti engedelmességre intette papjait és lelkészeit, úgyannyira, hogy a lelkészek nem egyszer naponként váltakozva, hol innen, hol onnan kaptak felhívásokat.

Az Esti Lapok boldog örömmel és büszkeséggel méltatta Szemere felhívásait: „Mennyivel különbek, mások vagyunk mi, mint a franciák — írja a békepárt lapja; — ott guillotin, terrorizmus, nálunk ima és böjt. Dicsőség Szemerének, dicsőség társainak!" Az Esti Lapok meg lehetett elégedve, de annál kevésbbé azok, akik osztálykiváltságaik fölébe emelkedve az egész nemzet ügyéért aggódtak. S aggodalomra minden ok megvolt, nemcsak azért, mert a Szemere-kormány működésével és intézkedéseivel nem növelte a nemzeti ellenállás erőforrásait, nem készült komolyan a nagy, döntő mérkőzésre, hanem azért is, mert a reakcióval kötött kompromisszum szabad teret biztosított az árulásnak a kormányon belül is s ahelyett, hogy megszilárdította volna, megbénította, szétzüllesztette, parlagon hagyta a nemzet meglévő erőit is.

A pénzügyek vezetését Kossuth és Szemere a békepárttal szorosan együttműködő Duschek Ferencre bízták, arra a Duschek Ferencre, aki mint a császári reakció Kossuth ellenőrzésével megbízott embere került 48 tavaszán, az önálló magyar kormány megalakulása alkalmával Kossuth mellé. Ferdinánd parancsára Duschek, akárcsak a császári generálisok, Móga és a többiek, letette az esküt az új alkotmányra és Kossuth államtitkára lett. A szeptemberi napok után, Kossuth parancsára és az ő ellenőrzése alatt, akarata ellenére szakemberként bentmaradt a Honvédelmi Bizottmányban is, de pénzügyi politikájának vezérelvévé azt tette, hogy ő „a forradalomban is a császár részére gazdálkodik". Ezért ellenezte a magyar papírpénz kibocsátását, mikor pedig ezt megakadályozni nem tudta, amennyire lehetett, megszorította a pénznyomda tevékenységét, takarékoskodott s bénította a kormány, a hadsereg és a nemzeti ellenállás finanszírozását. A pénzügyminisztériumban és a bankóprésnél a nemzeti ügy árulóit, ellenségeit vonta környezetébe. A bankóprésnél Conglérer Károly igazgató volt a cinkostársa, a pénzügyminisztériumban 46 válogatott tisztviselője volt,

közöttük Gränzenstein Gusztáv osztályfőnök, Freund Ferenc és Freivein Mihály miniszteri tanácsos; ezek segítségével csendben, de annál végzetesebben és eredményesebben sorvasztotta el a kormány pénzügyi ellátását s miközben ez utóbbival és a hadsereggel szemben körömszakadtáig fukarkodott, mindent megtett, hogy az állam arany- és egyéb készleteit az ellenség kezére játssza. Windischgrätz 1848 decemberi előnyomulása alkalmával a nemzet áldozatkészsége folytán összegyűlt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban elhelyezett egymilliőhétszázezer arany- és ezüstforintot az osztrák tábornok kezére juttatta. Otthagyta továbbá a nádor ezüstneműjét, melynek leltározására és elszállítására ugyancsak utasítása volt. A kormány a pénzsajtót Pest felszabadítása után ideszállíttatta. Duschek a szállítást arra használta fel, hogy heteken keresztül nem nyomatott pénzt. Az ellenség döntő csapásra készült, alig néhány hét választotta el a kormányt a döntő hadműveletek megindulásától, a magyar vezetésben pedig ahelyett, hogy a rendkívüli helyzetnek megfelelően rendkívüli intézkedésekkel igyekezett volna a szükségleteket biztosítani, egyre veszedelmesebb méreteket öltött a fejetlenség és a bevonuló ujoncok számára nem volt sem ruha, sem fegyver. A bankóprés folytonos, hol szándékos, hol kényszerű szüneteltetése miatt a hadseregnél nem tudták a zsoldot fizetni, a kormány nem tudta kiegyenlíteni számláit, nem tudott rendeléseket eszközölni. Mindennek következtében a hadsereg és a lakosság körében egyre növekedett az elégedetlenség a kormánnyal szemben, egyre kevésbbé bíztak a szabadságharc ügyében. A kormány, hogy enyhítsen a nyomorúságos helyzeten, utasította a pénzügyminisztert, hogy „adjon el gyapjút és egyéb terményt ezüstért". Duschek az utasítás ellenére több mint négy hónapon át ígéretekkel és álintézkedésekkel ámította Kossuthot. Az állampénztárban százezer forint vert és félmillió forintnál több értékű veretlen ezüst és arany hevert, miközben a honvédek tízezrei rongyosan, éhesen, fegyver és lőszer nélkül maradtak s a kormány az ujoncokat nem volt képes felszerelni. Duschek egyrészt azon dolgozott, hogy a magyar kormány meglévő készleteit és értékeit eltitkolja, elvonja a harcban való felhasználás elől s megmentse a császáriak számára, másrészt minden úton-módon megakadályozta, hogy az állam a hazaárulók vagyonát igénybevegye. Ő, aki milliókkal károsította meg a kormányt, indította meg a Zichy-hagyaték ügyében a támadást Madarász ellen, ő volt az, aki síkra szállt és segítségére sietett minden hazaárulónak, ha arról volt szó, hogy vagyonát az elkobzás és az állami igénybevétel elől megóvja. Ő volt az, aki „a vagyon lefoglalási és elkobzási ügyekben kirendelt kormánybiztosok ügyét megnehezítette, körülményes és hosszadalmas eljárást rendelt el, megóvta a lefoglalt vagyont és nem engedte, hogy a császári érzelműek vagyona szabad préda legyen. Elrendelte, hogy a pénzügyi hivatalok ne meneküljenek a császáriak elől, hanem maradjanak helyükön, ami nem jelentett egyebet, mint a vám- és sóhivataloknak és pénztáraknak a császári kezekbe való juttatását. Tevékenységét a kor-

mány felé azzal igazolta, hogy a pénzügyi tisztviselők kötelesek az államvagyont védelmezni és azért rendelte el, hogy azok helyüket ne hagyják el."*

Tehetetlenség és árulás jellemezte a Szemere-kormány működését. Mély keserűséggel, elégedetlenséggel, aggodalommal és felháborodással nézte ezt a tehetetlenséget Madarász és a Március Tizenötödike tábora. „Két egész hónapot elfecséreltek, arról sem gondoskodván, hogy a nemzetőrség őrnagyai teljesen hívek, megbízhatók legyenek — írja Madarász László visszaemlékezéseiben —, most kipkednek-kapkodnak tudakolni ezeket a hatóságoktól, s így lévén a dolog, az ellenség meg nem lévén törve, de fokozottabb erővel jelentkezvén, mégis a hazaárulásnak mintegy tág kaput nyujtandók, megszüntették a rögtönítélő bíróságokat és felmentettek mindenkit, lett légyen az hazájának bármi bűnös árulója. Szerencsétlen Kossuth! Önkormányod ásta és ássa hazád veszedelmének útját, hogy bele temethessen, nem gondolnak e tehetetlenek és cselszövők azzal, hogy veszteddel a hazánk is az örvénybe sodortatik."** „Lelkem sír bánatában — írja tovább Madarász László a keresztes hadjárattal, a lelkészekhez s a megyékhez küldött utasításokkal kapcsolatban —, midőn ez utasítást és rendeleteket átolvasom, a népet, hogy veszve van, azzal elijeszteni; a népet a vész torkában felelőssé tenni a nemzet életéért, mely megtesz mindent, ha vezéreltetik, de enélkül mozdulni sem képes, keresztes háborút rendelni, lelkészeket kezükben a keresztekkel bízni meg a népfelkelés vezetésére több, mint semmihez sem értő őrjöngés..."*** „Alig volt két tűz közé szorítva annyira bárki, mint a lelkészek és a tisztviselők; megtörtént, hogy ugyanazokon a napokon, hol az egyik, hol a másik foglalta el a várost vagy községet és egyik, mint másiknak rendeleteit az egyházi szószékeken közhírré tenni a lelkészeknek, megyék és községekben a tisztviselőknek volt kötelességük ezeknek ezentúl végre is hajtani és előállítani a kellőket..."**** „Ha a nép felkel, ez volt a jelszó; de hát hol voltak, akik felkeltsék — kérdi Madarász —, mert hisz azok, akik a böjt hirdetésével vélték jónak fölkelteni a népet, azok nem a mi földünkön való győzelem kivívására gondolhattak."*****

A kormány harcra hívó, népfelkelésre, guerilla-háborúra buzdító felszólításai és utasításai üres hangoskodássá kellett, hogy váljanak akkor, amikor a kormány e forradalmi, nemzeti, népi háborúnak sem szociális feltételeiről, sem a hadsereg ellátásáról, sem pénzügyi, sem katonai feltételeiről nem gondoskodott.

A radikális szárny, a baloldal, mely a kormány megalakulása utáni első napokban Kossuth és a közös ügy iránti lojalitásból még jóindulattal fogadta a Szemere-kormányt s jóindulatúan gúnyoló-

* Steier Lajos: Haynau és Paskievics, 288—298. o.
** Madarász emléklaratai, 250. o.
*** U. o. 251. o.
**** U. o. 252. o.
***** U. o. 253. o.

dott az újsütetű békepárti republikánusok, „a harmadnapos republikánusok" hangoskodásán, kormány körüli tülekedésén, hamar felismerte a fordulat végzetes jelentőségét, s mint egy esztendővel ezelőtt, Batthyány kormánya idején, most is élesen szembefordult a Szemere-kormánnyal: „Ott vagyunk, hol tavaly ilyenkor voltunk, ismét temérdek időt pazarlunk el az önérdektől vezetettek igényeivel, minden felől a hivatalvágyók hollóseregeinek a csapkodását halljuk, a miniszterek, státusz-titkárok, osztályfőnökök ostromnak vannak kitéve, a háromszor kandidált vicispánok, főjegyzők s egy rakás táblabíró azon megyéből, hova valamelyik miniszter való, mind sürgölődznek, mind hajlonganak, azt hiszik, hogy ismét megterítve lett a mult esztendei gazdag asztal, mely mellé a régi bűrokrácia újra odaült és a vész eljöttével azt nagyobbára oda is hagyta. Az előkelő táblabíró tanácsos akar lenni, a szolgabíró titkár és pedig nem abból a tekintetből, hogy ki melyiknél értelmesebb, hanem ki nagyobb tekintély volt a vármegyében, ki tartozott a nagyobb földesúrhoz, kinek voltak terjedtebb rokonsági a középarisztokráciában. A lélek elszomorodik e faj látásán, mely azt látszik hinni, hogy minden, ami történik, az ezreknek kiontott vére, mind csak arra való, hogy ezen osztály tovább is monopolizáljon minden jót, minden dicsőségest. Nem bánják ők aztán bármint nevezzék is őket, csak e monopóliumot kezükbe kaparinthassák, lesznek ők royalisták, republikánisták, a névre okos magyar ugyis nem sokat ad. A megyei arisztokráciának tagjai azon összeköttetésnél fogva, mellyel magas helyzetű férfiakhoz viseltetnek, könnyen odalépnek az ügyvezetés tövére, rokonság, régi barátság, kollégátus s a kortestanyákról fennmaradt bruderschaft mind egyenként felhozza igényeit. A tiszta demokratikus fogalmak, az osztálykülönbség nélküli egyenlőség, ezek nálunk még mindig csak szóvirágok, melyek dictióban megjárják, az alkalmazásban pedig valóságos szatírává törpülnek. A megyerendszerből alakult országgyűlés hosszú időkig nem szégyenlé világos törvények védelme alatt fenntartani a monopólium leggyűlöletesebb nemét, amidőn a hivatalviselhetéstől kevesek érdekében a milliókat kizárta."*

A fordulat igazi gyökerére és a táblabírói politika igazi céljaira a Március Tizenötödike egyik vidéki levelezője mutatott rá legélesebben a lap május 14-i számában: „Önök ott Debrecenben pártokról, arisztokráciáról, szolgabíró-fajról és rejtegetett habsburgiánus hajlamokról beszélnek, pedig nincs igazuk, azon csoport, mely ott oly impertinens zajgást okoz, minden inkább, mint amiről vádoltatik. Azon uraknak egy kicsit több kell, mint olyan teoretikus eredmény, valami olyas, amit megfogni lehet. Azon uraknak semmi más nincs szándékukban, mint az úgynevezett úrbéri veszteségeket, valahogy törik-szakad, úrbéri nyereséggé változtatni. A kormánybiztos sikeresen működik, de kell is, mert a condamliberális táblabírák az úrbéri törvényeket titkon minden értelemből kicsavarták úgy, hogy temérdek helyen a mai szent napig oly buzgón

* Március Tizenötödike, május 11-i 76. száma.

folyik a robot, mint csak Ulászló korában folyhatott. Itt igyekezzenek Önök azon seigneuröknek kezére koppantani. Mert ha nem vigyáznak, majd lesznek magyarázatok, majd lesz oly kárpótlási törvény, hogy a volt úrbéresek inkább fogják a régi állapotot visszakívánni. Ezért akarják ők a hatalmat megragadni. Ezért lesznek hirtelen forradalmiak, republikánusok és demokraták, csak hogy elfoglalhassák azon helyet, melyben hatni lehet. A kormánybiztos, remélem, fog szolgálhatni adatokkal, mely sokakról a liberálizmus álarcát le fogja rántani s megláttatja bennük az önérdek éhes szörnyetegét, annyira megyen a visszaélés, hogy közbeszéd szerint eddig csak az egy Gabányi (egy régi pecsovics) birtokában találtatott a törvény tisztán alkalmazva, a többiek pedig összebonyolítottak mindent, minek a vége az, hogy „paraszt dolgozz az uraknak".*

A baloldal és a Március Tizenötödike ezzel a kérdés gyökerét érintette, és felismerte a nemzeti ellenállás alapvető kérdését. A Március Tizenötödike, mely egy évvel azelőtt még maga is megrótta Táncsics Mihályt a jobbágysérelmek feszegetéséért, felismerte, hogy a megyei reakcióval, a táblabíró-politikával szemben, mely megbénítja az önvédelmi harc erejét, csak a nép legfontosabb kérdéseinek a megoldásán keresztül lehet utat törni a nemzeti függetlenség, a demokrácia és a respublika nagy eszményeinek igazi megvalósítása felé. „A respublika, a demokrácia, bármily szépen hangozzanak, bármily teletorokkal és összhangzóan kiabáljuk, a polgári jólét és szabadságnak csak igéi, nem teste, melynek az intézmények adnak életet vagy halált — írja a Március Tizenötödike. — A parlament együtt ül, de mi nem tulajdonítunk az együttlétnek semmi üdvösséget, ha a nagy korhoz méltó és a nagy szavaknak megfelelő gyümölcsöket nem mutat fel. Lépjen az országgyűlés a pozitivitás terére" — szólítja fel a lap az országgyűlést, és két kérdést: a hűbéri viszonyok felszámolását és a nemzetiségi kérdés rendezését állítja legsürgősebb feladatokként a képviselők elé.

A Március Tizenötödike forradalmi követeléseivel szemben az Esti Lapok a polgári rend fenntartását kívánó nyugati kormányokra hivatkozva óvja olvasóit és a nemzet elkeseredett, s netan forradalmi útra térő elemeit e szerinte kétségbeesett lépéstől. „Ismerjük meg ellenségeinket" címen írt május 22-i válaszában ellentámadásba megy át, a külső ellenség helyett a belső ellenségre, a baloldalra hívja fel a nemesi közvélemény figyelmét és óva inti, hogy „a nyugat támogatását csak úgy remélhetjük, ha biztosítani tudjuk, hogy a szabadságharcból nem lesz communizmus-anarchia".**

A baloldal felismerte a helyes utat. Ez a felismerés azonban, ami egy esztendővel ezelőtt még kétségkívül lényegesen más fordulatot adhatott volna az események alakulásának, többé már nem lehetett elégséges ahhoz, hogy megváltoztassa a helyzetet. A debre-

* Március Tizenötödike, május 14-i száma.
** Esti Lapok. 1849 május 22-i 76. számában.

ceni vereség után, közvetlenül a döntő ütközet előtt, a hatalomból kiszorítva, a baloldali értelmiség jórészének szétszóródása után és legfőképpen fejlettebb városi dolgozó rétegek, szabad ipari munkásság nélkül a baloldali értelmiség nem teremthette meg forradalmi kapcsolatát a szélesebb paraszti tömegekkel sem. Igaz, Pest felszabadult, de a hatalom a jobboldal kezében volt, a baloldal szét volt forgácsolva és nem volt se idő, se mód arra, hogy a pesti nép mégegyszer újra kezdje azt, amire az utat megmutatta, s amit a baloldalnak az agrárkérdés demokratikus megoldásával az egész országban kellett volna győzelemre juttatni. A városi dolgozó rétegek hiánya, vagyis a haladás erőinek a fejletlensége miatt felülkerekedett a jobboldal, mely a baloldallal szemben az ország elmaradottságából, a birtokososztály többségének a demokratikus átalakulást korlátozó magatartásából és ellenállásából merítette erőforrásait. A jobboldal, mint a márciusi baloldal jól látta győzelmének alapját és forrásait. Ahogy a Március Tizenötödike 1848 decemberében Pest védelmét követelve világosan megírta, hogy mit jelent az a baloldal, a haladás erői szempontjából, ugyanolyan világosan látta és megírta az Esti Lapok 1849-ben május 31-én Debrecentől búcsúzva, hogy mit köszönhet a békepárt, a reakció Debrecennek: „Ha működésünkben volt némi siker; ha a gyomírtásban, veszélyes irányok leküzdésében a jobb érzelmek felkeltésében, s ügyünk iránti bizodalom erősítésében van némi érdemünk, ezt mi Debrecennek s páratlan józanságú népének köszönhetjük. Debrecen s e józan légkör kellett, hogy a legnehezebb időkben, a forradalom közepette a higgadtabb szó, a szelídebb hangok erőre kapjanak, hogy elnyomassék a gyom, mely a főváros izgatottságában nyakunkra kezde nőni. Láttunk ott a fővárosban improvizált utca cravallokat, a képviselőház terét ezrek vevék körül, fel-felkiáltott ezrek követelése a képviselőkhöz, s az utcahősök kezdék a parlament önállóságát fenyegetni. A gallériák (a karzatok) szerepelni kezdének s fenyegető szózatok hallaták magukat a felső régiókból a teremben. Sebes léptekkel rohantunk a párizsi jelenetek felé. Mi ismertük a mozgató erőket, ellenségeink voltak azok. Tudtuk, hogy megtámadni őket s nem semmisíteni meg őket, ügyünkre végveszélyt hozhat. Minden nem sikerült támadás erejüket csak növelte, szenvedélyeiket csak bőszítette volna; ily kísérletekre, miután sokak tétlensége és elnézése által a gyom erőre kapott, a főváros nem mutatott tért. Ismerve a légkört, ott megküzdeni akarni hazafiatlanság lett volna, mert csak a veszély lehet bizonyos ott, hol a felzaklatott szenvedélyek mindig kész eszközre találnak az utcasöpredékben. Történtek itt is apró kísérletek, utcai zaj, macskazene s ily féle scénák előidézésére, mind sikertelen; ki Debrecen nyugalmát megzavarná, az érezné az erős lakosság kezének súlyát. Ha valaha a parlament függetlensége a felizgatott kedélyek követeléseitől fenyegettetnék, jöjjön Debrecen polgárai közé, itt tanácskozhatik teljes szabadsággal, anélkül, hogy bárkinek eszébe jusson avatkozása által a törvényhozást háborgatni. Akár a gallériákon, akár

azon kívül, és ki megkísértené nyugvás idején zajt ütni a városokban, vagy elvonni a munkás lakosságot foglalkozásaitól, az pórul járna itt. Ily tér kelle nekünk, mint Debrecen, hogy irányainknak utat törjünk rendületlenül, s hogy győzedelmeskedjünk ellenségeinken, kik a vész felé sodortak menekülés nélkül... A kormánybiztosi lázból lábadozunk már, a központon felelős kormány, a vidékeken tér vissza a hatóságok működése. A nemzet pénze gondosabban költetik, s a kezelők számot kezdenek adni. A rendőrség feloszlott, a levél szentsége illetetlen hagyatik. Szabadon nyilatkozik vélemény írásban és teremben. Pedig mi beléptünk a forradalomba és haladunk az ösvényen hatalmasan, de forradalmunkat nem iszony, nem vér, nem bosszú, nem ártatlanok átka, gyarlók halálfélelme, sőt rend és nyugalom, bűnfeledés és siker bélyegzi . . . és mi búcsút veszünk Debrecentől hálával és áhítattal és ha az Isten úgy akarná, hogy ez irgalmas tenger, hova hajónkat megeresztjük, új fergetegbe hozatnék, velük együtt mindig kegyelettel fogunk visszaemlékezni Debrecenre, melynek síma tükrén oly bizton, oly nyugodtan evezénk."*

A békepárt méltán búcsúzott hálával Debrecentől; győzelmét Debrecennek köszönhette, bár Debrecen népe, mely április 14-én a Nagytemplomban biztosította a függetlenségi nyilatkozat megszavazását, távolról sem a békepártot s a megalkuvókat kívánta diadalra juttatni. Nem kétséges, hogy Debrecen és a magyar parasztvárosok népe határozottan és ingadozás nélkül Kossuth és a nemzeti függetlenség álláspontján állt, a leszámolást kívánta Ausztriával és az arisztokráciával. Az, ami ennek ellenére Debrecent a békepárt támaszává, erőforrásává tette, csupán a forradalom alapvető korlátainak egyik vetülete jellemző megmutatkozása volt. A nagybirtoktól független városi dolgozóréteg nélkül ugyanis a parasztság egymagában nem volt képes a feudalizmus felszámolására, nem volt képes a nemzeti függetlenség és demokratikus átalakulás magáénak vallott eszményeinek forradalmi és gyakorlati követelményeiért harcba indulni. Az elv kinyilatkoztatását a debreceni Nagytemplomban biztosítani tudta, de a nagy célt, a nemzeti függetlenség és a demokratikus átalakulás tényleges megvalósítását egyedül, ipari proletariátus nélkül képtelen volt elérni. Enélkül pedig április 14-ének eredményeiért való lelkesedése szükségképpen csak a csalódásnak a forrásává vált.

* Esti Lapok, 1849 május 31-i 83. számában.

3. fejezet

Április 14 és a hadsereg. — Az árulás szelleme Görgey seregében. — Komárom után Bécs helyett Buda, mint hadműveleti cél. — Buda ostroma. — Kossuth újabb kísérlete Görgey leváltására.

A függetlenségi nyilatkozat Görgeyt és tisztikarát újra szembefordította Kossuthtal és a debreceni kormánnyal és a debreceni vezetéssel. Az ellentéteknek ez a kiéleződése a diadalmas hadjarat utolsó szakaszában, a sikeres offenzíva eredményeinek kiaknázása előtt, a döntő pillanatban bénította meg a magyar seregeket. Görgeyt a szabadságharc diadalmas befejezéséhez vezető úton állította meg és a szabadságharc legsúlyosabb katonai hibájába kergette. A nagysarlói április 19-i győzelem és Komárom felmentése, mint 1848 októberében Jellachich csúfos futása, újra megnyitotta a magyar csapatok előtt a Bécs felé vezető utat.

A reakciónak nem volt ellenállóképes hadteste e győzelmes magyar seregek ellen. Ahogy Horváth Mihály is írja, az osztrák tisztek nyilatkozataiból és elfogott leveleiből nyilvánvaló volt, hogy az ellenséges fősereg harcképes része számszerint már alig volt több 40.000-nél. Ez a sereg komoly ütközetet, ha arra mindjárt Komárom felmentése után kényszerítik, a győzelem reményével többé el nem fogadhatott. Az ellenséges sereg súlyos helyzetét bizonyították Welden tábornok rendeletei és a császári főváros hangulata is. Welden április 28-án Pozsonyba tette át főhadiszállását és seregének egy részét itt, más részét Magyaróvárnál gyüjtötte össze s csapatait mindkét helyen sáncokkal vette körül. Pozsony várában éjjel-nappal siettette a már előbb megkezdett erődítések bevégzését. De már azt sem látta elégnek arra, hogy a magyar seregeket előrehaladásukban feltartóztassa, s Bécs közelében a Schwechat mellett és a Morva völgyében is táborhelyeket, sáncokat készíttetett. Magában Bécsben szinte tetőpontra emelkedett az izgatottság, sokan, még olyanok is, akik még a mult őszön a kormányt pártolták, most mindinkább szembefordultak azzal, mert a bécsiek előtt is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány az 1848 március előtti állapotokra akar visszatérni. A nagy többség várta a magyarokat és az alsó osztályok készek voltak újra fegyvert fogni. Bécsben Kossuth neve alatt lázító felhívásokat ter-

jesztettek a nép között, a külvárosok napról-napra zajosabbak s forrongóbbak lettek és alig lehetett kételkedni, hogy ha a magyar sereg Bécs alatt újra megjelenik, itt is újra kitör a forradalom.*

A nagysarlói csata másnapján, április 20-án maga Welden, osztrák tábornok a következő kétségbeesett levélben tárta fel serege katasztrofális helyzetét Schwarzenberg herceg, osztrák miniszterelnök előtt: „Kedélyemet a bánat széttépdeste, mert nem állt hatalmamban a körülményeket máskép irányítani, minthogy az ellenség Komárom és Esztergom felé is feltartóztathatatlanul előre nyomult. Komáromban biztosított átjárója lévén, így Budának és Pestnek minden oldalról való körülzárását idézném elő, ha ezt a frontot továbbra is tartani akarnám. Ezért annál is inkább a Rába mögé való visszavonulásra kell törekednem, mert csakis így tudnék Wohlgemuth altábornagynak a Vág mögé visszavonult hadtestével egyesülni és tudnám főpontomat, Bécset fedezni. Mindenesetre ijesztő visszavonulás ez, melyet talán nyolc nappal a váci veszteség után el lehetett volna kerülni: most már elkerülhetetlen. 5000 főnyi beteget és sebesültet adunk át és nagyon is sok anyagot, melyet Komárom alól nem fog lehetni elvinni. A monarchia üdve most az oroszoknak Krakkó felőli gyors bevonulásától függ, mert nem tudom, hogy milyen belső erő tudná még megmenteni."**

Welden bejelenti, hogy kénytelen Pestet feladni, egyben felveti a magyar kormánnyal való tárgyalások felvételének a kérdését, Schwarzenberg herceg azonban utasítja, hogy a rebellis kormánnyal semmiféle körülmények között sem lehet tárgyalásokba bocsátkozni. Welden ezekután Hentzire bízza Buda védelmét és elhagyja Pestet. Schwarzenberg ezekután kérdést intéz Weldenhez, az osztrák seregek fővezéréhez, hogy mi a véleménye, vajjon feltétlenül elkerülhetetlennek és szükségesnek tartja-e az orosz beavatkozást. A tárgyalások, mint elmondja, ebben a kérdésben ugyan már előrehaladott stádiumban vannak a cári udvarral, de ennek ellenére a bécsi kormány, minthogy az intervenció egész Ausztriára, sőt Ausztriának európai kapcsolataira is kihat, szükségesnek tartja a végső elhatározás előtt még egyszer kikérni a fővezér véleményét is. Welden válaszában kijelentette, hogy az orosz beavatkozás az egyetlen lehetséges kivezető út. Érvelésében csupán indokolni, alátámasztani törekszik a beavatkozás elkerülhetetlenségét, kiemelvén, hogy a felkelés már régen megszűnt Magyarország és Ausztria ügye lenni, messze túlnőtt egy belmozgalom határain: „Magyarországon a háború már nem magyar, Európa összes forradalmi szekcióinak vezérei az általuk képzett erősen harcképes hordák élén állanak, melyekkel kedvök szerint északi tartományaink, különösen pedig Bécs felé indulhatnak... Helyzetünk igen nehéz lett, de nem esnék kétségbe felette, ha az oroszok

* V. ö. Horváth Mihály: Függetlenségi harcok története. 580—581. o.
** Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, 1924. 353. o.

nem késlekednek és Ausztria népei nem a magyarok ellen, hanem azon pusztító hordák ellen felkelnének, melyek az összeesküvés vörös lobogóját ismét Európaszerte kitűzni akarják."*

Ilyen körülmények között az osztrák sereg főfeladatának Bécs védelmét tekinti, Welden azonban még ebben sem bízik, sőt figyelmeztetni kívánja őfelségét, „reményekkel vagy miegyébbel meg ne tévesztesse magát". Neki magának nincs már egyéb reménye, mint „a romok alatt temetve lenni". Április 27-én Nesselrode, orosz külügyminiszter körlevelet intéz a cár külföldi követeihez, melyben felhívja őket, tájékoztassák a külföldi kormányokat a beavatkozásról. Május 1-én Pozsonyban orosz és osztrák katonai értekezlet tisztázta az orosz és osztrák seregek katonai együttműködésének szempontjait, május 8-án pedig a beavatkozást orosz részről hivatalosan is bejelentették. Ugyanezen a napon Ferenc József Schönbrunnból kiáltványt intézett a birodalom népeihez, a hazaáruló magyar főurak pedig Pozsonyból bocsátottak ki felhívást az ország népéhez „a fölség megsegítésére".

Weldent azonban még az orosz beavatkozás sem tudta megnyugtatni. Az orosz csapatok messze az északkeleti határszélen kezdték meg felvonulásukat, lassan mozogtak, hosszú hetekig eltarthatott, míg megérkeznek Bécs védelmére, a magyar seregek előtt viszont nyitva állott az út Pozsony és Ausztria felé. „Kötelességemnek tartom — írja május 2-i levelében — mégegyszer határozottan kinyilatkoztatni, hogy miután Excellenciád utolsó sürgönyének tartalma az orosz segítséget még nagy messzeségbe állítja, mostani helyzetemben, melyet megismerni és belátni muszáj, semmi másért jót nem állhatok, mint hogy magam utolsó percig kitartok." „Nem szabad továbbra is képzelődés világában élnünk a főváros és ezzel a monarchia sorsa forog kockán, mint ezt április 18-a óta többször ismételni bátorkodtam. A mentő eszköz nincsen az én kezemben, azt kívül kell keresni. Dukla felőli diverziók már meg nem menthetik többé Bécset."**

Bécsben várták a magyarokat, sőt Görgeyt hívták is Bécsbe. Izgatottság és türelmetlenség szállotta meg a császár székhelyét; a magyarokat váró Bécs izgalmas napjaiban Ferenc József császárt Schönbrunnban nyolc század és három ágyú őrizte.

A győzelmes előrenyomulás, a honvédseregek sikerei újra a magyar csapatok és vezetőik kezébe adták a dinasztia és Ausztria sorsát. Görgeynek csak kezét kellett volna kinyujtania, hogy a győzelem pálmáját leszakítsa, megelőzze az orosz beavatkozást, új és nagy erőforrásokat nyisson meg a maga számára az európai reakció főképviselője, a cári önkényuralom elleni harcban. S nem lehet azt mondani, hogy Görgey nem tudta volna miről van szó, nem tudta volna, hogy szabad az út előtte, hiszen ismerte az ellenség helyzetét, jól tudta, hogy a reakciónak nincs számbavehető serege, melyet csapataival szembeállíthatna. Maga küldött fel a

* Steier Lajos: i. m. 355. o.
** Steier: i. m. 363—64. o.

debreceni minisztériumba egy az osztrák sereg tarthatatlan állapotáról szóló levelet, mely magyar katonák kezére jutott. Ennek ellenére nem Bécs felmentésére, nem az ellenség megsemmisítésere, nem október 6-a hőseinek felszabadítására törekedett, hanem pihenni hagyta a megvert sereget, időt adott neki, hogy összeszedje magát. Ahelyett, hogy a döntő célt követve, az ellenséget fészkében, Bécsben igyekezett volna megsemmisíteni, Buda körülzárására vezette seregét. Igaz, hogy Bécs ostromától — akárcsak 1848 őszén — nemcsak Görgey riadt vissza, hanem a hadügyminisztérium is, sőt emlékiratai szerint Dembinszky is, akit Kossuth hívott meg a magyar seregek élére. Visszariadtak azért, mert úgy érezték, hogy Bécs felszabadítása szükségképpen a bécsi proletariátussal való egyesülést, a forradalom életrekeltését hozta volna magával, ami pedig szembeállította volna a magyar üggyel a konszolidációra törekvő európai hatalmakat. Maga Dembinszky is azt javasolta Kossuthnak, hogy a seregek ne vonuljanak tovább Komáromba, ne rohanjak meg Bécset, mert az osztrák székváros ellen intézett támadás csakis a proletariátus és a végsőkig elszánt forradalmi elemek segítségével vezethetne sikerre, ez a segítség pedig Európa valamennyi kormányát — mivel ezek főgondja akkoriban a belső rend helyreállítása volt — sorompóba szólította volna a magyar kormány ellen.*

A magyar seregek tehát Bécs helyett Buda ostromához fogtak, ez pedig a magyar seregek számára a legkritikusabb időpontban másfél hónap időveszteséget jelentett. holott négy hét elégséges lett volna arra, hogy térdre kényszerítsék a reakciót, vagy legalábbis a bécsi forradalmat újra lángralobbantsák, komoly szövetségesre tegyenek szert s megváltoztassák a döntés feltételeit. Bár a Bécs elleni támadásért kétségkívül a hadügyminisztérium és a Kossuthot informáló Dembinszky sem lelkesedett s noha Kossuth, aki politikai szempontból rendkívül nagy súlyt helyezett a főváros felszabadítására, maga is Buda felmentésére kérte Görgeyt, a végzetes mulasztásért a felelősség döntő része kétségkívül Görgeyt terheli. Görgey később igyekezett ezt a felelősséget Kossuthra hárítani s úgy állította be a maga eljárását, mintha csupán Kossuth felszólítására indította volna meg Buda ostromát. Csakhogy amikor Kossuth, igen érthető politikai okokból, Buda felmentését kívánta, nem kívánta egyben azt is, hogy Görgey hagyja abba az ellenség üldözését. Nem véletlen, hogy Görgey, aki egyébként világosan átlátta a helyzetet s más esetben egyáltalán nem riadt vissza attól, hogy a hadvezetésben a maga szempontjait, a maga célkitűzéseit, hadászati elgondolásait érvényesítse, ezúttal nemcsak hogy engedelmeskedett, hanem túl is ment azon, amit Kossuth kívánt, ahelyett, hogy egy megszálló vagy kisebb sereggel vette volna körül a várost, s főerejével az ellenséget üldözte volna, egész seregével vonult le Buda ostromára.

* V. ö. Danzer F. Alfonz: Dembinszky Magyarországon, Budapest, 1874. 265. o.

A szabadságharc e legnagyobb és legsúlyosabb katonai mulasztása az egyébként kétségkívül kiváló képességekkel rendelkező Görgey részéről távolról sem volt pusztán katonai tévedés. De nem menthető azzal sem, hogy a Kossuthtal szembeni engedelmesség következménye lett volna. Görgeynek ez a végzetes mulasztása a legszorosabban összefüggött április 14-ével kapcsolatos és forradalomellenes állásfoglalásával. Kossuth és Görgey különbözőképpen értékelték, különbözőképpen kívánták kihasználni és betetőzni a tavaszi hadjárat sikereit. Görgey győzelmeit nem az ellenség megsemmisítéséhez, hanem a kiegyezéshez vezető útnak tekintette, nem érzett elég erőt a nemzetben, hogy függetlenségét Ausztriával szemben maradéktalanul biztosíthassa, hogy végsőkig elmehessen ezen a téren; az volt az elképzelése, hogy a sikeres hadműveletek befejezésekképpen a Lajtához érve, egyfelől az osztrák kormányt, másfelől a magyar országgyűlést a győztes magyar seregek nevében fel fogja szólítani a kiegyezésre az 1848-as törvények alapján.

Kossuth ezzel szemben bízott a magyar nép belső erejében, lelkesedésében és az európai népek demokratikus forradalmában és a tavaszi hadjárat sikereit a végső győzelemhez, az Ausztriától való függés maradéktalan felszámolásához vezető útnak tekintette. Éppen ezért törekedett arra, hogy mielőbb és mindenáron megszavaztassa a trónfosztó nyilatkozatot, s ezzel a lépéssel eleve megelőzzön minden olyan kísérletet, mely Görgey és a debreceniek elgondolása szerint arra szolgált volna, hogy a győztes seregek élén ajánlják fel a megegyezést az uralkodóháznak. Kossuthnak kétségkívül igaza volt, amikor meg akarta akadályozni, hogy a nemzet vérével szerzett eredményeket csak újabb megalkuvás eszközéül használják föl, de alapvető ellentmondásba került önmagával és politikájával, a helyes nemzeti célkitűzés reális feltételeivel akkor, amikor a nemzeti függetlenség maradéktalan biztosítását, a leszámolást az osztrák önkényuralommal olyan tényezőkre támaszkodva kívánta keresztülvinni, melyek más irányba törekedtek és az elért sikereket, a tavaszi hadjárat eredményeit éppen az ellenkező cél elérésére kívánták felhasználni. Kossuth az e hadjárat sikere következtében megváltozott katonai és politikai helyzetre, tehát Görgey eredményeire hivatkozva kérte az országgyűlést a függetlenségi nyilatkozat megszavazására. Görgey és környezete azonban felháborodással fogadták az április 14-i nyilatkozatot. Ő és tisztikara a trónfosztásban megegyezésre irányuló terveik meghiúsítását látták és a hadsereg iránti felelőtlen merényletnek tekintették a debreceni határozatot, mely elvágja a törvényes és reális kibontakozás útját. Ez a határozat Görgeyt és tisztikarát újra a legélesebben szembeállította Kossuthtal; központi problémájuk most már nem az ellenség megsemmisítése, hanem ennél is előbb a debreceni kormány eltávolítása lett. Április 27-én Görgey egyik beosztottja, Molnár Ferdinánd alezredes a következő memorandummal fordult Görgeyhez: „...azon szerencsétlen függetlenségi nyilatkozatot, mely máris nem jó gyümölcsöket termett — (minthogy az oroszoknak bevonulása

valószínűleg beigazolódik) —, a világ előtt dezavuáljuk, annál is inkább országunk jövőjének üdvéért szükségesnek látszik most... mivel győztünk!... minden áron kell és muszáj békét teremteni és ha a márciusi alkotmányt nem is lehetne egész terjedelmében elérni, úgy azt hiszem és velem valamennyi magasabb érzésű, hogy maguk a tulajdonképpeni ütközőpontok (u. i. a Magyar Hadügyi és Pénzügyi Minisztériumok különállása) — melyekből a jelen idő összes bajai kifejlődtek és amelyekhez makacsul ragaszkodni most annál is inkább nagyobb szerencsétlenséget okozna, mert az állam anélkül, hogy saját magát tenné tönkre, elbukik, — feladandók volnának és az összmonarchiához és Bécs fővárosához való csatlakozást fel kell ajánlani — erősen meg is vagyok győződve, hogy Ausztria éppen olyan szívesen, mint mi, ennek a pusztító katasztrófának a végét kívánja és a trónt elég sok becsületes férfi veszi körül, akik a császárt engedékenységre és belátásra fogják hangolni. Tehát fontosnak tartjuk, hogy a hadsereg késedelem nélkül elindíttassék, a hadműveleti terv minél előbb végrehajtassék, ugyanakkor azonban a tárgyalások, melyek most és már rég tábornok úrnak szemei előtt lebegtek, megkezdethessenek, a debreceni kormány ártalmatlanná tétessék, mely amúgyis, mint hogy a hadseregre többé nem támaszkodhat, magában össze fog omlani, — azok a parancsnokok, akik talán ezen elhatározott tervnek útjában állnának, a déli hadsereghez való áthelyezése és alkalmaztatásuk által befolyásuktól megfoszthatók és ha Bécs részéről kibékítő szellem mutatkoznék és ha a tisztek jobbfelfogású részének egy becsületteljes jövőt helyeznének kilátásba, akkor a békekötés nagy műve sikerül és a lenyomott ország szabadon fog lélekzeni, — a nép biztosan velünk van, mert Kossuth szép tirádáival jól nem lakhat, — még egy dologtól félek, hogy a debreceni kamarilla Pestre fog vállalkozni és talán az elhatározott haditervvel ellentétes parancsokat fog nekünk küldeni, ekkor azonban csakis erőszakkal kell fellépni és egy második Brumaire 18 fog a dolgoknak végetvetni. Ön pedig tábornok Úr örökké, mint nagy férfiú fog szerepelni és meggyőződésem, hogy megtalálja elismerését."*

Görgey ha nem is részleteiben, de lényegében magáévá tette a tervet. Már maga az a tény, hogy hadseregében a fővezérhez ilyen memorandumot be lehetett nyujtani anélkül, hogy — mint sokszor kisebb jelentőségű fegyelemsértésért is — azonnal puska csöve elé állították volna az illetőt, mindennél jellemzőbb Görgeynek és környezetének szellemére, beállítottságára. Megjegyzendő, hogy a Görgey környezetében tapasztalható Kossuth-ellenes és április 14-ellenes szellem nem volt általános a honvédség körében. A többi hadtest lelkesedett Kossuthért, nem bírálta a debreceni politikát, nem gúnyolódott felette, hanem minden erejével igyekezett annak célkitűzéseit megvalósítani. A nyilt hazaárulás szelleme egyedül Görgey tisztikarában lélekzett szabadon s nem véletlenül, hanem

* Steier Lajos: i. m. 253—254. o.

éppen azért, mert Görgey forradalomellenes beállítottsága következtében elmulasztotta, hogy leszámoljon ezzel a szellemmel. Ellenkezőleg, maga is tápot adott ennek, hogy azután végül maga is eszközévé váljék a reakciónak, foglyává az árulás szellemének.

Görgey politikai és hadműveleti célkitűzéseinél ha nem is nyiltan, de Molnár memorandumának a szempontjait tette magáévá. Április 29-i napiparancsában ugyan további harcra és végső kitartásra buzdítja katonáit, hisz a győzelmes sereget nyiltan az árulás frontjára átvezetni nem is lehetett volna, a napiparancs azonban már nem a diadal, nem a végső győzelemben való feltétlen hit jegyében íródott, hanem a mártírium, a vértanuság képét rajzolja a katonák elé: „Ti nektek jutott a szerencse éltetek feláldozásával megadni a szép honnak ősi önállását, nemzetiségét, szabadságát, örök fennlétét. Ez legszebb, legszentebb feladatotok, emlékezzetek róla ha újra csatára keltek. Sokan vannak köztünk, kik már kivivottnak hiszik hazánk óhajtott jövendőjét, de ne ámítsátok magatokat, mert ezen harc nem Magyarország és Ausztria közötti harc egyedül, — ez európai harc leend: a természet adta nép legszebb harca a bitor zsarnokság ellen, s győzni fog a nép; győznie kell mindenütt. De ezen győzelemnek ti alig lehettek élvezői, ha bajnokai lenni híven akartok; és bajnokai csak akkor lehettek, ha mártirjai lenni ezen legszebb, legdicsőbb győzelemnek elhatározott szándéktok. Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek s minthogy élő hitem, miszerint köztetek alig van, ki egy gyáva életet jobban szeretne a dicső halálnál és ki velem egyformán ne érezné, hogy olyan nemzetet, melynek fiai hasonlók a szolnoki, hatvani, bicskei, isaszegi, váci, nagysarlói és komáromi hősökhöz, rabbá tenni többé nem lehet: még a legborzasztóbb ágyútűzben is csak azon egy jelszavam marad hozzátok: előre bajtársaim, mindig előre, emlékezzetek róla, ha új csatára keltek!“*

Görgey tehát a harcot választotta, a harcra buzdította katonáit, de magában a győzelemben nem bízott, a kiegyezést tartotta céljának, a kiegyezés legnagyobb akadályának pedig Kossuthot és a debreceni kormányt tekintette. Ezért nem Bécs és a végső győzelem felé, hanem Buda ellen fordította útját, és ezzel végzetesen el is árulta, meg is csalta seregeit s az ügyet, melynek feleskü dött. „Komárom felmentése után — így szól az erre nézve illetékes Klapka tábornok is — Magyarország sorsa Görgey kezében volt. A szerencse őt eddig láthatólag kegyelé vállalataiban; mint messze világító csillag tündöklék ő a már hanyatló európai szabadság homályos láthatárán; a világ várakozással teljes csodálattal tekinte reá. Komáromból két út vezetett a rejtelmes jövendőbe. Egyik a végelhatározáshoz az ó-császári városba; a másik a mulasztások és zavarok tömkelegébe Budára. Görgey az utóbbit választá; s ezzel az első lépés is megtörtént a bukásra.“ Hogy Görgeyt elhatározásában mennyire politikai és nem katonai szempon-

* Steier: i. m. 256. o.

tok vezették, azt maga elmondja, beismeri emlékirataiban, amelyben leírja a hadműveleti terv megállapítása körüli vitákkal kapcsolatban, hogy a vezérkari főnök és maguk a volt császári tisztek közül is többen követelték a Bécsbe való vonulást, a hadjárat folytatását és az ellenség üldözését. „Az indokok — írja Görgey emlékirataiban —, melyek rábírtak, hogy az ellenséges főhadsereg elleni támadólagos hadműveletek szakadatlan folytatásának eszméjét elejtsem, *kiválóan politikai természetűek valának.* Meg voltam győződve, hogy ha a győri vonalon folytatni indítványozott hadműveleteink még oly szerencsésen találnának is sikerülni, a magyar seregek azon részét, melyek az április 14-iki törvénnyel egyet nem értettek, lehetetlen lesz rábírni, hogy az ország határán túl is folytassák azokat." „Elmondott személyes meggyőződésem azután arra a gondolatra vezetett, hogy a szóbanforgó hadműveleteknek, ha azok alatt nekünk kedvez a hadi szerencse, legalább politikai befejezést adjak azáltal, hogy a Lajtához érve a győztes magyar hadsereg nevében egyfelől az osztrák kormányt, másfelől a magyar országgyűlést felhívjam, hogy az 1848-i magyar alkotmány útján való kiegyezés útját tegyék elébe a boldogtalan polgárháború elkeseredett folytatásának."*

Görgey maga elismeri és elmondja emlékirataiban, amelyben leírja a hadműveleti terv megállapítása körüli viták lefolyását, hogy midőn a vezérkari főnök és volt császári tisztek is követelték az ellenség üldözését s a felvonulást Bécs ellen s neki a két indítvány közül választania kellett, döntését elsősorban politikai szempontok határozták meg: „Midőn én a két hadászati indítvány közül a Klapkáé mellé álltam, tevém ezt abból a meggyőződésből, hogy kiegyezési gondolatom sikerének sokkal több a valószínűsége, ha Budavára már előbb a birtokunkban van, mint akkor, ha látszólag magát Bécset is fenyegető hadműveleteink győztesen előrehaladnak ugyan, de az alatt Buda vára állandóan az ellenség hatalmában marad."**

Görgeyben, aki éppoly kevéssé kívánta az egyesülést a bécsi proletariátussal, a forradalommal, mint Dembinszky, éppen mert enélkül nem bízhatott a végső győzelemben a bécsi reakció fölött, fel sem merült a Bécsbe vonulás gondolata: győzelmeit csak reprezentatív győzelmeknek tekintette és nagyobb jelentőséget tulajdonított Budavár felszabadításának, mint a tüntető felvonulásnak. Mint ugyancsak emlékirataiban elismeri, feltett szándéka volt, hogy ha a Lajta mellé ért, az országgyűlést, ha máskép nem megy, fegyveres erővel kényszeríti április 14-i határozatának visszavonására. Erről a tervéről csak akkor tett le, amikor Buda bevétele után a békepárt embereivel találkozott és azt remélte, hogy a trónfosztás megsemmisítését e párt segítségével fegyveres fellépés nélkül is

* Görgey: Életem és működésem Magyarországon, Budapest, 1911. 54—55. o.

** Görgey: i. m. II. kötet, 57. o.

elérheti. E célja érdekében a Molnár-féle memorandum értelmében igyekezett Kossuth megbízható s radikális szellemű embereit a hadsereg vezető pozícióiból eltávolítani, s monarchikus érzelmű, kiegyezésre vágyó főtisztjei közül az arra alkalmasakat képviselőkké választatni, hogy ezzel is növelje a békepárt és a saját súlyát az országgyűlésen.

Görgey így mindinkább a reakció eszközévé vált, egyre inkább az árulást képviselte a magyar hadsereg élén. De még mindig kettős lélek lakott benne: még élt benne a gyűlölet is Ausztria ellen, s midőn ez a gyűlölet fellobbant, kész volt legalább pillanatnyilag április 14-ét is elfogadni. Még mindig ingadozott a harc és az árulás között. Buda ostroma közben például, amikor Pest bombázásáról számolt be Kossuthnak, maga is felháborodottan ostorozta az osztrákok gyávaságát és barbarizmusát: „Hentzi tábornok fenyegetését tegnap este borzasztóan teljesítette, jól célzott számos lövések által sikerült neki a pompás Dunasort több helyeken egyszerre meggyujtani, — a tűz a nagy szél által élesztve csakhamar elterjedt és Pestnek legszebb részét csakhamar hamuvá tette. Borzasztó látvány volt! Az egész várost lángtenger borította és a füstgomolyok közepette az égő gránátok csillagzáporként iszonyú dörgéssel zuhantak a szerencsétlen városra. — Nincs toll, mely e látvány nagyszerűségét egész valóságában leirhatná, de én részemről az egész tüneményben az ausztriai dinasztia halálpompájára gyujtott fáklyáknak lobogását láttam, mert akiben e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek a hitszegett dinasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kiirtotta...“*

Erre a levélre Kossuth lángoló szavakkal válaszol, végső harcra, a reakció elleni kíméletlen és elszánt, meg nem alkuvó küzdelemre buzdította Görgeyt. „Tábornok Úr érzelmeiben minden magyar keble mélyéből osztozik — írja Kossuth e levelében —, Pest a nemzeti szabadság ápoló ölén újult virágzással fog felüdülni az irtózatos sebekből, kikkel őt a Habsburgok pokoli vérebei elborították; de még a csecsemős gyermek is átkot szív anyja emlőjéből az átkozott Habsburgokra — kiknél irtózatosabb rablókat, gyujtogatókat nem ismer a banditák históriája. — Mikor könyörülend már az igazságnak Istene az emberen, hogy a koronás ördögök zsarnok vágyai miatt patakokban ne omoljon az embervér és virágzó városok, tartományok és országok ne süllyedjenek a pusztulás örvényeibe. Átok, százszoros átok a zsarnokra és a zsarnoknak ördögi eszközeire, miként ők nem ismernek irgalmat semmi iránt, ami Isten előtt kedves, ember előtt szent, miként ők nem borzadnak halomra dönteni a békés szorgalom századéves munkáját, miként ők kivetkőztek az emberiség minden indulatából és barbár vérebekké változtak, úgy haljon ki keblünkből az irgalomnak minden érzete irántuk és foglaljon helyet szívünkben az igazságos bosszú érzete, — az átok legyen imádsága minden magyarnak, legyen távol

* Steier Lajos: i. m. 296. o.

szívünkből az örömnek minden dobbanása, míg irtózatos bosszút nem állunk a zsarnokon, hogy még emlékezete is átkozott legyen az emberek között ezredéveken át, hogy borzadva forduljon el tőle minden élőlény, mint elfordul a bélpoklostól és érezze még e földön az örök kárhozatnak kínjait, mik az igazságos bírótól a túlvilágon reá várnak. Fel, fel magyar nép, érezd hivatásodat, miszerint nem csak az izmos férfiu, de még a szelid nő, s gyönge gyermek is arra van rendelve, hogy bosszú angyala gyanánt tegyen véres számadást az eltiport, kigúnyolt emberiségért, a zsarnokon és a zsarnok vérebein, hadd legyen beírva a történetek évkönyveibe, miként bünteti a magyar az emberiség eltiprói. Prága, Bécs, Milánó vigasztalódj! Pest lángjai, halálfáklyái lesznek hóhéraidnak!"*

A seregből nem is hiányzott a hősi elszántság. Az egyszerű honvédek és a nemzeti érzelmű tisztek újra egyaránt fényes bizonyítékát adták halálmegvető bátorságuknak. Görgey mulasztása következtében ugyan, aki nem készült fel ostromágyúkkal a vár ostromára, az ostrom súlyos késedelmet szenvedett, a döntő rohamra csak május 21-én kerülhetett sor. Maga a vár bevétele azonban így is egyik legfényesebb fegyverténye volt a magyar seregnek. A támadásra éjféltájban vonultak fel a csapatok és a tulajdonképpeni harc két órakor éjfél után indult meg erős puskatűz közben. „Egy órával később általános lőn az ostrom. A várbeliek borzasztólag tüzeltek gránáttal, bombával s apró fegyverrel a vár alatti térre, hova a mieink előre nyomultak. Négy óra tájban azonban honvédeink egyrésze az ellenség iszonyú tüzelésének dacára már a fehérvári kapunál tört résen küzd; mások az egész vár körül hágcsókat alkalmazának a falakhoz. Végre öt órakor a kétségbeesett várbeliek megátalkodott védelme dacára a falakon lobogott a nemzeti zászló. Nagy Sándor tábornok maga is katonái között ott kúszott elől és maga vezényelte az első hadtestet rohanásra; az ő zászlait tűzette ki legelőbb a bástyákra. A rést magát a 47. zászlóalj foglalta el; nem messze tőle a 34. s avval csaknem egyidőben más zászlóaljak más pontokon másztak a falakra. Öt óra után az ellenség ágyúi felett az olaszok fehér zászlót tűztek ki, de az őrség nagyobb része az erős palánkok mögé vonult és kétségbeesetten folytatta az utcai harcot és a palánkok és az utcai torlaszok mögé rejtett ágyúiból is tüzelte a mieinket. Hét óra tájban azonban a vár minden pontján vagy elhullott vagy fegyverét letette az ellenség."**

Budát a hős honvédseregek így háromheti ostrom után május 21-én elfoglalták. Buda ostroma és azt követően a Komárom körüli tétovázás azonban másfél hónapot adott az ellenségnek erői újjászervezésére. Buda felszabadult, de a reakció időnyeresége rendkívüli és minden eddiginél súlyosabb helyzet elé állította a nemzeti ellenállás és a szabadságharc képviselőit. Görgey és a békepárt, a kishitűek és az ingadozók az orosz beavatkozás után a helyzetet

* Steier: i. m. 299. o.
** Horváth Mihály: Függetlenségi harcok története. 599. o.

teljesen reménytelennek látták, nem hittek többé a sikeres önvédelem lehetőségében. Európa csendőrének a beavatkozása és a bécsi reakció erőinek újraszerveződése kétségkívül minden eddiginél súlyosabb helyzet, komolyabb feladatok elé állították a nemzetet. Ennek ellenére egyedül a túlerő, még a cár és a bécsi reakció egyesített ereje se győzhette volna le a nemzeti ellenállást, ha meglett volna a nemzetben a képesség, hogy — mint márciusban, illetve szeptemberben — a nemzet összes erőit egyesítse és mozgósítsa az önkényuralom zsoldosai ellen.

Az első és legégetőbb kérdés a hadvezetés biztosítása volt. A válság minden eddiginél élesebb formában állította Kossuth és a nemzeti függetlenség vezetői elé a katonai vezetés kérdését. Kossuth kísérletet is tett a megoldásra. Kossuth, akinek pontos tudomása volt arról, hogy miként fogadta Görgey és tisztikara április 14-ét, jól érezte, hogy az elkövetkezendő rendkívüli megpróbáltatás idejére nem hagyhatja a vezetést a politikailag megbízhatatlan és a kiegyezést kereső Görgeyre. Éppen ezért elhatározta, hogy megkísérli Görgey eltávolítását a hadsereg éléről. Kossuth tehát két hónappal később kénytelen rászánni magát arra, hogy a baloldal március 25-i javaslatát: Görgey leváltását és Bem kinevezését keresztülvigye. A politikában azonban döntő tényező az idő.

Amit két hónappal előbb a baloldal támogatásával, illetve a baloldal javaslata alapján, baloldali kormányzat segítségével sikerrel meg lehetett volna oldani, az lehetetlen most, vagy legalább is igen kétséges volt most, amikor Görgey a sikeres tavaszi hadjárat és a jobboldal politikai győzelme következtében, mind a hadseregnél, mind az országgyűlés előtt pozíciójában politikailag és katonailag rendkívül mértékben megerősödött. A megváltozott helyzet s az, hogy most nem lehetett Görgeyt egyszerűen leváltani, megmutatkozott abban is, hogy Kossuth kerülő úthoz volt kénytelen folyamodni. Hogy a harc szempontjából legfontosabb és legveszélyesebb pozícióból eltávolíthassa, kénytelen volt őt felfelé buktatni. A május 20-án, Buda eleste előtt tartott minisztertanácson felmentette Görgeyt s helyébe Bemet kívánta fővezérré kineveztetni, de ugyanakkor Görgeyt a hadügyminiszteri tárca vezetésével bízta meg.

Bem eredményes működését azonban csak demokratikus kormány biztosíthatta volna. Erdélyben sikereit elsősorban a Görgeyétől és Dembinszkyétől is eltérő demokratikus és népi hadvezetésének és politikájának köszönhette. Őt igazában megnyerni és sikeres működését biztosítani éppen ezért csak egy hozzá hasonlóan forradalmi, demokratikus kormányzat tudta volna. Hadvezéri kinevezése így csak a kérdés egyik oldala volt. Bem egymagában legjobb képességei s legmesszebbmenő erőfeszítése ellenére sem menthette meg a helyzetet egy vele szögesen ellentétes és a nemzeti ellenállás erőit megbénító kormánnyal szemben. Bem többé-kevésbbé érezte is ezt, mert nem nagy kedvet mutatott, hogy felsiessen a fővezérség átvételére. Lent maradt Erdélyben, hol bármily fontos feladatot töltött is be, mégis csak a mellékhadszíntér

vezére volt s nem is csatlakozott a fősereghez, csak az utolsó pillanatban Temesvárnál, akkor, amikor egyrészt a kormányzat és a fősereg főhadszintéren kibontakozó válsága minden erőfeszítése ellenére Erdélyben is lehetetlenné tette a helyzetét, s amikor csatlakozása, illetve fellépése a reménytvesztett és demoralizált seregek és a szabadságharc ügyét már meg nem menthette. Bem fővezérsége így mindvégig csak reménysége, célkitűzése maradt a baloldalnak és a nemzeti ügy következetes képviselőinek, anélkül, hogy a többszöri kísérlet ellenére idejében megvalósulhatott volna. Hogy nem valósult meg, nem véletlen, hanem szükségszerű következménye volt azon ellentmondásnak, ami a forradalom megtorpanása, a kormány jobbrafordulása és Bem forradalmi és demokratikus iránya között fennállott. Ilyen körülmények között Bem késedelmeskedése nemcsak lehetetlenné tette, hanem visszájára fordította Kossuth elgondolásának megvalósítását, még súlyosbította Kossuthnak és az önvédelmi harc képviselőinek a helyzetét azzal, hogy akkor, amikor a tényleges vezetés megmaradt Görgey kezében, ehhez még a hadügyminiszterség is járult, tehát Görgey hatalma és befolyása ahelyett, hogy csökkent volna, megnövekedett. Ugyanakkor a Bemre való várakozás közben újabb két hét telt el tétlenségben anélkül, hogy a hadsereg az oroszokat megelőzve igyekezett volna másik ellenfelét offenzívára való készülődése közben megzavarni. Végül is Görgey intézkedett: május 27-én, egy hónappal azután, hogy nyilt csatában utolszor verte meg az osztrákokat, újra elindította seregeit ellenük.

Kossuth kísérlete Görgey leváltására így csak nyilvánvalóvá tette Görgey előtt Kossuth ellene irányuló törekvéseit, ereje megnövekedése közben élesebben fordította szembe Görgeyt Kossuthtal, az addiginál is inkább ösztönözte arra, hogy erőfeszítéseit megkettőzve igyekezzen leszámolni vele és a debreceni kormánnyal. Görgey nyiltan is kifejezést adott a debreceni kormány és Kossuth iránti ellenszenvének és gyűlöletének azzal, hogy visszautasította a számára Buda eleste után megszavazott elsőosztályú katonai érdemkeresztet, melyet az országgyűlés küldöttsége kívánt átadni Görgeynek. E küldöttségben résztvettek a békepárt emberei is, akik a hivatalos fogadás után magánkihallgatáson jelentek meg nála és örömüket fejezték ki azon, hogy Görgey a kitüntetés visszautasításával nyiltan kifejezésre juttatta szembenállását április 14-ével és a debreceni kormánnyal.

A békepárttal történt megbeszélés alapján Görgey azt remélte, hogy ennek segítségével parlamentáris úton is elérhető a függetlenségi nyilatkozat visszavonása. Ezért pillanatnyilag letett a Debrecen elleni fegyveres akció gondolatáról, s miután a hadsereget felvonultatta a Vág és a Rába vonalára, fegyveres erő nélkül, személyesen ment Debrecenbe, hogy ott átvegye a hadügyminisztérium vezetését. Debrecenben újra értekezett a békepárt képviselőivel s minthogy nyilatkozataikból arra következtetett, hogy a békepárt esetleg nem ellenezné, ha a függetlenségi nyilatkozatot katonai

ellenforradalom útján érvényteleníteném: felvetette ezt a megoldást az értekezleten, indítványát azonban „Nem kell katonai forradalom! Nem kell karduralom!" felkiáltással egyhangúlag elvetették. Görgey ezekután visszatért a sereghez, de ahelyett, hogy e katonailag sorsdöntő helyzetben, midőn minden erejét a hadműveletek előkészítésére kellett volna összpontosítania, hogy még az oroszok megérkezése előtt döntő vereséget mérjen az osztrákokra és az előretörést Bécs felé kikényszerítse, többet törődött a politikával, mint seregével, főfigyelmét a Kossuthtal való leszámolásra fordította. E készülődése során Molnár alezredes programja szerint arra törekedett, hogy Kossuth megbízható tábornokait, tisztjeit, Dembinszkyt, Bemet, Perczelt, Guyont, Nagy Sándort elszigetelje vagy eltávolítsa, s ezzel gyöngítse a hadseregben a baloldalt; ugyanakkor felszólította főtisztjeit, hogy az elkövetkező képviselőválasztások alkalmával jelöltessék magukat, hogy ilymódon erősítsék a jobboldalt, kiszélesítsék április 14-e megsemmisítésének országgyűlési bázisát. Ezenkívül sajtóorgánumot is akart alapítani céljai számára. Eközben a reakció eltökélten készült a döntő offenzívára. Május 30-án Welden helyett Haynaut nevezték ki az osztrák seregek élére. Első ténykedése megmutatta, hogy méltán rászolgált a „bresciai hiéna" nevére, amit Olaszországban szerzett. Június 5-én két magyar tisztet, Mednyánszkyt és Gruber Lajost, akik Lipótvár feladása ellen tiltakoztak és a vár feladása következtében fogságba estek, alávaló módon felakasztatott. A kivégzések hírére az elkeseredés és a felháborodás az országban és a seregben tetőfokára hágott. Kossuth és a közvélemény a kivégzések méltó megtorlását követelték Görgeytől. A magyar foglyokkal való méltatlan bánásmód miatt Görgey még április 14-e előtt azt írta Windischgrätznek, hogy minden kivégzett honvédtisztért három osztrák tiszt fog áldozatul esni. Most Kossuth és Klapka követelték a fenyegetés beváltását, amit azonban Görgey megtagadott. Az erélyes fellépés ugyanis keresztezte volna főcélját, a kiegyezést a monarchiával s így ő, aki egyébként saját katonáit és tisztjeit igen sokszor kíméletlenül büntette, a legkisebb fegyelemsértésért s apróbb vétségekért is szinte gondolkodás nélkül kész volt főbelövetni embereit, tétlenül nézte az önkényuralom vérebének gazságait. Ahelyett, hogy Kossuth s a baloldal kívánsága szerint megtorolta volna Haynau kegyetlenségét, a gyilkosságokkal kapcsolatosan a magyar sereghez intézett iratában egyenesen megnyugtatta az ellenséget. Eljárását azzal igyekezett mentegetni, hogy „mi különbek vagyunk, mint azok, nem követjük őket a barbárság útján". „Azokat, kiknek a véres csatamezőn fegyvertek megkegyelmezett, nem fogjuk vérpadra hurcolni, nem követjük ellenségeinket embertelen ösvényre. Mi Isten fiának tanai szerinti eljárást követünk." „A fővezér tehát értesít mindenkit — írja emlékiratában Madarász —, hogy a haza iránti hűség az kötél általi halált hozhat mindenkire, de annak nem lesz bántódása, aki nemzetünk leigázására fegyverrel tör ránk."

Június 14-én Miklós cár szemlét tartott a Magyarország ellen

összevont cári csapatok felett. A honvédseregek viszont Buda után először június 16-án Zsigárdnál, majd 20-án és 21-én Perednél mérték össze erejüket az újjászervezett osztrák császári seregekkel. A zsigárdi ütközet döntetlenül, a peredi a magyar seregek visszavonulásával végződött. A honvédseregek helyzetét azontúl, hogy újjászervezett friss erőkkel feltöltött csapatokkal kellett felvenniök a küzdelmet, rendkívüli mértékben megnehezítette az a tény, hogy „az osztrák főhadiszállás a legpontosabb adatok felett rendelkezett a magyar hadsereg erőviszonyaira és elhelyezésére vonatkozólag". Ez pedig csak abban lelhette magyarázatát, hogy „az adatok vagy a magyar hadügyminisztériumból, vagy Görgey által szervezett központi vezérkari irodából kerültek az osztrák főhadiszállás birtokába".* A kormány tehetetlen politikájához, a pénzügyminiszter áruló tevékenységéhez járult most még az, hogy az árulás magába a sereg központi irodáiba is befészkelte magát. Mindezt betetőzte, hogy a cár seregei június 20-án megkezdték az ország elözönlését.

* Steier: Haynau és Paskievics, Budapest, 1926. I. 15. o.

4. fejezet

A cári intervenció. — Kossuth sikertelen kísérlete az erők koncentrációjára. — A megalkuvás felülkerekedése a politikai és katonai vezetésben. — Politikai és katonai felbomlás. — Az országgyűlés többsége Görgey mellett. — Görgey teljhatalma és a világosi fegyverletétel

Az orosz betörés egyszeriben akúttá tette a válságot s megindította kifejlését. A kormány június 26-án Pesten minisztertanácsra ült össze, hogy megtárgyalja a teendőket és a hadvezetés követendő szempontjait. E kérdésben újra szembekerül egymással Görgey és Kossuth. Görgey a másfél hónappal előbb elmulasztott nyugati áttörést akarta megkísérelni, amellett volt, hogy a magyar seregek minden erejét összeszedve az osztrákokra mérjék a főcsapást, támadóan lépjenek fel az osztrák seregekkel szemben. Kossuth álláspontja az volt, hogy a nemzet ügyét, a szabadságharcot csak minden erő összevonásával lehet megmenteni, ez pedig Komárom alatt az ellenség közvetlen támadóvonalában nem lehetséges. Irányt kell tehát venni arra, hogy a magyar seregek délen, a Tisza—Maros szögletében egyesüljenek és egyesülve kíséreljék meg az ország felszabadítását. A minisztertanácson Görgey azt indítványozta, hogy „a kormány ismertesse meg a néppel őszintén az orosz hadak betörése következtében a helyzetnek veszedelmes voltát, jelentse ki magát mozgónak és csatlakozzék a főhadsereghez, ezzel álljon és bukjék. A Duna jobbpartján koncentrálja az összes erőket és egyesült erővel mérjen Ausztriára egy utolsó csapást, míg az oroszokkal kezdjen békés alkudozást, és ezzel késleltesse előrehaladásukat."

Görgey e terve kétségkívül kétségbeesett és görcsös ragaszkodás volt ahhoz a ki sem mondott s már szertefoszlott reménységhez, hogy a császári seregekre mért vereség még az orosz támadás előtt megegyezésre fogja kényszeríteni az osztrákokat. Kossuth a vita során elfogadta, magáévá tette Görgey javaslatát. A megegyezés alapján június 27-én a kormány kiáltvánnyal fordult a néphez: „A haza veszélyben van, fegyverre, fegyverre! Minden honpolgár! Ha rendes eszközökkel vélnök megmenteni a nemzetet, nem kiáltanok ki, hogy a haza veszélyben van, mi a nemzet akaratából Magyarország és a hozzátartozó részek és tartományok kormánya, az örökkévaló Isten és a haza nevében felszólítjuk a

népet az önvédelemre, a reánk bízott hatalomnál és kötelességünknél fogva rendeljük és parancsoljuk: 1. A hazánkba behívott muszkák és az azokat behívó istentelen ausztriai császár ellen az általános keresztes népháborút ezennel megkezdhetik. 2. A keresztes háború a legközelebbi hétköz- és vasárnapokon minden templomokban a lelkészek által, minden község piacán elöljárók által kihirdetendő, és harangzúgással az egész országnak tudtul adandó. 3. A kihirdetés után minden ép férfi, ki karját bírja, 48 óra alatt magát valamely fegyverrel ellátni tartozik, s akinek lőfegyvere vagy kardja nincs, a kaszát, baltát ragadja meg. A kasza rohamra, a balta pedig kéziviadalra bátor kézben alkalmas fegyverül szolgál. Nem magyar az, cudar az, aki fegyverben válogat és nem védi magát azzal, ami kezébe akad. 4. Amerre a vad muszka had közel van, éjjel-nappal őrök állíttassanak ki tornyokra s hegytetőkre; kik, ha az ellenség közelg, jelt adjanak, s a jeladásra a harangok az egész vidéken félre verettessenek. A vészharangszóra pedig a nép minden községben gyüljön össze azonnal s tömegesen menjen azon gyülhelyre, amelyeket vidékenként az illető törvényhatóság tisztviselői, vezérei előre kijelölnek. Ahonnan pedig a vad ellenség előbbrenyomul, háta mögött a nép keljen fel tömegestől és rontsa és pusztítsa a rendetlenül száguldozni szokott kozákokat és elmaradozó más fegyvereseket. Különös gondja legyen a népnek, hogy az ellenséget éjjel soha pihenni ne hagyja, hanem véletlenül megrohanó és ismét visszavonuló támadásokkal, lármával, harangfélreveréssel, tűzrakásokkal örökkön nyugtalanítsa, hogy ne ismerjen soha pihenést e földön, melyet istentelenül megtámadott. 5. Az ellenség elől minden eleséget, marhát, bort, pálinkát el kell takarítani, rejtett hegyközi helyekbe vagy lápok, mocsarak közé, hogy éhen legyen elveszni kénytelen. 6. Mielőtt valamely helységet megszállana, abból minden élőlény takarodjék ki, s ha megszállotta, bátor férfiak gyujtsák fejükre a házakat, hogy lángok martalékaivá legyenek ellenségeink."

A június 28-i győri csatavesztés után Kossuth megváltoztatta álláspontját, nemcsak politikailag, hanem katonailag sem bízott többé Görgeyben. Mivel elvesztette hitét Görgey tervének sikerében, július 1-én új haditanácsot hívott egybe, melyen a minisztereken kívül a Pesten időző tábornokok is megjelentek. A haditanács a Görgey javasolta nyugati támadás helyett visszatért Kossuth eredeti elgondolásához és a déli koncentrációt állította a hadi célkitűzések középpontjába. Görgey ezért emlékirataiban gyávasággal vádolja Kossuthot, úgy állítja be az előző határozat megváltoztatását, hogy ennek semmi más célja nem volt, mint hogy Kossuth és a kormány a maguk számára egérutat nyerjenek dél felé. Valójában azonban természetesnek kell tartanunk, hogy Kossuth nem akart Görgeyvel Komárom várába zárkózni; ismerve Görgey és tisztikarának kormányellenes és forradalomellenes beállítottságát, nem volt hajlandó a kormány és ezzel a szabadságharc vezetésének a sorsát is Görgey kezére bízni. Kossuth és a kormány szabadsága

és mozgási lehetősége előfeltétele volt az erők átcsoportosításának, a nemzeti ellenállás újjászervezésének. Kossuth éppen ezért kétségkívül helyesen járt el, amikor e mozgási lehetőséget döntő szempontnak tekintette. Igaza volt Kossuthnak az új hadvezetési célkitűzés szempontjából akkor is, amikor az erők koncentrációját állította törekvései középpontjába. Mint annyiszor, most is helyesen látta a követendő utat: „Ha most ki-ki a maga útján indul, s külön, meg külön szertehúzva dolgozunk, elveszünk okvetlenül... Ellenben, ha az egészet felfogó tekintetből indulva egy kombinált irányba koncentrive dolgozunk és minden apróbb foglalásokkal felhagyva gyorsan, koncentrikus hadjárást teszünk... három hét alatt meg vagyunk mentve bizonyosan."*

Kossuth az új célkitűzés biztosítására újra megkísérelte a leszámolást Görgeyvel, illetve eltávolítását a hadseregtől. A haditanács elhatározta Görgey felmentését a fővezérség alól, s egyben utasították őt, hogy vegye át a hadügyminisztérium vezetését, a sereg vezérletét pedig Mészárosra bízták, aki vezérkari főnökként Dembinszkyt vette maga mellé. Ez azonban csak azt a zsákutcát, csak azt a lehetetlen helyzetet mutatta, melybe Kossuth került akkor, amikor a hűtlenség ellen védekezve nem talált más megoldást, mint visszatérést Mészároshoz, aki tehetetlenségét már százszorosan bebizonyította és a Tiszafürednél kudarcot vallott Dembinszkyhez. Görgey eltávolítása a hadseregből azonban még ebben a formában sem sikerült. Közölték vele a haditanács határozatát. július 4-én azonban Klapka arról értesítette a kormányt, hogy a sereg Görgeyn kívül nem engedelmeskedik senkinek. A kormány erre kénytelen volt őt a feldunai sereg vezéreként a seregnél hagyni, azzal az utasítással, hogy csapataival csatlakozzék a Mészáros és Dembinszky vezetése alatt délen összpontosuló erőkhöz.

Klapka ki is adta az utasítást az elvonulásra. Görgey azonban görcsösen ragaszkodott ahhoz az elgondoláshoz, mely két hónappal előbb Buda ostroma előtt döntő sikerre vezetett volna, most azonban a győri kudarc után teljesen bizonytalanná tette a hadsereg sorsát, kivált akkor, amikor ő maga még a rendelkezésre álló erő megfelelő összevonásáról s a hadművelet alapos előkészítéséről sem gondoskodott. Ennek ellenére kényszerítette a támadást. Az áttörés az újjászervezett, és Haynau vezetése alá rendelt császáriak ellen egyedül Görgey erőivel már nem vezethetett sikerre, s csupán azzal járt, hogy az újabb kétheti huzavona folytán elzárta csapatai visszavonulásának az útját dél felé és ezzel meghiúsította Kossuthnak az erők gyors és maradéktalan egyesítésére vonatkozó elgondolását.

Görgey a sikertelen komáromi ütközet után július 13-án kénytelen feladni tervét, megkezdi a visszavonulást, útját azonban a váci ütközet után újra északkelet felé veszi, hogy seregét a fél országot megkerülve, egyhónapi késéssel vezesse le a déli koncentrá-

* Steier: i. m. I. k.

cióra kijelölt területre, ahol akkor már a Mészáros és Dembinszky vezetése alatt álló déli seregek a szakadatlan visszavonulás és az osztrák seregektől elszenvedett vereségek következtében teljesen demoralizálódtak, a temesvári ütközetben pedig annyira felbomlottak, hogy Görgeynek már nem is volt kivel egyesülnie.

A forradalom belső válsága, a politikai és katonai vezetés ellentéteinek a végzetes kiéleződése, az erők szétforgácsolása megakadályozta, hogy a kormány a nemzeti ellenállás érdekében megfelelőképpen és okosan kihasználja az ellenfelei közt fennálló ellentéteket. Görgey és a békepárt a június 20-án megindult orosz invázió után már csak hetekre becsülte és végvonaglásnak tekintette a harcot, Magyarország megmentését lehetetlennek tartotta s csupán aközött látott választási lehetőséget, hogy kinek előtt és milyen feltétellel hódoljon be és rakja le a fegyvert. Pedig a nemzeti önvédelem ügyét, a katonai helyzetet és az erőviszonyokat tekintve még akkor sem lehetett elveszettnek tekinteni. Maguk a cári seregek sem számítottak gyors győzelemre, azt várták, hogy a magyar hadsereg szétveri az osztrák erőket és azután fog az orosz-magyar összeütközésre sor kerülni. A felvonuló cári erők lassú és bizonytalan hadvezetésükkel időt és lehetőséget is nyujtottak erre a magyar hadvezetésnek. Az oroszok beavatkoztak, de abból egyrészt Béccsel szemben minél nagyobb hasznot igyekeztek húzni, másrészt veszteségeiket minimálisra csökkenteni s ezért sem kívántak gyorsan döntő, esetleg veszteségteljes ütközetekbe bonyolódni. Az osztrákok természetesen egészen másképp képzelték el a beavatkozást és éppen ezért állandó szemrehányásokat tettek az orosz hadvezetésnek, sürgették a cári seregek gyorsabb és határozottabb akcióit. Paskievicsnek, a cári intervenció vezetőjének viszont az élelmezési és utánpótlási nehézségek, az elszenvedett súlyos veszteségek miatt semmi kedve sem volt a sietségre, sem arra, hogy Haynau számára elessen, annak minden vesztesége nélkül kaparja ki a gesztenyét a tűzből. Sőt Paskievics környezetében még a komolyabb támadások megkezdése előtt csupán a hosszú felvonulás és a betegségek, a kolera-okozta bajok következtében az a vélemény alakult ki, hogy Oroszország máris többet vesztett, mint amennyit az ügyért áldozni akart és áldozhatott; éppen ezért az volt a szándék: hogy a cári sereg csak Nagyváradig nyomul előre s a magyar seregeknek Haynauval való küzdelmébe közvetlenül nem avatkozik. Emiatt az osztrákok számításait keresztező hadvezetés miatt az osztrák és orosz vezérek között egyre nagyobb és nyiltabb feszültség keletkezett. Paskievics ellenszenve az osztrákokkal szemben egyre fokozódott, olyannyira, hogy szívesen látta volna Haynau vereségét. Ezek a reakció táborában mind nyilvánvalóbbá váló ellentétek, melyekről a magyar hadseregben is tudtak, megfelelő vezetés mellett még ebben a helyzetben is lehetőséget nyujtottak a szabadságharc ügyének a megmentésére, a hadjárat elhúzása révén. Az őszi rossz idő beálltával ugyanis joggal lehetett számítani arra, hogy az oroszok nem lesznek hajlandók a kolera

miatt megtizedelt és a hosszú úton megviselt seregeikkel a telet ellenséges földön tölteni. A magyar vezetésnek tehát még az orosz intervenció után is megvolt a lehetősége arra, hogy az ellentéteket kihasználva megossza ellenfeleit, saját erőit pedig az osztrákok ellen koncentrálva időt nyerjen, majd a csapatok újjászervezésével megváltoztassa a döntés feltételeit.

A vezetők, a nemzeti ellenállás erői azonban sajnos, e végső lehetőség kihasználására sem voltak képesek és pedig nem a katonai felkészültség fogyatékossága, nem a túlerő, nem is a személyi torzsalkodások, hanem elsősorban és döntő részben a forradalom erőinek elapadása, belső válsága miatt. Hiányoztak azok a belső erők, melyek a válság során felszínre kerülve előre tudták volna vinni az áprilisban megtorpant forradalmat, ami új és más fordulatot adott volna az eseményeknek. Szemere kormányában erre semminemű képesség nem volt. A kormány június 5-én költözött Debrecenből Pestre, s a június 26-i győri csatavesztés és a júliusi haditanács után, 2-án az országgyűlés egyetlen, 1849-ben tartott pesti zártülésén bejelentette, hogy székhelyét a kényszerítő körülmények következtében kénytelen megváltoztatni; és egyben felszólította az országgyűlést is, hogy költözzék Szegedre és üléseit ott folytassa. Haynau 19-én vonult be Pestre, s e város feladása után a katonai és politikai széthullás anélkül, hogy a kormánynak és Kossuthnak bárhol is sikerült volna megvetnie a lábát, szinte ugrásszerűen meggyorsult. Kossuth kétségkívül még ebben az összeomlást megelőző utolsó korszakban is óriási erőfeszítéseket tett a katasztrófa elhárítására, s új erők életrehívásával igyekezett új fordulatot adni a küzdelemnek. A kibontakozó válsággal, a növekvő zűrzavarral és anarchiával, széteséssel szemben azonban maga is egyre tehetetlenebb lett. Mint az egész 49-es hadjárat során, most az utolsó szakaszon is a döntő kérdés a hadvezetés biztosítása volt. S Kossuth, mint Vác után februárban, mint Buda ostroma után, most közvetlenül az összeomlás előtt Szegeden mégegyszer és utoljára megkísérli Görgey eltávolítását és ezzel a belső árulás veszedelmének a kiküszöbölését. Július 12-én érkezett Szegedre, ahol egyrészt nagy beszédében igyekszik újra lelket és bizalmat önteni a szegedi népbe, másrészt látja, hogy kormánya képtelen az egységes hadvezetés, az erők koncentrációjának a megvalósítására, hogy a legfontosabb területen közvetlenül intézkedhessen és biztosítsa a katonai vezetés egységesítésének végrehajtását, a minisztertanácson azt indítványozza, hogy hadügyminisztert ne nevezzenek ki, mert a hadseregtől az adott helyzetben egyetlen tábornokot sem lehet elvonni, hanem Batthyány Kázmér ellenjegyzése mellett, őt bízzák meg a hadügyminisztérium vezetésével. E javaslatot Duschek a leghevesebben ellenezte és semmiképpen sem volt hajlandó abba belemenni. Ezzel meghiúsította az indítvány megszavazását s Kossuth utolsó kísérletét arra, hogy közvetlenül vegye kezébe a hadsereg ügyeit; és így az utolsó pillanatban megakadályozza a Görgey oldaláról fenyegető veszedelmet.

Kossuth azonban nemcsak kormányával, hanem az országgyűléssel szemben is kisebbségben maradt. A reakció még ez utolsó szakaszon sem mert nyiltan szembefordulni vele, nem volt bátorsága, hogy Kossuth eltávolításával tegye szabaddá az árulás útját, de az országgyűlésen egyre nyilvánvalóbb és érezhetőbb volt, hogy a balsikerek következtében a válság elmélyülésével Kossuth népszerűsége és rendkívüli varázsa megtört, és a képviselők körében Görgey mind nagyobb befolyásra tett szert. A többség elvesztette hitét a győzelemben s reménysége egyre inkább Görgeyben összpontosult, tőle várta, hogy az oroszokkal való megállapodás segítségével meg fogja találni a kibontakozás útját. Mint a tavaszi dicsőséges hadjárat után, amikor az osztrákokkal remélték a megegyezést, úgy most is vak bizalom lett úrrá a reakció és a megalkuvás táborában, ahol azt hitték, hogy az oroszokkal megállapodásra lehet jutni. Kossuth politikájának sikerében, melyet éppen a jobboldal buktatott el, többé nem bíztak, már nem hittek abban, hogy van mód az önálló Magyarország, a függetlenségi nyilatkozat védelmére. A jobboldal tehát előbb magához láncolta Kossuthot, megbénította tetterejét, s mikor a kompromisszum következtében az elkerülhetetlen válság jelentkezett, maga is cserbenhagyta őt, már nem félt tőle, mint Pesten vagy 49 elején Debrecenben, Kossuth és a baloldal szövetségének az idején, amikor a nép mozdult meg és söpörte el azt, aki Kossuthtal és a nemzet ügyével szembefordult.

Alig három nappal azután, hogy a minisztertanács elvetette Kossuth indítványát a hadügyminiszterség átvételére, a képviselőház zárt ülésében a többség már odáig merészkedett, hogy fellépett Kossuth politikája ellen és nyiltan kifejezést adott igazi érzelmeinek, amikor Görgey teljhatalmú fővezérré való kinevezését kivánta és határozatot hozott, hogy Görgey a kormányzó és az országgyűlés ellenőrzése mellett saját belátása szerint önállóan vezesse a hadműveleteket. A parlamentnek erről a zárt üléséről Duschek a következőket írja: „Görgeynek népszerűsége napról-napra növekedett, Kossuthé ellenben hanyatlott. Mindinkább be kezdték látni egy fővezér kineveztetésének szükségességét és a közönségnek Görgeyre nézve kedvező hangulatát felhasználták, hogy őreá mutassanak, mint erre alkalmas férfiúra. Másrészről pedig mindazt, amit terhére írtak, Kossuth neje és kamarillája gyanúsításainak tulajdonították és annyira vitték a dolgot, hogy az országgyűlés Szegeden tartott bizalmas konferenciáján az a formális határozat hozatott, hogy Görgey tábornok az összes csapat főparancsnokává korlátlan felhatalmazással kineveztessék. Ez a határozat majdnem osztatlan helyesléssel találkozott, és pedig nem minden közvetlen célzás nélkül Kossuthra és legközelebbi környezetére, sőt élénk közbekiáltások kíséretében nejének száműzetése is követeltetett.“* Duscheknek és a békepártnak ez a terve Kossuth ellenállásán és Szemere fellépésén, aki

* Steier: Haynau és Paskievics.

egyelőre még nem kívánta Görgey kizárólagos hatalmát sem, valamint a békepárt és az országgyűlés többségének a gyávaságán, mely még ebben a helyzetben sem mert a seregben és a nép között feltétlen tekintéllyel rendelkező és határtalan szeretettel övezett Kossuthtal nyiltan szakítani, meghiusult. Valójában azonban a reakció terve már csak néhánynapi eltolódást, halasztást szenvedett. A kormány augusztus 1-én Mészáros és Dembinszky szakadatlan visszavonulása következtében kénytelen volt Szegedet is elhagyni, székhelyét Aradra tette át, ahol a válság utolsó szakasza és az összeomlás lejátszódott.

Ezen az utolsó és kritikus szakaszon, még a szegedi tartózkodás napjaiban a baloldal is mégegyszer kísérletet tett arra, hogy Kossuthot leszakítsa a jobboldalról, a maga oldalára vonja s így próbálja elhárítani a katasztrófa bekövetkezését. Madarász írja le emlékirataiban, hogy ő és társai a fenyegető vész láttára háttérbe szorították a méltatlanság következtében jogos keserűségüket, tanácskoztak s „jól sejtvén, hogy csak most fognak bekövetkezni a megkísértés napjai, megállapodtak, hogy mégegyszer felajánlják" segítségüket Kossuthnak. Egyik megbízottjuk felkereste Kossuthot s felkérte, adjon új feladatot Madarász Lászlónak. Kossuth azonban nem fogadta el az ajánlatot. A küldöttek előtt kijelentette, hogy noha tudja, miként Madarász László „kisujjában több erély van, mint egész minisztériumában, egyik Madarászt sem nevezheti ki, mert ez kormányának lemondását vonná maga után és ezt a mostani viszonyok nem engedik meg". A jobboldal, melynek kedvéért Kossuth feladta együttműködését a szélső baloldallal, nem habozott Kossuthtal szemben Görgeyhez csatlakozni, Kossuth azonban még ez utolsó kritikus napokban sem volt képes szakítani azzal az országgyűléssel, mely ekkor már nem a hatalmat, hanem csak a hatalom fikcióját jelentette s többé már nem is Kossuth, nem április 14-e, a nemzeti függetlenség ügye, hanem Görgey és a megalkuvók mögött állt. Az országgyűlés nem habozott, hogy Görgeyt ruházza fel teljhatalommal, Kossuth azonban még mindig visszariadt attól, hogy az országgyűléssel szembefordulva szövetségét a baloldallal felújítsa és így kísérelje meg, hogy a hadsereg és a nép nemzeti érzésű és következetesen függetlenségi részére támaszkodva Görgeyvel és a mögötte szervezkedő árulással való leszámolással gyakorlati és politikai hátvédet teremtsen a maga számára. A kiutat Kossuth ismét csak a katonai kérdésre szorítkozva keresi, Szeged kiürítésekor levélben újra sürgeti Bemet a fővezérlet átvételére, s nem látja, hogy a válság forrása lényegében és gyökerében a kormány politikájából fakad, s azzal, hogy elutasította a szövetség felújítását a baloldallal, egyben lehetetlenné tette a kérdés katonai részének a megoldását is.

Az utolsó hetek válsága minden vonatkozásban tragikusan igazolta a baloldalt. Kossuth, aki március 24-én visszautasította a baloldalnak Görgey felmentésére és Bem fővezérségére vonatkozó javaslatát, két hónappal később ismételten kénytelen kísérletet

tenni, hogy végzetessé váló ellenfelét leváltsa. Szemere viszont, aki május 2-i bemutatkozó beszédében a forradalmiságot, a republikánizmust és a demokratikus irányt a baloldal „terrorizmusa" és diktatúrás törekvései elleni fellépéssel kívánta összekapcsolni, aki megalkuvó politikájával üres szavakba fojtotta a forradalmi tetteket és megakadályozta az önvédelmi harc érdekében szükséges rendkívüli intézkedések tényleges foganatosítását, a szegedi napokban Kossuthnak írt levelében, a szabadságharc válságáról szólva, maga is kénytelen bevallani, hogy az lényegében onnan fakad, hogy a revolúció hangoztatása mellett megfeledkeztek a revolúciós intézkedések végrehajtásáról: „a sereget és népet vagy fanatizálni vagy terrorizálni, amaz nem ment, emez inkább menne, a kényszerített, kiéhezett, bosszúra gerjedt nép bátor, csak emlékezzünk a lambergi napokra: véletlen eset volt, de tigrissé változtatta a népet. Emlékezzünk, mint imponáltak a népnek Haynau perzselései, a nép másként nem kel fel, nem lesz irtózatos, még a katona sem. Mi töltöttük az időt Gyulafehérvárnál, Temesvárnál egyszerre; talán most se vesztegessük a puskaport, nem volnánk ilyen szegények, ha 60 milliót sietve megcsináltattunk volna készre. Ne legyen szép, ne legyen ékes, de legyen pénz és minden összeszerezhető erő a készülésre fordíttassék. Miért nincs fegyverünk? Mivel az arany és ezüst pénzt nem mertük berendelni a státusz szükségére, nem említve, hogy a bankárokat kíméltük, kíméltük az embereket, a templomokat, csak a nemzet jövőjét nem. *Revolúciót kivívni revolucionális szabályok nélkül nem lehet.* Azért veszünk el, mert az ellenkezőjét hittük, s guillotin helyett amnesztiáról gondoskodtunk, ha nem késő, szerezzünk aranyat, ezüstöt akárhonnan és fegyvert."*

Szemere azonban nemcsak a kormánypolitika gyakorlati mulasztásait kénytelen megállapítani, hanem ugyanő, aki programbeszédében május 2-án szembefordult és tiltakozott a diktatúra s egyesek túlhatalma ellen, most a válság kifejlésében maga hangoztatta a diktatúra elkerülhetetlenségét. Maga írja Kossuthnak, hogy a helyzetet megmenteni csak erélyes, teljhatalmú vezetéssel, vagyis diktatúrával lehetséges. Csakhogy míg a baloldal a diktatúrát annakidején Kossuthra kívánta ruházni és az önvédelmi harc, a nemzeti függetlenség biztosítására akarta felhasználni, addig Szemere a diktatúrára alkalmasabbnak találja Görgeyt, azt a Görgeyt, akiről nem kétséges, hogy a békepárttal együtt április 14-e, vagyis a függetlenségi nyilatkozat feladását és a megalkuvást tette politikai célkitűzésévé. És Kossuth, éppen mert nem volt képes az országgyűléssel és a birtokososztállyal szembefordulni, mert nem volt képes a baloldal által felkínált forradalmi hatalmat megragadni, ő, aki maga a diktatúrát nem volt hajlandó a nemzet megmentésének a fegyvereként felhasználni, Aradon teljesen magára maradva, összes számításaiban és reményeiben csalatkozva, kénytelen ezt a diktatúrát legnagyobb ellenfelére, Görgeyre ruházni, akinek a kező-

* Steier: Haynau és Paskievics. 161. o. és 48. levelekben.

ben a diktatúrának az adott helyzetben, minthogy kiegyezésről többé szó sem lehetett, szükségképpen a behódolás eszközévé kellett válnia. Így a diktatúra, mely három hónappal előbb, ha a baloldallal szövetkezett Kossuth gyakorolja, Madarász politikai és Bem katonai vezetése mellett a haza külső és belső ellenségeivel szemben a leszámolás fegyverévé válhatott volna, fegyverré lett azok ellen, akik az utolsó pillanatban megpróbáltak volna szembefordulni a csúfos árulással és a kétségbeesett helyzet ellenére is igyekeztek volna megakadályozni a behódolást.

Augusztus 9-én a temesvári csatában Mészáros és Dembinszky csapatai teljesen felbomlottak. Bem, aki ebben az utolsó pillanatban érkezett a rendezetlenül visszavonuló seregekhez, átvette a vezetést és Temesvárnál harcba szállt a császáriakkal. Megkísérelte, hogy ezzel elejét vegye a válság teljes kifejlésének, véget vessen a fejetlen hátrálásnak, ami csak a sereg széthullásához, a török határra való visszavonuláshoz vezethetett. Bemnek volt bátorsága ahhoz, hogy a súlyos helyzet ellenére is felvegye a küzdelmet, mert világosan látta, hogy csak a harc mentheti meg a sereg és a kormány helyzetét is. Bátor fellépésével azonban már nem sikerült elhárítania a válságot, melynek sokkal mélyebb okai voltak, semhogy azt Bem végszóra történt beavatkozása megoldhatta volna. Az ütközet elveszett s ahelyett, hogy feltartóztatta volna, meggyorsította a végső kifejlést. Bem utolsó kísérlete így csak tragikus kifejezése volt azoknak az ellentmondásoknak, melyek megakadályozták, hogy forradalmi alapon álló, demokratikus, nemzeti kormány megbízásából idejében ő álljon a szabadságharc élére. A temesvári ütközet a Dembinszky és Mészáros vezetése alatt álló sereg katasztrófájává vált. Voltak, akik ezért Bemet tették felelőssé s azt állították, hogy az ő hirtelen és meggondolatlan fellépése volt a katasztrófa okozója. Kétségtelen, hogy Bem ütközetbe vezette a hadsereget anélkül, hogy ideje lett volna azt előbb átszervezni és megismerni, saját és ellenfele erőviszonyait kellőképpen és alaposabban áttekinteni, de tény az is, hogy ha ebben az utolsó pillanatban meg akarta menteni az aradi kormányt és elejét venni annak, hogy Dembinszky és Mészáros a Kossuthhoz hű csapatokat harc nélkül feloszlassák vagy átvigyék a határon, ha nem akarta Kossuthot kiszolgáltatni Görgeynek, nem maradt más választása, mint hogy vállalja az ütközetet. Ez még nyujtott lehetőséget a helyzet megmentésére, a további visszavonulás viszont csak azt jelentette volna, hogy harc nélkül hódolnak be, vagy oszlatják fel a csapatokat. Hogy Bem a harcot a rendkívüli körülmények között is vállalta, kétségkívül érdeme. Azért viszont, hogy az ütközet elveszett, azok felelősek, akik olyan helyzetbe hozták a hadsereget, melyben az a győzelmet kivívni már nem tudhatta. A hadsereg állapotáról, válságának és felbomlásának igazi forrásairól Rawensbergi Strobel a következőket írja: „Minden hadsereg, még a legjobb is, csatát veszthet, azonban ha 50.000 ember széjjel szalad, mint ez augusztus 9-én történt, akkor ennek az oka nemcsak a vezetésben keresendő.

Csakis egy demoralizált sereg veszítheti el annyira minden bátorságát, hogy felbomlik. Ha az ideiglenes kormánynak üzleti könyveit vizsgáljuk, nem tűnhetik fel előttünk a katasztrófa érthetetlennek, mert a szegény honvédtől a leglehetlenebb dolgokat követelték. Egy elpusztított országrészen harcolni kellett, egy tehetségtelen vezér alatt; vitézséget és oroszlánbátorságot kellett tanusítania egy puskával, mely részére nem volt muníciója; önérzetet kellett mutatnia olyan ruhákban, amelyek rongyokban lógtak a testéről, erőt és kitartást kellett fejlesztenie olyan élelem mellett, mely nyers törökbúzából állt, melyet az embereknek a szabad mezőn kellett összegyüjteniök a kalászból. Mindent egybevetve a katasztrófát nagyonis prózai dolgok készítették elő."*

Az augusztus 9-i temesvári csatavesztés után augusztus 10-én tartott kormánytanácsban Kossuth lemondott és másnap, 11-én átadta a teljhatalmat Görgeynek, aki még aznap érintkezésbe lépett Paskievics embereivel, hogy a fegyverletétel körülményeit, helyét és időpontját illetően megegyezzen velük. Csapatait augusztus 12-én anélkül, hogy előzetesen tájékoztatta volna őket szándékáról, a világosi mezőre vezényelte, ahol a megállapodás szerint le kellett tenniök a fegyvert az orosz csapatok előtt. Midőn ennek a katonák közt híre terjedt, árulásról beszéltek, nyugtalanság tört ki, s a fővezért arról értesítették, hogy a táborban zendülés van. Görgey ekkor a katonák közé ment, feltárta előttük a helyzetet s arra hivatkozott, hogy két hadsereg ellen reménytelennek tartja a harcot. „Elhatároztam, hogy az orosz csapatok előtt letesszük a fegyvert — mondotta emlékiratai szerint — és ebben is engedelmességet követelek és ráteszem életemet, hogy ez irányomban úgy, mint eddig, most is meg lesz; mi kegyelemre adjuk meg magunkat; ennek daczára Magyarország mostani reménytelen helyzetében ez a fegyverletétel hazafias cselekedet, nem gyalázatos; az igaz, hogy életveszélyes; de én, akinek a fejét az ellenség bosszúállása a legsúlyosabban és legelsőbben kell, hogy érje, én nem rettenek vissza e lépéstől és meg vagyok győződve, hogy akik eddig férfias elszántsággal a csatákban híven követtek, most sem fognak elmaradni tőlem: a többieket pedig tudni fogom vitéz bajtársaik segítségével, valamint egykor a csatának, úgy most a hadi fogságnak is neki kényszeríteni; — különben az utóbbiak — a gyávák tudják meg, hogy egyedül a gyalázatos szökdösés megakadályozása végett, a hadsereg egyetértésemmel, orosz csapatok által immár körül van kerítve; a bátraknak nem szól ez az intézkedés; ők a derék vitézek, biztos vagyok benne, soha meg nem felejtkeznek a katona legfőbb kötelességéről, hogy a katonai rendet a hadseregben az utolsó pillanatig önként fönn kell tartani."**

Görgey hazafias cselekedetnek minősítette, hogy az a sereg, mely még a vezetők hibájából bekövetkezett kétségbeesett helyzetben is felhördült az árulás ellen, az a sereg, mely a Szemere-kormány,

* Idézve Steier: Haynau és Paskievics c. művéből.
** Görgey i. m. 374. o.

Duschek és a tisztek tehetetlensége és hűtlensége ellenére is kész volt a harcra, kegyelemre adja meg magát. Életveszélyesnek mondotta ezt a megoldást a saját személyét illetően akkor, amikor biztosra vehette, hogy ha tíz- és tízezren a zsarnok kényére adják is meg magukat, s bizonytalan jövőnek, rabságnak vagy Haynau hóhérainak néznek elébe, az ő számára kész a kegyelem. Hősiesnek nevezte a megadást s gyávának azokat, akik a nép szabadsága és a nemzet függetlensége védelmében a kétségbeesett helyzetben is készek voltak inkább becsülettel meghalni, mint harc nélkül behódolni hóhéraik előtt. Görgey maga is tudta, érezte, hogy a gyáva behódolást a sereg nem lesz hajlandó önként és ellenállás nélkül tudomásul venni, ezért az orosz szuronyokat szegezte szembe katonáival, tisztjeivel, saját bajtársaival. A reakció egyedül Görgeynek kegyelmezett meg s ő elfogadta ezt a kegyelmet, annak ellenére, hogy bajtársait, tábornoktársait Haynau közönséges bűnözők módjára bitófára juttatta, sőt nemcsak elfogadta a kegyelmet, hanem még akkor is, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a közkegyelemhez fűzött remények nem váltak be és az ellenség rajta kívül senkit sem kímél, kész volt a reakciót kiszolgálni: a még álló helyőrségeket és seregrészeket levélben példája követésére, feltétel nélküli fegyverletételre szólította fel. Görgey, mint politikus és mint ember kétségkívül ennél mélyebbre már nem süllyedhetett volna s nincsen senki, aki őt a népszabadság és a nemzeti függetlenség híveként fölmenthetné az egyéni és politikai felelősség alól. Kossuth joggal ítélkezett felette és okolta őt az árulásért: „A haza romlása csak azáltal idéztetett elő — írja közvetlen az összeomlás utáni kelt viddini levelében —, hogy Görgey és környezete pártütőleg a seregben azon hitet terjesztő, hogy a győzelem lehetetlen. Oktalanság lenne további küzdés és hogy Görgey kötelesnek érzi magát, a tisztikart, mely vele harcolt, minden esetben megmenteni. És azon bajnokok, kik „súlyban" fegyverükkel lövés nélkül a kereszttűzben, Vörösmarty csatadalait énekelve, rohantak és a kétszerte erősebb ellent szorosokból, sáncokból, pallizádok mögül kiűzték, a sereg, mely töltények nélkül, énekelve és fütyörészve sietett a harcba; ezen sereg hosszas machinációk által demoralizálva, gyáva tisztjeiktől minden csatában cserben hagyva, hihetetlen hosszú napi utak és nélkülözések által meggyengülve, fonák rendszabályok következtében hasztalan ütközetek által a kétharmadára leolvasztva, ezen sereg futni tanult, tanulta azt hinni, hogy az ellenséggel megmérkőzni nem képes..."*

A sereg állapotáról Kossuth hasonló képet fest, mint Rawensbergi Strobel: „Már két hét óta egy fillérjük sem volt, a hadsereg zsoldot nem kapott; a közlegénység tűrt ugyan és várt, de nem úgy a tisztek, melyek nagyrészint mellékutakon elszökdösve, a föld népét fizetetlen előfogatokkal, poggyászaik és kéjhölgyeik számára, kegyetlenül kínzák."**

---

* Görgey i. m., 411—412. o.

** Görgey emlékiratainak függelékében Kossuth viddini levele. 414. o.

Kossuth azonban világosan látta, hogy „Görgey sohasem mert volna árulásra vetemedni, ha egy országgyűlési párttól nem támogattatik, mely Buda bevétele előtt vele konspirált. Szegedtől kezdve e párt mesterségesen terjeszti el azon eszméjét, hogy csupán Görgey diktatúrája menthet meg bennünket... Görgeyt követeik által táborában körülrajongták, kik a diktatúra átvételére rábeszélték... most mindennek vége van, a dicsőségnek fényes meteorja volt és eltűnt, külellenség ellen meg tudtam hazámat védeni, belárulás ellen nem.“*

* Görgey emlékiratai, 481—491. o.

Ahogy Kossuth és a Kossuthot eszményítő irodalom Görgeyt, úgy a reakció és a reakciós történetírás Kossuthot tette felelőssé a szabadságharc bukásáért. A reakció irreálisnak, forradalmi ábrándnak minősítette Kossuth politikáját. A reakciós történetírás a szabadságharc bukásából indul ki, de Kossuth politikájának reális értékét és általában a forradalmi és szabadságharcos politika realitását a szabadságharc bukásán lemérni nem lehet. Kossuth a szabadságharcban a birtokososztályon túl a nép erejére, lelkesedésére és a népek szabadságmozgalmára kívánt támaszkodni. S ha 1849-ben a forradalom el is bukott, nem kétséges, hogy minden időkben ez az a reális erő, melyre egy függetlenségéért küzdő nemzet szabadságharcában támaszkodhat. A szabadságharc elbukott, de ennek ellenére Kossuth képviselte a realizmus politikáját, mert egy politika reális értékét nemzeti szempontból sohasem az szabja meg, hogy az pillanatnyilag mennyi áldozatot, mennyi erőfeszítést követel a néptől, hanem az, hogy vajjon a nép érdekét, a haladás és a nemzeti függetlenség ügyét szolgálja-e. Ha a nemzet történeti fejlődését nézzük, nem képviseli a realitást az olyan politika, mely az áldozatok, a megrázkódtatás elkerülése végett feladja a nemzet nagy, általános érdekeit s realizmust hangoztatva, kényszerítő körülményekre hivatkozva, a legnagyobb, a legvégzetesebb illúzió: a reakcióval való megegyezés útjára viszi a nemzetet.

A magyar népet közel egy évszázad szenvedése tanította meg erre. 1867-ben Kossuth politikai célkitűzéseivel szemben Széchenyi, Batthyány és Görgey politikája, a nagybirtokos-osztály és a középbirtokos nemességnek a bécsi reakcióval megegyezést kereső „reálpolitikája" győzedelmeskedett. S mi lett ennek a politikának a gyümölcse? E politikának, az Ausztriával való együttműködésnek és a nagybirtokos-osztály vezető szerepének csak az ország gazdasági és társadalmi elmaradottsága lett a következménye. A megalkuvás a 67-et követő polgári fejlődés szakaszán is megbénította hazánk gazdasági és társadalmi fejlődését, a 20. században pedig egy

emberöltőn belül két világháborúba sodorta az országot. Széchenyi, Batthyány és Görgey politikájának tehát csak a nagybirtokos és középbirtokos-osztály gazdasági és politikai vezető szerepének az átmentése szempontjából volt reális értéke, de ha a realizmust a nemzeti függetlenség és a nép szabad fejlődése szempontjából tekintjük, ez a politika nem a nemzeti realizmus, hanem az illúzionizmus politikája volt, mert realitásokra hivatkozva, üres formává tette függetlenségünket és illúzióvá a nép demokratikus szabadságjogait és a nép szabadságát.

Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy Széchenyit, Batthyányt vagy akár még Görgeyt is azonosítanók a reakció mai képviselőivel. A nemzeti szolgaság és a feudális elmaradottság a 19. század első felében megbénította a nemzet minden osztályának a fejlődését. Így a feudalizmus eltakarítása és a nemzeti önállóság vagy legalábbis a gyarmati függés lazítása, minden osztály érdekévé vált. Széchenyi, Batthyány és Görgey egyaránt a nemzeti átalakulás, a progresszió harcosaiként léptek fel, sőt noha végeredményben mindhárman a reakció eszközeivé váltak a nemzeti harc egymást követő, mind élesebb szakaszain, mindegyikük az előzővel szemben, Batthyány Széchenyivel, Görgey Batthyányval szemben is a progressziót és a nemzeti küzdelem előbbrevitelét képviselte. Széchenyi, Batthyány és Görgey tragédiája is onnan fakadt, hogy nem voltak képesek a nemzeti harc legfontosabb követelményét magukévá tenni. Széchenyit és Batthyányt, a nagybirtok képviselőit és Görgeyt, a liberális nemesség képviselőjét nyilván nem az osztrák önkényuralomhoz való ragaszkodás tette a Bécscsel való megegyezés szószólóivá, fordította szembe Kossuthtal és a progresszióval s tette képtelenné arra, hogy a nemzeti harc következetes befejezésének feltételeit vállalják, hanem az, hogy nem bíztak a nemzet erejében. Nem bíztak azért, mert a nemzetet elválasztották a néptől s a nemzet jövőjét saját osztályuk vezetőszerepével kapcsolták egybe, nem ismerték fel azt az erőt, amit a néppel való egyesülés, a nép mozgósítása jelent a nemzeti ügy védelmében. Kossuth ezzel szemben határtalan optimizmussal hitt és bízott ebben az erőben és kész volt a nemzet nagy érdekei védelmében a népet mozgósítani, kész volt együttműködni a forradalommal is. S éppen ez volt az, ami osztálya többi képviselőjével szemben a szabadságharc vezetőjévé és egy századon keresztül a magyar nép politikai eszményképévé tette.

Kossuth volt az, aki, hogy szemrehányás ne érhesse a békés megegyezés elmulasztásáért, a legvégsőkig támogatta ugyan Batthyány kiegyezési törekvéseit, de kezdettől fogva a legkomolyabban készült a fegyveres küzdelem, a nemzet önvédelmi harcának előkészítésére. Volt bátorsága a bécsi reakció intézkedéseire ellenintézkedésekkel válaszolni; ő volt az, aki nem várva királyi jóváhagyásra, pénzt teremtett a kormány számára. Ő volt az, aki a reakció eszközévé vált uralkodóval szemben a nemzet érdekét tekintette legfelsőbb törvényszéknek. S míg Batthyány kész volt Lamberg

kinevezését ellenjegyezni, Kossuth nem habozott a pesti forradalmat képviselő Madarászszal együtt törvénytelennek minősíteni a királyi leiratot, törvényen kívül állónak minősíteni a megadott jogok eltörlésével megbízott császári tábornokot. Kossuth történelmi érdeme, hogy nem riadt vissza a túlerőtől. Fegyver, pénz, tisztek és külföldi szövetségesek nélkül vállalta a harcot Jellachichcsal Buda alatt, mert törhetetlenül bízott a győzelemben, bízott a nép erejében. Föllelkesítette a népet, megszervezte és harcba vitte a nemzetet s rövid néhány hónap alatt, jóformán anyagi alap nélkül, a nemzet lelkesedésére, áldozatkészségére, igazságos ügyébe és a győzelembe vetett hitre támaszkodva, harcképes honvédseregeket állított a reakció seregeivel szembe.

A szabadságharc elbukott, de nem azért, mert a túlerő vagy Kossuth és Görgey személyi ellentétei akadályozták meg győzelmét, hanem azért, mert a kompromisszum megfojtotta Kossuth és a nép tetterejét, elbukott, mert az idegen reakcióval szemben mindenkor csak a belső reakció felszámolása biztosíthatja a győzelmet. A szabadságharc 1848-ban elbukott, mert a szabadságharc politikai vezetőosztálya, a megyei középnemesség, a parasztság és az értelmiség egymagában nem volt képes reális erőt biztosítani a nagy cél megvalósítására. Csak kinyilatkoztatni tudta a függetlenséget, de gyakorlatilag megvédelmezni nem. 1848 őszén Kossuth és a baloldal szövetségének megszilárdulása, a baloldal bekapcsolása a vezetésbe vitte előre a forradalmat és tette képessé a nemzetet a szabadságharcra, 1849 tavaszán viszont Kossuth és a baloldal szövetségének meglazulása, a baloldal eltávolítása a vezetésből lett a szabadságharc politikai és katonai válságának közvetlen forrása. A baloldal veresége és a jobboldal győzelme lehetetlenné tette azoknak a forradalmi intézkedéseknek a foganatosítását, melyek egyedül biztosíthatták volna a szélesebb alapokon nyugvó demokratikus nemzeti egység megvalósítását és a nemzeti ügy győzelmét. A szabadságharc elbukott, mert a kompromisszum az országgyűlés reakciós békepárti befolyás alatt álló többségével nem szilárdította meg, hanem szétzilálta a nemzeti ellenállás erejét. Nem zárta el, hanem kitárta az árulás kapuit, ahelyett, hogy szorosabbra fűzte volna a katonai és politikai vezetés egységét, Görgeyt a döntő győzelem, az ellenség megsemmisítése előtt az addiginál is élesebben fordította szembe Kossuthtal és a kormánnyal, ami kirobbantotta a szabadságharc válságát.

A szabadságharc történetét tanulmányozva, keserűség és fájdalom tölt el bennünket, ha a hősi erőfeszítés kudarcára s arra a tragikus ellentmondásra gondolunk, mely meghiúsította a nagyszerű küzdelem győzelmét. De ha keserűséggel és fájdalommal is tölt el bennünket a tragikus bukás, másrészt büszkeséggel és bizalommal tölthet el a szabadságharc ellentmondásai és korlátai ellenére is csodálatos teljesítménye. A szabadságot nem adják ingyen. A sebek és a veszteség, amit a szabadságukért küzdő népek és osztályok elszenvednek, a hozott áldozatok a győzelemre hivatottakat csak meg-

acélozzák. Ha keserűség önti is el szívünket 1848—49 tragikus bukása miatt, ez a keserűség még csak annál inkább kell, hogy megszilárdítsa és megingathatatlanná tegye elhatározásunkat, hogy ez a nép soha többé nem tűri a megalkuvást. Nem tűri, hogy a reakció mégegyszer az opportunizmus, a kiegyezés, a kisebbik rossz politikájával kerítse hálójába és döntse új nemzeti katasztrófába hazánkat. A reakcióval nem lehet egyezkedni, a nemzet függetlenségét csak az egész nép egyesült ereje vívhatja ki, a nemzeti erők egyesítését pedig csak tetterős, a reakcióval való kíméletlen leszámolás politikáját képviselő vezetés biztosíthatja. Amilyen szilárddá és egységessé kell, hogy tegye a nemzet minden dolgozó és szabadságvágyó rétegét 1848—49 tapasztalata ebben a meggyőződésben, ugyanolyan törhetetlen bizalommal és optimizmussal kell, hogy eltöltsön bennünket mindaz, amivel 1848—49 hősei nemcsak a magyar nép, hanem az egész haladó világ szívébe beírták nevüket.

Hittel és bizalommal kell hogy eltöltsön bennünket Kossuth és a baloldal tettereje és szervezőképessége, mely a végzetes belső ellentmondás ellenére is megteremtette az ellenállást és képessé tette a nemzetet arra, hogy dicsőséges csaták sorozatával bizonytalanná tegye a reakció győzelmét. Hittel és bizalommal tölthet el bennünket a fiatal honvédseregek hősiessége, Branyiszkó bevétele, Damjanich vörössapkásainak szolnoki, hatvani, nagysarlói rohamai, Bem törhetetlen harckészsége s Gábor Áron székelyeinek találékony bátorsága. Legfőképpen azonban hittel és bizalommal tölthet el bennünket a nemzeti nagyrahivatottságnak az a szelleme, mely ott élt nemcsak a világszabadságért lelkesedő Petőfi, de ott élt Kossuth szívében is, aki Pest 1849-es bombázásáért olyan bosszút követelt, mellyel a magyarság nemcsak Pestért, hanem Prágáért, Milánóért és a bécsi munkásokért is megfizet a zsarnokoknak, véres számadást vesz a zsarnokokon és a vérebeken az eltiport és kigúnyolt emberiségért: „Hadd legyen beírva a történetek évkönyveibe, miként bünteti a magyar az emberiség eltiprói.“ Nagyszerűbb és méltóbb feladatot a nagy népek legnagyobbjai sem tűzhetnek nemzetük elé. A reakció száz esztendőn át mindent elkövetett, hogy a nemzeti nagyrahivatottságnak, a szabadságért és haladásért hevülő emberi szolidaritásnak ezt a hősi szellemét kiirtsa a magyar népből. A magyar nép azonban a szabadságharc hősi szellemében ma szilárdabban és egységesebben küzd 1848 célkitűzéseiért és e célkitűzések korszerű továbbviteléért, mint bármikor. A különbség csak az, hogy ma nemcsak vallja ezeket a célkitűzéseket, a függetlenség és népszabadság nagy eszményeit, hanem ereje is megvan ezeknek az eszményeknek a megvalósításához és ahhoz, hogy érdekeiknek megfelelően a szabadságukért küzdő népek sorában a reakcióval szemben helytálljon. Ennek legfőbb biztosítéka éppen az az osztály, mely száz esztendővel ezelőtt, a forradalom győzelméért és a nemzeti függetlenségért vívott harcban leginkább hiányzott, az ipari munkásság. 1848 és 1948 között az az alapvető különbség, hogy ma itt van a közel egy évszázad és két forradalom tapasztalatában meg-

edzett munkásság, mely a dolgozó parasztsággal és a haladó értelmiséggel szoros szövetségben szilárd bázisát képezi a nép többségének érdekeit képviselő reális nemzeti politikának. Az új demokratikus nemzeti egység kétségkívül nemcsak osztálytartalmában, hanem célkitűzéseiben is alapvetően különbözik 1848 szűk nemzeti egységétől. A társadalmi haladás akkor a feudalizmus minél teljesebb felszámolását s a polgári demokratikus fejlődés szabaddátételét követelte, ma pedig a kapitalizmus felszámolását és a szocializmus felé vezető út minél teljesebb szabaddátételét követeli. Míg száz esztendővel ezelőtt a polgári átalakulás két útjáról, szűkebb vagy szabadabb útjáról volt szó, ma, a kapitalizmus világtörténelmi válságának a szakaszán a szocializmusba való átmenetről van szó. A szocializmus maradéktalan megvalósítása kétségkívül elsősorban a munkásság célkitűzése. De az is bizonyos, hogy a nemzet békéjének és szabadságának védelmére, szociális fejlődésének előmozdítására hivatott új demokratikus nemzeti egység csak úgy lehet erős és szilárd, ha a társadalmi haladás e döntő követelményét ma a dolgozó parasztság, kispolgárság és a haladó értelmiség széles rétegei is magukévá teszik. Ha ugyanúgy, mint Kossuth és a haladószellemű ellenzék 1848-ban, képesek felismerni azt, hogy a történelem válaszútján saját jövőjüket és szabadságukat és a nemzet jövőjét és szabadságát nem az „elvénhedt rendszerek" védelmével, nem a hanyatló és bukásra ítélt társadalmi rend képviselőivel való együttműködés, hanem csakis a történelmi haladás vállalásával, az új világ erőivel való szilárd és bensőséges szövetség útján biztosíthatja.

1848—1849 IDŐRENDJE

1848

Február 22—24. Párizsi forradalom.

Március 3. A párizsi forradalom híre Pozsonyba érkezik. Kossuth nagy beszédet mond, melyben felhívja a rendeket, hogy „a percek roppant felelősségének érzetében" emeljék az országgyűlés politikáját azon magasságba, melyet az idő megkövetel. Felirati indítványt tesz, melyben független és felelős minisztériumot kér az ország számára.

Március 4. Az alsótábla elfogadja Kossuth felirati javaslatát.

Március 9. Az alsótábla felirati javaslatának haladéktalan tárgyalására hívja fel a főrendeket. Kossuth előzőleg, 8-án, közvetlen felküldést kíván.

Március 13. Bécsi forradalom.

Március 14. Az alsótábla d. u. 3-kor a bécsi események hírére kiegészíti (népnevelés, vallási jogok viszonossága, sajtószabadság, únió Erdéllyel) március 4-i feliratát. A főrendek minden változtatás nélkül fogadják el a feliratot.

Március 15. Pesti forradalom.

Március 17. Ferdinánd kézirata István nádorhoz, melyben felhívja őt az országgyűlés kívánatának teljesítésére és felhatalmazza a független, felelős minisztérium kinevezésére.

Március 18. Az országgyűlés mind a két háza egyetlen nap alatt elfogadja a köztehervíselés kimondásáról, az úrbériség és egyházi tized megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot.

Március 20. Az alsótábla a hitelintézetről s az évenként Pesten tartandó országgyűlésről feliratot fogad el. Eltörli a cenzúrát.

Március 23. Az alsótábla a volt úrbéri javadalmak státusadóssággá való átváltoztatásáról, az ősiség eltörléséről, a magyar egyetemről stb. fogad el törvényjavaslatot. Batthyány felolvassa a kormánylistát.

Március 25. A zágrábi horvát nemzetgyűlés 30 pontból álló kérelme az uralkodóhoz.

Március 27. A közcsendi választmány felhívása Budapest népéhez arra a hírre, hogy a had- és pénzügyi tárcákat illetően nehézségek merültek fel. D. u. 6 órakor népgyűlés a múzeum előtt, ahol Petőfi és Vasvári beszélnek.

Március 29. Királyi leirat a robot rögtöni megszüntetése ellen és a pénz- és hadügyi minisztériumra vonatkozó javaslatok megváltoztatásáról.

Március 30.	A közcsendi választmány válasza a horvát nemzetgyűlés 30 pontjára. A királyi leirat hírére Pesten a nép roppant tömegben gyülekezik az új városháza elé: „Fegyverre!" Szemere, Nyáry csak a legnagyobb nehézséggel tudja a nyugalmat helyreállítani.
Március 31.	A királyi leirat a minisztériumról szóló törvénycikket elfogadja.
Április 2.	Az alsótábla javaslata Erdély es Magyarhon egyesítéséről.
Április 7.	Ferdinánd kinevezi a minisztereket.
Április 8.	Újvideki szerbek küldöttsége Kossuthnál.
Április 11.	A törvénycikkek szentesítese az uralkodó által. A pozsonyi országgyűlés befejezése.
Április 15.	A közcsendi választmány befejezettnek minősíti hivatását.
Április 16.	A kormány első nyilatkozata Pesten az ügyek átvételéről.
Április 23.	A Partium visszakapcsolása és a pozsonyi antiszemitatüntetés.
Április 24.	A kormány kéri a külföldi magyar katonaság hazaküldését.
Május 7.	Ferdinánd a Magyarországon levő katonaságot a magyar hadügyminiszter alá rendeli.
Május 10.	A pesti nép tüntetése Lederer városparancsnok ellen.
Május 11	A zágrábi báni értekezlet felirata a királyhoz: Nem engedelmeskedhetik a magyar kormánynak.
Május 13.	Szerb nemzeti gyűlés Karlovicon.
Május 14.	István nádor a sárga-fekete Hrabovszkyt küldi, mint királyi biztost Jellachich „ellen".
Május 15.	A szerb nemzeti gyűlés önálló szerb Vajdaságot követel. Román nemzeti gyűlés Balázsfalván (15.000 fő), Bécsben forrongás.
Május 16.	Első honvédalakulatok, 10.000 főnyi „rendes nemzetőrség" és a kormány kiáltványa a haza és az alkotmány védelmére.
Május 24.	Kossuth 2 millió forintos ötszázalékos kincstári kölcsönt bocsát ki.
Május 26.	Újabb zavargás Bécsben.
Május 28.	Lenkei százada megérkezik Mariampolból.
Május 29.	Erdélyi tartományi gyűlés.
Május 30.	Kolozsvári tartományi gyűlés. Az uniót egyhangúlag elfogadja, de a románokat nem ismeri el negyedik nemzetnek.
Június 1.	A sorkatonaság a Vérmezőn leteszi esküjét, melyben a királyon kívül az alkotmányra is hűséget esküszik.
Június 2.	Miháczfalván (Alsófehér megye) az uraságí rétet elfoglaló romanok ellen végrehajtásra kirendelt székely katonaság a helység ellenszegülő lakóival s a szomszéd falvakból összejött néptömeggel összeütközik. Több halott.
Június 3.	Stratimirovics, mint a szerb nemzeti bizottság elnöke, fegyverre szólítja a szerbeket a magyarok ellen.
Június 5.	Jellachich beiktatása a horvát-szlavon tartományi ülésen.
Június 7.	A horvát tartománygyűlés felirata a horvát függetlenségről Magyarországgal szemben és az Ausztriával való egybeolvadásról. 11 pont.
Június 11.	Szemere felhívása a Délvidékhez a szerbek lázadásával szemben.
Június 12.	Szemere rögtönítélő bíróságot állít fel Pesten „a lázítók, bujtogatók, közcsendzavarók, gyilkosok, rablók ellen". Karlovici ütközet. Első fegyveres összeütközés, a szerbeknél 300, nálunk 6 halott.

Június 16. Ferdinánd leirata a csajkásokhoz, melyben alkotmányhoz való hűségre hívja fel őket.

Június 19. Ferdinánd Innsbruckban fogadja Eszterházy jelenlétében Jellachichot, azután Rajasichot.

Június 21. Zágrábi tartományi gyűlés: le kell tenni a királyt. Radikális szociális és nemzeti követelések.

Július 3. Az osztrák minisztérium Jellachich bánnak 150.000 forintot küld.

Július 5. Az országgyűlés megnyitása Pesten.

Július 10. A horvát tartományi gyűlés felirata János főherceghez. 11 pont.

Július 11. Az únió szentesítése. Kossuth nagy beszéde a képviselőházban, amelyben 200 000 ujoncot és 42 millió Ft hitelt kér.

Július 14. Első támadás Szent-Tamás ellen. Berchtold bácsbánsági fővezér túlnyomó erővel támadja meg a tábort, de három órai ágyúzás után visszavonul.

Július 18. Szemere rögtönítélő bíróságok felállítását rendeli el a Délvidéken, de nem akad bíró, sem pedig ki a rendelkezéseknek ervényt merne szerezni.

Július 29. Sikertelen békekisérlet Jellachichcsal Bécsben, János főhercegnel.

Augusztus 2. Eötvös leváltja Rajasichot, a lázadó karlócai metropolitát.

Augusztus 3. Eötvös benyuitja a kormány javaslatát a népoktatás megreformálásáról, általánossá és ingyenessé tételéről.

Augusztus 10. Kossuth kibocsátja a kétforintos bankjegyeket.

Augusztus 14. A császár visszatér Bécsbe, Radetzky elfoglalja Milánót.

Augusztus 16. Mészáros beterjeszti az ujoncállitási javaslatot a képviselőházban.

Augusztus 18. Batthyány levele Szalay, frankfurti követhez, a helyzetről. Gyors külföldi állásfoglalást kíván. Második sikertelen támadás Szent-Tamás ellen.

Augusztus 21. Perczel a képviselőházban a szenttamási kudarc miatt árulással vádolja a hadvezetést.

Augusztus 24. Kossuth pénzügyi javaslatai. 61 millió forint hitelt kér a szükségletek fedezésére.

Augusztus 28. Batthyány és Deák a kormány megbízásából Bécsbe mennek, hogy szentesítést kapjanak a július 11-i határozatokra s hogy visszarendeltessék Jellachich.

Augusztus 31. Ferdinánd leirata Jellachich védelmében a kormány ellen.

Szeptember 4. Ferdinánd kézirata: „Kedves báró Jellachich"-hoz. Kossuth javaslata a Házban. Száztagú küldöttség megy a királyhoz.

Szeptember 5. Széchenyi elhagyja Pestet és az országot.

Szeptember 6. Az ötforintos bankjegyek forgalombahozatala.

Szeptember 9. A képviselőház küldöttsége Schönbrunnban Ferdinándnál.

Szeptember 10. Jellachich hadüzenete.

Szeptember 11. Jellachich három helyen átkelt a Dráván. Este 6 órakor ülés a képviselőházban. A nádor levele a hatalom átvételéről. Kossuth és Szemere tiltakoznak. A képviselőház felhatalmazza Kossuthot a 61 millió forint igénybevételére és ujoncállításra. A nádor ezek után félreértésnek minősiti a képviselőház küldöttsége előtt a hatalom átvételéről szóló korábbi közlését. Batthyány lemond.

Szeptember 12. Kossuth indítványa, keressék fel a nádort s kérjék meg, nevezzen ki kormányelnököt. Batthyány bejelenti, hogy a nádor újra őt jelölte.

Szeptember 13. Batthyány a baloldal nyomására felkelésre szólítja fel a

dunántúli megyéket és fegyveres ellenállásra utasítja a hadsereget Jellachich ellen.

Szeptember 14. Urbán ezredes Naszódon kiáltványt ad ki, melyben megtagadja az engedelmességet a magyar kormánynak és a románokat a császár melletti felkelésre hívja fel.

Szeptember 15. Ferdinánd jóváhagyja Batthyány miniszterelnöki kijelölését, de a többiekre fenntartja hozzájárulását. Csányi levele, melyben értesít, hogy Teleki Adám nem akar Jellachich ellen harcolni. Kossuth indítványára a Ház felszólítja a nádort, álljon a honvédség élére. Ugyancsak az ő indítványára a Ház még három biztost küld ki a táborba, akik „tökéletesen bírják a Ház bizalmát".

Szeptember 16. Batthyány bemutatja a királyi kéziratot, melyben miniszterelnöknek jelölik, de nem akarja vállalni a megbízást. Az egész Ház Madarászszal együtt kéri Batthyányt a kormány megtartására. Román nemzeti gyűlés Balázsfalván. 12 pont.

Szeptember 17. Batthyány közli a képviselőházzal új minisztériuma tagjait. Ezek: Giczy Kálmán, Szentkirályi Mór, Erdődy Sándor, Vay Miklós, Kemény Dénes, Eötvös József és Mészáros Lázár.

Szeptember 18. Urban és Hodzsa evangélikus szlovák papok vezetésével 500 cseh tanulóból álló csapat érkezik az országba.

Szeptember 19. A szász képviselők kivonulnak az országgyűlésből.

Szeptember 20. Urbán Brezováról fegyverre szólítja a szláv nemzetet.

Szeptember 21. Sikertelen találkozási kísérlet a bán és a nádor között Balatonszemesnél. A nádor visszatér Budára és másnap titokban Bécsbe utazik.

Szeptember 22. Ferdinánd támadó nyilatkozata a Wiener Zeitungban. A Honvédelmi Bizottmány ke'etkezése. A bizottság tagjai: Kossuth, Nyáry, Madarász. Pálffy és Zsemberi. Batthyány ismételten visszautasítja, a bizottságot azonban mégis megalakítják, egyelőre azonban csak mint összekötő, tájékoztató szervet a Ház és Batthyány között.

Szeptember 24. Kossuth Budapestről Cegléd—Szolnok—Kőrös és Kecskemétre megy toborzó körútra.

Szeptember 25. Ferdinánd gróf Lamberg Ferenc tábornagyot nevezi ki rendkívüli királyi biztosnak.

Szeptember 26. Ferdinánd Majláthot helytartónak jelöli ki, decemberig elnapolja a Házat.

Szeptember 27. Kossuth indítványára a Ház kijelenti, hogy Lamberg királyi biztosi kinevezése törvénytelen és a Ház az irányában való engedelmességet megtiltja.

Szeptember 28. Népitélet Lamberg felett.

Szeptember 29. Sukorói ütközet.

Szeptember 30. Görgey Zichy Ödön grófot Csepel szigetén a hadbíróság által halálra ítélteti és felakasztatja.

Október 1. Batthyány lemondólevele.

Október 3. Ferdinánd az országgyűlést feloszlatja, határozatait semmisnek jelenti ki, Magyarországot és Erdélyt hadiállapotba helyezi, királyi helyettesnek és biztosnak Jellachichot nevezi ki. — Székesfehérváron a lakosság Roth tábornok 1800 emberét megtámadja és lefegyverzi. Kossuth szegedi beszéde.

Október 4. Tácznál Görgey és Perczel megveri a horvátokat.

Október 5. Báránypusztánál a horvátok megadják magukat.

Október 6. A bécsi felkelés. A bécsi nép a magyarok ellen küldendő gránátos zászlóalj vonata előtt felszedi a sineket, a hídat szétrombolja, megütközik a katonasággal. Latour had-

ügyminisztert egy lámpavasra felakasztják, a király újra megszökik Bécsből.

Október 7. Az október 3-i királyi leiratot a képviselőház törvénytelennek minősíti. — Ozoran Roth és Fillipovics tábornokok horvát csapatai, 7500 ember és 12 ágyú, Perczel felszólítására lerakja fegyvereit.

Október 8. A képviselőház az ország teljhatalmú kormányával a honvédelmi bizottmányt ruházza fel.

Október 10. A képviselőház Kossuth indítványára utasítja a honvédelmi bizottmányt, hogy a külföldön levő magyar katonaságot és honpolgárokat 30 nap alatt rendelje haza. Utasítja Móga vezért, hogy Jellachichot Ausztriába is üldözze. A honvédelmi bizottmány felhívása az erdélyi román néphez, melyben törvényes rendre és engedelmességre hívja fel azt.

Október 13. A honvédelmi bizottmány Görgeyt a parendorfi táborba rendeli Móga mellé.

Október 14. A képviselőház a Bécs segítségére rendelt seregeket a magyar határra rendeli vissza.

Október 15. A képviselőház elrendeli, hogy a csapatok vegyék fel a három szint, esküdjenek a magyar alkotmányra s egyben elrendeli az öt forintnál nagyobb bankjegyek kibocsátását is.

Október 16. Ferdinánd nyilatkozata Olmützből, melyben Windischgrätzet az összes haderők fővezérévé teszi. Kossuth rendelete a népfelkelésről.

Október 18. A román nemzeti bizottság felhívása az erdélyi magyarokhoz és kiáltványa a román néphez. Nabaliczki lengyel menekült felhívása a lengyelekhez a magyar nép megsegítésére. Lengyel légiók alakulnak, az első Vysock alatt, később 8.

Október 25. A római katolikus püspöki kar a körülmények nyomása alatt felhívást bocsátott ki a haza védelmére.

Október 30. Schwechati ütközet.

Október 31. Bem Magyarországra érkezik.

November 1. Kossuth Görgeyt tábornokká és a feldunai sereg fővezérévé teszi. A Windischgrätz által elfoglalt Bécsben a haditörvényszék Blum Róbertet, Lipcse frankfurti követét főbe löveti.

November 12. Kossuth Szalayt Londonba küldi.

November 13. Windischgrätz első kiáltványa.

November 26. Görgey és Csányi nyilatkozata: a feldunai sereg az alkotmányos kormány mellett.

November 27. A H. B. rendelete a sor- és honvédseregek közti különbségek kiegyenlítéséről és a sereg egységének a biztosításáról. Ennek visszahatása a régi tisztikarban.

December 1. A H. B. Bemet az erdélyi seregek fővezérévé kinevezi.

December 2. Ferdinánd Olmützben lemond és a trónt a 18 éves Ferenc József foglalja el.

December 5. A képviselőház — Madarászék indítványára — az október 20.. november 6. és november 7-i királyi leiratokat törvénytelennek minősíti.

December 7. A képviselőház Ferdinánd lemondását és Ferenc József trónralépését törvénytelennek minősíti.

December 10. Görgey és Csányi a feldunai sereg nevében, a kormány álláspontja alapján, válaszol az olmützi nyilatkozatra.

December 13. Windischgrätz kiáltványban tudatja, hogy átlépte a magyar határt.

December 14. Windischgrätz biztatja a népet, hogy a robot és dézsma

eltörölve marad. H. B. utasítása Görgeyhez a készletek az ellenség elől való elpusztítására.

December 16. Kossuth a partizánharcra ad utasítást. — Parendorfi ütközet. Windischgrätz átkel a Lajtán. — Nagyszombati ütközet. Guyon hősies, de céltalan harcot vállal a túlerővel szemben.

December 18. Görgey Mosonynál visszaveri Jellachichot, de vonul vissza Győrbe.

December 22. Kossuth és a H. B. harci felhívása.

December 28. Görgey bábolnai veresége. — A román nemzeti gyűlés tudomásul veszi a trónváltozást. Windischgrätz győri kiáltványa.

December 30. A képviselőház az úrbériség tárgyalását félbeszakítja. Perczel szerencsétlen ütközete Mórnál.

December 31. Az országgyűlés Kossuth és Madarász indítványára elhatározza, hogy a kormány és a képviselőház Debrecenbe megy, de ugyanakkor békekövetség is megy Windischgrätzhez. H. B. Görgeynek csatára ad utasítást Buda előtt, de Pest kímélését is kívánja.

1849

Január 2. Pesten haditanács Csányi elnökletével. Görgey a kormány indítványát elveti. Megállapodás a visszavonulásra.

Január 3. Az országgyűlés kiküldötteinek Windischgrätz bicskei főhadiszállásán kijelenti: „Lázadókkal nem tárgyalok."

Január 4 Görgey váci kiáltványa.

Január 5. Windischgrätz megszállja Pestet.

Január 9. A képviselőház első ülése Debrecenben.

Január 13. A bicskei küldöttség jelentése a debreceni képviselőházban.

Január 20. H. B. kiáltványa a nemzethez. A püspöki kar a Windischgrätz által elfoglalt fővárosból pásztorlevéllel fordul a katolikus hívőkhöz és lelkészekhez, amelyben vallási kötelességükké teszi az ellenség előtt való behódolást és a császári csapatok minden eszközzel való támogatását.

Január 27. Görgey Rózsahegyen visszautasítja Windischgrätz felszólítását a fegyverletételre.

Január 29. A H. B. Dembinszkyt nevezi ki fővezérré.

Február 4. Vizaknai csata.

Február 5. Branyiszkói ütközet.

Február 8 Rögtönítélő-bíróságok, vésztörvényszékek feletti tárgyalás a képviselőházban.

Február 9. Piski csata.

Február 10. Madarász interpellációja — Jókainak a Közlönyben megjelent békülékeny cikkével kapcsolatban. — Kossuth felszólalása a békülékenység ellen.

Február 11. Windischgrätz Budán kelt kiáltványa a vészbíróságok felállításáról.

Február 12. Görgeyt Dembinszky alá rendelik.

Február 26. Kápolnai csata.

Február 28. Madarász és Irányi indítványa a képviselőházi igazolásra, határnap III. 1.

Március 3. Haditanács Tiszafüreden.

Március 4. Olmützi kiáltvány.

Március 5. Kossuth Tiszafüreden. — Damjanich szolnoki győzelme.

Március 8. Dembinszky leváltása. Vetter fővezérré való kineveztetése.

Március 25. Kossuth felszólalása a képviselőházban: „Csak ezen parlamenttel kívánok kormányozni".

Március 30. Kossuth a beteg Vetter helyett Görgeyt bízza meg a fővezérlettel.

Április 2. Hatvani ütközet.

Április 4. Tápióbicske.

Április 6.	Isaszeg.
Április 7.	Gödöllő.
Április 10.	Az első váci ütközet.
Április 14.	Függetlenségi nyilatkozat.
Április 19.	Nagysarlói ütközet.
Április 26.	Komárom felmentése.
Április 27.	Nesselrode orosz külügyminiszter körlevele az orosz külföldi követekhez.
Május 2.	A Szemere-kormány bemutatkozása.
Május 4.	Budavár ostroma megkezdődik.
Május 8.	Mislár bejelenti az orosz beavatkozást.
Május 12.	Ferenc József schönbrunni kiáltványa.
Május 17.	A magyar mágnások pozsonyi felhívása a „Fölség" megsegítésére.
Május 18.	A kormány kiáltványa az orosz beavatkozással kapcsolatban a külföldhöz és a nemzethez.
Május 21.	Budavár bevétele. Kossuth Roeselhez, a szerbekkel szemben követendő politikáról.
Május 22.	Ferenc József és Miklós varsói találkozása és megegyezése a közös hadviselésre.
Május 27.	Görgey Debrecenbe megy a hadügyi tárca átvételére. Görgey serege a Vág és Rába vonalára vonul.
Május 30.	Haynau kineveztetése.
Május 31.	A képviselőház üléseit Pestre teszi át, július 2-re hívják össze.
Június 5.	A kormányzó és a kormány bevonulása Pestre. Haynau felakasztatja Mednyánszky László őrnagyot és Gruber Lajos hadnagyot, akik ellentmondtak Liptóvár feladásának.
Június 7.	Perczel pátyi csatavesztése.
Június 11.	Jellachich támadása Újvidék ellen.
Június 14.	Miklós cár szemléje Magyarországba induló hadai felett.
Június 15.	Perczel letétele.
Június 16.	Zsigárdi ütközet.
Június 20.	Peredi csata.
Június 23.	Somosi ütközet.
Június 26.	Pesti minisztertanács a hadi helyzetről.
Június 27.	Kormány-kiáltvány: „Fegyverre!"
Junius 28.	Görgey győri csatavesztése, levele a kormányhoz: „Vonuljon Nagyváradra."
Június 29.	Haditanács Pesten, nemzeti koncentráció, a kormány utasítása Görgeyhez a visszavonulásra.
Július 1.	Horváth Mihály felhívása a lelkészekhez. Kossuth Görgey fővezérségről való leváltását javasolja, maradjon csak hadügyminiszter.
Július 2.	Egyetlen ülés a képviselőházban Pesten. Kossuth tájékoztat. Titkos ülésen Szegedet jelöli székhelynek. — Második komáromi csata.
Július 4.	Klapka tudósítása a kormánynak: a tisztikar Görgeyn kívül nem engedelmeskedik senkinek.
Július 5.	A kormány Klapka közlései alapján elhatározza, hogy Görgey maradjon mint a feldunai sereg vezére a seregnél, Mészáros fővezérségének elismerésével.
Július 6.	Klapka utasítást ad az elvonuláshoz.
Július 7.	Görgey kikényszeríti a sikertelen támadó kísérletet Komáromnál.
Július 9.	Kossuth Bemet szólítja fel a fővezérség elvállalására.
Július 11.	Harmadik komáromi csata.
Július 12.	Kossuth Szegedre érkezik.
Július 13.	Görgey elhagyja Komáromot.

Július 14.	Kossuth bejelenti a kormány székhelyének Szegedre való áthelyezését.
Július 15—17.	Második váci ütközet.
Július 19.	Haynau Pestre teszi főhadiszállását.
Július 20.	Első orosz követek Görgeynél, Rimaszombaton.
Július 21.	A képviselőház első ülése Szegeden.
Július 22.	Görgey Sajószentpéterről válaszol Paskievicsnek.
Július 25.	Miskolci ütközet. Képviselőház zárt ülése. Támadják a kormányt, a többség Görgey mellé áll.
Július 28.	Szemere indítványa a nemzetiségek egyenjogúsítására.
Július 29.	Dembinszky fővezér, Görgey Tokajnál átkel a Tiszán.
Július 31.	Segesvári csata.
Augusztus 1.	A kormány elhagyja Szegedet. Jegyzék Palmerston-Jonsberg bécsi nagykövethez.
Augusztus 2.	Szemere és Batthyány Kázmér Vámos-Pércsen Görgeynél. Békekísérletek az oroszok felé.
Augusztus 4.	Kossuth utasítása az oroszokkal való megegyezésre, 1848. XX. tc. alapján. A képviselőház zárt ülése. Tájékoztatót kér. Utolsó ülés.
Augusztus 6.	Szemere és Batthyány újból Görgeynél, új kísérlet az oroszok felé.
Augusztus 9.	Temesvári csata.
Augusztus 10.	Kormánytanács Aradon. Kossuth és Görgey utolsó találkozása.
Augusztus 11.	A kormány lemondása. Görgey diktátor és elhatározza a fegyverletételt.
Augusztus 13.	Világosi fegyverletétel.
Augusztus 15.	Bem lugosi ütközete.
Augusztus 16.	A déli sereg felbomlása.
Augusztus 17.	Devai fegyverletétel.
Augusztus 19	Karánsebesi fegyverletétel.
Augusztus 20.	Követek Komáromban.
Augusztus 21.	Komáromi haditanács.
Augusztus 23.	Ferenc József napiparancsa.
Augusztus 24.	Sibói fegyverletétel.
Augusztus 26.	Munkácsvár átadása.
Augusztus 30.	Az orosz fősereg megkezdi kivonulását.
Szeptember 1.	Haynau idézőlevele.
Szeptember 5.	Pétervárad átadása.
Október 1.	Komárom átadása.
Október 6.	Aradi vérnap.

TARTALOM

Oldal

I. RÉSZ: A MÁRCIUSI FORRADALOM GYŐZELME ÉS ELLENTMONDÁSAI — A BATTHYÁNY-KORMÁNY KIEGYEZÉST KERESŐ POLITIKÁJA ÉS E POLITIKA BUKÁSA 9

1. fejezet: A márciusi törvények születése és az első felelős kormány kinevezése 9

2. fejezet: Az új kormány összetétele. — A bécsi reakció. — A Batthyány-kormány és a baloldal politikája. — A magyar nép és a nemzetiségek magatartása 19

3. fejezet: Az első népképviseleti választások. — A Batthyány-politika. — A közép- és nagybirtokos-osztály szövetségének választási győzelme a baloldal felett 31

4. fejezet: A Batthyány-kormány és a baloldal harca az országgyűlésen: 1. az olasz kérdésben, 2. a közoktatásban, 3. a hadsereg újjászervezésében, 4. a pénzügyi javaslatokban, 5. a jobbágysérelmekben és a nemzetiségi kérdésben 38

5. fejezet: A bécsi reakció nyilt támadása. — A Batthyány-politika bukása. — Kossuth és a baloldal forradalmi szövetsége és győzelme szeptember végén 52

II. RÉSZ: A FORRADALOM SZEPTEMBERI GYŐZELMÉTŐL KOSSUTH ÉS A BALOLDAL SZÖVETSÉGÉNEK FELBOMLÁSÁIG 80

1. fejezet: A Honvédelmi Bizottmány és politikai bázisa. — Az ellentmondás forrása a vezetés és a politikai bázis között . . 80

2. fejezet: Az ellentét a politikai és a katonai vezetés között. — A bécsi felkelés és a magyar sereg tétlensége. — Kossuth és Görgey 83

3. fejezet: Windischgrätz támadása. — A magyar hadsereg és az országgyűlés magatartása. — A Honvédelmi Bizottmány erőfeszítése Windischgrätz feltartóztatására és Görgey tehetetlensége. — Pest népe Windischgrätz bevonulása előtt harmadszor is győzelemre segíti a megalkuvókkal szemben Kossuth politikáját és a nemzeti szabadság ügyét 95

4. fejezet: A Honvédelmi Bizottmány Debrecenben. — Rendkívüli nehézségek. — A megváltozott politikai helyzet. — A jobboldal fellépése. — A Honvédelmi Bizottmány erőfeszítése a nemzet mozgósítására és az ellenállás megszervezésére. — A nemzeti ellenállás erőforrásai. — A nép és az új honvédsereg harckészsége 101

5. fejezet: A harc kiéleződése a kiegyezés és a szabadságharc képviselői között. — A baloldal sikertelen kísérlete a békepárttal való leszámolásra. — A békepárt ellentámadása. — Kossuth ragaszkodása az országgyűlés többségéhez és a jobboldal felülkerekedése 110

6. fejezet: Az ellentétek kiéleződése a politikai és a katonai vezetés között. — Váci kiáltvány. — Kossuth sikertelen kísérlete Görgey leváltására. — Tiszafüredi kompromisszum és a tavaszi hadjárat. — Kossuth kísérlete, hogy a katonai sikereket felhasználva politikailag tegye lehetetlenné az árulást. — Április 14., a függetlenségi nyilatkozat 123

III. RÉSZ: A BALOLDAL VERESÉGE ÉS A SZABADSÁGHARC BUKÁSA 136

1. fejezet: Április 14 és ellentmondásai. — A baloldal elszigetelődése. — Kossuth és a baloldal szövetségének meglazulása . 136

2. fejezet: Az új felelős kormány kérdése. — A békepárt offenzívája a forradalmi szárny vezére, Madarász ellen. — A baloldal veresége. — A Szemere-kormány és politikája. — Forradalmi program és együttműködés a békepárttal. — Békepárti dicshimnusz és a baloldal éles kritikája a Szemere-kormány felett. — Az árulás a kormányon belül, Duschek pénzügyminiszter tevékenysége. — A békepárt felülkerekedésének társadalmi alapja 140

3. fejezet: Április 14 és a hadsereg. — Az árulás szelleme Görgey seregében. — Komárom után, Bécs helyett Buda, mint hadműveleti cél. — Buda ostroma. — Kossuth újabb kísérlete Görgey leváltására 155

4. fejezet: A cári intervenció. — Kossuth sikertelen kísérlete az erők koncentrációjára. — A megalkuvás felülkerekedése a politikai és a katonai vezetésben. — Politikai és katonai felbomlás. — Az országgyűlés többsége Görgey mellett. — Görgey teljhatalma és a világosi fegyverletétel 169

BEFEJEZÉS 181

1848—49. IDŐRENDJE 187